МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії

**Збірник наукових праць
Рівненського державного гуманітарного університету**

Випуск 35

Рівне – 2023

УДК 94(477) + 94 (100)
А 43
ББК 63.3 (4Укр)

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : Зб. наук. пр. Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту. Вип. 35. Рівне: РДГУ, 2023. 194 с.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ
Головний редактор:
Постоловський Руслан – кандидат історичних наук, професор,
член-кореспондент Міжнародної слов'янської академії наук (м.Рівне)
Відповідальний редактор:
Шеретюк Валерій – кандидат історичних наук, професор (м.Рівне)
Редакційна рада:
Давидюк Руслана – доктор історичних наук, професор (м.Рівне)
Жарна Криштоф – доктор хабілітований в галузі історії,
професор (м.Жешув, Республіка Польща)
Киридон Алла – доктор історичних наук, професор (м.Київ)
Троян Сергій – доктор історичних наук, професор (м.Київ)
Фісанов Володимир – доктор історичних наук, професор (м.Чернівці)
Члени редколегії:
Галуха Любов – кандидат історичних наук, професор (м. Рівне)
Жилюк Сергій – доктор історичних наук, професор (м.Остріг)
Майзнер Роберт – доктор хабілітований в галузі історії, професор (м.Ченстохова, Республіка Польща)
Соммер Ханна – доктор гуманітарних наук в галузі соціології, професор (м.Жешув, Республіка Польща)
Степанков Валерій – доктор історичних наук, професор (м.Кам'янець-Подільський)
Стоколос Надія – доктор історичних наук, професор (м.Рівне)
Чухліб Тарас – доктор історичних наук, провідний науковий співробітник (м.Київ)
Шеретюк Руслана – доктор історичних наук, професор (м.Рівне)

Друкується за рішенням Вченої Ради Рівненського державного гуманітарного університету, протокол № 10 від 30 листопада 2023 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: Серія КВ №15857-4329Р

ISSN 2519-1942

Адреса редакції: 33027, м. Рівне, вул. Пластова, 31,
Факультет історії, політології та міжнародних відносин РДГУ,
dekanat.fipmv@rshu.edu.ua https://fipmv.rshu.edu.ua/
© Рівненський державний гуманітарний університет, 2023

ISSN 2519-1942
9 772519 194006

РОЗДІЛ І
ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК: 947.7:943.8(161.2):339(438:477):655"15/17"

ГРОМАДЯНСЬКИЙ РОЗВИТОК ЯК КОРІНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СВОЄРІДНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ - ПРАВОСЛАВНІ БРАТСТВА У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ КОНФЕСІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Шандор Фьольдварі
Університет м. Дебрецен, Угорщина
e-mail: alexfoldvari@gmail.com
ORCID https://orcid.org/0000-0002-7825-0531

Європейське громадянська суспільство має на українських землях свої корні тому, що громадянський розвиток було значним в умовах конституційної монархії Речі Посполитої в 16 с. Братські друкарні та братські школи були явищами громадянського (цивільного) суспільства, приймаючи європейські культурні особливості.

Ключові слова: Братства, книжкова торгівля, друкарні, Річ Посполита, громадянська культура.

Sándor Földvári

THE BOURGEOIS SOCIAL DEVELOPMENT AS THE ROOT OF THE EUROPEAN CHARACTER OF UKRAINIAN CULTURE: THE ORTHODOX CONFRATERNITIES OF LAYMEN IN THE SHAPING OF CONFESSIONAL IDENTITY

Confraternal printing houses and schools were phenomena of civil (bourgeois) society in the conditions of the constitutional monarchy of the Polish-Lithuanian Commonwealth in the 16th century, taking European cultural features. So European civil society has its roots in the cultural history of Ukrainian lands, while Muscovites need to study it as an alien, foreign phenomenon.

Key words: Confraternities, book trade, printing houses, civil culture, Polish-Lithuanian Commonwealth

Православні братства та унійні базиліани теж, дуже багато діяли на терені розвитку по європейському шляху, а саме в галузі книгодрукарства та культури освіти [7; 8; 9; 10; 11; 22; 23]. Цей процес називається «конфесіоналізацією», тобто будівництвом інститутів, формуванням догм та розвитком особистих поглядів і свідомості громадян у масовому вимірі. А це не відбулося на російських землях, отже європейська громадянська культура в Україні має п’ятисотрічну історію – як на всіх землях польсько-литовської Речі Посполитої, а на жодних російських землях не могло бути ще в тому часу. [4, 26-28; 5; 6; 17; 18; 25]

Як доказав академік Ісаєвич, у книгах, друкуваних на українських землях, у перед- та післямовах, також гравюрах показалося впливи польського бароко. [10; 22] В текстах та в орнаментиці теж. Рівень оформлення та друкування книг тут була набагато вище, чим у Московії — це підкреслюється навіть російськими академіками: «Зіставлення української книжкової орнаментики з одночасно їй Московської напрошується само собою і провести його неважко. Дещо необхідно підкреслити. Соціально-економічна база: державна і церковно-ієрархічна монополія в Москві, а на Україні приватне «меценатство», часом громадська підтримка, особисте підприємництво. [14, 5]. Унаслідок того, що братства працювали на ринок, а завдяки того, що братські друкарні були малого розміру – отже легко і скоро реагували на очікування ринку (порівнюючи з московським великим «Печатним двором», тобто «Друкованим двором»); а братські друкарні не тільки могли, а теж хотіли працювати на ринок (поки величезний бегемот в Москві діяв за указами царя) – в цьому можемо бачити явища «конфесіоналізацію». [21] Щодо виникнення братств, польський

історик (білоруського походження) Миронович стверджує, що виросли вони з цехів, а тому, що католики вимагали грошові і матеріальні послуги, проти яких члени цехів та інші громадяни виступали разом, отже сформулювали асоціації мирян, а ці ж асоціації розвивалися в братства мирян. [27; 28]

У Ранньо-Модерної Епосі в Східній Європі існувало величезна держава, а саме Річ Посполита, тобто Польсько-Літовське Співдружність, яку називано в фахлітературі Polish-Lithuanian Commonwealth англійською мовою. [19; 30] Формою держави була шляхетська Республіка, тобто члени зяті вибирали короля, насправді він міг бути повалений з престолу законним шляхом, і наступник всіх королів був визначений зборами шляхетської Республіки – сеймом. Напроти в Росії всемогутній цар міг би відрізати бороду боярин, якби вони не корилися, і якби вони постійно не перебували при царському дворі в Москві, щоб вони вдома не підбурювали до повстання проти всемогутнього царя – у той час на українських і білоруських землях процвітала вільна держава, в якій дворяни самі вибирали свого короля, а Король був не всемогутнім, а слугою Республіки, слугою Речі Посполітої. [15]

На українських територіях вже в 16 столітті трожки формувалося давньоукраїнськомовна еліта теж, і це українсько-свідоме, антипольське, православне дворянство, спрямоване проти польської католицької знаті, будівельником української ідентичності, вже зіграло свою роль у русі друкарства, у початковому розвитку української літературної мови, та формуванні національної самосвідомості. [26] Повний переклад Біблії був здійснений «конфесіоналізацією»*:* на православних землях України, діяльністю православного громадянства і православного зятя був обумовлений переклад Біблії в Острозі 1581 р. [1;2; 9;10; 23]

Фундаментальним аспектом конфесіоналізації є інституційна система. [6, 137] Щоб говорити про конфесіоналізацію, там потрібна автономія релігійних інститутів, про яку ми можемо говорити в Польсько-Литовській Державі, а набагато в меншій мірі в російській царській державі. Також необхідні релігійні суперечки, для закріплення поглядів при зіткненні – ці битви між уніатими і православними були досить кривавими, в результаті чого з'явилися мученики [12; 16]. А теж необхідно формулювати догми й слідувати конфесіям – це було досягнуто за допомогою полемічної літератури [24]. А також необхідно підвищувати та знижувати роль держави (залежне від того, що підтримає будовання інститутів релігійної культури) – збільшення було досягнуто у випадку унії, підтриманої королем Польщі (підтримаючи унійних інститути); у той же час також скоротилася участь держави при діяльності цівіильних релігіозних товаріств (братсв), діяльностю яких розширилися нецерковні, тобто цивільні інститути релігіозного (тобто культурного) життя [20; 28].

Висновки. Громадський (буржуазний) розвиток був значний в умовах конституційної монархії Речі Посполитої – але неможливим у московитянської авторитарної державі. Наприклад, українські братські друкарні та братські школи були явищами громадянського суспільства. Отже європейське громадянське суспільство має на українських землях свої корні, поки росіянам це потребується вивчати як чуже та немісцеве явище: вони можуть вивчати європейську культуру від України.

Джерела та література

1.Бойко, М. Острозька та Дерманська друкарні / Ostrogian and Dermanian printing shops. Bloomington (Індіана, США). 1980.

2.Бойко, М. Острозька Біблія — королева українських книг / Ostrogian Bibie the queen of Ukrainian books. Bloomington (Індіана, США) 1981.

3.Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні (XVI – початок XVII ст.). упор. Горський В. С.; Нічик В. М., Литвинов В. Д., Стратій Я. М. – Наукова думка: Київ. 1990. 384 С.

4.Дмитриев М. В. Центробежные и центростремительные тенденции в развитии европейского христианства в XVI - XVII вв. // Брестская уния 1596 г.: Исторические причины. ред. Дмитриев М. В., Флоря Б. Н., Яковенко С. Г. - Индрик: Москва. 1997. С. 15-32.

5.Дмитриев М. В. Церковные братства Киевской митрополии в конце XVI в.: результат «православной конфессионализации»? // Сравнительная история: методы, задачи, перспективы. Сб. статей. упор. М. Ю. Парамонова. Москва. 2003. -С. 133-153.

6.Дмитриев М. В. «Православная конфессионализация» в Восточной Европе во второй половине XVI века? // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Том 16. (Коло: Дрогобич. 2012). С. 133–152.

7.Ісаєвич, Я. Д. Издательская деятельность Львовского братства в XVI-XVIII веках // Книга. Исследования и материалы. Москва. том 7. 1962.

8.Ісаєвич, Я. Д. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI-XVIII ст. Наукова думка: Київ. 1966.

9.Ісаєвич, Я. Д. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні Львів. 1975.

10.Ісаєвич, Я. Д. История издании Острожской библии. // Острожская библия: сборник статей, упор. Алексеев, А.А. Москва. 1990. – С. 3-16.

11.Ісаєвич, Я. Д. Україна давня і нова: Народ, релігія, культура. Міжнародна Асоціація Україністів – Інститут Українознавства ім. Крип'якевича Націрнальної Академії Наук України: Львів, 1996.

12.Киприанович, Г. Я. Исторический очерк православия, католичества и унии в Белоруссии и Литве, с древнейшего до настоящего времени. Мінск. 2006. 351 С.

13.Крип'якевич, І. Іван Федорович — перший український друкар. В пам'ять 350-ліття появи першої української друкованої книжки у Львові. Львів. 1924.

14.Сидоров, А.А. Предисловие. // Украинские книги кирилловской печати XVI-XVIII вв.: Каталог издиний, хранящихся в Государственной библиотеке СССР им.В.И.Ленина, упор. Каменева, Т. Н., Гусева, А.А. Москва, 1976. С. 5-6.

15.Успенский, Б. А. Живов, В. М. Цар и бог. Семиотические аспекты сакрализации монарха в России // Успенский, Б. А. Избранные работы в 2 томах. Языки Русской Культуры: Москва, 1996. том 2, С.295-337.

16.Хойнацкий, А. Ф. Православие и уния в лице двух своих защитников, преподобного Иова Почаевского и Иосафата Кунцевича. Київ. 1882. 39 С.

17.Brüning, A. Confessionalization in the Slavia Orthodoxa (Belorussia, Ukraine, Russia)? – Potential and Limits of a Western Historiographical Concept // Religion and the Conceptual Boundary in Central and Eastern Europe. eds. Bremer, T. et al. Palgrave: London. 2008. -С. 65-96.

18.Brüning, A. Unio non est unitas. Polen-Litauens Weg im konfessionellen Zeitalter (1569-1648) Harrassowitz: Wiesbaden. 2008. (Forschungen zur osteuropäischen Geschichte, 72.)

19.Bumblauskas, A. Lietuvos Didžioji Kunigaikštija ir jos tradicijos. Vilniaus universiteto leidykla: Vilnius. 2010.

20.Dmitruk, S. Teorie naukowe dotyczące powstania bractw cerkiewnych na terenie Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XV–XVI wieku // Wschód Europy: Studia Humanistyczno-Społeczne том 1. Lublin 2015. № 2. 45-56.

21.Földvári, S. A 'konfesszionalizáció' mint paradigma az ortodox Kelet-Európában: a polgári társulatok szerepe a pravoszláv (ortodox) könyvkiadás- és iskolaügyben – Confessionalization as a Paradigm in the Orthodox East Europe: The Role of the Confraternities of Secular Citoyens in the Orthodox Book Printing and Education // „Paradigmák a tudományágakban" konferencia, Budapest 2020. november 12-13. [Конференція «Парадигми в дисциплінах», Будапешт, 12-13 листопада 2020 р, угорскою]. упор. Forrai, J. та Pók, A. Budapest, 2022. 339-352. DOI: http://doi.org/10.23716/MTTT.5.2022.28

22.Isaievych, Ya. Early Modern Belarus, Russia, and Ukraine: Culture and Cultural Relations. // Journal of Ukrainian Studies, том 17. 1992. № 1-2. -С. 17-28.

23.Isaievych, Ya. Voluntary Brotherhood: Confraternities of Laymen in Early Modern Ukraine, CIUS [Canadian Institute of Ukrainian Studies] Press: Edmonton-Toronto. 2006.

24.Interconfessional Polemics in a Model of Ukrainian Literary History // Kyiv-Mohyla Humanities Journal, том 7 Київ. 2020. С. 27–41.

25.Konfesijonalizacja Rzeczypospolitej Szlacheckiej w XVII i XVIII wieku? / A. Moritz, H. Müller, M. Pohlig, // Kwartalnik Historyczny Rocznik. 108. 2001. С 37-46.

26.Lytvynov, V.D. 2012. Ukraine: Seeking Its Identity. The 16th – Early 17th Centuries. «Академперіодика»: Київ, 2012. 440 С.

27.Mironowicz, A. Geneza bractw cerkiewnych // Białoruskie Zeszyty Historyczne, 1996. № 2(6). -С. 22-30.

28.Mironowicz, A. Bractwa cerkiewne w Rzeczypospolitej. Białystok. 2003.

29.Packajeў, M. Historia Lutheranorum Alboruthenorum, sive: Гістарычны Агляд Лютэранскай Царквы ў Беларусі. Minsk-London. 2002. електронний ресурс: https://web.archive.org/web/20060809225946if_/http://lutheranica.at.tut.by/biblio/lut-histbl.htm

30.The Polish Lithuanian Monarchy in Europe: Edited volume containing revised versions of papers presented at the II Wiles Colloquium at Queen's University Belfast, 1999. упор. Butterwick-Pawlikowski, R. Palgrave Macmillan: Basingstoke, 2001. 249.

31.Tazbir, J. Reformacja - kontrreformacja - tolerancja. - Wydawnictwo Dolnośląskie: Wrocław. 1996. 204 С.

References

1.Boiko, M. Ostrozka ta Dermanska drukarni / Ostrogian and Dermanian printing shops. Bloomington (Indiana, SShA). 1980.

2.Boiko, M. Ostrozka Bibliia — koroleva ukrainskykh knyh / Ostrogian Bibie the queen of Ukrainian books. Bloomington (Indiana, SShA) 1981.

3.Humanistychni i reformatsiini idei na Ukraini (XVI – pochatok XVII ct.). upor. Horskyi V. S.; Nichyk V. M., Lytvynov V. D., Stratii Ya. M. – Naukova dumka: Kyiv. 1990. 384 S.

4.Dmytryev M. V. Tsentrobezhnыe y tsentrostremytelnыe tendentsyy v razvytyy evropeiskoho khrystyanstva v XVI - XVII vv. // Brestskaia unyia 1596 h.: Ystorycheskye prychynы. red. Dmytryev M. V., Floria B. N., Yakovenko S. H. - Yndryk: Moskva. 1997. S. 15 32.

5.Dmytryev M. V. Tserkovnыe bratstva Kyevskoi mytropolyy v kontse XVI v.: rezultat «pravoslavnoi konfessyonalyzatsyy»? // Sravnytelnaia ystoryia: metodы, zadachy, perspektyvы. Sb. statei. upor. M. Yu. Paramonova. Moskva. 2003. -S. 133-153.

6.Dmytryev M. V. «Pravoslavnaia konfessyonalyzatsyia» v Vostochnoi Evrope vo vtoroi polovyne XVI veka? // Drohobytskyi kraeieznavchyi zbirnyk. Tom 16. (Kolo: Drohobych. 2012). S. 133–152.

7.Isaievych, Ya. D. Yzdatelskaia deiatelnost Lvovskoho bratstva v XVI XVIII vekakh // Knyha. Yssledovanyia y materyalы. Moskva. tom 7. 1962.

8.Isaievych, Ya. D. Bratstva ta yikh rol v rozvytku ukrainskoi kultury XVI-XVIII st. Naukova dumka: Kyiv. 1966.

9.Isaievych, Ya. D. Pershodrukar Ivan Fedorov i vynyknennia drukarstva na Ukraini Lviv. 1975.

10.Isaievych, Ya. D. Ystoryia yzdanyy Ostrozhskoi byblyy. // Ostrozhskaia byblyia: sbornyk statei, upor. Alekseev, A.A. Moskva. 1990. – S. 3 16.

11.Isaievych, Ya. D. Ukraina davnia i nova: Narod, relihiia, kultura. Mizhnarodna Asotsiatsiia Ukrainistiv – Instytut Ukrainoznavstva im. Krypiakevycha Natsirnalnoi Akademii Nauk Ukrainy: Lviv, 1996.

12.Kypryanovych, H. Ya. Ystorycheskyi ocherk pravoslavyia, katolychestva y unyy v Belorussyy y Lytve, s drevneisheho do nastoiashcheho vremeny. Minsk. 2006. 351 S.

13.Krypiakevych, I. Ivan Fedorovych — pershyi ukrainskyi drukar. V pamiat 350-littia poiavy pershoi ukrainskoi drukovanoi knyzhky u Lvovi. Lviv. 1924.

14.Sydorov, A.A. Predyslovye. // Ukraynskye knyhy kyryllovskoi pechaty XVI-XVIII vv.: Kataloh yzdynyi, khraniashchykhsia v Hosudarstvennoi byblyoteke SSSR ym.V.Y.Lenyna, upor. Kameneva, T. N., Huseva, A.A. Moskva, 1976. S. 5-6.

15.Uspenskyi, B. A. Zhyvov, V. M. Tsar y boh. Semyotycheskye aspektы sakralyzatsyy monarkha v Rossyy // Uspenskyi, B. A. Yzbrannыe raboты v 2 tomakh. Yazыky Russkoi Kulturы: Moskva, 1996. tom 2, S.295-337.

16.Khoinatskyi, A. F. Pravoslavye y unyia v lytse dvukh svoykh zashchytnykov, prepodobnoho Yova Pochaevskoho y Yosafata Kuntsevycha. Kyiv. 1882. 39 S.

17.Brüning, A. Confessionalization in the Slavia Orthodoxa (Belorussia, Ukraine, Russia)? – Potential and Limits of a Western Historiographical Concept // Religion and the Conceptual Boundary in Central and Eastern Europe. eds. Bremer, T. et al. Palgrave: London. 2008. -C. 65-96.

18.Brüning, A. Unio non est unitas. Polen-Litauens Weg im konfessionellen Zeitalter (1569-1648) Harrassowitz: Wiesbaden. 2008. (Forschungen zur osteuropäischen Geschichte, 72.)

19.Bumblauskas, A. Lietuvos Didžioji Kunigaikštija ir jos tradicijos. Vilniaus universiteto leidykla: Vilnius. 2010.

20.Dmitruk, S. Teorie naukowe dotyczące powstania bractw cerkiewnych na terenie Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XV–XVI wieku // Wschód Europy: Studia Humanistyczno-Społeczne том 1. Lublin 2015. № 2. 45-56.

21.Földvári, S. A ‘konfesszionalizáció’ mint paradigma az ortodox Kelet-Európában: a polgári társulatok szerepe a pravoszláv (ortodox) könyvkiadás- és iskolaügyben – Confessionalization as a Paradigm in the Orthodox East Europe: The Role of the Confraternities of Secular Citoyens in the Orthodox Book Printing and Education // „Paradigmák a tudományágakban” konferencia, Budapest 2020. november 12-13. [Конференція «Парадигми в дисциплінах», Будапешт, 12-13 листопада 2020 р, угорскою]. упор. Forrai, J. та Pók, A. Budapest, 2022. 339-352. DOI: http://doi.org/10.23716/MTTT.5.2022.28

22.Isaievych, Ya. Early Modern Belarus, Russia, and Ukraine: Culture and Cultural Relations. // Journal of Ukrainian Studies, том 17. 1992. № 1-2. -C. 17-28.

23.Isaievych, Ya. Voluntary Brotherhood: Confraternities of Laymen in Early Modern Ukraine, CIUS [Canadian Institute of Ukrainian Studies] Press: Edmonton-Toronto. 2006.

24.Interconfessional Polemics in a Model of Ukrainian Literary History // Kyiv-Mohyla Humanities Journal, том 7 Київ. 2020. С. 27–41.

25.Konfesijonalizacja Rzeczypospolitej Szlacheckiej w XVII i XVIII wieku? / A. Moritz, H. Müller, M. Pohlig, // Kwartalnik Historyczny Rocznik. 108. 2001. C 37-46.

26.Lytvynov, V.D. 2012. Ukraine: Seeking Its Identity. The 16th – Early 17th Centuries. «Академперіодика»: Київ, 2012. 440 С.

27.Mironowicz, A. Geneza bractw cerkiewnych // Białoruskie Zeszyty Historyczne, 1996. № 2(6). -C. 22-30.

28.Mironowicz, A. Bractwa cerkiewne w Rzeczypospolitej. Białystok. 2003.

29.Packajeў, M. Historia Lutheranorum Alboruthenorum, sive: Гістарычны Агляд Лютэранскай Царквы ў Беларусі. Minsk-London. 2002. електронний ресурс: https://web.archive.org/web/20060809225946if_/http://lutheranica.at.tut.by/biblio/lut-histbl.htm

30.The Polish Lithuanian Monarchy in Europe: Edited volume containing revised versions of papers presented at the II Wiles Colloquium at Queen's University Belfast, 1999. упор. Butterwick-Pawlikowski, R. Palgrave Macmillan: Basingstoke, 2001. 249.

31.Tazbir, J. Reformacja - kontrreformacja - tolerancja. - Wydawnictwo Dolnośląskie: Wrocław. 1996. 204 C.

УДК 940. У454

УЧАСТЬ ПЛАСТУНІВ У СКЛАДІ УКРАЇНСЬКОГО ЛЕГІОНУ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ (1914-1918 РОКІВ)

Микола Романчук
Рівненський державний гуманітарний університет
Україна, 33027, м.Рівне, вул. Ст. Бандери, 12
e-mail: rmikola1879@gmail.com
ORCID 0009-0006-8213-3190
Руслан Пальчевський
Рівненський державний гуманітарний університет
Україна, 33027, м.Рівне, вул. Ст. Бандери, 12
e-mail: ruslan.palchevskyi@rshu.edu.ua
ORCID 0000-0003-0812-0731

У статті на основі опрацьованих джерел, розглянуто участь пластунів, що служили в лавах УСС, в боях Першої світової війни. Метою дослідження є з'ясувати внесок пластунів у перебіг військових дії на східному фронті Першої світової війни, а також оцінити їхню участь у Листопадовому Чині 1918 року. У ході проведеного дослідження було використано різні методологічні принципи та підходи, зокрема історико-порівняльний метод, за допомогою якого проводилося порівняння фактів, викладених у різних джерелах. Також застосовувалися методи критично-аналітичний та історико-системний.

Ключові слова: УСС, ПЛАСТ, чотар, сотня ЗУНР.

THE PARTICIPATION OF PLATOONS IN THE UKRAINIAN LEGION OF SYCHIAN SHIELDERS (1914-1918)

The article, based on the investigated sources and scientific works, examines the participation of Plast members, who served in the ranks of the USS in the battles of the First World War. The aim of the study is to find out the contribution of Plast members to the course of military operations on the eastern front of the First World War, as well as their participation in the November Uprising of 1918. In the course of the research, various methodological principles and approaches were used, including the historical and comparative method, which was used to compare the facts presented in different sources. Critical analytical and historical systemic methods were also used. The author concludes that the Plast Riflemen were distinguished by great bravery and courage during the battles, in which they took part, and made a significant contribution to the course of the November Uprising of 1918.

Key words: USS, PLAST, chotar, hundred ZUNR.

Виклад основного матеріалу. Скаутська організація Паст не була за своєю суттю та напрямкам роботи мілітарною організацією, але оскільки вона виникла напередодні Першої Світової Війни (1911 р.), це зумовило необхідність проведення військової підготовки серед членів скаутської організації. Даним напрямком діяльності Пласту, керував І. Чмола, який був одним, із трьох засновників скаутської організація та був членом товариства «Січ». Головною метою діяльності товариства «Січ» було проведення військової підготовки, щоб у майбутньому вони могли боротися за незалежність України. Навесні 1914 року, відбулося об'єднання Січі з іншими стрілецькими організаціями та створено легіон Січових стрільців. До його складу увійшли пластуни І. Чмола, П. Франко, Н. Гірняк та багато інших. 30 липня 1914 року, провід УСС, видає мобілізаційний наказ, відповідно до якого створюється мобілізаційний комітет у складі 4 осіб, двоє з них О. Степанів та І. Чмола є пластуна, останній став керівником даного комітету. Основним обов'язком комітету було формування бойових підрозділів УСС. Так, було сформовано першу сотню січових стрільців яку очолив, безпосередньо Іван Чмола, близько половини бійців даної сотні були пластунами. Ця сотня одразу вирушила до села Гаїв Львівського повіту [6, с. 51].

З пластового гуртка в Станіславові до лав Січових Стрільців вступили пластуни на чолі з своїми провідниками Т. Манюха, П. Клюса, О. Дяков. Вони обіймали посади старшого стрільця, вістуна та десятника у сотні А. Мельника, що входила до складу 1 полку УСС. Згідно із спогадів хорунжого Січових Стрільців та провідника пластового гуртка у Дрогобичі М. Мінчака членами УСС з Дрогобича стали пластуни: І. Кичун, Білінський, О. Думин, І. Чаповський, Я. Грех, С. Созанський, М. Стецюк, І. Марків, В. Дуцько, П. Яворський. Багато із них загинуть упродовж війни, що було зумовлено поганою військовою підготовкою частини пластунів. Проте, стверджувати, що у Пласті недостатньо приділялося уваги військовій підготовці не відповідає дійсності, оскільки пластуни досить швидко опановували військові навички. О. Тисовський наводить приклад пластуна Л. Копистянського, який загинув у ранзі офіцера, хоч і служив у лавах УСС короткий період часу. Під час Головних Четових Сходинах 1-го пластового полку ім. П. Конашевича-Сагайдачного 28 квітня 1918 року ім'я Копистянського було вписано в золоту книгу памяті та висловлено щирі співчуття батькам [7, с. 42]. З даного полку, стали відомими січовими стрільцями, наступі пластуни: Я. Гриневич, М. Левицький, М. Маренін, М. Чичкевич та ін. Після сотні І. Чмоли, було сформовано також сотні В. Дідушка, О. Семенюка та інших, у даних сотнях було багато пластунів, одним, із куренів очолював майбутній керівник Листопадового чину Д. Вітовський.

До УСС масово вступають пластуни віком 16 р. та старше, разом, із рядовими пластунами ряди січових стрільців поповнюють керівники гуртків: І. Чмола, П. Франко, І. Коссак, М. Галущинський, Н. Гірняк, Д. Вітовський, О. Степанів, О. Яримович, багато з них перед початком війни здійснювали військову підготовку у пластових гуртках керівниками яких вони були. Так Н. Гірняк та М. Галущинський організували стрілецькі курси для пластунів гуртка в Рогатинській гімназії. Пластовий гурток з міста Станіславова, який очолювали Г. Будзиновський і Д. Вітовський у повному складі та споряджені прибули на збірний пункт у Стрию. [9, с. 164].

Про кількість скаутів-пластунів у лавах УСС може свідчити промова до старшин і підстаршин тодішнього коменданта УСС, опікуна скаутської «Молодої Січі» М. Галущинського у вересні 1914 р. перед відходом на фронт перших сотень УСС: «...вкінці годі говорити вам багато про підходженню ворога в терені або охорону перед ним, ви це, певно, добре знаєте зі своїх пластових вправ, отже цим знанням мусите заступити брак належного тепер вишколу» [6, с. 157-158]. Пласт відзначилися великою хоробрістю та відвагою у лавах УСС під час Першої Світової війни. Так, у ході боїв за гірські перевали Закарпаття, особливо відзначилися стрілецькі сотні О. Семенюка та В. Дідушка, переважно у цих сотнях служили пластуни. Командиром 3 чоти сотні Дідушка, був 17 річний гімназист та пластун із Самбора Л. Коберський, який проявив велику хоробрість у боях з російською армією, за що був нагороджений разом із сотником Дідушком, срібною медаллю хоробрості – першою бойовою відзнакою УСС. У ході бойових зіткнень з російськими військами пластуни нерідко вступали у сутичку з кубанськими козаками у лавах яких теж несли службу пластуни. Пластуни у складі УСС взяли участь у Карпатському поході в жовтні 1914 року.

У ході сторожової служби на Бескидах взимку 1914-15 рр., найбільшою професійністю відзначилися розвідувальні загони, що переважно складалися, із пластунів, зокрема М. Мінчак, Г. Трух, М. Опока, І. Кульницький та інші. На початку січня 1915 року, розпочався наступ австро-німецьких військ у складі яких були січові стрільці. Актині бойові дії розгорнулися на теренах Східної Галичини. Під час бою під горою Явірник, поблизу Лавочного у ході несення сторожової служби загинув пластун Михайло Сух [6, с. 107-108].

Підрозділи УСС, що складалися із вихованців, Пласту, були найбільш відважними частинами австрійської армії, їм доручали найскладніші завдання. В основному пластуни здійснювали розвідку ворожих позиції. У ході битви за гору Маківку найбільше, відзначилися власною відвагою четарі А. Артемович, В. Кучабський, Р. Сушко та О. Яримович, хорунжі О. Степанів, С. Яремкевич, О. Коберський, вістун М. Опока, стрілець С. Терлецький та інші. Уздовж шляху від Карпат до Серету підрозділи січових стрільців,

зазнали великих утрат, під час рукопашних бої, зокрема в оточені, були взяті у полон комендант сотні Семенюка А. Артимович, хорунжий О. Степанів, чотовий Квас. Під час сутичок з російськими військами на Поділлі у полон потрапив один, із засновників Пласту І. Чмола. Протягом жовтня відбувалися тяжкі бої між УСС і російською армією біля Стрипи. Де особливо відзначився вдалою атакою четар П. Франко та хорунжий сотні А. Мельника С. Яремкевич і десятник В. Білінський – останні двоє загинули та були внесені до пластового символічного куреня Залізного Хреста [6, с. 129].

Найтяжчих втрат УСС зазнав у уході битви під горою Лисоня. Зокрема, до російського полону потрапив комендант сотні В. Кучабський, з сотні Будзиновського загинули усі четарі та половина підстаршин, зокрема пластуни Ю. Соколовський та І. Максимишин. Під час бою найбільшою хоробрістю відзначилися відділ стрільці хорунжих Черника, М. Мінчак, четар О. Коберський, хорунжий Чичкевич, поручик О. Яримович. У боях під Конюхами 1 липня 1917 року загинув, внаслідок вибуху гранати, один із кращих пластунів та старшин УСС, хорунжий О. Яримович. Пізніше розпочався загальний наступ військ Центральних держав під час якого було розбито російські війська генерала Керенського. За особливі заслуги у ході наступу було нагороджено орденом німецького Залізного Хреста хорунжого В. Клима [2, с. 65-70].

Головна Рада УСС зазначала, що «…в моменті організації Легіону УСС-ів у 1914 році Пласт дав йому все своє здібне до зброї юнацтво разом із виховниками та що пластуни в рядах УСС-ів, як старшини і стрільці були не тільки зразковими бойовиками, але й співтворцями новітньої ідеології українського вояка» [4, с. 278].

Значна частина пластунів, що воювала у лавах Січових Стрільців загинула вже під час перших боїв. Їхня відсоткова частка у складі стрілецьких сотень, була різною. Так, відповідно до даних УБУ станом на 21 січня 1915 року, частка пластунів у сотнях УСС суттєво зменшилася: так у сотні Д. Вітовського, їхній відсоток скоротився з 80 до 50 %; у сотні Дідушка скорочення складало з 90 до 40 %; в сотні Сроковського – з 40 до 25 %; Гроха – з 40 до 20 %. Тобто, ми бачимо, що загальна частка пластунів у загальному складі УСС зменшилася у двічі [2, с. 80].

Згодом частина пластунів-стрільців, що потрапила до російського полону у 1917 році сформують Галицько-Буковинський Корпус Січових Стрільців, який стане найбільш боєздатним підрозділом в армії УНР, до складу корпусу увійшли старшини УСС, зокрема Р. Сушко, В. Кучабський, І. Чмола, Ф. Черник, В. Семенець, І. Лизанівський. За умовами Берестейського мирного договору німецькі та австрійські війська надали допомогу у звільнені території УНР від більшовицьких військ. У складі союзницьких армії перебували, також підрозділи УСС до яких приєднався Галицько-Буковинський Корпус Січових Стрільців [6, с. 223-225].

Пластуни взяли активну у подіях Листопадового Зриву, що відбувся 1 листопада 1918 року, який зумовив утворення Західно-Української Народної Республіки – ЗУНР. Безпосереднім організатором та керівником даної події став колишній очільник Станіславського Пласту та старшина УСС, майбутній Державний Секретар Військових Справ ЗУНР – Д. Вітовський. Було організовано таємний Центральний Військовий Комітет, який здійснював підготовку повстання. До його складу увійшли частина стрілецької старшини - колишні пластуни Н. Гірняк, Д. Палії, а також безпосередньо сам Вітовський на одному, із засідань комітету брав участь, один з засновників Пласту І. Чмола, що на той час був полковником Січових Стрільців, його було запрошено з метою домовитися про підтримку повстання з боку стрільців, але на в реальності допомоги від Галицько-Буковинського корпусу січових стрільців, учасники Листопадового Зриву не отримали, через антигетьманське повстання головного отамана військ УНР С. Петлюри. Тому, основною рушійною силою повстання, стали загони майбутньої Української Галицької Армії – УГА, що формувалася, із бійців УСС та пластунів, що досягли 16 річного віку, пластуни які були молодшими віком, виконували кур'єрські та розвідувальні завдання напередодні та під час повстання [7, с. 46].

У середу 30 жовтня, хорунжий Д. Палій в Пластовому домі, передав наказ пластунам, від Українського Військового комітету: розвідати розташування частин австро-угорської армії, що дислокувалися у Львові та околицях, розміщення казарм та складів, із озброєнням. Нанести отриману інформацію на мапу та передати її Д. Палію до 6 вечора 31 жовтня, пластуни успішно виконали дане завдання, про це свідчать, зокрема спогади пластуна В. Горбая, який разом із пластуном М. Сухим позначили на мапі військові окопи, а в с. Сокільниках знайшли австрійські гармати, які потім були використані в боях за Львів. О 20:00 годині того ж дня відбулася у Народному Домі відбулася зустріч пластунів з очільником Пласту О. Тисовським, на ній він повідомив пластунам, що: «Завтра у Львові буде історичний день – відновлення Української державної незалежності» [1, с. 233-235].

Також, в Листопадовому повстанні узяли участь колишні старшини УСС, чий загони були передислоковані до Східної Галичини та Північної Буковини, зокрема: В. Клим, О. Степанів, П. Франко, Г. Трух, Д. Пеленський та інші. Протягом першого дня боїв зупинили просування поляків з околиць Львова до центральних районів міста. Проте закріпитися у місті українцям невдалося, через ряд об'єктивних причин, зокрема: польські загони мали активну підтримку своїх співвітчизників, що становили половину населення тодішнього Львова. Крім того підрозділи УГА, незважаючи на допомогу пластунів погано орієнтувалися в місті. Власне самих пластунів на момент Листопадового Зриву було небагато, адже на той час у Львові діяв лише один пластовий гурток при Академічній гімназії, але через епідемію іспанки (грипу), переважна більшість гімназистів перебувала по домівках, де взяли активну участь у встановлені української влади на місцях. Так, у Самборі колишній пластун, а тепер хорунжий січових стрільців М. Савчин під час літньої відпустки організував військову підготовку для учнів місцевих гімназії та шкіл, дані навчання відбувалися за вказівкою Української Народної Ради у Львові, представником якого у Самборі була О. Степанів [5, с. 104].

Найбільшу активність пластуни виявили у ході переходу влади в українські руки у Стрию, де військовий комітет зібрав 1100 бійців, 40 старшин та 33 пластуни. За зазначає історик, пластун та учасник визвольних змагань Лев Шанковський, гурток «Сови» стрийського пластового коша «…був одною з небагатьох «реальних» наших сил, що на них розраховувала Українська Національна Повітова Рада, коли задумувала 1.XI.1918 р. перебрати владу в повіті. З цією метою вже в жовтні 1918 р. почалися в гуртку особливі зайняття, які мали нас до цього завдання приготовити» [1, с. 37]. Під час підготовки до повстання стрийські пластуни 7 жовтня провели поіменну присягу, окрім того власноруч добували зброю для участі у повстанні, навчалися стрільбі. У ніч з 31 жовтня на 1 листопада пластуни передавали зброю що у них зберігалася учасникам повстання і самі взяли у ньому участь під керівництвом українських старшин австрійського гарнізону що дислокувався поблизу Стрия. Силами пластових та стрілецьких сотень вдалося захопити поштове відділення, телеграфну станцію. Залізнична станція була взята під контроль сотнею Колодницького, де служив Шанковський та решта стрийських пластунів. Дана сотня була найбільш вмотивована та дисциплінована, тому її було довірено охорону залізничної та телефонної станції, патрулювання вулиць, здійснення розвідувальної діяльності та багато інших важливих завдань.

У Терабовлі військовій комендатурі допомагав загін із 10 пластунів, під керівництвом Я. Мохнацького, вони роль кур'єрів Дієвого комітету, що здійснював владу після повстання, заарештувала команду австрійських жандармів, котрі намагалися чинити спротив повстанцям. Безпосередньо у повстанні приймали участь усі пласту що мешкали у Терабовлі та його навколишніх селах. Як зазначалося вище багато пластунів, що були січовими стрільцями, а згодом пішли служити в армію УНР та УГА. Так після того як поляки зайняли Львів, пластуни виконували функції зв'язкових між фронтом та Львовом, ризикуючи життям передавали важливу інформацію ризикуючи власним життям [1, с. 6].

Після початку польсько-української війни старші пластуни поповнили лави УГА, молодші сформували загони самооборони на місця. Так, у Тернополі Студентською сотнею,

її очолював проф. І. Галущинський, що керував пластовим осередком у Тернополі напередодні війни. Військову підготовку для бійців загону проводи січові стрільці, що після закінчення війни, повернулися до дому та погодилися здійснювати навчання гімназійної молоді по користуванню вогнепальною зброєю. Загалом до складу сотні входило 120 осіб, з них учнів старшого віку направляли охороняти важливі об'єкти. У складі УГА налічувалося декілька пластових чот, загалом у лавах Української Галицької армії налічувалося, близько 2000 пластунів, переважно це ті хто на початку Першої Світової війни вступили до лав УСС [6, с. 57]. Величина ролі пластунів у визвольних змаганнях не у кількості, а в якості кожної окремої особистості. Так, П. Франко став піонером авіації Галичини і його референтом в УГА, якого Головний Отаман Армії УНР С. Петлюра іменував полковником авіації.

Висновки. Пласт – це українська скаутська організація, яка сприяє всебічному фізичному, моральному та патріотичному вихованню дітей та молоді. Попри те, що пласт не є суто мілітарною організацією, пластуни відіграли важливу роль у формуванні Легіону січових стрільців, адже один із них І. Чмола став заступником Головної управи УСС. Після початку Першої Світової Війни у лави січових стрільців було мобілізовано усі члени Пласту, що досягли 16 років. Спочатку сотні УСС несли сторожову службу та проводили розвідку. Під час війни стрілецькі сотні що складалися з пластунів відзначилися великою хоробрістю та мужністю в боях. Також пластуни відіграли вагому роль у перебігу Листопадового Чину 1918 року.

Джерела та література

1. Ганкевич Л. Ю. Перші дні польської окупації у Львові 1918 року. Наш Світ. 25 лютня 1961. ч. 2 (93). С. 6.
2. Гнатевич Б. П. Українські Січові Стрільці. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років XX ст.). Львів, 1992. Видання 4-те. С. 706.
3. Горбай В. 1 листопада 1918 // Гуцуляк М. Перший Листопад 1918 року на Західних Землях України. – Київ, 1993. С. 232–235.
4. Думін О. Історія Леґіону Українських Січових Стрільців. Львів. Вид. Червона Калина. 1936. С. 375.
5. Литвин М. Р., Науменко К. Є. Історія ЗУНР. Львів, 1995. 362 с.
6. Ріпецький С. Українське Січове Стрілецтво. Червона Калина Нью-Йорк, 1956.357 с.
7. Тисовський О. З юних літ Українського Пластового Уладу. Пластовий шлях. Мюнхен, 1951. ч. 7. С. 30-49.
8. Участь пластунів у Листопадовому Зриві. Пластовий шлях. 1996. ч. 4 (112). С. 41.
9. Шерш. Ідея служби Батьківщині в українськім пласті в її суті й істор. Розвої. Вогні. 1937. ч. 7 (56). С. 157-165.

References

1. Hankevych L. The first days of the Polish occupation in Lviv in 1918. Our World. February 25, 1961. part 2 (93). P. 6.
2. Hnatevych B. Ukrainian Sich Riflemen. History of the Ukrainian army (from princely times to the 20s of the twentieth century). Lviv, 1992. 4th edition. P. 293-356.
3. Horbai V. November 1, 1918. Hutsulyak M. The First November 1918 in the Western Lands of Ukraine. Kyiv, 1993. P. 232-235.
4. Dumin O. History of the Legion of Ukrainian Sich Riflemen. Lviv. Chervona Kalyna Publishing House. 1936. P. 375.
5. Lytvyn M.R., Naumenko K.E. History of the ZUNR. Lviv, 1995. 362 p.
6. Ripetskyi S. Ukrainian Sich Riflemen. Chervona Kalyna New York, 1956. 357 p.
7. Tysovskyi O. From the young years of the Ukrainian Plast Government. Plast Way. Munich, 1951. part 7. P. 30-49.
8. Participation of Plast members in the November Uprising. Plast way. 1996. part 4 (112). P. 41
9. Shersh. The idea of service to the Motherland in the Ukrainian Plast in its essence and historical development. Lights. 1937. part 7 (56). P. 157-165.

УДК 94 (437)+94 (477)

ТРАГЕДІЯ ЧЕСЬКОГО МАЛИНА ОЧИМА УКРАЇНСЬКИХ СУСІДІВ: УСНОІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Іван Пущук
Україна, 33027, м.Рівне, вул. Ст. Бандери, 12
e-mail: pus1938@ukr.net
ORCID https://orcid.org/0000-0002-8214-3040

Метою статті за популярності теми трагедії Чеського Малина є спроба вперше піддати аналізові твердження В. і Е. Сємашків, що жителі колонії Малин Чеський і села Малин Український стали жертвами «німецько-українських злочинів». **Методологічну основу** дослідження становить використання загальнонаукових і спеціально-історичних методів, зокрема проблемно-хронологічного, синхронного, порівняльно-історичного. **Наукова новизна.** Дослідження подій громадського життя села в час випробувань часу Другої світової війни виявило у взаємних стосунках між чехами та українцями незмінність дотримання взаємоповаги і взаєморозуміння. **Висновки.** Застосування методики усної історії до аналізу трагедії обох Малинів та одночасно знищеної сусідньої Людвиківки викрило справжні наміри організаторів – гітлерівської адміністрації в Дубні й Луцьку, Олиці: грабунок чехів та українців обох населених пунктів та, – не менш важливе, – використання у своїх потребах потужної ваги збуреного польського населення околиці. При адміністративному всесиллі це було досягнуто. Хоча «дійної корови», якою були убиті чехи та українці обох Малинів, і не стало: окупанти, а також польське середовище з вислужників-шуцманів та кількатисячне скупчення поляків у колонії Паросля Перша, – а через неї й червоні партизани, – отримали вагому кількість якісного харчу у вигляді свіжини з награбованої худоби, а також тушонки, виробленої з неї на польській пляцувці. Таким чином у тогочасному плетиві інтересів тимчасовими переможцями вийшли окупанти, а також поляки, які обслуговували їх, природно турбуючись про власний національний інтерес. Українці виявилися ніяк не учасниками неіснуючих «німецько-українських злочинів» (вираз В. і Е. Сємашків, уповні вартий саме звання саркастичного афоризму) – крім 132 українців, загиблих разом із близько 400 чехами, ще 22 вояків УПА, які спішили чехам на допомогу, були розстріляні гітлерівським чи шуцманським снайпером.

Ключові слова: Волинь, Друга світова війна, окупація, чехи, українці, сусіди, співжиття, допомога, вдячність, засоби усної історії.

In the article, due to the popularity of the tragedy of Chesky Malin, there is an attempt for the first time to analyze the claims of V. and E. Siemashki that the residents of the Malyn Cheskyi colony and the village of Malyn Ukrainskyi became victims of "German-Ukrainian crimes." The study of the events of the public life of the village during the trials of the Second World War revealed the invariability of mutual respect and mutual understanding in the mutual relations between Czechs and Ukrainians.

Key words: Volyn, World War II, occupation, Czechs, Ukrainians, neighbors, coexistence, help, gratitude, means of oral history.

Через багато років є підстави твердити, що трагедія винищення чеських жителів колонії Чеського Малина і українських у селі Український Малин 13 липня 1943 року, сповна дослідженою так і не стала. Особливо це стосується такого її важливого аспекту: ким саме були вбивці. На перший погляд є очевидним: гітлерівці. Однак, серед написаного про подію знаходимо виразно взаємовиключні точки зору. На це звернув увагу чи не найдальший за місцем проживання від Малина і, напевне, наймолодший за віком дослідник – Джаред Макбрайд, аспірант університету Каліфорнія, Лос-Анджелес, США. А мав же він рідкісну для східноєвропейських дослідників можливість побувати в архівах Москви й не тільки зануритись там у складний процес «творчої пам’яті», обмірковуючи «чотири різні дискурси чи наративи масових убивств у Малині – радянського, українського, польського і чеського».

Свій твір американець назвав «Крізь етнічні лінзи неясно: масові вбивства у Малині, липень 1943 р.». Справді, при аналізі кожного з наративів він ніби холоднокровно допускає, що вбивцями разом із гітлерівцями могли бути як українці, так і поляки. Американському аспіранту зручно наводити парадоксально протилежні твердження, підозріваючи кожну зі сторін у баченні події саме через свої «етнічні лінзи», які вважає суттю власного підходу.

Таке об'єктивістське ставлення вартим уваги є, хоча при застереженні: аналіз має відбуватися за якомога більшої кількості ваговитих джерел та достатньої компетентності, хоча географічна віддаль не завжди сприяє гостроті зору та міркувань. Відтак маємо думку: оскільки подія сталася на терені «українського дискурсу», саме його творці мусять мати за неодмінний обов'язок докласти в дослідженнях найбільшого старання. Однак же склалося так, що саме вони володіють якнайменшою кількістю матеріалу. Документи комісії генерала Свободи, без яких не варто уявляти аналіз ситуації, – у Празі, інші тогочасні матеріали – в Москві та Берліні. На Волині перед утечею 1944 р. окупанти залишили тільки відомість про видачу платні прибиральницям комендатури. Відтак українську участь, – і це разом із чеськими колегами, – бачимо, хіба що, у зборі усноісторичних свідчень тогочасних жителів принаймні околиці винищеного Малина.

Спішимо це зробити. І є результат, який дозволяє прояснювати ряд тьмяних ситуацій, «протираючи етнічні лінзи», особливо коли вони свідомо заважають бачити правду.

Спогад ***Ільчука*** Петра Степановича, д. н. 23. 07. 1928 р.: «Я, Петро Степанович Ільчук, із села Ужинець.

…То було 13 липня 43-го року. Ми жили тут в Ужинці. Бачимо: їде колона німців, спиняють людей, питають: «Людвікувка? Людвікувка?» Всі вони направляються туди (Жителями цієї колонії були виключно поляки. – І. П.).

Окружили її з лісу і поля. Не випустили з неї ні одного мужчини. Всіх розстріляли. Чудом, казали, тільки один поляк остався живим. Жінок не чіпали. Дітей не чіпали.

Опитувач: А чого німці напали на Людвікувку, як думаєте?

Ільчук: Німці там зробили засаду, виявили, що поляки в ній училися військової справи, мали зброю. Польські літаки в 39-му осталися тут в лісі. Поляки їх розібрали. Була там зброя… Тренувалися. Мали ту зброю в колонії у схронах підземних.

…З німцями їхали польські поліцаї. Як вони звалися, не знаю, але вони тут були. І як закопували трупи, теж були присутні польські поліцаї. Мій брат там був.

Опитувач: Як він там опинився?

Ільчук: Приїхали в село німці, забрали. Трупи там тиждень пролежали, розкладалися. То німці, приїхавши в неділю, кого в селі застали вдома, забрали туди. Де там при трупах були німці, то дозволяли брати трупи гаками, вилами, а де були польські поліціянти, то заставляли українських хлопців брати трупи руками. Самі – ні. …Брат мій після того, як туди втрапив, тиждень не міг їсти, не міг пити...».

Мешканець сусіднього села Каролінка: «Я, Шевчук Микола Демидович, тут у Каролінці народився, тут жив у війну, до цього часу живу.

…В той день, як німці побили Людвиківку, звідти рано поляк молоко приніс на здачу. Наші люди йому кажуть: «Не вертайся, бо німці їдуть». А він: «То не нас, а вас сьогодні мають бити. Вчора німець у нас був. Змовився з нашими». Але стали стріляти, таки, в Людвиківці.

Ще як німці окружувати Людвиківку, прийшли до трьох хат ужинецьких, що по сусідству. Економ із фільварку нагодився. «Ней, ней, – сказав їм. – То – ужинецькі». Пішли».

Обидва спогади одностайно сверджують: грунтовний аналіз розправи з обома Малинами неможливий без урахування такого ж погрому сусідньої польської колонії Людвікувка, вчиненої того ж дня, тими ж самими надісланими гітлерівською адміністрацією жандармами-німцями і шуцманами-поляками. Із обох поданих спогадів випливає: 13 липня 1943 р. у гітлерівців було заплановано знищити жителів не двох, а трьох населених пунктів, – Людвікувки, Чеського і Українського Малинів, – із жителями всіх трьох національностей. Це мало б значити, що їхній національний характер значення для окупантів не має. При

цьому свідок Шевчук М. Д. підмітив унікальний факт задуманого: напередодні запланованої розправи з жителями польської колонії саме до неї прибув посланець гітлерівської адміністрації – не інакше, як із підступною метою заспокоїти керівників пляцувки перед нападом та підказати, що винними в ньому будуть вважатися українці. Приїзд гітлерівця до Людвікувки 12 липня – явне свідчення, що окупанти до розправи з обома Малинами готувалися.

Наступного ранку задумане здійснено: єдиній своїй опорі – полякам-шуцманам, яких гітлерівці взяли з собою і, треба думати, облудно використали проти їхніх же співплемінників, гітлерівці намагалися твердити, що на колонію чинять напад не вони, окупанти, а «природні» вороги поляків – українці. Саме так подають подію В. і Е. Сємашки, добувши версію таки ж із польського середовища колонії: «13 липня 1943 р. вночі до колонії (Людвікувки. – І. П.) в'їхав великий відділ, що складався з СС, власовців і української поліції. …Українська поліція влаштувала стрілянину. …В іншому місці поліцаї видавали себе за упівців…». У підсумку жертвами «німецько-українських злочинів» називається 172 поляків (Про дії власовців, котрі мали б чинити те саме, …забуто)1. Маємо підстави твердити: тогочасні українські та чеські свідки шуцманів-українців, ніби присутніх серед нападників, які зранку вчинили винищення Людвиківки, а далі переїхали на розправу до Українського і Чеського Малинів, не бачили. Адже ж було це тому, що на липень 1943 р. нікого з них на службі в гітлерівців уже не стало: всі з постерунку в місті Дубно ще 23 березня втекли «в ліс» – до УПА2. Відтак тогочасні українські жителі, маючи підстави, й стверджують присутність при гітлерівцях виключно поляків.

Про події того дня маємо також свідчення з села Уїздці, яке в порівнянні з Ужинцем знаходиться щодо Малина з протилежного, північно-східного боку – на шляху до Олицького замку, де теж містився гітлерівський гарнізон, а при ньому – польська пляцувка. Маємо спогад Калькова Антона Івановича, д. н. 19. 01. 1929 р.: «Я, Кальков Антон Іванович, тогочасний житель села Уїздці. …УПА дежурила верхи, казала селу: «Будьте на сторожі. Із Олицького замку кудись рушають німці. В якому керунку (напрямі – пол.), ми вам скажемо».

Зранку в лісі коло Уїздців ми почули стрілянину. Німці в селі стали бити (тут і далі: убивати (діал.) наших людей. Ми сім'єю втекли в Троєччину. Далі били і палили Малин. Були німці і були поляки. Люди, які вціліли, казали: пізнавали знайомих із них. Розказували: бачили серед тих, хто напав, поляків. Мама осталася вдома пекти хліб. Як нападники стали бігати по хатах, вона втекла в садок, сховалася в бур'яні. Потім теж казала: бачила знайомих поляків».

Спогад Вайнера Івана Миколайовича, д. н. 28. 08. 1930 р., мешканця села Український Малин: «Я – Вайнер Іван Миколайович. 13 липня 1943 р. пас коней. Сиділи ми, пастухи. Бачимо: йде якась армія. Всі в чорному. Оточили нас. Говорять по-українськи. «Звідки?», питають нас. Кажемо: «Малинські». «Забирайте коней, ходімо з нами». Думаю: треба втікати до батька, до матері. Виїхав кіньми на горбок, а там сидить один із них з кулеметом. У чорній одежі (шуцманський одяг. – І. П.). То були поляки. Вони не жили дружно з нашими людьми. Більшість наших українців, старіші люди, тільки так казали: «То були поляки». А чого говорили по-українськи – то ж між українцями жили.

…Женуть нас на поле. Пройшло годин дві-три – ведуть чехів. Чехи йдуть із квітами, з дітьми, одягнені по-святковому. «Що ж буде?» питаємо їх. «Нам сказали, що буде якийсь сход». Далі женуть українців. Чехів забрали, погнали в інший садок. І так гонили людей зо дві-три години – то сюди, то туди.

Біля Малина, – ми почули, – стрілянина. То, як потім ми дізналися, виїхали з лісу наші хлопці, українські повстанці, – хотіли, напевне, допомогти людям. …Поховані вони всі у братській могилі. Їх усіх перебили (винищив снайпер. – І. П.).

Розпочався рух. Стали людей гнати до церкви. Нам кажуть: «Забирайте коней, корів, поженете в Олику». Говорили з нами по-українськи, німецької мови я не чув. Женемо ми корів. Все село горить. Важко проскочити між вогнями, але думаю: куди я піду на ту

Олику!.. Коноплі за клунею були. Дай, думаю, скочу в ті коноплі. Я – тільки за клуню, а там сидить німака з кулеметом. В німецькій формі. Що робити?.. Забрали мене.

Не доходячи до церкви, нас із тими коровами зупиняють. Людей усіх, – бачимо, – погнали в церкву.

Ми женемо корів далі. Загнали в долину. Далі до самого села Уїздці – горбок. Чути – вибух. Полетіла у воздух церква. Женемо далі. Вигнали за Уїздці. А там уже стоять машини, загружені перинами, подушками. Хто що з них узяв – з Малина те все, бо до Малина не доїхали (підвезли награбоване. – І. П.). Була грязь. Там усе перегружали і відправляли до Олики.

Вигнали ми худобу за Уїздці – напроти могилок. Ванька (радянський військовополонений, який осів у селі, серед пастухів найстарший за віком. – І. П.) бачимо – у жито, а по ньому – із кулемета. Тільки колоски летять. …Посиділи ми на місці трохи. Куди?.. Йдемо на село Певжу. Ми – тільки до Певжі, а нападники (тамтешні жителі, поляки. – І. П.) вже їдуть із Малина на Вільку.

...Після того погрому не раз, як зберуться старіші люди, – а ми, підростки, там були, – міркують: «Хто спалив Малин і за що?» Сам пам'ятаю: як ішли ті ніби німці на Малин і нас забирали, то говорили ж по-українськи... Люди кажуть: «То не могли бути німці. І українці не могли своїх палити!.. То – поляки з Певжі, Константинівки. Жили між українцями, ходили в українську школу, з українцями вчилися...» Все те майно, що вони тоді в селі забрали, – бандюги, – возили фірами в Уїздці. Там стояли автомашини. На них вони все перегружали. Все там було – свині, подушки, перини, все майно, яке награбували. Повезли все це у свій табір в Олику, де зібралися поляки.

Ще говорять, ніби то, бандерівці помагали німцям бити чехів!.. То – неправда, бо бандерівці з чехами дуже приязно жили. Одні других добре розуміли. У той день бандерівці йшли на захист чехів і українців. Але трохи запізнилися, бо вже село почали палити. Людей уже загнали, попалили. Вони навіть не дійшли до села. Їх німці чи поляки перебили тут у Малині біля млина».

Спогад Калькової (Парфенюк) Ганни Федорівни, д. н. 12. 04. 1934 р.: «Я, Ганна Федорівна Парфенюк, скажу: як напали на Малин, то разом із німцями були і поляки.

Поляк Казьмірський був українцю Видавському друг. Тоді він зайшов до Видавського, сказав: «Сиди в хаті, нікуди не виходь. Якщо вийдеш, тебе уб'ють». Написав йому писульку сказав: «Як прийдуть до тебе і будуть говорити чи по-німецьки, чи по-польськи, ти їм її дай. Прочитають і підуть. А з хати з сім'єю нікуди не виходь».

І правда, прийшли вони до нього до хати, показав писульку, прочитали. В хаті всі з його сім'ї сиділи, нікуди не виходили. Їх не чіпали. І їхня хата зосталася. Аж потім, – вони вийшли, – їхня хата од сусідської загорілася.

А що вже робилося в селі (мається на увазі Український Малин. – І. П.) далі!.. Село знищили, майно погрузили: кабани, сало, муку – все. Поляки, німці те робили. Одному чоловікові, українцеві Миколі Холодові нагрузили воза: «Вези!». Хто – німці чи поляки? Вони перемішані були. Наполовину.табунами ходили.

Холод повіз. Виїхав за село в долинку, сказав: «Далі не поїду. На, як хочеш, батога – їдь». Один із них скинув його з воза, застрілив, сів на воза сам, поїхав. Хто?.. Сів – поляк. …Те все бачив Вайнер Петро. Він вів коня, як заставили його, з самого випасу. Був на зборах, куди зібрали все село, бачив, як гнали людей, по клунях, хлівах палити. Все це бачив.

Чого остався живим? А в нього був дуже норовистий кінь, який нікого до себе не допускав – ні чоловіків, ні жінок, ні німців, ні поляків. Тільки господаря. То один поляк наказав завести йому коня в Олику. Вів. Разом із обозом їхав тим конем верхи. В Олиці ніч застала. Там коло дерева прив'язав коня. Коло замку там усі поляки кучкувалися з фірами. Розгружали муку, сало, кабанів – усяку всячину, яку награбували в людей у Малині. Той стояв там із конем до вечора. Як темно стало, ніби за потребою од коня одлучився, оглянувся – не дивляться. В корчі!.. Рачки поповз додому, покинув коня».

Спогад Чміля Антона Федотовича, д. н. 28. 02. 1923 р.: «Я – Антон Федотович Чміль. Того дня, як палили Малин, із тої групи, що оточила села, прийшли до нас двоє, по-польськи говорили з бабушкою в хаті. Питають, де решта сім'ї. «Не знаю. Кудись пішли». Сказали їй: «Витягни воза з клуні». Взялася – не може: стара жінка, більше 80 років. Помогли їй. «Одв'яжи пса», – по-польськи їй сказали. Одв'язала. Вистрілив один – запалив клуню…У той страшний день року 1943-го було більше ста людей забито в нашому селі Малин Український. …Забиті: Чміль Корній Андрійович, його жінка Франя, двоє синів – Вітя і Костя.

Опитувач: Жінка була чешка?

Чміль: Так. Ще забиті Чміль Яків, його жінка Явдоха, троє дітей – Галина, Володя, Вася. Чміль Андрій, Чміль Іван, Велика Ольга, Холод Іван, Холод Катерина. Холод Степан, Галина Холод, Ще були забиті Семенюк Кіндрат, Семенюк Катерина, Семенюк Віра, Семенюк Галина, Дуботовк Василь, його жінка. Хто врятувався, казали: чули польську мову. Один із них, правда, казав: «Із дітьми не хочу воювати».

Спогад Ващук Наталії Іванівни, д. н. 10. 09. 1923 р.: «Я, Наталія Іванівна Ващук, у той день погнала на пашу корови. Пасемо. Бачимо, йде цеп озброєних людей. Оточили Малин (Український. – І. П.). Ці люди говорили по-польськи. Нас погнали до села на майдан. Туди стали збирати людей із села. Говорили з людьми по-польськи.

Загнали нас на чеську колонію (Малин Чеський. – І. П.), у кожен будинок по кілька чоловік. Бачимо: буде смерть. Дивимося одне на друге, прощаємося, плачемо. …За що ж? Ми – малі діти... Загнали до хліва, поставили перед нами кулемета. Зачинили двері. Застрочили по нас. Хто виліз, хто згорів.

Я вилізла, бо, на моє щастя, в тому хліві чехи тримали ангорових кролів, була діра в стіні, закрита сіткою. Вона вигоріла. Я вигрібла яму. Через ту діру вилізла. Дощ іде. А я попечена...»

Спогад Сливи (Дмитрук) Неоніли Леонтіївни, д. н. 07. 04. 1936 р.: «Я про своє село Уїздці розкажу так. Як німці в 43-му йшли палити Малин з Олики (прийшовши. – І.П.), була я мала, але пам'ятаю, батько нас усіх хутенько – на хуру, і ми поїхали на Малин. Доїхали до малинського моста. Люди сказали: «Втікаймо вбік, на Ставище». Так ми опинилися в Бакорині. Але бачили, як німці палили Малин. Думали ми: наші Уїздці, але казали – таки Малин.

...Як німці од Малина йшли, прийшли до нашої хати. Поляки, видно, маму (залишалася вдома. – І. П.) пізнали – були з Константинівки. Колись у селі варили мило. То вони спитали: «Чи є мило?». Мама сказала, що є. Полізла нагору, набрала десятилітрову банку мила, накидала.

Як злазила з гори, то поляк, видно, хотів маму забити. Але німець сказав: «Нейн, нейн». Осталася жива, але так злякалася. Вони набрали мила, пішли з хати. Мама зі свекром пішли за хату, лягли під підвал.

Ще таке було. Як Малин палили, то там двоє діток осталося сиротами – матір забили. Німець, що бачив, забрав тих діток, прийшов із ними до Уїздець. Там на полі була хатка. Привів дітей туди, сказав: «Глядіть їх. Може, хто з родини з'явиться…» Так і було. Пішла чутка, що дітей німець привів. Приїхала родина із Ставищ, тьотки. Забрали…Поляки так би не зробили. А німці зробили. Поляк забив би тих діток»3.

Своєю винятковістю чи не до символу виростає подія, що сталася таки на очах у чехів, яким пощастило залишитись живими і ствердити її правдивість. Чешка Маріє Заїцова, на ту пору посварившись із чоловіком-поляком, перебувала у батьків у Чеському Малині. Опинилася серед приречених. Коли неминучість смерті стала очевидною, побачила чоловіка – при зброї серед поляків-шуцманів. Із малим дитям на руках (хочеться засумніватися, що був він батьком. – І.П.), кинулася до нього, всесильного, благаючи захисту. Та поляк на очах у чехів узяв дитину на «banik» (багнет), шпурнув у вогонь4.

Невідомий чеський мешканець Чеського Малина, залишившись живим, відразу ж склав повний список знищених, запакував листок у пляшку, сховав на кладовищі. Через півстоліття перелік знайдено українцем – є в ньому ім'я Маріє Заїцової.

Із щоденника настоятеля церкви в сусідньому селі Романові о. М. Федорчука: «17 липня 1943 р. Сьогодні спокій. Люди масово йдуть до Малина подивитися на німецьке варварство. Вигляд страшний. Викопали українці ями і поховали замордованих і спалених. Малинські селяни, українці й чехи, які випадково залишилися живими, ходять, мов причумлені, жах огорнув їх такий, що не можуть прийти до пам'яті. Нарід нашої околиці так озлоблений, що якби попався німець чи поляк, то б дерли шкуру з тіла пасками...»5.

Спогад Антонюк (Микитюк) Віри Мартинівни, д. н. 30. 09. 1926 р. тогочасної жительки села П'яннє.: «Я – Віра Мартинівна Антонюк. То було в 43-му році. Ми всі тоді вдома вже не ночували.

Якраз сходило сонце. Брат виходить за клуню. Дивиться: до села через річку переправляються поляки. Сам побіг на другу лінію села – там батько наш був із хурою. Сестра менша була там.

Забіг туди, а там поляки стали бити (вбивати – діал.) людей у перших хатах. Забиті: Зоя Камлучук, її дівчина (дочка – діал.) Ірка, Сіма – сестра, чоловік її Коля, столяр. Забили. Осталася дівчинка маленька. В матері на руках була. Мати була родом із Рязані, росіянка. Не зачіпали її.

З другого боку вулиці забили Кристича Володимира, Кристич Надію, його жінку. І Дейнеку Михайла. Закололи штихами, кишки повивертали. Я була, як хоронили. Надії розривною кулею груди вирвали. Ще мучилася.

На другій лінії забили Німтура Петра, Меланію. Стару бабу забили. Десятеро людей усього разом із цієї лінії було забито.

Як напали німці з поляками на Малин, приїхав сюди в П'яннє станичний, старший дядько, сказав: «Нападають на Малин поляки й німці». Хлопці (упівці. – І.П.) всі, що були в селі, поїхали хурами туди. З П'яння був Дмитрук Гнат, Кость – той, що команду дав, третій – Борецький Іван. Із Свищева був Татарчук Петро. З Повча були хлопці. Їхали рятувати чехів – їх там у церкву позаганяли, спалили.

Усі там полягли.

А ці поляки, що тут у нас жили, вибралися всі на Холодну Долину. З іншими потім нападали на нас. …Багато їх було».

Спогад Дитюка Анатолія Федоровича, д. н. 04. 08. 1932 р., село П'яннє: «Я, Дитюк Анатолій Федорович, розкажу про наше село таке.

Німці в 43-му році напали на Малин. Наші хлопці, повстанці, з села пішли на Малин, щоб помогти тамтешнім чехам і українцям. Бо на Малин напали німці з поляками.

Їх там стріли і більше 20-ти чоловік їх погинуло. Кость Приступа, Абрамчук Сергій, Базилюк Гнат, Абрамчук Анастасій...

…Ще й осінню 43-го року поляки напали на наше село з Холодної Долини. Загинули Базилюк Гнат Іванович, Ващук Денис, Грабарчук Максим, Кутюк Сидор, Камлучуків сім'я – чоловік 5».

Спогад Улянича Миколи Івановича, д. н. 19. 12. 1915 р., село П'яннє.: «Я, Микола Іванович Улянич, про наше село скажу так. В 43-му році, як німці напали на Малин, наші хлопці пішли рятувати. Їх усіх там побили: Воєводу Панаса, Воєводу Івана, ще кількох. По тому німці бомбили село. Убили людей – Яцюка Івана, Гната Скочука, Андроня.

Потім поляки напали з Холодної Долини. Побили багато людей. Поляки забили Кристича Івана, Камлучуків цілу сім'ю. Дві сім'ї. Швагра Онопрія, Сіму, Колю, Люсю, ще інших. 18 душ тоді забили.

А ці поляки, що в нас жили, – п'ять сімейств: мельники, підвозчики до млина – не забиті. Вибралися на Панську Долину в 43-му році».

Спогад Йозефа Ржепіка (Josef Repik), тогочасного мешканця колонії Малин Чеський (переклад): «Звуся Йосеф Ржепік. Народився 2 лютого 1934 р. в Чеському Малині. Там жив до 13 липня 1943 року.

...Тоді вночі татінек (батько. – І. П.) мене розбудив о другій годині ночі, щоб їхати в поле по пашу для худоби. Як дев'ятирічному хлопченяті, мені дуже хотілося спати, але після снідання батько запріг коней, прив'язав до воза двох корів, посадив мене на віз, ми швидко поїхали дорогою до лісу, що звався П'яньським. Як потім виявилося, виїхали раніше, ніж німці стали оточувати Малин.

До того в селі і в лісі перебували партизани Ковпака. Я пас тоді в лісі корів, блукав ним і, як то хлопець, дивився, чи де нема якої зброї. На щастя, не знайшов... Тепер теж, поки батько косив пашу, я знову приділив час огляданню лісу. Кілька днів перед тим тут таборували партизанські відділи, лісовий порост був потоптаний, знищений.

Батько тим часом наклав накошену пашу на віз, прив'язали ми до воза обох корів, рушили на дорогу додому. Не можу згадати, котра то година була, але в той час німці вже вели жінок і дітей (із Чеського Малина. – І, П.) на вбивство до Українського Малина.

Дорогою нас зупинила полька, жителька Малина, яку вояк із німців, що говорив по-польськи, пустив. Йшла з усіма, але позаду, пхнув її в жито. Була знайома мого батька. Сказала: «Не йдіть до Малина. Там – біда». Ми спинилися, повернулися до лісу.

На узліссі батько випряг коней, прив'язав їх до воза. А тут у лісі вже були бабічка Бештова, бабічка Мендлікова, бабічка Вольфова. Там ми перебували цілий день. Можливо, туди дісталися й інші люди...

Годинника ні в кого не було. Про час судили по сонцю. Раптом почули стрілянину на П'яньській дорозі. Ми все покинули на місці, разом подалися до шляху. Сховалися між деревами, чекали, що буде далі. Потім почули шум двигунів автомобілів – то вбивці від'їжджали. Були то німці й поляки, які стріляли чехів у Малині.

Вернулися до воза і корів, зібралися всі, радилися, що робити далі. Дещо з їжі батько взяв із собою – ще зранку з'їли. Більше нічого ми не мали. В лісі поблизу збирали ягоди. Щоб надоїти молока, не було в що. Батько з дерева здер шматок кори, згорнув, проколов патичком. З'явилася посудина, в яку бабічка Бештова надоїла молока. Такою була моя їжа.

Під вечір до нас прийшли хлопці, які пасли коней у той час, коли німці оточували Чеський Малин, принесли нам їжі. Вночі розпочався дощ. Батько привів мене до копиць сухого сіна, які стояли під лісом, зробив укриття, в якому я перебув ніч. Не знаю, чи спав, – не давав страх. Я весь час тримався за батька. Той страх перед чорною уніформою (однострій шуцманів, ними були поляки. – І. П.) супроводить мене відтоді все життя.

На другий день вирішили вертатися до села. Спочатку пішли молоді чоловіки. Принесли нам їжі, деякого одягу. Ніч ми перечекали. Вранці батько сказав, що йдемо в Малин і ми. Йшли знову П'яньським шляхом. Там між лісом і Малином є пагорб. На його схилі побачили – при дорозі лежало двоє мертвих, одягнених у цивільне чоловіків. При них була зброя. Нам незнайомі. Правдоподібно, бандерівці. Пройшли біля них.

Страх був далі. Додому йшли через перешкоду – дотлівала хата Йозефа Доброго. Чути було запах спаленого м'яса. Я ще не знав, що то – спалені люди. Ні батько, і я ще не підозрівали, що між ними знайшли жахливу смерть моя мамінка і сестричка Маженка. Лежали від нас – через дорогу.

Вдома хліви, клуня – все було спалене, дотлівало. Обсмалені вівці бігали по двору. І то був тільки початок... Ввійовши до кухні, побачили нашу 77-річну бабічку. Вона вже погано ходила. Тепер лежала, приколота багнетом до лавки, під голову поклали їй неживу качку. В будинок кинули гранату, але вона не розірвалася. То він залишився цілим.

Ми вернулися до лісу, забрали коней, корови. Привели додому. Стали збирати мертвих. Вози застилали простинями, на них клали останки тіл. При огляді пожарища в Йозефа Доброго батько покликав мене, показав шматок одягу мамінки і літню сандалету сестрички зі шкарпеткою, в якій була ніжка по щиколотку. На пожарищі обійстя Добрих

згодом було сфотографовано людей, які в селі залишилися живими. На тій фотографії батько написав: «Тут у 1943 р. були спалені моя дружина і дочка».

Ті, хто залишився в живих, пішли у навколишні села до родичів. Чоловіки зносили останки після спалення до спільних могил у Чеському Малині і в Українскому Малині до православної церкви і школи. Згрібали попіл, спішили зібрати трупи, бо свині, опинившись на волі, бігали скрізь, греблися у попелищах, гризли останки людських тіл. Корови бігали, ревли, бо не було кому їх подоїти.

На місцях, де людей утримували, де спалили, влаштували братські могили, потім поставили хрести.

Ті, хто залишився в живих, зібралися в Мадєровій клуні. Разом готували їжу, спали одягені – на випадок несподіваної небезпеки. Чоловіки стояли на варті. Обладнували схрони. Мій батько з дядьком прокопали тунель із льоху до криниці. Через неї спускали нас.

…І треба ж було працювати в полі. Коні якось уже були запряжені, а тут – переполох: німці знову йдуть до Чеського Малина. Ми поховалися, а вони забрали всіх коней по цілому селу – покинули тільки одну каліку. Це було єдине використання схронів, яке, однак, захистило життя нам, чеським надобиткам. А спалений, винищений Чеський Малин був ще раз тотально окрадений.

Далі я ходив до школи. Ми, чехи, стали готуватися до виїзду...

Опитувач: Я хотів би повернутися до 43-го року... Прошу сказати, як у чеському середовищі говорилося про те, хто був між тими, котрі вбивали чехів? Чи тільки німці це чинили? Чи й інші?

Ржепік: Тепер навіть на основі архівних документів дещо стало відомо, бо цим займаються історики. Є документи, які не опубліковано. В 44-му році до Чеського Малина приїжджала комісія від генерала Свободи, опитувала людей. Ці протоколи ще не опубліковані. Там є твердження, що між німцями були судетці. На їхніх автомобілях було зображення оленя, який скаче. Це було формування, утворене в 1938 р. в Карлових Варах. Була в Малині й польська поліція, а також поляки зі зброєю з Олики, які накладали продукти на вози, везли їх до себе, до Олики.

Я мав розмову з Володимиром Заяцем, малинцем, якого заставили того дня перевозити майно до Олики. Він мав при возі дві прив'язані корови. Казав: як приїхав, польські жінки вирвали цих корів із рук. В олицькому замку. Там стояли німці і були поляки.

Опитувач: Польська пляцувка?

Ржепік: Так. ...Польські жінки доїли чеських корів із Малина – в 44-му році.

Опитувач: Як вважаєте? Чи перед нападом на Малин було відомо, що він готується, що йде до цього?

Ржепік: Документи показують, що поляки допомагали німцям напасти на Малин.

...Малин був багатим селом. Тому це стало приводом, аби напасти й добути харчі»6.

Суть подій пан Йосеф Ржепік, свідок подій, уклав у коротке, ємне й образне, але правдиве слово «Hlad!» («Голод!»). Мається на увазі гостра потреба продуктів харчування як у гітлерівців, так, – і чи не найгостріше! – у їхніх підручних-поляків: шуцманів, а також тих, хто скупчився на пляцувках в Дубні, Костянтинівці й, напевне, особливо в Олицькому замку. А у чехів, попри всю їхню вимушену лояльність до окупантів, було таки що грабувати – щоправда, зарізавши курку, що несла золоті яйця…

Вважаємо дії гітлерівців ще й наслідком цинічного розрахунку: поляки-шуцмани, які вмочать руки у кров слов'ян-чехів, проковтнуть ганьбу участі у виконанні гітлерівської акції щодо знищення співплемінників Людвікувки, які готувалися до майбутніх боїв за національну незалежність. Між слов'янами ж цинічно творилася прірва, що мала ділити їх при закономірній відсутності документів протягом десятиліть?

Чому убивство чоловічого населення Людвиківки було влаштоване одночасно з погромом обох Малинів? Логічно допустити, що полякам було дано жорстокий урок гітлерівської всемогутності та марності їхніх потуг на відновлення національної незалежності. Щоправда, сумнівно, щоб поляки-шуцмани були настільки наївні, аби

повірити гітлерівцям: у польській колонії, яку їм наказали оточити, – не польські бойовики, а …повстанці, яких треба знищити. В цій ситуації вирисовується щонайменше некомпетентність, чи, можливо, й ще більше – безпорадність самохвальних аківських агентів у гітлерівській адміністрації, яким із награбованого чеського та українського майна міг перепасти ласий кус слуги на пановому бенкеті. Жодних же слідів польського опору окупантам побачити не вдається7.

Значний розмір винищувальної операції (додаймо до трагедії обох Малинів, розстріл чоловічого населення Людвікувки, ще й спалення українців у Великій і Малій Городницях, Ворсині – сотні й сотні вбитих!) був затіяний не інакше, як велика акція посіяння підозр між слов'янами, нацьковування одних проти інших у дуже великому масштабі. Маємо відзначити, вона гітлерівцям надзвичайно вдалася. Такою мірою, що й зараз, – через більше, як 70 літ, – злочин, здійснений у далекому 1943-му, й посьогодні негативно відбивається на стосунках між двома сусідніми слов'янськими народами, які мусять усвідомлювати неминучість добросусідства, особливо актуальну в наші дні. Відтак залишається й нам, запрошеним американським аспірантом, приєднуватися до збору й опрацювання останніх крихт пам'яті свідків, враховуючи таки вирішальність тепер єдиних усноісторичних свідчень.

Джерела та література

1. Władysław Siemaszko, Ewa Siemaszko. Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia. 1939 – 1945. – T.1. – Warszawa. – 2000. – S. 78.
2. І. Патриляк. «Встань і борись! Сухай і вір…»: українське націоналістичне підпілля та партизанський рух 1939 – 1960 рр. Львів. 2012. – С.288 – 292.
3. І. Пущук. «Волиняни про «Волинь-43»: українська пам'ять про польську експансію на Український Північний Захід у 1938 – 1944 рр. Усноісторичні свідчення». Рівне. 2017. – С. 830 – 835, 846.
4. Hofman Irží, Václav širc, Vaculík Jaroslav. Volyňští češi v prvním a druhém odboji. II díl. – Praha, 2004. – S. 296.
5. Данилюк В. Вірити занадто боляче... Волинь: хроніка подій 1938 – 1944 років. Луцьк. 1955 р., С. 165.
6. І. Пущук. «Волиняни… С. 837, 838, 841 – 843.
7. Władysław Siemaszko… – S. 78, 79.

References

1. Władysław Siemaszko, Ewa Siemaszko. Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia. 1939 – 1945. – T.1. – Warszawa. – 2000. – S. 78.
2. I. Patryliak. «Vstan i borys! Sukhai i vir…»: ukrainske natsionalistychne
3. I. Pushchuk. «Volyniany pro «Volyn-43»: ukrainska pamiat pro polsku ekspansiiu na Ukrainskyi Pivnichnyi Zakhid u 1938 – 1944 rr. Usnoistorychni svidchennia». Rivne. 2017. – S. 830 – 835, 846.
4. Hofman Irží, Václav širc, Vaculík Jaroslav. Volyňští češi v prvním a druhém odboji. II díl. – Praha, 2004. – S. 296.
5. Danyliuk V. Viryty zanadto boliache... Volyn: khronika podii 1938 – 1944 rokiv. Lutsk. 1955 r., S. 165.
6. I. Pushchuk. «Volyniany… S. 837, 838, 841 – 843.
7. Władysław Siemaszko… – S. 78, 79.

УДК 94(477.81)"1941/1944"

УКРАЇНСЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ РІВНОГО У ВІДЗНАЧЕННІ ПАМ'ЯТНИХ ДАТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ (1941–1944 рр.)

Віктор Іванчук
Рівненський державний гуманітарний університет
Україна, 33028, м. Рівне, вул. Пластова, 31
e-mail: ivanchukvictor12@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9972-8514
Валентина Доброчинська
Рівненський державний гуманітарний університет
Україна, 33028, м. Рівне, вул. Пластова, 31
e-mail: Dobrochynskav@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6625-5108

У статті проаналізовано роль української інтелігенції у збереженні української культури та формуванні національної свідомості містян крізь призму організації ними різноманітних заходів, приурочених до значимих історичних дат національної історії у період нацистської окупації Рівного.

Ключові слова: Рівне, Друга світова війна, окупація, «Просвіта», «Жіноча служба Україні», інтелігенція, культурне життя.

UKRAINIAN INTELLIGENCE OF RIVNE IN THE CELEBRATION OF MEMORIAL DATES OF NATIONAL HISTORY (1941-1944)

The article analyses the role of the Ukrainian intelligentsia in preserving Ukrainian culture and shaping the national consciousness of the city's citizens through the prism of their organisation of various events dedicated to significant historical dates in national history during the Nazi occupation of Rivne.

Key words: Rivne, World War II, occupation, «Prosvita», «Women's Service to Ukraine», intelligentsia, cultural life.

Мета дослідження полягає у висвітленні заходів із відзначення важливих історичних подій, які проводила українська інтелігенція Рівного у роки Другої світової війни та з'ясуванні їх внеску в розвитку культури та піднесенні національної свідомості населення.

Виклад основного матеріалу. Під час нацистської окупації Рівненщини місцеві культурно-освітні товариства були чи не єдиними джерелами української культури та легальними патріотичними осередками в населених пунктах. Через свою розгалужену мережу, вони прагнули зберегти здобутки просвітянської діяльності попередніх років та продовжували формувати світогляд українців, незважаючи на політику окупаційної влади. У Рівному діяли два головні культурно-просвітницькі осередки: «Просвіта» та «Жіноча служба Україні», завдяки яким відбувалося культурне піднесення у краї.

Частина українців розглядала німців як можливих союзників у боротьбі проти спільного ворога – радянської держави. З перших днів у них існувала ілюзія, що нацисти підтримають створення незалежної України. Втім, оманливі сподівання не виправдалися і українська національно свідома інтелігенція проводила ряд заходів задля збереження історичної пам'яті власного народу. Масово на Волині проходили акти перезахоронення жертв більшовицького режиму та освячення могил українців, замордованих сталінським терором. У дні визначних історичних подій, а також православних свят відбувалися панахиди за загиблими [11, с. 106, 115].

Важливою ланкою діяльності просвітян стало відзначення значимих історичних дат. Інтелігенція ініціювала проведення різноманітних заходів, зокрема вечорів, вистав, лекцій, концертних виступів, де виконували щедрівки, колядки, веснянки, великодні пісні [10].

Традиційним явищем були академії, присвячені пам'яті видатних українських поетів та письменників – Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, Івана Котляревського та інших діячів [14, с. 76].

Відзначення шевченківських днів завжди було знаковою подією у містах і селах. Під час таких урочистостей на сцені розміщували портрет поета, синьо-жовті прапори, а виконувані літературні твори мали виражений політичний характер. Звісно, що бували випадки заборони на відзначення історичних подій від окупаційної влади. Тому, організатори намагалися проводити такі заходи у пізній час, аби не було «зайвих очей». Одне з таких свят, присвячене Тарасові Шевченку, відбулося 14 березня 1942 р. у кінотеатрі «Де-Лі». Повна зала глядачів почула вступні промови голови «Просвіти» Неофіта Кибалюка та письменника Уласа Самчука, які наголосили на неоціненному значенні праці Шевченка для українців. Після виголошених рефератів відбувалися концертні номери, зокрема хору під керівництвом Володимира Листопада. Улас Самчук поділився враженнями від цієї події у книзі-спогадах «На коні вороному»: «Відчувався настрій релігійної єдности. Зливались во єдино серця й душі. У цей час між нами вже не було «ізмів» чи «івців». Ми були міцно злиті почуттям спільної долі і незломним бажанням боротись за наше право на життя і на смерть. Байдуже, які б сили проти нас стояли» [12, с. 298]. Вшанування пам'яті Тараса Шевченка відбулося 25 березня 1942 р. в міському театрі «Скаля» [9].

Члени «Просвіти» зазначали, що вагомим чинником збереження національного духу є мистецтво. Тож, концерти та театральні постановки відбувалися часто. Але, для проведення заходів обов'язковою умовою було отримання дозволу в німецької влади з описання їх змісту. Задля цього в місті створили художню раду в складі Юрія Цехмитрука, Віталія Коваленка, Володимира Листопада, Федора Темнюка, Андрія Мисечка та Петра Зінченка, котрі підбирали репертуар [2, с. 39]. Зазвичай, запити від «Просвіти» отримували позитивний відгук, але були й випадки, коли дозволу не надавали. До прикладу, у жовтні 1942 р. було відмовлено в постановці п'єс «Дем'ян Чуприна» і «За батька» через незрозумілі причини [11, с. 112]. Найбільшою популярністю користувалися вистави: «Все для Батьківщини» Я. Косовського, «Московські дурисвіти» Б. Грінченка, «Наталка Полтавка» І. Котляревського, «На сіножаті» Ю. Яновського, «Назар Стодоля» Т. Шевченка та інші.

31 травня 1942 р. у Рівному відбувся концерт хору під диригуванням Юрія Цехмиструка, де прозвучали твори – «Туман хвилями лягає», «Засяяло сонце золоте», «Котилася ясна зоря з неба», «Зелена ліщинонька» та інші композиції. У залі «Просвіти» проходили концерти під головуванням Володимира Листопада, виступав оркестр під диригуванням Олександра Головка [2, с. 41].

Українська інтелігенція на чолі з Степаном Скрипником докладала усіх зусиль для знайомства рівнян із артистами з інших міст. Упродовж 15–17 червня 1942 р. жителі міста у кінотеатрі «Скаля» мали можливість насолодитися виступами Київської капели бандуристів імені Тараса Шевченка, а також солістів Київської опери. Диригентом капели із 13-ти артистів був Григорій Китастий. Звучало багато відомих українських пісень, серед яких: «Гей, нумо, хлопці, до зброї!», «Думи мої», «Реве та стогне Дніпр широкий», «Журавлі», «Закувала та сива зозуля», «Ой, ходила дівчина бережком», «Ще не вмерла Україна» тощо. Кожна пісня отримувала гучні аплодисменти від аудиторії. [12, с. 198–199; 6].

На сторінках газети «Волинь» А. Мисечко поділився своїми враженнями: «Здається, що бандуру тільки українська душа найглибше відчує, бандура тільки з українською душею може говорити… Пісню цю чули ми майже всі, але не всі чули її у виконанні з бандурою. Враження більш сильне, зміст пісні, якось більш ясний, перед очима живі образи – козаки, турецька неволя, геройські козацькі морські походи...» [6]. Однак, такі гастролі були небезпечними. Через короткий час нацисти відправили капелу бандуристів до табору «Ост» у Німеччині.

У червні 1942 р. у кінотеатрі «Зольдатен» відбулося «свято пісні», присвячене 100-річчю від дня народження видатного композитора Миколи Лисенка, де виступили просвітянські хори з Глинок, Обарова, Шубкова, Городка і Рівного. Свято розпочалося

короткими вітальними словами від голови окружної «Просвіти» Н. Кибалюка. Після цього всі хори заспівали разом пісню «Засяло сонце золоте» під керівництвом Ю. Цехмиструка. У виступі Кульчинський висвітлив внесок Миколи Лисенка у розвитку української музичної творчості, а пізніше розпочалися концертні виступи хорів. Особливого святкового настрою додавали українські національні костюми місцевих артистів [13].

Варто згадати й про ще одну, досить важливу імпрезу, яка відбулася у червні-липні цього ж року. В залі «Просвіти» кілька днів проходила виставка українського мистецтва, організована активним жіноцтвом краю, зокрема Харитею Кононенко, Марією Бульбою, Галиною Варварів, Євгенією Шудрак. Традиційно, вступне слово виголосив голова «Просвіти» Неофіт Кибалюк, зазначивши на вагомості мистецтва в українській історії. Основне завдання виставки – популяризація українського мистецтва серед українського населення. На виставці представили ряд експонатів з вишивки, килимарства, кераміки, обробки дерева. Окрему увагу привертав величезний килим із перським орнаментом, виготовлений українськими майстрами, гуцульські килими, стародавні полтавські сорочки, а також чернігівський рушник з оригінальною вишивкою [13].

Влітку в Рівненському міському театрі пройшов концерт української пісні, де хор виконав ряд народних пісень, частина з яких звучала в новому виконанні. Особливо яскравими були жіночі дуетні й сольні виступи Фірковської і Кудрі [5]. Мали місце у Рівному й масові національні фестивалі, де виконувалися танки у чудових костюмах української тематики. Популярними танками були «Гопак», «Коломийки» і «Козак».

Висновки. Отже, представники української інтелігенції у Рівному в умовах воєнного стану та окупації, організовували різноманітні заходи, включаючи концерти, свята, вистави та лекції, спрямовані на зміцнення духовного спротиву та підтримку національної самосвідомості. Вони відіграли ключову роль у збереженні національної ідентичності та культурної спадщини.

Джерела та література

1. Борейко Г. Рівненська «Просвіта» в контексті історичного розвитку. *Вісник Книжкової палати*. 2008. № 12. С. 29–32.
2. Бухало Г. «Просвіта» сіяла світло : сторінки історії Рівненської «Просвіти», 1917–1928, 1942–1944 рр. / Рівнен. облдержадмін., Упр. культури облдержадмін., Рівнен. краєзнав. музей, Обл. т-во «Просвіта» ім. Т. Шевченка. Рівне: Держ. ред.-вид. п-во, 1994. 47 с.
3. Доброчинська В. Діяльність товариства «Жіноча служба Україні» на Волині в період Другої світової війни. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії* : зб. наук. пр. : наук. зап. РДГУ. Рівне : РДГУ, 2011. Вип. 22 : Присвячений 450-річчю Пересопницького Євангелія. С. 246–249.
4. Коваль М. «Просвіта» в умовах «нового порядку» (1941–1944 рр.). *Український історичний журнал*. 1995. № 2. С. 37–42.
5. Концерт української пісні. *Волинь.* 1942. 3 серп. С. 3.
6. Мисечко А. Заграли бандури… : (враження з концертів Київської Капели бандуристів). *Волинь*. 1942. 18 черв. С. 3.
7. Оголошення Рівненської Окружної «Просвіти» про проведення «Вистави Українського Мистецтва». Волинь. 1942. 3 лип. С. 4.
8. Пахнюк І. М. Діяльність «Просвіти» на Рівненщині в роки німецької окупації. Історія очима молодих дослідників : матеріали регіон. наук.-практ. конф. молодих вчених, аспірантів, здобувачів, магістрантів. Рівне: РДГУ, 2007. Вип. 2. С. 279–284.
9. Повідомлення товариства «Просвіта» в Рівному про відзначення ювілею великого українського поета Тараса Шевченка 25 березня 1942 року о 18-й год. в театрі SCALA. Просвітянське століття Рівненщини: наукові статті, спогади. Дрогобич : Коло, 2018. С. 97.
10. Програма концерту Окружної «Просвіти» у Рівному. 25–26.12.1942 р. Просвітянське століття Рівненщини: наукові статті, спогади. Дрогобич : Коло, 2018. С. 98.
11. Савчук Б. П. Волинська «Просвіта». Рівне: Ліста, 1996. 148 с.: іл.
12. Самчук У. На коні вороному. Вінніпег : вид. т-ва «Волинь», 1990. 360 с.

13. Свято українського мистецтва в Рівному. Волинь. 1942. 3 лип. С. 3.
14. Шевчук С. І. «Просвіта» як чинник утвердження духовності. «Просвіта» і духовне відродження України : матеріали і тези наук.-практ. конф., присвяч. 125-річчю «Просвіти». Рівне, 1993. С. 73–76.
15. Шмань Б. Рівненська «Просвіта» 20-і, 40-і, 90-і роки. Дзвін. 1997. 5 груд. С. 7.

Reference

1. Boreyko H. Rivnens′ka «Prosvita» v konteksti istorychnoho rozvytku. Visnyk Knyzhkovoyi palaty. 2008. № 12. S. 29–32.
2. Bukhalo H. «Prosvita» siyala svitlo : storinky istoriyi Rivnens′koyi «Prosvity», 1917–1928, 1942–1944 rr. / Rivnen. oblderzhadmin., Upr. kul′tury oblderzhadmin., Rivnen. krayeznav. muzey, Obl. t-vo «Prosvita» im. T. Shevchenka. Rivne: Derzh. red.-vyd. p-vo, 1994. 47 s.
3. Dobrochyns′ka V. Diyal′nist′ tovarystva «Zhinocha sluzhba Ukrayini» na Volyni v period Druhoyi svitovoyi viyny. Aktual′ni problemy vitchyznyanoyi ta vsesvitn′oyi istoriyi : zb. nauk. pr. : nauk. zap. RDHU. Rivne : RDHU, 2011. Vyp. 22 : Prysvyachenyy 450-richchyu Peresopnyts′koho Yevanheliya. S. 246–249.
4. Koval′ M. «Prosvita» v umovakh «novoho poryadku» (1941–1944 rr.). Ukrayins′kyy istorychnyy zhurnal. 1995. № 2. S. 37–42.
5. Kontsert ukrayins′koyi pisni. Volyn′. 1942. 3 serp. S. 3.
6. Mysechko A. Zahraly bandury… : (vrazhennya z kontsertiv Kyyivs′koyi Kapely bandurystiv). Volyn′. 1942. 18 cherv. S. 3.
7. Oholoshennya Rivnens′koyi Okruzhnoyi «Prosvity» pro provedennya «Vystavy Ukrayins′koho Mystetstva». Volyn′. 1942. 3 lyp. S. 4.
8. Pakhnyuk I. M. Diyal′nist′ «Prosvity» na Rivnenshchyni v roky nimets′koyi okupatsiyi. Istoriya ochyma molodykh doslidnykiv : materialy rehion. nauk.-prakt. konf. molodykh vchenykh, aspirantiv, zdobuvachiv, mahistrantiv. Rivne: RDHU, 2007. Vyp. 2. S. 279–284.
9. Povidomlennya tovarystva «Prosvita» v Rivnomu pro vidznachennya yuvileyu velykoho ukrayins′koho poeta Tarasa Shevchenka 25 bereznya 1942 roku o 18-y hod. v teatri SCALA. Prosvityans′ke stolittya Rivnenshchyny: naukovi statti, spohady. Drohobych: Kolo, 2018. S.97.
10. Prohrama kontsertu Okruzhnoyi «Prosvity» u Rivnomu. 25–26.12.1942 r. Prosvityans′ke stolittya Rivnenshchyny: naukovi statti, spohady. Drohobych : Kolo, 2018. S. 98.
11. Savchuk B. P. Volyns′ka «Prosvita». Rivne: Lista, 1996. 148 s.: il.
12. Samchuk U. Na koni voronomu. Vinnipeh : vyd. t-va «Volyn′», 1990. 360 s.
13. Svyato ukrayins′koho mystetstva v Rivnomu. Volyn′. 1942. 3 lyp. S. 3.
14. Shevchuk S. I. «Prosvita» yak chynnyk utverdzhennya dukhovnosti. «Prosvita» i dukhovne vidrodzhennya Ukrayiny : materialy i tezy nauk.-prakt. konf., prysvyach. 125-richchyu «Prosvity». Rivne, 1993. S. 73–76.
15. Shman′ B. Rivnens′ka «Prosvita» 20-i, 40-i, 90-i roky. Dzvin. 1997. 5 hrud. S. 7.

УДК 94:341.231.14:327]:338.481-057.68(71)]”194”

“ОБЕРГТИ ВІД НЕБАЖАНИХ КОНТАКТІВ”: ПОВОЄННІ ПОЇЗДКИ ПЕТРА КРАВЧУКА В ЗАХІДНІ ОБЛАСТІ УРСР

Руслан Сіромський
Львівський національний університет імені Івана Франка
Україна, 79000 м.Львів, вул. Університетська, 1,
e-mail: sir.ruslan@yahoo.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-6744-6379

На основі розсекречених документів Галузевого державного архів Служби безпеки України простежено обставини повоєнних візитів у західні області Української РСР Петра

Кравчука – журналіста й представника лівої (прогресистської) організації – Товариства об'єднаних українців Канади. *Мета* – проаналізувати методику МДБ із "забезпечення" візитів іноземців, зокрема систему контролю над їхніми діями. Окремо розкрито перебіг зустрічей канадського громадського діяча з рідними на Львівщині, донесення агентів МДБ про всі "підозрілі дії" іноземного громадянина. *Методологія дослідження* базується на загальнонаукових та спеціально-наукових методах, передусім, ретроспекції та історичного порівняння. *Висновки:* встановлено, що радянська сторона прагнула зусиллями колишніх українських еміґрантів у країнах Заходу сформувати вигідний образ радянської дійсності, який суттєво дисонував із реаліями.

Ключові слова*:* Петро Кравчук, Товариство об'єднаних українців Канади, поїздки, західні області УРСР, Міністерство державної безпеки, умови проживання.

"PROTECT FROM UNWANTED CONTACTS|: PETER KRAVCHUK'S POSTWAR TRIPS TO THE WESTERN REGIONS OF THE UKRAINIAN SSR"

Ruslan Siromskyi
Ivan Franko National University of Lviv, Lviv Ukraine
e-mail: sir.ruslan@yahoo.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6744-6379

On the basis of declassified documents of the Security Service of Ukraine Sectoral State Archive the circumstances of post-war visits to the Western regions of the Ukrainian SSR by Petro Kravchuk – a journalist and representative of the left (progressive) Association of United Ukrainian Canadians – were traced. The *aim* is to analyze the MGB's methodology for "ensuring" the visits of foreigners, in particular the system of control over their actions. The meetings of the Canadian public figure with relatives in the Lviv region, reports of MGB agents about all the "suspicious actions" of a foreign citizen were separately considered. The *research methodology* is based on general scientific and special scientific methods, first of all, retrospection and historical comparison. The post-war trips of Canadian journalist and public figure of Ukrainian origin Petro Kravchuk to the Western regions of the Ukrainian SSR took place in conditions of artificial restriction of visitor contacts, constant control and creation of situations in which a "correct impression" of Soviet reality was to be formed. However, what was seen often dissonant with the declared communist propaganda – both in the field of social security and in the sphere of political freedoms – forcing even the representatives of friendly Communist parties and other Diaspora left organizations to doubt the correctness of the ruling regime. *Conclusions:* it is established that the Soviet sought through the efforts of former Ukrainian emigrants in Western countries to form a favorable image of Soviet reality, which was significantly at odds with reality.

Key words: Petro Kravchuk, Association of United Ukrainian Canadians, trips, Western regions of the Ukrainian SSR, Ministry of State Security, living conditions.

Постать Петра Кравчука – журналіста, письменника, історика, голови виконавчого крайового комітету прокомуністичної еміґрантської організації Товариство об'єднаних українців Канади (ТОУК) – є вельми багатогранною, хоч і контраверсійною. З одного боку, перед нами постає ідейний комуніст і людина, яка користала з матеріальних благ, які надавав радянський режим (постійні відвідини УРСР, лікування і відпочинок на радянських курортах, видання книг у радянських видавництвах, використання протекції вищих чиновників – Дмитра Мануїльського чи Миколи Підгорного [1, p. 157]); з другого боку – громадський діяч, небайдужий до стану справ у тодішній УРСР і "надмірностей" радянського режиму [2]. Останнє особливо виразно простежується на сприйнятті П. Кравчуком повоєнних радянських реалій (без пропагандистських шаблонів), які він фіксував, періодично відвідуючи Україну, зокрема Львівщину.

Петро Кравчук (1911–1997) – уродженець містечка Стоянів Радехівського повіту Тернопільського воєводства (нині у складі Львівської області). Після навчання в українській гімназії Радехова (1924–1926) вступив до Українського селянсько-робітничого об'єднання

(Сельроб), а у жовтні 1929 р. – до Комуністичної спілки молоді Західної України. Проте вже навесні 1930 р. еміґрував до Канади, де примкнув до українського "прогресивного руху", долучившись до діяльності Українського робітничо-фермерського дому, Ліги комуністичної молоді. Вірогідно, не останню роль у зміцненні лівих переконань П. Кравчука відіграла економічна криза 1929–1933 рр. у Канаді, наслідки якої особливо відчули на собі новоприбулі еміґранти. У цих умовах П. Кравчук розпочав свою журналістську діяльність, працюючи у редакції газети "Українські робітничі вісті" (1936–1940).

Трактуючи прокомуністичні організації загрозою для канадської державності, федеральний уряд розпорядився закрити їх, ув'язнивши низку діячів лівого руху, зокрема й окремих канадських українців [1, р. 94–95]. У 1940 р. заарештували й П. Кравчука, котрий два роки провів як не під наглядом поліції, то безпосередньо у в'язницях (Петтаві, Каннаскі). Перед звільненням з ув'язнення П. Кравчук дав підписку про "нерозголошення державної таємниці із зобов'язанням припинити комуністичну діяльність" [4, арк. 7]. Проте на тлі потепління канадсько-радянських відносин у роки Другої світової війни про таке зобов'язання "забули".

Зважаючи на політичні погляди, громадську активність і журналістське красномовство П. Кравчука, радянська сторона заходилася використовувати його у "поширенні правди про Радянський Союз, Радянську Україну, популяризуванні досягнень радянського народу в сфері економічного і культурного будівництва, веденні послідовної боротьби проти українських буржуазних націоналістів за кордоном" [5, арк. 116]. Іншими словами, П. Кравчука намагалися перетворити на один із рупорів радянської пропаганди у Канаді. Задля більшого ефекту журналістських дописів у заокеанських "прогресивних виданнях" П. Кравчук почав раз по раз отримувати привілей відвідувати тодішню Українську РСР з метою ознайомлення з радянською дійсністю й подальшою підготовкою відповідних публікацій. Отримати дозвіл на в'їзд до УРСР у сталінський період було справою вкрай непростою. Достеменно однак відомо, що про це особисто клопотав Міністр закордонних справ УРСР Дмитро Мануїльський [6, арк. 125] (до слова, канадський прогресист згодом у спогадах "Без недомовок" буде дуже добре відзиватися про нього).

Природно, П. Кравчук постійно перебував у центрі уваги радянського МДБ, співробітники якого рапортували: "Вивченням офіційної діяльності Кравчука на Україні, як кореспондента, встановлено, що основну свою увагу він присвячує дослідженню становища у західних областях України, а також займається на цій території розшуком родичів українських еміґрантів з Канади" [4, арк. 7]. Про масштаби його діяльності свідчить, наприклад, запит до МЗС УРСР з проханням встановити у західних областях України понад 200 осіб родичів українських еміґрантів, котрі проживали в Канаді [4, арк. 10].

Під час свого перебування в західних областях УРСР П. Кравчук був дуже обережним у висловлюваннях. В агентурних повідомленнях йшлося, що він "завжди відкрито підкреслює свою відданість СРСР і позитивно відзивається про політику партії і радянського уряду" [4, арк. 7]. Проте, вказувалося і на той факт, що "якихось видимих виступів чи суджень в розмовах з місцевими мешканцями, в яких [би] звинувачував діяльність українських націоналістів, Кравчук не допускав" [4, арк. 23]. Щобільше, радянська дійсність видавалася не такою вже й привабливою, якби цього йому хотілося. Наприклад, описуючи пізніше свою подорож 1946 р. до Львова П. Кравчук відзначав: "На вулицях міста люди ходили нужденно одягнені в будь-що, аби тільки тепліше. Чути було всюди російську мову. Багато монгольських облич. Все це сильно вразило. Але я тоді вважав, що це явище тимчасове, адже лише два роки тому, як закінчилася війна" [7, с. 48–49, 52–53].

Як кореспондент і заступник редактора "прогресивної" україномовної газети "Українське життя" і представник делегації ТОУК П. Кравчук 7 листопада 1947 р. прибув до Києва. Після тримісячного перебування в УРСР інші члени канадської та американської делегацій В. Тересьо і М. Ракочі повернулися за океан, а П. Кравчук залишився у Києві ще на один рік – як вільний слухач Вищої школи ЦК КП(б)У. Проживав він у гуртожитку школи на вул. Новопавлівській, 2, щоправда, там його знали під фальшивим прізвищем –Карпенко [4,

арк. 6]. Зрештою, П. Кравчук пізніше частенько підписуватиме свої публіцистичні праці псевдонімами, на зразок Арсен або ж Марко Терлиця [8, с. 242].

Навчаючись в Києві, П. Кравчук отримав дозвіл на поїздку на малу батьківщину – в село Стоянів. Співробітники МДБ констатували, що "значна кількість [родичів Кравчука] репресована або розробляється органами МДБ" [4, арк. 10]. У Стоянові по війні мешкала мати П. Кравчука – Анастасія разом з доньками – Анною Багнюк 1907 р. н., Катериною Коваль 1912 р. н. і Марією Романчук (зважаючи на інші прізвища, можемо констатувати, що вони були заміжніми). Сини М. Романчук – Степан і Петро, на час приїзду П. Кравчука до Стоянова, перебували в антибільшовицькому підпіллі; іншого її сина – Михайла у 1947 р. засудили за "українську націоналістичну діяльність" [4, арк. 8]. У листі до брата Марія Романчук висловлювала своє бажання перебратися за кордон. Ймовірно, листа у відповідь тоді вона не одержала, оскільки така переписка з великою долі вірогідності потрапила б до рук відповідних органів, які ретельно проводили перлюстрацію кореспонденції. Співробітники МДБ констатували, що "Кравчук зовсім не переписується зі своїми зв'язками (так у тексті документа – *Р. С.*) й уникає [можливості] залишити комусь свою фотографію" [4, арк. 9]. Таку позицію агентці МДБ "Вірі", з якою П. Кравчук разом відпочивав на курорті, він пояснював: "У житті все може трапитися, тому краще нікому листів не писати і своїх фотокарток не залишати" [4, арк. 9]. Із згаданою агенткою він все ж домовився "підтримувати діловий зв'язок" після свого від'їзду до Канади, для чого обіцяв розробити "спеціальний код" [4, арк. 9]. Чи підтримували вони контакти надалі – невідомо.

На особливому рахунку в МДБ перебували рідній брати П. Кравчука. Григорія, активного діяча ОУН, у 1944 р. засудили до 20-ти років виправно-трудових робіт. Про місце перебування іншого брата – Василя, органи МДБ на той час не знали, володіючи тільки інформацією, що він "служив поліцаєм і з відступом німецьких військ утік разом з ними" [4, арк. 8]. Інший брат Петра – Микола, котрий "поділяв погляди українських націоналістів", проживав у Канаді і володів, зокрема, мебельною фабрикою. "Українським націоналістом" емдебисти вважали й іншого брата П. Кравчука – Івана [4, арк. 8].

Не менш цікавими для МДБ були дальші родичі П. Кравчука. Так, його двоюрідного брата Степану Сенчину, з яким той зустрічався 1948 р. у Львові, арештували за звинуваченням у причетності до українського підпілля. Так само був арештований двоюрідний брат – Іван Вілюра, котрого засудили до розстрілу. Відомо, що П. Кравчук підтримував зв'язки з братовою дружиною – Наталією Вілюрою, котра проживала у Києві. Емдебистів насторожували періодичні відвідини київської квартири Н. Вілюри родичами П. Кравчука та "невідомими особами, котрі проживають у західних областях України" [4, арк. 9]. Все це переконує, що і за П. Кравчуком, і за його родичами в УРСР велося постійне стеження.

Завдяки методам зовнішнього стеження органам МДБ вдавалося фіксувати різні деталі перебування П. Кравчука на Львівщині. Так, коли у 1947 р. він відвідав рідне с. Стоянів Радехівського р-ну Львівської обл., то співробітники органів держбезпеки (вірогідно, через своїх інформаторів) встановили, що канадський журналіст українського походження декілька годин провів у матері й отримав грипс від надрайонного референта ОУН "Срібного", "зміст якого залишився невідомим" [4, арк. 9]. Вочевидь, виникає закономірне питання, на яке немає відповіді: чому емдебисти не з'ясували цього і не вжили жодних дій супроти П. Кравчука?

Перебуваючи у Радехівському р-ні рік по тому, П. Кравчук зустрівся зі своїми родичами. Дорогою він натякнув супроводжуючим, що хоче побути з рідними наодинці, що йому не вдалося зробити під час попереднього візиту. Це бажання канадського комуніста підтримав голова Львівського облвиконкому Семен Стефаник. Майже дві доби П. Кравчук перебував у своїх рідних, проводячи також зустрічі з іншими місцевими жителями. На честь приїзду П. Кравчука в будинку його рідних сільрада організувала урочистий обід на 25 осіб. Коли канадський комуніст довідався про це, то "насварив свого зятя Стефана і заявив, щоби не прошених гостей в домі не було і запропонував весь алкоголь відвести назад, але потім

пристав на прохання своєї сестри Анни… дав згоду на облаштування… обіду” [4, арк. 19]. Саме тоді П. Кравчуку на “радянський бюрократизм” поскаржився чоловік сестри Катерини Володимир Савко, котрий не міг отримати паспорта. Канадця це обурило і він просив С. Стефаника посприяти вирішити цю проблему. Той пообіцяв допомогти, але звернув увагу, що проти цього “протестує секретар Радехівського РК КП(б)У” [4, арк. 19].

Упродовж 4 травня – 13 червня 1949 р. П. Кравчук із журналістською метою відвідав Чернівецьку, Станіславську, Львівську, Тернопільську, Дрогобицьку, Волинську і Закарпатську області. Офіційно, він ставив за мету зібрати інформацію про становище українських селян, відшукати родичів окремих українських еміґрантів у Канаді. Неофіційна причина, за словами самого П. Кравчука, полягала у прагненні “зашифрувати своє навчання в школі ЦК КП(б)У і тривалого перебування на Україні” [4, арк. 12]. Упродовж всього періоду перебування в Західних областях України Кравчука оберігали від “небажаних контактів”, його весь час супроводжували “потрібні люди”, а сама поїздка перебувала на особистому контролі Міністра держбезпеки УРСР Сергія Савченка.

Під час поїздки 1949 р. журналіст детально оглядав колгоспні господарства, інвентар, цікавився матеріальним становищем колгоспників. Траплялися епізоди, які дещо насторожували МДБ. Наприклад, перебуваючи в колгоспі ім. Шевченка в с. Кучерів Малий Заставнянського р-ну Чернівецької області у бесіді з головою В. Завгороднім, Кравчук раптово попросив “назвати йому прізвища бідняків, котрі після вступу до колгоспу стали заможними” [4, арк. 13]. Кравчуку назвали імена двох таких осіб, аж він раптом захотів відвідати їх і подивитися як вони живуть. Те, що вдалося побачити, виглядало обнадійливо, що дозволяло робити висновок: “існуюча система господарства і управління країною відповідають інтересам трудящих селян, а їхнє матеріальне становище при радянській владі різко покращилось” [4, арк. 14].

Втім, під час подорожей П. Кравчука траплялися ситуації, коли “режисери” зустрічей з народом не все враховували. Як наслідок, співробітники МДБ фіксували факти, коли окремі селяни наважувалися сказати про своє скрутне матеріальне становище. Так, у с. Стецеве Снятинського р-ну Станіславської обл. місцева мешканка Марта Печенюк попросила передати своїй дочці Марії Веризі за океан такі слова: “Нехай дочка живе в Канаді і сюди не їде, я їй нічого дати не можу, сама гола і чекаю смерті” [4, арк. 15]. Голова колгоспу став переконувати, що все це брехня, бо М. Печенюк живе в добробуті, тримає дві корови і теля, й категорично відмовляється записуватися до колгоспу. У с. Ошихліби Кіцманського р-ну Чернівецької області П. Кравчуку на скрутне матеріальне становище поскаржився тамтешній житель Арсентій Ілюк. Що характерно, зробив він це англійською мовою, у надії, що супроводжуючі канадця особи не володіють цією мовою. Подібним чином, англійською мовою намагався поскаржитися Кравчуку і мешканець с. Настасів Микулинського р-ну Тернопільської обл., брат американського комуніста М. Ракочія, котрий заявив: “Живеться тепер погано і це все тому, що…”. На цьому П. Кравчук перервав мовника фразою “Нічого, буде краще” [4, арк. 16]. Показовими стали відвідини дому брата активного комуністичного діяча Канади Петра Прокопчака у м. Бориславі Дрогобицької обл. Далі наведемо уривок з документу МДБ: “Незважаючи на те, що Прокопчака Павла заздалегідь попередили про візит до нього Кравчука, він зустрів його у подертому одязі; на питання Кравчука відповідав стримано, очевидно чогось не договорюючи і по його поведінці було помітно, що він хотів залишитися з Кравчуком для розмови наодинці… Прокопчак жалівся на матеріальні труднощі, зокрема, на труднощі отримання хліба” [4, арк. 17]. Відтак, гостеві довелося пояснювати, що П. Прокопчак, як й інші родичі канадського комуніста, отримують всебічну допомогу від радянської влади: їм відремонтували будинки коштом райвиконкому (витратили на це 6 тис. крб.), матері Прокопчака видали 20 кг муки, 500 кг картоплі, 5 кг цукру, 10 кг крупи тощо [4, арк. 17]. Закономірно виникає питання, а як жилося іншим радянським громадянам, яким не допомагала влада?

Що насторожувало П. Кравчука у його мандрах Західною Україною? Передусім він виражав явне незадоволення тим, що головами тутешніх колгоспів були не місцеві.

Траплялися і досить курйозні випадки. Наприклад, коли П. Кравчук довідався, що ланкова-орденоносець колгоспу "Хрещатик" Кіцманського р-ну Чернівецької області родом з Вінницької обл., "грубо припинив з нею розмову" [4, арк. 18]. Після відвідин Сокальського і Радехівського районів Львівської обл. "у вузькому колі" П. Кравчук висловлював своє обурення тим, що керівництво Радехівського р-ну, у т.ч. голова сільської ради Стоянова – росіяни. Відвідуючи клуб с. Горішня Вигнанка Чортківського р-ну Тернопільської обл. Кравчук зауважив, що його завідувачем був росіянин: "У нього не може бути організована робота, бо він не має спільної мови з місцевим населенням" [4, арк. 18]. Канадський гість також звертав увагу, що значна частина гасел, як він бачив в тих районах, виконані російською мовою.

Після таких подорожей і розмов з місцевим населенням П. Кравчук побоювався, що його з Радянського Союзу більше не випустять [4, арк. 24]. Але і в Канаді візити журналіста за океан трактували неоднозначно. Наприклад, на зібранні в Робітничому домі Вінніпеґа у жовтні 1949 р. виступ П. Кравчука, який розповідав про своє 20-ти місячне перебування в УРСР, спровокував бійку. Новоприбулі еміґранти ставили доповідачу незручні запитання про радянську дійсність, на що той відповідав у стилі "не знаю, не чув, не бачив" [9]. Такі відповіді спровокували штовханину із словесною перепалкою. Винуватець тих подій через значний проміжок часу згадував: "Хоч тоді мене багато що тривожило, я й далі був під "ідеологічним наркозом", всі негативні сторони тодішніх часів пояснював дійсними чи мнимими причинами. Лише через ряд років почало приходити прозріння – поступово спадала полуда з очей. Правда, я у Львові починав говорити про ті порядки, що справили на мене негативне враження, з С. Стефаником, який був головою Львівської обласної ради. Однак щоразу він якось ухилявся від таких тем [7, с. 52].

Таким чином, повоєнні поїздки канадського журналіста й громадського діяча українського походження Петра Кравчука у західні області УРСР відбувалися в умовах штучного обмеження контактів візитера, постійного контролю й створення ситуацій, в яких мало сформуватися "правильне уявлення" про радянську дійсність. Утім, побачене часто дисонувало з декларованим комуністичною пропагандою – як в царині соціального забезпечення населення, так і в сфері політичних свобод – змушуючи засумніватися у правильності курсу правлячого режиму навіть представників дружніх компартій та інших діаспорних лівих організацій.

Джерела та література

1. Zhuk S. The "KGB People", Soviet Americanists and Soviet-American Academic Exchanges, 1958–1985. *The Soviet and Post-Soviet Review*. No 44. 2017. P. 133–167.

2. Рубльов С. "УІЖ", цар Петро й українська діаспора, доступно https://www.s-bilokin.name/Bio/60Anniversary/Diaspora.html

3. Kolasky J. The Shattered Illusion: The History of Ukrainian Pro-Communist Organizations in Canada. Toronto: PMA Books, 1979. 254 p.

4. Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ), ф. 16, оп. 1, спр. 701 (Документи (листи) МДБ УРСР на адресу партійно-державного керівництва УРСР – СРСР щодо звернення члена компартії Канади П. Кравчука з проханням перегляду справи та реабілітації його рідного брата Г. Кравчука, 7 березня – 6 липня 1949). 39 арк.

5. ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 956 (Документи (повідомлення, доповідні) КДБ при РМ УРСР до ЦК КПУ про: поточну оперативну обстановку, антирадянські прояви на місцях та надзвичайні події; протестні акції представників творчої інтелігенції;… діяльність закордонних антирадянських організацій (ЗП УГВР, ЗЧ ОУН); ситуацію в середовищі іноземних студентів, 22 червня – 22 вересня 1966). 345 арк.

6. Галузевий державний архів Міністерства закордонних справ України (ГДА МЗС), ф. 1, оп. 1, спр. 95, (Довідки відділу про українську еміграцію в Канаді, Франції та діяльність націоналістичних кіл, 1946 р.), том 1. 155 арк.

7. Кравчук П. Без недомовок: Спогади. Київ: Літературна Україна, 1995. 288 с.

8. Кравчук П. Листи з Канади. Статті, нариси та памфлети. Київ: Радянський письменник, 1976. 248 с.
9. *Український голос*. 19 жовтня 1949.

References

1. Zhuk S. The “KGB People”, Soviet Americanists and Soviet-American Academic Exchanges, 1958–1985. *The Soviet and Post-Soviet Review*. No 44. 2017. P. 133–167.
2. Rublov S. “UIZh”, tsar Petro i ukrainska diaspora, accessed https://www.s-bilokin.name/Bio/60Anniversary/Diaspora.html (in Ukrainian).
3. Kolasky J. The Shattered Illusion: The History of Ukrainian Pro-Communist Organizations in Canada. Toronto: PMA Books, 1979. 254 p.
4. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy (dali – HDA SBU), f. 16, op. 1, spr. 701 (Dokumenty (lysty) MDB URSR na adresu partiino-derzhavnoho kerivnytstva URSR – SRSR shchodo zvernennia chlena kompartii Kanady P. Kravchuka z prokhanniam perehliadu spravy ta reabilitatsii yoho ridnoho brata H. Kravchuka, 7 bereznia – 6 lypnia 1949). 39 ark. (in Russian and Ukrainian).
5. HDA SBU, f. 16, op. 1, spr. 956 (Dokumenty (povidomlennia, dopovidni) KDB pry RM URSR do TsK KPU pro: potochnu operatyvnu obstanovku, antyradianski proiavy na mistsiakh ta nadzvychaini podii; protestni aktsii predstavnykiv tvorchoi intelihentsii;… diialnist zakordonnykh antyradianskykh orhanizatsii (ZP UHVR, ZCh OUN); sytuatsiiu v seredovyshchi inozemnykh studentiv, 22 chervnia – 22 veresnia 1966). 345 ark. (in Russian and Ukrainian).
6. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Ministerstva zakordonnykh sprav Ukrainy (HDA MZS), f. 1, op. 1, spr. 95, (Dovidky viddilu pro ukrainsku emihratsiiu v Kanadi, Frantsii ta diialnist natsionalistychnykh kil, 1946 r.), tom 1. 155 ark. (in Russian and Ukrainian).
7. Kravchuk P. Bez nedomovok: Spohady. Kyiv: Literaturna Ukraina, 1995. 288 s. (in Ukrainian).
8. Kravchuk P. Lysty z Kanady. Statti, narysy ta pamflety. Kyiv: Radianskyi pysmennyk, 1976. 248 s. (in Ukrainian).
9. Ukrainskyi holos. 19 zhovtnia 1949. (in Ukrainian).

УДК 378.4.015.31:17.022.1 (477.81)

ДУХОВНО-МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДІ - НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОЇ ТА ІНФОРМАЦІЙНО-ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ "ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ"

Олександр Дмитрук
Рівненський державний гуманітарний університет
Україна, 33028, м. Рівне, вул. Пластова, 31
e-mail: oleksandr14dmytruk@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3245-3129
Валерій Шеретюк
Рівненський державний гуманітарний університет
Україна, 33028, м. Рівне, вул. Пластова, 31
e-mail: v.sheretiuk@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6744-4569

Стаття переслідує мету продемонструвати можливість і потрібність ціннісного виховання молоді закладом вищої освіти. За основу аналізу реалізації такої освітньої політики було взято досвід духовно-морального виховання студентської молоді Національним університетом "Острозька академія". Стаття містить хронологічні паралелі, адже шляхом висвітлення реалізації цього напрямку життєдіяльності університету, доводить спадкоємність сучасного Національного університету "Острозька академія" від Острозької

слов'яно-греко-латинської колегії, заснованої представниками князівського роду Острозьких у 1576 році. Методологічну основу дослідження становлять наступні методи: історизму, аналітичний, порівняльний. Дослідження є комплексним та актуалізує значимість одного з головних завдань закладу вищої освіти - ціннісного виховання студентської молоді задля формування еліт українського суспільства, що відповідають жорстким етико-моральним критеріям.

Ключові слова: виховання, цінності, Національний університет "Острозька академія", українські суспільні еліти, освітні традиції.

The article aims to demonstrate the possibility and necessity of value education of young people by higher education institutions. The analysis of the implementation of such an educational policy was based on the experience of spiritual and moral education of student youth by the National University of Ostroh Academy. The article contains chronological parallels, because by highlighting the implementation of this direction of the university's life, it proves the continuity of the modern National University "Ostrog Academy" from the Ostrog Slavic-Greek-Latin College, founded by representatives of the princely family of Ostrog in 1576. The methodological basis of the study is the following methods: historicism, analytical, comparative. The study is comprehensive and actualizes the significance of one of the main tasks of the institution of higher education - the value education of student youth in order to form the elites of Ukrainian society that meet strict ethical and moral criteria.

Key words: upbringing, values, National University of Ostroh Academy, Ukrainian social elites, educational traditions.

Виклад основного матеріалу. Освітянський універсум Острога не стоїть осторонь проблеми відсутності миру в Україні. Відтак, у кращих екуменічних традиціях, впроваджених ще засновником Острозької слов’яно-греко-латинської колегії князем В.-К. Острозьким, на засадах міжконфесійного єднання та зближення представників різних церков, у студентсько-викладацькому храмі Преподобного Федора Острозького наприкінці лютого 2022 р. відбулась спільна молитва за участю представників різних конфесій, як ось Православної Церкви України, Римсько-Католицької Церкви в Україні, протестантських спільнот. Так, зокрема, Православну Церкву України під час міжконфесійної молитви репрезентував настоятель Свято-Миколаївського храму ПЦУ м. Острога, протоієрей Юрій Лукашик. Репрезентантом РКЦ під час екуменічної молитви був дієцезіальний священник, отець Вальдемар Шляхта із парафії Успіння Пресвятої Діви Марії у м. Острозі. Пастори Павло Цинко та Микола Гурін репрезентували Українську Церкву християн віри євангельської на Острожчині. Пастори Олександр Дюканов та Юрій Стицюк репрезентували спільноту Церкви євангельських християн-баптистів «Спасіння» із Острога. Таким чином, маємо змогу переконатись, що спільна екуменічна молитва доповнювалась представниками різних гілок християнства, і була реалізована у кращих духовно-культурних традиціях Острожчини. Загалом екуменічність стала невід’ємним компонентом культурного обличчя Острога, а також засадничою цінністю академічної спільноти, що у складі як педагогів, так і здобувачів плекає розуміння необхідності ефективної міжконфесійної комунікації в Україні, яка творить міжконфесійне різноманіття, яке сублімує демократичність та здатність толерування іншості в українському суспільстві. «Сьогодні Україна, як ніколи потребує молитви, короткої мови, конкретних дій. Ці дії повинні бути з нашої сторони. Той, хто може тримати в руках зброю, волонтерити, повинен це робити й захищати Україну. Об’єднаймося, вірмо в нашого Бога, українців і державу. Тільки в єдності й вірі буде перемога. Слава Україні!» - зазначив ректор НаУОА І. Пасічник. Таким чином, зрозумілою є візія студентсько-викладацького колективу закладу щодо місця Церкви і поліконфесійного різноманіття в українському державотворенні та відстоюванні суверенітету і територіальної цілісності держави. Дієцезіальний священник, отець В. Шляхта, що репрезентував РКЦ під час екуменічної молитви, зазначив наступне: «Сьогодні багато людей приходять до храму з тремтінням в серці просити Господа надії, допомоги, благословення для України і Збройних Сил. Одна молитва - це чудово, а коли ми всі об’єднаємося, то Господь обов’язково почує.

Це дає потужну силу людям, бо молитва є голосом до Бога, потіхою для кожного людського серця». Такою ж екуменічною сутністю була сповнена і промова настоятеля студентсько-викладацького храму Преподобного Федора Острозького НаУОА о. В. Жуковського. Настоятель академічного храму наголосив на тяглості українського патріотизму та національного піднесення під час Революції Гідності та подій 2022 р. При цьому аналогічно представниками інших конфесій було зазначено, що український патріотизм є невідривний від молитовного чування. Таким чином, Церква і народ єдині у важкі часи, і освітянство сучасного Острога цілком поділяє таку позицію [4].

У 2018 р. на базі НаУОА відбувався всеукраїнський етап олімпіади «Юні знавці Біблії», у якому взяли участь дітлахи та молодь різних вікових категорій – починаючи від дошкільнят, і закінчуючи здобувачами освіти у вишах. Представники з 21 регіону України взяли участь у заключному етапі змагань, що відбувся в м. Острозі. Захід відбувся на базі науково-дослідницької лабораторії християнської етики, психології та педагогіки НаУОА. Структура завдань олімпіади передбачала завдання різних рівнів складності. В тому числі і потребувала творчого підходу учасників олімпіади. Народна дитячо-юнацька хорова капела «Журавлик» із м. Кам'янця-Подільського, що на Хмельниччині, стала гостем заходу. Учасники Олімпіади надихались виконанням композицій духовного змістового навантаження зазначеної капели, що ще більшою мірою заохочувало їх до участі в Олімпіаді. Захід відвідали гості зі США, зокрема Президент «Східноєвропейської місії» Боб Бьоркл. Учасники Олімпіади ознайомились також з історією університету. Переможці Олімпіади отримали відзнаки від департаменту освіти та науки Рівненської обласної державної адміністрації, Острозької РДА, Острозької міської ради, Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти. Учасники змагань отримали подарунки – християнські бібліотечки від міжнародних гуманітарних місій. Таким чином, НаУОА подібно своєму попереднику – Острозькій слов'яно-греко-латинській колегії, здійснює активну гуманітарну місію, створює середовище гуманітаристики для адептів духовно-культурного розвитку українського народу, надає можливість для проведення в стінах закладу заходів християнського виховання молоді, співпрацює з міжнародними гуманітарними місіями, залучає до свого функціонування та життєдіяльності меценатів з-за кордону. Подібно своєму попереднику – Острозькій колегії, НаУОА створює комфортні умови для життя теологічних студій, здійснення ними пропаганди серед молоді, сприяє залученню молоді у вивчення теології, наук про духовність і мораль, християнської етики. «Острозька академія» крізь віки не втратила за основу своєї життєдіяльності поряд з інтелектуальним аспектом аспект духовно-морального розвитку та вдосконалення учнівської та студентської молоді. НаУОА сповідує ті ж засадничі принципи, що їх викладачі філософії та теології сповідували в Острозі кількома віками раніше. «Острозька академія» вважає невідривними один від одного інтелект, духовність і мораль, і концепційно озброїлась тією ж візією комплексного виховання спудея, що і її попередниця Острозька слов'яно-греко-латинська колегія. Таким чином, можемо простежити тяглість візії того, яким має бути поєднання навчання та виховання у м. Острозі протягом віків. Це засвідчує те, що даний заклад протягом усього часу свого існування як академія активно та успішно впроваджував ефективну виховну політику, в дійсності даючи своїм спудеям якісний духовно-моральний супровід знаннєвим здобуткам вихованців академії. Адже знання - не єдине, що повинен дати вихованцю навчальний заклад [2].

Виїзне засідання Всеукраїнської Ради церков та релігійних організацій на початку жовтня 2021 р. провели в стінах НаУОА. У фокусі уваги – цінності сім'ї та родини, а також комунікація Церкви із владою. Серед учасників зустрічі – представники найчисельніших християнських конфесій в Україні. До екуменічного діалогу представників Церкви були залучені також народні депутати та представники уряду. «Нещодавно Рада церков проводилась у Києві, і в мене була можливість запросити церковних лідерів на Рівненщину. Оскільки Рівненщина – лідер серед народжуваності, і у нас найбільше мам-героїнь, то питання фундаментальних цінностей та родини для нашої області – пріоритетні.» - зазначив

екс-голова Рівненської ОДА В. Коваль. Родинна солідарність, протидія домашньому насильству, сприйняття дару народження дитини, здатність укладання шлюбу, виховання до стосунків, взаємоповага між представниками різних поколінь, пошана старших та батьків, повага до прав дитини, рівність та гідність, особливість покликання чоловіка і жінки – це ті фундаментальні речі, ті ціннісні тренди у сфері родинно-сімейних стосунків, які Всеукраїнська Рада церков та релігійних організацій відстоює перед МОН, наголошує на важливості ведення їх пропаганди в освітній сфері. Їх лобістом у сфері освіти та виховання молоді зголосилась бути «Острозька академія», надавши в своїх стінах можливість існувати такому комунікативному майданчику. Студентсько-викладацький склад університету протягом віків виступає одним із ключових лобістів в Україні сімейно-родинного фундаменталізму, заснованого на засадах християнського віровчення та виховання молоді. Подібно тому, як Острозька слов'яно-греко-латинська колегія кількома століттями раніше толерувала, лобіювала, відстоювала та пропагувала християнське виховання своїх спудеїв через організацію роботи теологічних студій у своїх стінах, так і тепер «Острозька академія» стала справжнім освітньо-виховним хабом для просування фундаментальних цінностей, тотожних з віровченням християнства саме серед молоді. Не порушуючи конституційного принципу, що визначає Україну як світську державу, в межах законності, не дискримінуючи будь-кого за релігійною чи іншою ознакою, «Острозька академія» є без перебільшення одним із найпотужніших лобістів в українській освіті саме християнських принципів, ідей виховання молоді на християнських засадах та принципах ціннісного фундаменталізму. Під час зустрічі, з огляду на присутність представників влади, було обговорено пропозиції щодо законодавчого покращення умов для родини та сім'ї в Україні. Серед обговорюваних питань – протидія домашньому насильству, охорона цілісності сім'ї, заохочення громадян до повернення в Україну з-за кордону та їх кредитування в Україні, фінансове забезпечення багатодітних родин, додаткове фінансування регіонів з високим рівнем народжуваності, підтримка неповних родин тощо. Діалог влади та Ради церков завершився підписанням спільної резолюції представників Церкви до влади. «У цій заяві перелічені цінності, які ми відстоюємо. Одна з них – це створення окремого міністерства у справах сім'ї на рівні органів виконавчої влади. Сподіваємось, що спільно досягнемо результатів.» - висловився Святослав Шевчук, глава УГКЦ. Тому можемо засвідчити, що НаУОА – майданчик прогресивних рішень у справах пропаганди ціннісного фундаменталізму, і цим доєднує «академічну родину» до лона адептів традиційного виховання молоді у поєднанні з інноваційним навчанням [7].

«Майбутнє особистості, сім'ї, держави, людського суспільства і цивілізації в цілому, значною мірою залежить від того, які цінності закладаються в душі молодого покоління. Вирішальну роль у вихованні дітей та молоді відіграє біблійне розуміння особистості як духовно-фізичної істоти, яка складається з душі і тіла» - висловився ректор НаУОА І. Пасічник. Керівник університету заохочений у комплексному вихованні молоді, що цілковито достосовується до гасла академії «Традиція, що творить майбутнє». Апелюючи до досвіду минулих століть, де теологічно-філософське виховання молоді мало місце, а отже формувало ефективні еліти українського народу на засадах комплексного виховання, поєднаного з навчальним процесом, де інтелектуальна праця поєднується з духовно-моральним та морально-етичним вдосконаленням особистості, сучасний НаУОА методично, у справі формування еліт українського суспільства, послуговується наративом, за яким духовний розвиток, зокрема у руслі християнського віровчення, є ключовим у зрінні морального портрета представника дійсної еліти в демократичній державі. При цьому академічний Острог знаходить консенсус та порозуміння з адептами такої візії на формування еліт також серед представників влади. Очільник департаменту освіти Рівненської ОДА станом на 2018 р. Григорій Таргонський зазначив наступне: «Найбільша цінність і турбота людини і суспільства – це діти. Ви робите правильні речі. За час проведення олімпіад тисячі дітей різного віку і студентів побували в атмосфері духовності». Таким чином, можна спостерігати толерантність представника сфери управління до політики

університету у справах духовно-морального виховання молоді. Варто зазначити, що таку ж політику щодо Острозького культурно-інтелектуального центру здійснював і патрон м. Острога князь В.-К. Острозький, аналогічним чином висловлюючи зацікавленість у духовно-моральному вихованні еліт через ефективну і тактовну діяльність теологічних студій при Острозькій слов'яно-греко-латинській колегії [3].

Університет «Острозька академія» став ініціатором впровадження добровільного вивчення предмету «Християнська етика» у середній ланці освіти в Україні. НаУОА ніколи не стояв осторонь пропаганди традиційних християнських цінностей в українському суспільстві. Ба більше, пропаганда християнського виховання молоді, прищеплення молоді бажання дотримуватись моральних законів, що, до слова, випливає з політики академічної доброчесності в університеті, є одним із пріоритетних завдань вишу. Університет «Острозька академія» перейняв на себе значення лідера духовно-морального виховника молоді в Україні. НаУОА не займається нав'язуванням пропаганди християнських цінностей чи насильницькою християнізацією молоді, адже менторство закладу у цьому відтинку роботи з молоддю є не інакшим, як добровільним для спудея вишу чи учня в середній ланці освіти, що бажає чи не бажає вивчати у школі предмет «Християнська етика». У ранньомодерну епоху теологія була обов'язковим предметом для вивчення спудеєм в Острозькій колегії. Ба більше, філософсько-теологічні студії згідно тогочасних освітньо-наукових стандартів робили Острозьку слов'яно-греко-латинську колегію навчальним закладом академічного рівня. У ранньомодерну добу не було інакших способів домогтись академічного визнання окрім як впровадження у освітньому процесі поряд з викладанням тривіуму, квадривіуму, греки та латини ще й теології та філософії. Наявність в освітньо-науковій спільноті фахівців, що здійснювали викладання спудеям філософії та теології виступала гарантом академічного визнання даної освітньої спільноти. Власне, саме тому Острозька слов'яно-греко-латинська колегія ранньомодерної епохи в науковій та публіцистичній історіографії іменується як академія, адже вона отримала академічне визнання через пристання на платформу етико-морального та духовно-культурного виховання своїх спудеїв згідно християнського віровчення. Згідно Конституції України, наша держава є світською державою, саме тому пропаганда Університетом «Острозька академія» християнських цінностей не може бути примусовою, однак більшість представників острозької академічної спільноти схильні вважати, що саме пропаганда християнських цінностей особливою мірою посилює здатність університету провадити навчально-виховну політику духовно-морального вдосконалення молодого покоління. Така практика черпає свої початки з часів князівського Острога і, по суті, стала віковічною традицією університету. Тобто сучасна практика пропаганди університетом християнських цінностей є традиційною для академічної спільноти Острога, адже є заснована спадкодавцями острозької культурно-інтелектуальної школи, такими як Даміан Наливайко і Мелетій Смотрицький. Освітня філософія вказаних діячів оперта на вчення Святого Письма, і проповідувала переконання, згідно з яким гармонізація світу та нормальне духовне виховання молоді не є можливими без визнання авторитетності християнського віровчення. Д. Наливайко джерелом успішності молоді, ефективності молодого фахівця для власного народу та перетворення його на зразок для наслідування вбачає саме навернення до християнської віри та визнання ним авторитетності Біблії. Саме М. Смотрицький та Д. Наливайко були концепційними натхненниками християнізаційного навчально-виховного процесу в Острозі, відтак практика сучасної пропаганди християнських цінностей Університетом «Острозька академія» є такою, що випливає з освітніх рекомендацій спадкодавців острозького культурно-інтелектуального спадку. Університет і нині дослухається до освітніх рекомендацій своїх засновників, при цьому не порушуючи конституційних норм, згідно яких Україна є світською державою, відтак сповідування наративів пропаганди християнських цінностей в університеті не має обов'язковості [6].

НаУОА не стоїть осторонь ключових проблем християнської теології, не відкидаючи їх значимості. Так, в стінах університету регулярно скликаються конференції, круглі столи, на яких виносяться на порядок денний центральні теми християнської теології як науки. До

заходів такого формату долучається духовенство, що представляє різні конфесії, місцева влада, менеджмент, педагоги та спудеї університету. Метою таких заходів є пропаганда християнських цінностей в Україні та світі, сприяння духовно-моральному розвитку молодого покоління, репрезентація християнства як вагомої репрезентанти в світі світоглядного плюралізму, а також невідступне дотримання ментальних законів та традицій академічної спільноти Острога. Так, приміром, 13 грудня 2021 р. у стінах Університету «Острозька академія» був проведений круглий стіл, на якому центральним питанням було озвучене значення Різдва Христового для людства, для історії людської цивілізації, світової духовно-культурної спадщини, менталітету християнської цивілізації. На заході обговорювались питання як значення Різдва Христового для християнина, так і докази існування Бога, історичні події, що передували народженню Сина Людського. Серед спікерів круглого столу – представники духовенства, а саме настоятель храму преподобного Федора Острозького ПЦУ – православного студентсько-викладацького храму, що діє при академії – Василь Жуковський; пастор громади ЦХВЄ «Добра новина» з Нетішина Хмельницької області Олександр Калабський; депутат Острозької міської ради Вадим Бондарчук; Дмитро Цолін – лінгвіст та керівник центру Юдаїки НаУОА. «Ми періодично проводимо круглі столи на релігійну тематику. Раніше проходила низка зустрічей з релігійними лідерами, представниками різних конфесій. Також ми організовуємо заходи богословського, релігієзнавчого плану про значення Різдва, Воскресіння Христового. Щороку проводимо фестиваль різдвяних піснеспівів… Подібні заходи нагадують нам про важливі релігійні дати, знайомлять з цікавими людьми, змушують задуматися над тим, що ми є християни» - мовив настоятель студентсько-викладацького храму при академії о. В. Жуковський. НаУОА, її менеджмент та студентсько-викладацька спільнота схильні вважати християнство як найефективніший, найдієвіший спосіб пропагування здорової моралі серед молоді, виховання національно та ментально здорового суспільства. Відтак, академічний Острог доводить, що в світі світоглядного плюралізму християнство має надзвичайно важливі роль і значення, адже протягом тисячоліть довело свою максимальну педагогічну спроможність та дієвість у справі виховання молодого покоління та пристановлення молоді на позиції інтелігентності, шляхетності та високого морального статусу [5].

Християнські цінності завжди передбачали особливий статус родини у житті людини, відтак, говорячи про сімейні цінності, розуміємо, що останні почасти співзвучні із традиційними християнськими цінностями. Тему сімейних цінностей, тему гендеру також піднімають під час засідань круглих столів і в Університеті «Острозька академія». Так, 30 вересня 2021 р. у стінах університету відбувся тематичний захід, приурочений темі сімейних, родинних цінностей як традиційних для християнської цивілізації. Під час засідання круглого столу спікерами виступили настоятель студентсько-викладацького храму академії о. Василь Жуковський, міністри, народні депутати України, міський голова Острога Юрій Ягодка, голова Рівненської ОДА Віталій Коваль та ректор НаУОА, Герой України Ігор Пасічник. Зокрема, керівник університету зазначив наступне: «445 років Острозької академії – це одночасно стільки вищій освіті України. Ця земля завжди була прикладом високої духовності, сімейних цінностей, толерантності. Коли чую про гендер, кажу так: ми гендерне питання вирішили давно. Гальшка Острозька в XVI ст. допомогла нам із цим, заснувавши академію. Усю історію свого існування академічна спільнота Острога плекала традиційні християнські цінності, провадила їх активну пропаганду в українському суспільстві, і саме це є відповіддю на питання, чому в академічному Острозі ніколи не виникало проблем із гендерним питанням. Здорова родина, як і здорова університетська родина є запорукою здорової гендерної політики у спільноті. В історіографії усе частіше побутує версія, що засновником Острозької слов'яно-греко-латинської колегії була саме жінка - Гальшка Іллівна Острозька. Популярність цієї версії, її висвітлення в науковому світі, сприйняття її всерйоз академічною спільнотою Острога є запорукою успішної гендерної політики в університеті, що випливає з висловлювання ректора університету. Таким чином, менеджмент НаУОА пропагує наратив, згідно якого здорова гендерна політика є супровідним явищем пропаганди

традиційних сімейних, родинних цінностей, що випливають із християнського віровчення. Загалом, менеджмент закладу переконаний, що репутація університету допомагає українському суспільству уявити здорову університетську родину [8].

Університет «Острозька академія» взяв на себе відповідальність менторства впровадження шкільного курсу «Християнської етики» у ланці загальної середньої освіти. Цьому завданню, яке ставить перед собою університет, приурочуються щорічні тематичні конференції. Міжнародна науково-практична конференція «Виховання молоді на християнських моральних цінностях» ставить перед собою ряд завдань, зокрема діагностика теоретико-практичних аспектів навчання школярів «Християнської етики», доцільність застосування курсу у середній ланці освіти, вікові критерії цільової аудиторії, законодавчий дискурс проблеми, актуальність впровадження курсу серед школярів, кадрове забезпечення навчання «Християнської етики», попередній досвід викладання курсу та ряд інших проблем, що постають з ініціативи менторства університету над запровадженням даного предмету у навчальну програму закладів загальної середньої освіти в Україні. До тематичних конференцій у даній тематиці залучаються фахівці різних галузей знань, як ось теологи, духовенство, психологи, історики, релігієзнавці, культурологи, філософи, педагоги-практики, соціальні працівники. Сукупно фахівці даних галузей в ході проговорення проблемних питань під час конференцій розробляють засади методологічного забезпечення шкільного курсу «Християнської етики», реагують на виклики, спричинені обставинами у суспільстві, суспільною думкою та реакцією громадськості, культурно-історичними тенденціями у світі, інноваційними підходами до навчання даного шкільного предмету у середній ланці освіти [1].

Висновки. Отже, дана стаття розкриває життєдіяльність Національного університету "Острозька академія" у сфері духовно-морального виховання студентської молоді, що є надзвичайно важливим завданням в умовах війни з агресором. Виховання студентства у дусі традиційних суспільних цінностей, характерних для християнської моралі, у даній статті репрезентовано як корисна практика стимулювання формування доброчесних еліт української нації. Стаття доводить лідерство Національного унеіверситету "Острозька академія" у справі прищеплення традиційних цінностей майбутнім будівничим Української Держави. Стаття переслідує мету довести громадськості важливість та потрібність запозичення досвіду Національного університету "Острозька академія" у справі навчання та виховання еліт українського суспільства, що відповідають жорстким моральним критеріям.

Джерела та література

1.Виховання молодого покоління на принципах християнської моралі в процесі духовного відродження України. *Наукові записки*. Острог. Вид-во Нац. у-ту "Острозька академія". 1999. Ч. 2. 462 с.

2.Власова С. XI Всеукраїнська олімпіада "Юні знавці Біблії" - 2018. *Слово вчителю*. 2018. № 3. С. 22, 23.

3.Змагалися знавці Святого Письма. *Рівне-Ракурс*. Рівне. 2018. № 22. 7 черв. С. 4.

4.Костюченко І. В Острозькій академії відбулася молитва за мир в Україні. *Життя і слово. Острозька районна газета*. 2022. №19. 27 лют. С. 5.

5.Кравчук К. Говорили про значення Різдва в історії людства. *Замкова гора: Острозька громадсько-політична газета*. Острог. 2017. № 50. 16 груд. С. 5.

6.Матласевич О. Християнські цінності просвітницького спадку Острозької академії. *Наукові записки*. Вип. 3. Острог. 2002. С. 279-283.

7.На Рівненщині провели засідання Міжцерковної ради. *Нове життя: Здолбунівська громадсько-політична газета*. Здолбунів. 2021. № 39. 8 жовт. С. 2.

8.Омелянчук І. Сімейні цінності як національна ідея. *Урядовий кур'єр*. 2021. № 192. 5 жовт. С. 1, 4.

References

1.Education of the young generation on the principles of Christian morality in the process of spiritual revival of Ukraine. *Scientific notes.* Ostrog. Publishing house Nats. u-tu "Ostroh Academy." 1999. PART 2. 462 p.

2.Vlasova S. XI All-Ukrainian Olympiad "Young Bible Scholars" - 2018. *A word to the teacher.* 2018. № 3. P. 22, 23.

3.Experts in the Scriptures competed. *Rivne-Rakurs.* Exactly. 2018. № 22. June 7. pp. 4.

4.Kostyuchenko I. A prayer for peace in Ukraine was held at Ostroh Academy. *Life and word. Ostroh district newspaper.* 2022. № 19. 27 February. P. 5.

5.Kravchuk K. Talked about the importance of Christmas in the history of mankind. *Castle Hill: Ostroh social and political newspaper.* Ostrog. 2017. № 50. 16 Dec. P. 5.

6.Matlasevich O. Christian values of the educational heritage of Ostroh Academy. *Scientific notes.* Vol. 3. Ostrog. 2002. P. 279-283.

7.In the Rivne region, a meeting of the Interchurch Council was held. *New life: Zdolbunivska social and political newspaper.* Zdolbunov. 2021. № 39, 8 October. P. 2.

8.Omelyanchuk I. Family values as a national idea. *Government courier.* 2021. № 192. 5 October. P. 1, 4.

УДК 327(100) (477):355.4 (477)

ЗОВНІШНІ ВІДНОСИНИ ТА МІЖНАРОДНА ПІДТРИМКА УКРАЇНИ В МОВАХ ВІЙНИ

Оля Сорочинська
Рівненький державний гуманітарний університет
Україна, 33028, м. Рівне, вул. Пластова, 31
e-mail: olyasorochinska7@gmail.com
ORCID https://orcid.org/0000-0002-0873-3768

У статті розглянуто сучасну російсько-українську війну як епіцентр глобального геополітичного протистояння. З'ясовано, що збройна агресія Росії проти України кардинально змінила політичний, культурний, економічний та соціальний клімат у світі. Проаналізовано геополітичні пріоритети України та окреслено головну мету її зовнішньополітичної діяльності, а також висвітлено основні складові формули миру Володимира Зеленського. Доведено, що міжнародна військова, політична, фінансова, гуманітарна, правозахисна та реформаторська підтримка країн-партнерів відіграє вирішальну роль для України в умовах війни з Російською Федерацією.

Ключові слова: Україна, зовнішні відносини, формула миру, міжнародна підтримка, світове співтовариство.

The article examines the modern Russian-Ukrainian war as the epicenter of the global geopolitical confrontation. It was found that Russia's armed aggression against Ukraine radically changed the political, cultural, economic and social climate in the world. It has been established that the consequences of this armed aggression of the Russian Federation lead to the destruction of the modern world order and threaten international security in Europe. The socio-cultural and post-totalitarian basis of racism became a determining factor in Russia's full-scale military and political aggression against Ukraine.

The geopolitical priorities of Ukraine are analyzed and the main goal of its foreign policy activities is outlined, as well as the main components of Volodymyr Zelenskyi's peace formula are highlighted. It has been proven that the international military, political, financial, humanitarian, human rights and reform support of the partner countries plays a decisive role for Ukraine in the conditions of the war with the Russian Federation. It was found that the international coalition in

support of the independence and territorial integrity of Ukraine was created immediately after the annexation of Crimea by Russia. Thus, most of the world community came forward to protect the sovereignty and territorial integrity of Ukraine. The international official association of countries and world organizations that have acted as allies of Ukraine provide it with enormous support, and also pursue a policy of sanctions against the aggressor country that started the war. At the same time, the role of the Russian-Ukrainian war in the future distribution of spheres of influence on the European continent is substantiated in the research process.

Key words: Ukraine, foreign relations, peace formula, international support, world community.

Виклад основного матеріалу. Сучасна війна в Україні – це перелом у багатовіковій історії боротьби за державну і національну незалежність. Українці невільно стали не лише свідками, а й творцями своєї історії. І саме результат цього збройного конфлікту визначить майбутнє України як суверенної незалежної держави в глобальному світі.

Російська Федерація, здійснивши військову інтервенцію в одну із східних держав Європи, ставила за мету – не лише анексувати українські території та знищити Україну як державу, українців – як націю, а й намагалася роз'єднати Європу. Та сталося усе навпаки – країни Заходу об'єдналися у спільній боротьбі, а Україна стала рушієм і двигуном у цьому протистоянні. Щоденні звернення президента України Володимира Зеленського з перших днів повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р. до міжнародних правових структур та головних інституцій різних країн і народів світу поступово розкривали істинну сутність цілей російської агресії, що далеко виходить за межі України. У кінцевому результаті, світ почав розуміти реальну загрозу Росії усталеному світовому порядку. Підтвердження цього є той факт, що Північноатлантичний альянс (НАТО) і Європейський Союз у січні 2023 р. підписали оновлену, першу за останні п'ять років, Спільну декларацію про співпрацю для поглиблення стратегічного партнерства й зміцнення підтримки України, яка враховує загрози Росії колективній безпеці. А в травні цього ж року в місті Аахені (Німеччина) президентові України та українському народові вручили премію імені Карла Великого за внесок у об'єднання Європи.

Варто відмітити, що дезінформаційні кампанії Росії, які стали частиною її багаторівневої стратегії, ретельно розробленою та добре спланованою спробою нав'язати власні наративи про війну, спочатку намагалися виправдати вторгнення в Україну низкою фальшивих історичних, ідеологічних та геополітичних аргументів. Та після серії невдач російська пропаганда оновила дискурс, визначивши війну як «екзистенційну конфронтацію з колективним Заходом», а Україну – як поле битви між Заходом і Росією [6].

З перших днів активної фази війни українців у їхній боротьбі за свободу і незалежність підтримали найбільші країни європейського та євроатлантичного континенту. Люди з понад п'ятдесяти країн світу у своїх містах виходили на мітинги з підтримкою України. Міжнародна коаліція на захист України та миру з кожним днем посилювалася. Станом на початок березня 2022 р. вже понад сімдесят країн та дев'ять міжнародних організацій висловили свою солідарність українцям. І ця цифра постійно зростає. Український народ мужністю, стійкістю і терпінням сьогодні відстоює право на існування своєї держави як повноцінного суб'єкта міжнародного права. Хоч українці щодня втрачають не лише військових у цій війні, а й мирних громадян, все ж вони своїми діями й об'єднанням демонструють світовій спільноті свою унікальність і значимість. Саме сьогодні, в реальному часі створюються істинні кордони України, як її політичної карти, так ментальної і метафізичної.

Дослідження та аналіз подій сучасної російсько-української війни стали предметом зацікавлення не лише вітчизняних істориків, політологів, військових експертів, журналістів, аналітиків, соціологів, психологів, а й багатьох дослідників зарубіжних країн світу. Це праці Т. Біляка, В. Василенко, П. Гай-Нижника, *Л. Гардінга,* К. Зарембо, В. Кулика,

С. Кульчицького, Н. Коваля, І. Котуласа, О. Мякоти, С. Набока, Т. Снайдера, *Д. Спенсера,* А. Павленка, В. Пуштаї, М. Рябчука, М. Фахурдінова, Л. Чупрія та ін.

Метою статті є обґрунтування зовнішньополітичної діяльності України та її міжнародної підтримки в умовах збройної агресії Російської Федерації.

Без сумніву, російсько-українська війна має глобальне значення у контексті розподілу в майбутньому сфер впливу на європейському континенті. Вона стала викликом для усього світу і кардинально змінила політичний, культурний, економічний та соціальний клімат. Нині в Україні вирішується доля майбутнього усього людства. Для американських і європейських стратегів Україна сьогодні є центром боротьби за Євразію, за те, хто зі світових лідерів (країн) буде найбільш впливовішим на цьому суперконтиненті. І поразка України в цій війні для країн, що сьогодні є її союзниками і партнерами (країни Західної цивілізації) буде означати – втрату їхнього лідерського статусу.

Про трансформаційні процеси в сучасному світі досить влучно висловився *британський письменник і журналіст The Guardian Люк Гардінг. На пресконференції з нагоди виходу його книги «Війна в Україні – історія про те, як світ змінився назавжди» він заявив: «*Якщо взяти два останні роки, у світі сталися неймовірні речі: Німеччина відмовилася від політики пацифізму, Швеція ось-ось вступить до НАТО. Велика Британія, яка після Брекзиту не хотіла розмовляти зі своїми європейськими сусідами, – знову заговорила з Євросоюзом. Польща, яка традиційно не любила біженців, прийняла мільйони українців. Відбулося певне омолодження Заходу, розуміння того, що боротьба України – це і їхня боротьба» [2]. *За його словами,* війна в Україні – це не просто конфлікт двох невдоволених сусідів, великої Росії та маленької України. Це насправді «конфлікт усіх нас, наша боротьба, наша історія, те, що відбувається тут (в Україні), визначає те, яким буде міжнародний устрій» [там само].

Заявку на вступ до Північноатлантичного альянсу (НАТО) Україна подала ще восени 2022 року. Станом на 10 червня 2023 р. формально у цьому виборі її підтримало двадцять три країни-члени військово-політичної організації. Та це може бути реалізовано лише по закінченню військових дій. Слід відмітити, що найпершими у цьому прагненні Україну підтримали країни Балтії та Польща. Ніякого сумніву щодо допомоги і підтримки українського народу (на відміну від стриманої позиції на початку війни 2022 р. Франції, Німеччини та США) не було й у Великої Британії (пригадаємо системні візити на початку збройної агресії діючого на той час прем'єр-міністра Бориса Джонсона). За повідомленням The Guardian станом на 21 червня 2023 р. Британія підтримала вступ України до НАТО за спрощеною процедурою. Про це повідомив міністр закордонних справ Великої Британії Джеймс Клеверлі. Цю ж інформацію підтвердив міністр оборони країни Бен Уоллес на спільній прес-конференції 29 червня 2023 р. з канадським колегою в Лондоні. Зауважимо, що прем'єр-міністр Канади Джастін Трюдо під час свого візиту до Києва 10 червня 2023 р. підписав спільну декларацію, у якій наголошувалося, що Україна має право сама обирати власні заходи безпеки, і Канада (як найсильніший представник серед країн G7, які є членами НАТО) підтримує набуття Україною членства в НАТО, щойно це дозволять умови. Разом з тим, Канада є прихильною до створення Ради Україна-НАТО замість відповідної комісії.

Напередодні Вільнюського саміту НАТО в Парижі 13 червня 2023 р. відбулася зустріч провідних європейських лідерів Франції, Німеччини та Польщі, де обговорювалися питання зміцнення Європейської безпеки, а також гарантії безпеки для України. Розмова відбулася у контексті продовження попередніх домовленостей (як готуватися до можливої війни з Росією? і побудовою архітектури безпеки і оборони в Європі) двох лідерів – прем'єр міністра Британії Сунака та президента США Байдена у Вашингтоні. Президент Франції Еммануель Макрон, канцлер Німеччини Олаф Шольц та президент Польщі Анджуй Дуда до обговорення цих питань підійшли з деякими протиріччями, а саме: Польща зайняла більш прихильну позицію до України. Вона планувала надати гарантії протиракетної і протиповітряної оборонної безпеки для України. Крім того, Україна обов'язково має стати частиною Європейського й НАТівського проєкту з питань протиповітряної оборони, адже

ризики ядерної ескалації (зокрема переміщення ядерної зброї з Росії до Білорусі) – це збільшення викликів та загроз до продовження конфлікту. Франція і Німеччина були дещо помірковані у цьому плані, але ключовим питанням все ж була розробка гарантій безпеки для України. Ці гарантії безпеки мали включати, як надання оборонної допомоги, так і фінансової, а також спільне виробництво зброї, інвестиції в український оборонно-промисловий комплекс. На наш погляд, ця зустріч стала індикатором того, наскільки НАТО, країни Європи та США готові реагуватимуть на виклики та загрози з боку Росії, які не зменшуються. Та 15 червня 2023 р. за інформацією щоденного ліволіберального видання у Великобританії The Guardian Україна ще не отримує конкретних термінів щодо вступу в НАТО [10]. Києву було запропоновано більш коротший шлях, що «відбиває консенсус ключових партнерів західного оборонного альянсу» [там само]. З конкретних кроків – на саміті Україні дозволять вступити до НАТО без плану дій щодо членства. Тобто, у разі запрошення до блоку, вона зможе вступити до організації практично одразу. «Один з дипломатів визнав, що це підвищення навряд чи багато означатиме для пересічного українського військового, який воює на фронті, але наполягав на тому, що воно має реальну цінність», – пише The Guardian (нагадуючи, що міністр закордонних справ Італії послався на пропозицію створення Ради Україна-НАТО під час переговорів з Державним секретарем США Ентоні Блінкеном) [там само].

За результатами саміту «Північна Європа – Україна» в Гельсінкі (травень 2023 р.) було визначено, що «Країни Північної Європи – члени НАТО продовжуватимуть підтримувати Україну на її шляху до майбутнього членства. Ще до набуття країною членства, її безпека має велике значення для Альянсу. Україна й країни Північної Європи – члени НАТО з нетерпінням чекають на розв'язання цих питань на Вільнюському саміті НАТО в липні 2023 року» [6]. Окремо у спільній заяві лідерів Фінляндії, Швеції, Норвегії, Данії та Ісландії наголошувалося на тому, що країни й надалі надаватимуть рішучу підтримку зміцненню спроможності України захищати себе. А також країни Північної Європи готові працювати з Києвом над формулою миру, адже «Формула миру, запропонована Україною, містить низку важливих цілей, над багатьма з яких країни Північної Європи вже працюють – це забезпечення ядерної безпеки та подолання значних екологічних наслідків війни» [10].

22 червня 2023 р. Парламентська асамблея Ради Європи (ПАРЄ) прийняла резолюцію на підтримку мирного плану президента України Володимира Зеленського. «За» проголосувало 80 парламентарів. У цьому рішенні «Політичні наслідки агресії РФ проти України» ПАРЄ погоджено наступні пункти:

- продовження та посилення додаткової цивільної та військової допомоги, в тому числі шляхом реекспорту власних товарів;
- створення стратегічної європейської економічної автономії від російської нафти та газу, як основного інструменту шантажу Європи;
- заходи для превенції перепродажу російських корисних копалин до Європи через треті країни;
- розширення списку фізичних осіб та юридичних осіб, які підпадають під обмежувальні заходи (санкції) у Росії, Білорусії та третіх країнах;
- запровадження основних категорій з метою провадження особливого нагляду для уникнення ухилення від санкцій;
- процес створення гармонізованого механізму для моніторингу дотримання санкцій та відстежування їх ухилення, у тому числі через перепродаж товарів за допомогою третіх країн;
- створення публічного Реєстру компаній та осіб, які працюють на користь російських інтересів (допомагають ухилятися від санкцій);
- визнання ПВК Вагнер та інших воєнізованих формувань, які беруть участь у вторгненні РФ (кадирівці та ін.) – терористичними угрупуваннями;

- визнання режиму Російської Федерації, як того, що наслідує небезпечну ідеологію рашизму (що складається з сотень прикладів воєнних злочинів та прямо пропагує злочин геноциду);
- започаткування галузі науки російської колоніальної політики, з метою вивчення минулих політик та практик Російської Федерації, направлених на провадження імперіалістичної політики;
- визнання Російської Федерації винною у злочині екоциду, який стався через підрив Каховської ГЕС з метою призупинення контрнаступу;
- створення стратегічної економічної автономії від російських газу та нафти, які використовуються Російською Федерацією для розширення імперіалістичної геополітичної мети;
- підтримка вступу України в НАТО [8].

Звичайно союз із найвпливовішими і найрозвиненішими країнами світу для нашої держави – це хороші перспективи. У результаті цієї співпраці Україна вже сьогодні отримує величезну допомогу, а саме: половина ВВП (валового внутрішнього продукту) усього світу знаходиться в Україні, найсучасніші новітні технології, найкраще військове озброєння, а також здійснюється бойова підготовка українських військовослужбовців у відповідності до стандартів НАТО. Отже на сьогодні, Україна має підтримку в усіх сферах життєдіяльності, що дає їй можливість уникнути кризи та розвиватися, навіть у складних умовах воєнного стану.

Наслідки російського вторгнення на територію суверенної держави підкреслюють глобальний вимір міжнародної безпеки. З огляду на це, союзники по НАТО високо цінують партнерство з країнами Індо-Тихоокеанського регіону: Австралією, Новою Зеландією, Південною Кореєю та Японією. Про це 27 червня 2023 р. під час зустрічі з міністрами закордонних справ вище названих країн заявив генеральний секретар Альянсу Єнс Столтенберг. Він зокрема наголосив: «Факт подальшого зближення Китаю і Росії лише робить більш важливим спільну позицію у питаннях безпеки між союзниками по НАТО та їх партнерами» [3].

У ході аналізу ситуації, що склалася зараз навколо України, у нас виникає думка, що стратегія світових лідерів стосовно російсько-української війни неоднозначна. Зокрема, Сполучені Штати Америки найімовірніше прагнуть, щоб українці в ході збройної боротьби повністю ослабили Росію у воєнному плані. Знищили максимум живої сили та озброєння. Щоб Російська Федерація втратила свій воєнний потенціал і поступово зникла зі світової арени. Тому і відбувається затримка з озброєнням та авіацією. Хоча, варто відмітити, що росіяни своїми діями самі рухають Росію до прірви, причому в усіх відношеннях: у відношенні військового потенціалу, економіки й політичного престижу країни. Російська Федерація поступово втрачає своє місце під сонцем на світовому олімпі політики. Економіка країни на межі колапсу. А військовий потенціал падає щодня.

Варто відмітити, що найвагомішу військову, політичну, фінансову, гуманітарну, правозахисну та реформаторську підтримку Україні з перших днів повномасштабної агресії звісно надають Сполучені Штати Америки. Хоча щодо авіації, яка стратегічно важлива для України, то лише «5 червня 2023 р. прем'єр-міністр Великої Британії Ріші Сунак та голова уряду Данії Метте Фредеріксен обговорили із президентом США Джо Байденом питання надання Україні винищувачів F–16»,– повідомляє інформаційне агенство UNN з посиланням на статтю Associated Press (Biden praises Denmark for 'standing up' for Ukraine in war with Russia) [11]. А 15 червня цього ж року міністри оборони Великої Британії, Данії, Нідерландів та США оголосили про спільне та термінове надання Україні засобів протиповітряної оборони для захисту від російських атак. Як повідомило британське Міноборони, Україна отримає сотні зенітних ракет малої і середньої дальності та супутніх систем [1].

У контексті розгляду нашого питання, важливо звернути увагу на Саміт, який відбувся 5–6 серпня 2023 р. у Саудівській Аравії (місто Джидді) щодо реалізації української формули миру. Слід сказати, що це вже друга зустріч дипломатичних радників із

національної безпеки та політичних директорів зовнішньополітичних відомств провідних країн світу щодо ключових принципів відновлення сталого й справедливого миру. У ньому взяло участь понад сорока представників держав світу (Саудівської Аравії, Австралії, Аргентини, Бахрейну, Болгарії, Бразилії, Великої Британії, Данії, Катару, Китаю, Кувейту, Латвії, Литви, Нідерландів, Німеччини, Норвегії, Естонії, Європейського Союзу, Єгипту, Індії, Іспанії, Італії, Йорданії, Канади, Об'єднаних Арабських Еміратів, Південно-Африканської Республіки, Польщі, Республіки Корея, Румунії, Словаччини, Союзу Коморських Островів, Сполучених Штатів Америки, Туреччини, Фінляндії, Франції, Чехії, Чилі, Швеції, Японії, а також ООН), що свідчить про надзвичайну зацікавленість інших країн щодо ситуації у світі через війну в Україні. У процесі дискусії представники країн висловили свої думки, і дійшли згоди щодо головного принципу формули миру президента Зеленського – поваги до суверенітету й непорушності територіальної цілісності держав, а також відданість принципам Статуту ООН і міжнародного права [4]. Ми вважаємо, що цей саміт був досить важливим, адже саме на ньому були закладені початки нової глобальної політичної архітектури. І що найголовніше, що у цій архітектурі вже не має місця агресивній Росії, яка провокувала нестабільність протягом останніх 15–20 років. А також є можливим повернення до стабільних правил, що матимуть вигляд модернізованого міжнародного права.

Отже, здійснений аналіз дає змогу зробити наступні висновки:

1. Головною метою зовнішньополітичної діяльності України є утвердження України у світі як сильної та авторитетної європейської держави, здатної забезпечити сприятливі умови для стійкого розвитку і реалізації свого потенціалу, економіки та українського суспільства.

2. Україна як держава – засновниця Організації Об'єднаних Націй (ООН) та низки інших міжнародних організацій виступає на захист міжнародного правопорядку, що базується на загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права, повазі до прав людини та демократичних цінностей.

3. Ціллю України щодо Російської Федерації є припинення російсько-українського збройного конфлікту, відновлення територіальної цілісності України у межах її міжнародно визнаного державного кордону та забезпечення державного суверенітету на тимчасово окупованих територіях, а також Криму.

4. Зовнішньополітичні зусилля України спрямовано на залучення якомога більше партнерів (ЄС, країн-членів НАТО, міжнародних організацій) для реалізації головної мети – відновлення миру. А також розвиток відносин стратегічного характеру з ключовими партнерами на міжнародній арені.

5. Україна з кожним днем отримує все потужнішу підтримку світового співтовариства, що дає їй можливість уникати кризи та розвиватися, навіть у складних умовах воєнного часу.

Джерела та література

1.Британія, Данія, Нідерланди й США спільно нададуть Україні сотні ракет для ППО. *URL:* https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/06/15/7163748/ (дата звернення: 21.10. 2023).

2.Британський письменник Гардінг: *Війна в Україні – історія про те, як світ змінився назавжди. URL:* https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3732996-britanskij-pismennik-garding-vijna-v-ukraini-istoria-pro-te-ak-svit-zminivsa-nazavzdi.html *(дата звернення: 12.08.2023).*

3.Віднянський С., Мартинов А. Російсько-українська війна та міжнародне співтовариство / Відп. ред. В. Смолій. Київ : Інститут історії України, 2023. 264 с.

4.В ОП розповіли про результати Аравійського саміту щодо миру в Україні. URL:https://www.unian.ua/war/v-op-rozpovili-pro-rezultati-araviyskogo-samitu-shchodo-miru-v-ukrajini-12352509.htm (дата звернення: 16.08.2023 р.).

5.Гай-Нижник П. П. Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення. Київ: «МП Леся», 2017. 332 с.

6.Геополітичні аспекти впливу на хід війни РФ проти України. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/natsionalna-bezpeka/heopolitychni-aspekty-vplyvu-na-khid-viyny-rf-proty-ukrayiny (дата звернення: 9. 07. 2023).

7.Kotoulas I. E., Pusztai W. Geopolitics of the War in Ukraine. Foreign Affairs Institute, June 2022. Report No. 4. S.76.

8.Масненко В. В. Сучасна російсько-українська війна (за матеріалами газети «The Neu York Times» 2013 – 2017 років). Ужгород: РІЛ-У, 2018, 312 с.

9.ПАРЄ підтримала формулу миру Зеленського та вступ України до НАТО. URL:https://suspilne.media/513445-pare-shvalila-rezoluciu-pro-povnu-pidtrimku-mirnogo-planu-zelenskogo (дата звернення: 21.10. 2023).

10.Стельмах С. Zeitenwende в «Республіці страху»: Німеччина і російсько-українська війна. Київ : Видавництво «Горобець», 2023. 156 с.

11.Україна не почує чітких дат і не отримає алгоритм дій щодо членства в НАТО на Саміті у Вільнюсі. URL: https://zn.ua/ukr/WORLD/the-guardian-ukrajina-ne-pochuje-chitkikh-dat-i-ne-otrimaje-alhoritm-dij-shchodo-chlenstva-v-nato-na-samiti-u-vilnjusi.html (дата звернення: 15. 06. 2023).

References

1.Brytaniia, Daniia, Niderlandy y SShA spilno nadadut Ukraini sotni raket dlia PPO. [Britain, Denmark, the Netherlands and the USA will jointly provide Ukraine with hundreds of missiles for air defense]. URL: https://www.eurointegration.com.ua/ news/2023/06/15/7163748/ [in Ukrainian].

2.Brytanskyi pysmennyk Hardinh: Viina v Ukraini – istoriia pro te, yak svit zminyvsia nazavzhdy. [British writer Harding: The war in Ukraine is a story about how the world changed forever]. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3732996-britanskij-pismennik-garding-vijna-v-ukraini-istoria-pro-te-ak-svit-zminivsa-nazavzdi.html [in Ukrainian].

3.Vidnianskyi S., Martynov A. Rosiisko-ukrainska viina ta mizhnarodne spivtovarystvo / Vidp. red. V. Smolii. Kyiv : Instytut istorii Ukrainy, 2023. 264 s. [in Ukrainian].

4.V OP rozpovily pro rezultaty Araviiskoho samitu shchodo myru v Ukraini. [The OP talked about the results of the Arab summit on peace in Ukraine]. URL: https://www.unian.ua/war/v-op-rozpovili-pro-rezultati-araviyskogo-samitu-shchodo-miru-v-ukrajini-12352509.htm [in Ukrainian].

5.Hai-Nyzhnyk P. P. Rosiia proty Ukrainy (1990–2016 rr.): vid polityky shantazhu i prymusu do viiny na pohlynannia ta sproby znyshchennia. Kyiv: «MP Lesia», 2017. 332 s. [in Ukrainian].

6.Heopolitychni aspekty vplyvu na khid viiny RF proty Ukrainy. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/natsionalna-bezpeka/heopolitychni-aspekty-vplyvu-na-khid-viyny-rf-proty-ukrayiny (data zvernennia: 9. 07. 2023).

7.Kotoulas I. E., Pusztai W. Geopolitics of the War in Ukraine. Foreign Affairs Institute, June 2022. Report No. 4. S.76. [in Poland].

8.Masnenko V. V. Suchasna rosiisko-ukrainska viina (za materialamy hazety «The Neu York Times» 2013 – 2017 rokiv). Uzhhorod: RIL-U, 2018, 312 s. [in Ukrainian].

9.PARIe pidtrymala formulu myru Zelenskoho ta vstup Ukrainy do NATO. [PACE supported Zelenskyi's peace formula and Ukraine's accession to NATO].URL: https://suspilne.media/513445-pare-shvalila-rezoluciu-pro-povnu-pidtrimku-mirnogo-planu-zelenskogo [in Ukrainian].

10.Stelmakh S. Zeitenwende v «Respublitsi strakhu»: Nimechchyna i rosiisko-ukrainska viina. Kyiv : Vydavnytstvo «Horobets», 2023. 156 s. [in Ukrainian].

11.Na tsomu tyzhni prem’ier-ministr Velykoi Brytanii ta Danii obhovoriat iz Baidenom nadannia Ukraini vynyshchuvachiv F–16. [This week, the Prime Minister of Great Britain and Denmark will discuss with Biden the provision of F-16 fighter jets to Ukraine]. URL: https://www.unn.com.ua/uk/news/2030763-na-tsomu-tizhni-premyer-ministri- [in Ukrainian].

РОЗДІЛ ІІ
ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ ТА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

УДК 94 (100) (37)

АНАЛІЗ ВПЛИВУ РИМСЬКИХ ВЕТЕРАНІВ НА СУСПІЛЬСТВО В ПЕРІОД ІМПЕРІЇ

Олег Озимчук
Рівненський державний гуманітарний університет
Україна, 33028, м. Рівне, вул. Ст. Бандери,12
e-mail: oleg.ozimchuk@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0343-3288

В статті аналізується перехідний етап військової кар'єри римських легіонерів, період відставки та адаптації до мирного життя – від військового до цивільного громадянина. Характеризуються основні сфери впливу ветеранів на римське суспільство I-V століть.

Ключові слова: емеріт, ветеран, ветеранський диплом, купівельна спроможність римських ветеранів, донативум, канаба, лімес, романізація, «перезаснування колоній», імператорські провінції, вілла, військовий ерарій, кастра, «легіонні території», вікус, ветеранські корпорації.

The article analyzes the transitional stage of the military career of Roman legionnaires, the period of retirement and adaptation to peaceful life – from military to civilian. The main spheres of influence of veterans on the Roman society of the 1st-5th centuries are characterized.

Key words: emeritus, veteran, veteran's diploma, purchasing power of Roman's veterans, donarivum, canaba, limes, Romanization, «reestablishment of colonies», imperial provinces, villa, military erary, castra, «legion territories», vicus, veteran corporations.

With the establishment of the principate (a system of government that combined monarchical and republican features) by Octavian Augustus (31 BC-14 AD), the tasks and the very nature of the Roman army changed in many ways. Creating a new state and political order, Augustus carried out serious transformations in the military sphere. Their purpose was to secure the personal loualty of the army to the ruling princeps (Augustus' official title as ruler) and to make it a reliable instrument peace, for guarding the borders and expanding the empire. It was impossible for the civil militia to achieve such goals. The army could only be permanent and regular, relatively small in number, but well trained and disciplined. It was during the reign of Augustus that the professional and regular nature of the Roman army was legislated. After the victory in the civil war, Octavian Augustus had at his disposal a huge armed force of 75 legions, with a total number of about 500 thousand man. Maintaining such an army in peacetime was difficult and dangerous. Therefore, Augustus sent about 300 thousand legionnaires who had served their time were dismissed by Augustus, who were rewarded with money and land allotment in specially created veteran colonies.

Із встановленням принципату (система правління, що поєднувала монархічні та республіканські риси) Октавіаном Августом (31 до н.е. – 14 н.е.) багато в чому змінилися завдання і сам характер римської армії. Створюючи новий державно-політичний порядок, Август здійснив серйозні перетворення у військовій сфері. Їх мета полягала в тому, щоб забезпечити відданість армії особисто правлячому принцепсу (офіційний титул Августа як правителя) і зробити її надійним знаряддям для підтримання внутрішнього спокою, для охорони кордонів і розширення імперії. Силами громадянського ополчення досягнути таких цілей було неможливо. Армія могла бути тільки постійною і регулярною, відносно невеликою за чисельністю, але добре вишколеною та дисциплінованою. Саме під час правління Августа законодавчо закріпили професійний та регулярний характер римської

армії. Після перемоги у громадянській війні, Октавіан Август мав у своєму розпорядженні величезні збройні сили у 75 легіонів, загальною чисельністю близько 500 тисяч чоловік. Утримувати таку армію в умовах мирного часу було важко і небезпечно. Тому близько 300 тисяч легіонерів, які відслужили свій строк, Август відправив у відставку, нагородивши грошима та земельними наділами у спеціально створених ветеранських колоніях.

Октавіан Август розумів, що із присилуваних служити рекрутів важко зробити хороших професійних солдат. Тому, за виключенням надзвичайних ситуацій, в римські легіони набирали добровольців, які свідомо обирали професію воїна. Для того щоб поєднувати принцип добровільності та зберігати якість військ, необхідно було зробити військову службу по-справжньому привабливою. З початку I ст. н.е. це забезпечувалося достатньо високою платнею, значними преміями, що сплачувалися після військових звитяг або під час сходження на престол нового імператора, а також наданням військовослужбовцям різноманітних юридичних пільг і створенням хороших умов служби. Легіони, загальною чисельністю 150 тисяч чоловік, складали приблизно половину всієї римської армії періоду Імперії (I-V ст.). Вони були її ядром і головною ударною силою. Служба в легіоні вважалася почесною і залишалася привілеєм вільнонароджених римських громадян. Лібертин (вільновідпущеник, у минулому раб) [6, с. 108], навіть якщо отримував римське громадянство, не мав права вступати на військову службу в римський легіон. Август та його наступники приділяли значну увагу якості поповнення легіонів, прагнули залучити на службу найбільш достойних молодих людей з міського плебсу Італії та ближніх провінцій. Під час правління Августа в складі легіонів переважали уродженці Італії, пізніше – римські громадяни з найбільш романізованих провінцій (Іспанія, Галлія, Македонія, Фракія, Германія, Африка). За даними останніх наукових досліджень, в період Імперії найбільше легіонів було сформовано в Галлії (III Галльський, XVI Галльський, XI Клавдіїв, XII Блискавичний, XIII Здвоєний, XIV Здвоєний Марсів Переможний, XV Аполлонів, XXI Стрімкий, I Допоміжний, I Мінерви, II Допоміжний Благочестивий Вірний) – 11 легіонів; в Італії – 10 легіонів (I Італійський, II Італійський, III Італійський, II Августів, VI Переможний, VIII Августів, XVII, XVIII і XIX легіони, XX Валеріїв Переможний); в Іспанії – 10 легіонів (I Германський, IV Македонський, IV Скіфський, V Жайворонків, V Македонський, VI Залізний, VII Клавдіїв, VII Здвоєний, IX Іспанський, X Протоки); в Македонії і Фракії – 4 легіони (I Парфянський, II Парфянський, III Парфянський, IV Щасливий Флавіїв); в Германії – 2 легіони (II Траянів, XV Фортуни Першонародженої); в провінції Африка – 1 легіон (III Траянів) [3, с. 91-218].

Хоробрі та старанні легіонери могли розраховувати на просування по службі до дуже почесного рангу центуріона-примпіла (лат. primus pilus – «перший спис»), старшого центуріона легіону [6, с. 157-158]. Його почесному рівню відповідала дуже висока заробітна плата. Молодші та старші офіцери часто розглядали військову службу, як перший щабель в майбутній цивільній кар'єрі. Військова реформа Августа встановила обов'язковий строк служби в легіоні, що складав 20 років. У II столітті він був збільшений до 25 років. Відслуживши цей строк, рядовий легіонер отримував земельний наділ в римській колонії або грошову винагороду в 3 тисячі денаріїв (1 денарій – 3,4 г срібла) [6, с. 62]. Переважна більшість ветеранів обирала грошову винагороду, оскільки земельні наділи надавалися в провінціях, ще часто не повністю умиротворених, де повстання підкорених народів було повсякденною загрозою. Тому до кінця II століття ветеранські колонії в провінціях перестали створювати.

Утримання державою регулярної професійної армії призводило до значних фінансових витрат. Для її функціювання та забезпечення ветеранів, Август заснував спеціальну, відокремлену від державної, казну – військовий ерарій (лат. aerarium militare). Її основу складали 170 мільйонів сестерціїв, які виділив принцепс із власних коштів. Пізніше її стали поповнювати прибутками із спеціальних імперських податків. На відміну від державного ерарію, що знаходився в храмі Сатурна та контролювався римським сенатом, військовий ерарій перебував під опікою римських імператорів. Це давало можливості

правителям Риму в I-V століттях маніпулювати армією в політичних цілях. Імператор забезпечував легіонерам достатньо високий рівень доходів, але в замін вимагав особистої відданості та виконання багаточисельних та нелегких солдатських обов'язків. Легіонери були змушені відмовлятися від деяких переваг цивільного життя. Зокрема, легіонерам заборонялося одружуватися і мати сім'ю, хоча вони проводили в армії значну частину свого життя. Але, незважаючи на це, значна частина легіонерів обходили цю заборону, створюючи незаконні сімейні союзи, часто беручи в дружини своїх рабинь, яких для спеціально цього відпускали на свободу. Їх сини, які виростали у військовому середовищі, зазвичай також записувалися в легіон, а дочки виходили заміж за військових. Тому військове керівництво не надто переймалося подібними порушеннями статуту і не буо проти родин легіонерів, які мешкали неподалік від військового табору.

З I століття римські легіони на постійній основі стали розташовуватися в провінціях, перш за все у прикордонних і ще не повністю умиротворених. Це були постійні військові табори з гарнізонами майже у 10 тисяч чоловік. У таких стаціонарних таборах споруджували потужні фортифікації, штабні та господарські будівлі, військові храми, казарми, госпіталі. Навколо постійних таборів легіонів – кастра статіва (лат. castra stativa – «постійний табір») та їх оборонних укріплень виростали поселення ремісників і торговців. В таких, захищених римськими військовими населених пунктах, що називалися канаби (лат. canaba – «житло»), мешкали незаконні сім'ї римських легіонерів. В канабах часто поселялися римські ветерани після відбуття строку служби, які продовжували підтримувати контакти з військовим підрозділом. Ще один тип поселень поблизу стаціонарного табору легіону називався вікус (лат. vicus – «квартал»). На відміну від канаб, у вікусах поряд з римлянами жили корінні мешканці провінцій. З часом більшість великих вікусів отримували право муніціпія (лат. municipium – «обов'язкова служба») – повноправного римського міста, яким управляли римські громадяни [6, с. 128]. Такі населені пункти сприяли утвердженню римських порядків у завойованих землях, романізації місцевого населення. У такий спосіб до римської цивілізації прилучалися галли, ібери-іспанці, германці, бритти, іллірійці, фракійці, африканці-нумідійці та інші народи, які входили до складу Римської імперії в I-V століттях.

В період Республіки (509-27 до н.е.) ветераном вважався кожен римський громадянин, який відслужив в армії шість років підряд. Термін ветеран (лат. veteranus – від vetus – «старий») виник у I ст. до н.е., а до того досвідченого воїна називали емеріт (лат. emeritus – «заслужений»). Ветеранів, які чекали звільнення у відставку, командири легіону усували від важких повсякденних солдатських нарядів. Такі ветерани утворювали окремий підрозділ легіону, що мав свій прапор і командира – центуріона ветеранів. До військових дій їх залучали тільки за крайньої необхідності. Одночасно у легіоні таких ветеранів не повинно було бути більше 500 чоловік. До військової реформи Гая Марія в кінці II ст. до н.е. питання про пенсійну винагороду ветеранів не поставало, оскільки легіонерів набирали тільки із статечних римських громадян, які після служби поверталися до своїх мирних прибуткових справ. Відкриття доступу до військової служби пролетаріям (лат. proletarius civis – найбідніший прошарок римських громадян, які не мали засобів виробництва та нерухомого майна) [6, с. 159], які не мали джерел доходів, поставило державу перед проблемою винагороди відставних професійних воїнів. Втім, сенаторська олігархія цю проблему вирішувати не бажала. Римські сенатори вважали, що забезпечення ветеранів є справою полководця – патрона-захисника своїх солдат. Розраховуватися з ветеранами полководці повинні були за власний кошт. У період громадянських війн I ст. до н.е. вирішення ветеранського забезпечення ускладнилося через демобілізацію цілих армій і потребу одночасного забезпечення десятків тисяч відставників.

Втілюючи в дію першу військову реформу, Гай Марій в роки свого консулату знайшов найбільш дешевий і прийнятний для легіонерів та полководців спосіб винагороди ветеранів – наділення земельними ділянками в провінціях. У подальшому питання ветеранського забезпечення вирішували виключно через екстраординарні політичні інститути: диктатуру і тріумвірати. Складнощі вирішення цієї проблеми полягали в тому, що

легіонери, переважно уродженці Італії, бажали отримати землю на батьківщині. Державна земля (лат. ager publicus) в Італії була повністю розділена. На початку I ст. до н.е. диктатор Луцій Корнелій Сулла, опираючись на насилля, поклав початок практики наділення ветеранів землею за рахунок переділу державної землі. Надалі, але вже із дотриманням норм римського закону, державну землю роздавали тріумвіри Гней Помпей Магн і Гай Юлій Цезар.

Саме з діяльності Цезаря, спочатку консула в межах неформального тріумвірату з Помпеєм і Крассом, а потім і диктатора Римської республіки, розпочинається період найбільш інтенсивного розвитку ветеранського землеволодіння. Як консул 59 року до н.е. він домігся впровадження двох аграрних законів, за якими римські ветерани отримували наділи державної землі. Ділянки повинні були викупатися у бажаючих продати земельні наділи за рахунок військової здобичі та збору податків з нових провінцій. Отримані ветеранами землі не повинні були продаватися протягом двадцяти років. Після завершення війни Цезаря з Помпеєм у 45 р. до н.е., основним районом отримання солдатами землі стала Цизальпійська Галлія – сильно романізована провінція із значними резервами орних земель для збільшення «ager publicus». Оскільки землю там отримували солдати вихідці з місцевих общин, тому не було необхідності засновувати нові міста. У певних випадках існуючі вже старі ветеранські колонії збільшували, і у наслідок цього своєрідно «перезасновували» - додавали до вже існуючої назви слово «Юлієва» і встановлювали клієнтські відносини з Цезарем. Назви легіонів Гая Юлія Цезаря були відображені в назвах низки поселень: Нарбонн – колонія дециманів (від лат. decimus – «десяті») X легіону, Форум Юлія – октаванів VIII легіону, Бетерри – септиманів VII легіону, Арелат – секстиманів VI легіону, Араузіон – секунданів II легіону. Багато ветеранів отримували землі в інших провінціях: Заальпійській Галлії, Іспанії, Африці, Іллірії, Епірі, Ахайї (Греції), Азії, Віфінії. На відміну від Італії, в провінціях ветерани часто засновували нові міста, у тому числі з колоніальним статусом. Проте слід відзначити, що жодне з таких поселень не було виключно ветеранським. Разом з ветеранами там мешкали представники місцевих народів і цивільні римські переселенці, чисельність яких часто перевищувала кількість ветеранів.

Слід зазначити, що відставні легіонери не відразу отримували земельні наділи. Між відставкою та наділенням ветерана ділянкою землі проходило декілька років. В дипломі ветерана (лат. diploma – документ із підтвердженням вислуги легіонера та записом його ветеранської винагороди) зазначався час і місце прибуття для отримання землі. Римський юрист III століття Юлій Павел свідчить, що ветеранські дипломи та спадкові документи в провінціях обов'язково публічно оголошувалися в присутності свідків та високопосадовців [4, с. 420]. Спочатку всі римські ветерани-колоністи збиралися в Римі, а потім відбували на місце поселення, вишикувані в складі своїх бойових підрозділів, із значками і орлом легіону, під керівництвом старших командирів і військових трибунів. Тому, такий організований процес носив назву «вивід в колонію». Зразком для урочистої процедури «виводу в колонію» та заснування ветеранських колоній слугував обряд закладки римських військових колоній в Італії в V-IV ст. до н.е. для забезпечення землею плебеїв.

Ускладнення з організацією ветеранських колоній змусили Октавіана Августа здійснити реформу в сфері ветеранських винагород. Після 13 р. до н.е. був збільшений строк служби в легіонах: після 16 років ординарної служби, ще 4 роки служби у спеціальній ветеранській центурії. Август припинив масову демобілізацію, яка підривала стабільність імперії. Щорічно з кожного легіону звільнялося не більше 330 ветеранів, тобто не більше ніж 7500 чоловік з усіх римських легіонів. Після 7 року до н.е. в провінціях перестали створювати ветеранські колонії. У 5 році до н.е. Август знову збільшив строк служби для легіонерів: 20 років активної служби + 5 років у ветеранській когорті. Основною формою ветеранського забезпечення стала грошова винагорода у 12 000 сестерціїв (монета з латуні, 1 сестерцій = 27,3 г) [6, с. 172]. Грошовий варіант винагороди подобався ветеранам, оскільки давав більшу свободу в організації післявоєнного життя, ніж отримання земельного наділу. Разом з тим, легіонери протягом тривалої служби накопичували заробітну плату, яка у

підсумку з демобілізаційною винагородою складала реальну купівельну спроможність ветерана у цивільному житті. Для прикладу, в I-II століттях нашої ери рядовий легіонер отримував 1 200 сестерціїв у рік, центуріон – 20 000 сестерціїв, примпіл – 100 000, легат легіону – 400 000 сестерціїв. Вартість у цей час невеликої вілли в Італії – 100 000 сестерціїв, великий італійський маєток коштував 3 000 000 сестерціїв. Розмір статку, необхідного для зарахування римського громадянина у стан вершників (еквітів) сягав 400 000 сестерціїв. Ціна за 1 модій (8,754 л) зерна пшениці вартувала 10 сестерціїв [3, с. 25-26]. Таким чином, враховуючи набуті протягом військових дій трофеї, більшість римських легіонерів на період відставки перетворювалися на доволі статечних і заможних громадян. Особливо це стосувалося центуріонів, старших центуріонів (примпілів) та старших офіцерів легіону.

Проте, нова система не забезпечувала справедливої винагороди для всіх солдат. Ветерани доволі часто скаржилися, що в нагороду за вірну службу їм надають земельні ділянки на болтах або на горбистій місцевості, на складній для обробітку землі. За словами Тацита, під час правління імператора Нерона (54-68) ветеранів після закінчення строку служби направляли на поселення в італійські міста Тарент (Калабрія) і Анцій (Лацій), однак, навіть цих заходів було недостатньо для того, щоб зупинити падіння чисельності населення в цих районах Італії. Більшість поселенців поверталися в провінції, де вони раніше служили в легіонах. Тацит вбачав причину відмови ветеранів від поселення в італійських землях у відсутності корпоративного духу: «До Тарента і Анція були приписані ветерани, які не сприяли, однак, заселенню цих спустошених місцевостей, позаяк у більшості вони розійшлися по провінціях, в яких закінчили строк своєї служби; не звиклі до шлюбних союзів і виховання народжених від них дітей, вони залишали свої будинки безлюдними, без спадкоємців. До того ж тепер виводилися на поселення не легіони у повному складові, із своїми центуріонами і трибунами, - як у минулі часи, коли кожен воїн разом із своїми товаришами складали общину, яка жила у добрій згоді, - але воїни, які один одного не знали, із різних маніпулів, без командира, без взаємної приязні, нашвидкуруч всі зібрані разом наче з різних народів, - скоріше якийсь натовп, ніж колонія» [9, с. 342].

Стан речей змінився під час правління імператора Адріана (117-138), коли через економічні причини ветеранські колонії взагалі перестали створювати. Ціни на землю в Римській імперії у II столітті зросли і перевищили розміри фінансової винагороди відставних легіонерів, яким не збільшували платню. Проте, головною причиною припинення формувань ветеранських колоній вірогідно була військово-політична необхідність. У II столітті новобранців стали набирати з римських громадян провінцій, часто в місцях дислокації легіонів. Більша частина таких рекрутів народилися і мешкали в безпосередній близькості від кастри легіону, або походили з тієї ж провінції. Виходячи з цього, ветерани прагнули оселитися неподалік від місця служби. Ще під час правління Тиберія (14-37) з'являється тенденція до створення невеликих ветеранських поселень неподалік від місць дислокації легіонів, що не отримували статус колонії. Потужний імпульс ветеранській колонізації в провінціях дав імператор Клавдій (41-54), який сам народився в галльській колонії Лугдунум (сучас. Ліон, Франція). Окрім поселення ветеранів у галльських містах Нарбон і Лугдунум, що мали давні ветеранські корені, за наказом Клавдія були засновані ветеранські колонії в Далмації – Колонія Клавдія, в Паннонії – Саварія, в Нижній Германії – Колонія Клавдія Агріпіна (сучас. Кельн, Німеччина), в Британії – Колонія Віктрікс (сучас. Колчестер, Англія), в Сирії – Колонія Птолемея, в Нумідії – Колонія Ліксум. Але такі колонії створювалися тільки в імператорських провінціях, які мали важливе стратегічне значення, завжди від стаціонарного табору римського легіону.

Підставою до утворення ветеранської колонії в II-III століттях, як правило, слугувало переведення легіону на нове місце розташування. Через те, що з кожного легіону щорічно демобілізували не більше 300 ветеранів, вони змушені були чекати декілька років допоки накопичиться необхідна кількість людей для створення поселення. Коли кількість ветеранів з різних легіонів сягала 3 000 чоловік, імператор надавав офіційний дозвіл. Активний процес розселення римських ветеранів у провінціях продовжився і під час правління династії

Флавіїв (69-96), особливо в Балкано-Дунайському регіоні: Колонія Деультум (сучас. Бургас, Болгарія), Колонія Скупі (сучас. Скоп'є, Північна Македонія). У період правління імператора Нерви (96-98) велика ветеранська колонія була створена в провінції Британія – Глевум (сучас. Глочестер, Англія). У часи імператора Траяна (98-117) утворили ветеранські колонії на Дунаї – Ратіарія, Поетевія (сучас. Птуй, Румунія); на Рейні – Колонія Ульпія Траяна (сучас. Ксантен, Німеччина); в Африці – Тімкад. Останні ветеранські колонії були створені під час правління римського імператора Адріана (117-138) – в провінції Африка – Кірена, в Юдеї – Колонія Капітоліна.

Наділ землі на провінційних територіях, що отримував відставний рядовий легіонер складав 50 югерів (бл. 12 га). Це значно перевищувало середній розмір ділянки заможного римського селянина (8-10 югерів). Відомі випадки, коли площа ветеранського наділу сягала 200 югерів. Вірогідно, це стосувалося дуже заслужених центуріонів-примпілів. Такі великі наділи неможливо було обробляти силами окремої родини. Тому безпідставною є думка деяких дослідників про те, що ветеранські господарства не були рабовласницькими. Без експлуатації рабів ці землі неможливо було б обробляти.

Розпочинаючи з II століття переважна більшість римських ветеранів залишалися в гарнізонних цивільних поселеннях – канабах. В міру стабілізації легіонів на кордонах імперії біля фортець виникають канаби-селища, населені солдатськими родинами, ремісниками, торговцями, різноманітними шукачами пригод. Археологічні дослідження вказують на те, що при гарнізонах мешкали найменш забезпечені відставні легіонери, часто самотні. Оскільки, в силу особливого статусу території навколо легіонних фортифікацій, приватна власність на землю там не дозволялася до межі II і III століть, можна припустити, що ветерани з канаб переважно займалися торгівлею та ремеслом. Існувало також, право за яким ветерани отримували право імунітету (звільнення від частини податків), почесті декуріонів і могли об'єднуватися в колегії. Разом з іншими римськими громадянами поселення, ветерани-канабарії складали корпорацію «Римські громадяни друзі легіону» (лат. «Civium Romanorum consistentes ad legionem»). Всі вищі посади таких населених пунктів посідали відставні легіонери, переважно відставні центуріони. Роль ветеранів була важливою, оскільки завдяки їх військовому досвіду колонії, які вони обживали, також перетворювалися на оборонні форпости Римської імперії. Вони сприяли муніципалізації мало урбанізованих регіонів та романізували корінне населення провінцій [5, с. 343]. У подібному форматі існування поселень був дуже зацікавлений командний склад легіонів, особливо в тих легіонах, які перебували у безпосередній близькості від римського укріпленого кордону – лімесу. Систематичні набіги фракійців і сарматів на Дунайський лімес, регулярні германські спустошення прикордонної лінії на Рейні, змушували римських поселенців шукати захисту в укріплених кастрах, фортецях легіону. А наявність в канабах-селищах і віках-містах відставних легіонерів, які могли поповнити ряди армії під час ворожого вторгнення, робила такі поселення надзвичайно важливими в оборонній та наступальній стратегіях Римської імперії.

У період правління імператорської династії Северів (193-235) продовжується планомірне укріплення соціального впливу римських ветеранів. Переведення армії на централізоване забезпечення через річну платню (лат. annona militaris), призвело до скасування «легіонної території. Звільнені від військового контролю канаби зливалися з віками та перетворювалися на нові колонії-міста. У цей час законодавчо відмінили заборону легіонерам мати сім'ю під час служби в армії. Навколо нових прикордонних римських міст і у самих містах стало формуватися мілітаризоване суспільство. У збиток для внутрішніх провінцій, і навіть Італії, «солдатські імператори» Септимій Север (193-211), Максимін Фракієць (235-238), Філіп Араб (244-249), Проб (276-282) – збагачували армію та ветеранство, яке з III століття перетворилося на впливовий соціальний прошарок Римської імперії. Тому, в період кризи Римської імперії, саме прикордонні гарнізони вберегли державу на межі III і IV століть від знищення.

Водночас прикордонні території, що об'єктивно були останньою опорою античної цивілізації, крім загального характеру суспільно-економічного облаштування і мови, майже нічого спільного не мали з римським світом. Ветерани періоду Пізньої імперії в IV-V століттях не були знайомими з життям великих міст, і про багатство культурних традицій римлян мали досить поверхневе уявлення. Це були неосвічені або малоосвічені люди, про що свідчить чимала кількість граматичних помилок в написах надгробних пам'ятників з римських поселень в зонах лімесу. Релігійні уявлення ветеранів складалися з химерної суміші вірувань традиційного римського пантеону, східних культів та релігії германців і кельтів. Модель соціальної поведінки ветеранів, яку можна аналізувати за плануванням та облаштуванням будинків, за поховальними комплексами, за іконографією та текстами надгробних пам'ятників, була орієнтована не тільки на античні зразки, але й на провінційні звичаї і традиції поширені серед місцевої германської, кельтської, фракійської, іберійської та іллірійської аристократії. Однак, з другої половини III століття римське ветеранство поступово зливається з селянськими масами провінцій, майже повністю відриваючись від міського життя. «Варваризація» римської армії в наслідок військових реформ Діоклетіана (285-305) і Костянтина I (324-337) призвели до зубожіння ветеранських маєтків і колоній, і у наслідок цього, спричинили втрату римськими ветеранами привілейованого соціального статусу.

Основи Римської імперії базувалися на успішних діях легіонів: збільшення територій, нові провінції, контроль та визиск підкорених народів, охорона та оборона кордонів держави. Завершення створення професійної армії поставило нагальне питання достойного розрахунку для римських громадян, після їх відставки. У разі недостатнього забезпечення, такі римські громадяни, які мали достатній бойовий досвід, могли стати потенційною загрозою для імператорської влади. Тому, ще з періоду правління імператора Августа, ветерани римських легіонів отримали земельне та фінансове забезпечення, що перетворило їх на статечних землевласників і рабовласників, і у такий спосіб на новий соціальний прошарок військової аристократії – опору імператорської влади. Частина ветеранських колоній у I-IV століттях перетворилися на міські центри, які стали базовими пунктами романізації корінних народів провінцій. Про масштабність цього процесу свідчить той факт, що близько 5 тисяч сучасних європейських міст були засновані як римські ветеранські колонії. Найбільші з них: Бурдігала (Бордо), Аквінкум (Будапешт), Колонія Агріпіна (Кельн), Лондоніум (Лондон), Лютеція (Париж), Кастра Толетум (Толедо), Віндабона (Відень), Олісіпо (Лісабон), Сердіка (Софія). Проте, зосередженість римських ветеранських поселень у прикордонних, достатньо віддалених від Риму провінціях, призвела до їх часткової ізольованості від римських соціально-політичних і культурних традицій. Не зважаючи на те, що в період занепаду Римської імперії в IV-V століттях прикордонні римські легіони були останнім оплотом держави, ветеранські поселення вже не мали важливих оборонних функцій.

Джерела та література

1. Аппиан Александрийский. Римская история. М.: ООО «Издательство АСТ»; «Ладомир», 2002. 872 с.

2. Берд М. SPQR. Історія Давнього Риму. Київ: Book Chef, 2020. 496 с.

3.Дандо-Коллинз С. Легионы Рима. Полная история всех легионов Римской империи. М.: ЗАО Центрполиграф, 2013. 639 с.

4.Дмитренко В. Розвідка та інші таємні служби Стародавнього Риму і його супротивників. Львів: Кальварія, 2008. 752 с.

5. Ле Боэк Я. Римская армия эпохи Ранней империи. М.: Эксмо, 2001. 400 с.

6. Озимчук О. Історія Стародавньої Греції та Риму в термінах, іменах та назвах. Рівне: ПП ДМ, 2012. 224 с.

7. Плутарх. Порівняльні життєписи. Львів: Стилет і стилос, 2023. 480 с.

8. Светоний Транквилл Гай. Жизнь двенадцати цезарей. М.: Эксмо, 2006. 608 с.

9.Тацит Публий Корнелий. История. М.: ООО «Издательство АСТ»; «Ладомир», 2003. 984 с.

10.Уотсон Дж. Римский воин. М.: ЗАО Центрполиграф, 2010. 189 с.

References

1.Appian Aleksandrijskij. Rimskaya istoriya. M: OOO «Izdatelstvo AST»; «Ladomir», 2002. 872 s.

2.Berd M. SPQR. Istoriia Davnoho Rymu. Kyiv: Book Chef, 2020. 496 s.

3.Dando-Kollinz S. Legiony Rima. Polnaya istoriya vseh legionov Rimskoj imperii. M: ZAO Centrpoligraf, 2013. 639 s.

4.Dmytrenko V. Rozvidka ta inshi taiemni sluzhby Strodavnoho Rymu i yoho suprotyvnykiv. Lviv: Kalvariia, 2008. 752 s.

5.Le Boek Ya. Rimskaya armiya epohi Rannej imperii. M.: Eksmo, 2001. 400 s.

6.Ozymchuk O. Istoriia Starodavnoi Hretsii ta Rymu v terminakh, imenakh ta nazvakh. Rivne: PP DM, 2012. 224 s.

7.Plutarkh. Porivnialni zhyttiepysy. Lviv: Stylet i stylos, 2023. 480 s.

8.Svetonij Trankvill Gaj. Zhizn dvenadcati cezarej. M.: Eksmo, 2006. 608 s.

9.Tacit Publij Kornelij. Istoriya. M.: OOO «Izdatelstvo AST»; «Ladomir», 2003. 984 s.

10. Uotson Dzh. Rimskij voin. M.: ZAO Centrpoligraf, 2010. 189 s.

УДК 9(420) «1070-1071»

ПОВСТАННЯ ХЕРЕВАРДА УЕЙКА (1070-1071) В АНГЛІЙСЬКОМУ КОРОЛІВСТВІ

Олег Озимчук
Рівненський державний гуманітарний університет
Україна, 33028, м. Рівне, вул. Ст. Бандери,12
e-mail: oleg.ozimchuk@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0343-3288
Катерина Джумаєва
Рівненський державний гуманітарний університет
Україна, 33027, м.Рівне, вул. Ст. Бандери, 12
e-mail: e-mail: kvi@rshu.edu.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0006-4513-3870

В статті дається аналіз причин загострення політичних, соціальних і етнічних протиріч в Англійському королівстві у другій половині XI століття, які спричинили повстання очолюване англосаксонським теном Херевардом Уейком.

Ключові слова: нормандське завоювання Англії, Вільгельм I Завойовник, тени, ерли, гельд, ф'єф, інкастелламенто, кастлері, «Спустошення Півночі», нормандизація Англії, «старі церкви», Нортумбрія, Херевард Уейк, острів Ілі, Моркар Мерсійський, Турстан, графство Норфолк.

The article provides an analysis of the reasons for the aggravation of political, social and ethnic contradictions in the Kingdom of England in the second half of the 11th century, which caused the rebellion led by the Anglo-Saxon thegn Hereward Wake.

Key words: the Norman conquest England, William the Conqueror, thegns, earls, geld, fief, incastellamento, castlery, «Harrying of the North», normandization of England, «old minsters», Humber, Northumbria, Hereward Wake, isle of Ely, Morkar of Mercia, Thurstan, county of Norfolk.

The Norman conquest of England in the middle of the 11th century became one of the most important turning points in the history of Britain. It led to significant political, social and ethnic

changes on the island. Most of the European rulers, with the exception of the Norwegian king Harald III Hardrad (1046-1066) and the Danish kind Sweyn II Estridsen (1047-1074), who themselves claimed England, recognized the right of the Duke Normandy William (Guillaume) Bastard to the royal throne. His lord, King Philip I of France (1059-1108), did not officially support the invasion, but he did not forbid his vassals to join the Norman army. On October 14, 1066, at the Battle of Hasting? Norman-French forces destroyed the Anglo-Saxon army, and the last Anglo-Saxon king, Harold II Godwinson, died on the battlefield. Even after the defeat at Hastings, the Anglo-Saxons continued to resist and did not recognize the power of the Normans. However, the presence of people from Normandy and France in the administrative system and in the church apparatus led to the capitulation of the English capital. The coronation of the new English king took place on December 25, 1066. From that moment on? The Norman Duke William II the Bastard was called King of England William I the Conqueror (1066-1087). The majority of the Anglo-Saxon nobility, recognizing William I the Conqueror as their king, counted on preserving their status and estates. But already the first legislative acts of the Norman monarch on the English throne turned the Anglo-Saxon nobility into people of low status.

Нормандське завоювання Англії в середині XI століття стало одним з найважливіших переломних моментів в історії Британії. Воно призвело до значних політичних, соціальних та етнічних змін на острові. Більшість європейських правителів, за виключенням норвезького короля Харальда III Хардрада (1046-1066) та Свейна II Естрідсена (1047-1074), які самі мали претензії на Англію, визнали право герцога Нормандського Вільгельма (Гійома) Бастарда на королівський престол. Його сеньйор, король Франції Філіп I (1059-1108), офіційно не підтримав вторгнення, але й не заборонив своїм васалам поповнити армію нормандців. 14 жовтня 1066 року в битві біля Гастінгса нормандсько-французькі війська знищили армію англосаксів, а останній англосаксонський король Гарольд II Годвінсон загинув на полі битви. Навіть після поразки біля Гастінгса, англосакси продовжували опір та не визнавали владу нормандців. Проте, присутність в управлінській системі та в церковному клірі вихідців з Нормандії та Франції, призвела до капітуляції англійської столиці. Коронація нового англійського короля відбулася 25 грудня 1066 року. З цього моменту нормандський герцог Вільгельм II Бастард іменується – король Англії Вільгельм I Завойовник (1066-1087). Більшість англосаксонської знаті, визнаючи Вільгельма I Завойовника королем, розраховували на збереження статусу та маєтностей. Але вже перші законодавчі акти нормандського монарха на англійському престолі перетворили англосаксонську знать на людей другого сорту.

Найбільш значимим рішенням першої королівської ради стало призначення великого гельду (податку на користь корони) 2 шилінги з гайду (одиниця площі земельних ділянок у англосаксів). Для прикладу, раніше сплачували гельд у вісім разів менший. В умовах розореної війною країни більшість англосаксонських землевласників не мали можливості сплатити королівський податок. До того ж королівський уряд оголосив про конфіскацію земель і власності у неплатників гельду і передачі такої землі тим, хто зможе сплачувати податок. Насправді, це був прихований процес конфіскації земель англосаксонської знаті на користь соратників короля – нормандських та французьких баронів. Наприклад, призначений королем шериф Бедфордшира, нормандець Ральф Тайбуа, заплатив податок за землю англійського хускарла Тові (англосаксонський дружинник) [6, с. 362] біля міста Шембрук, а потім передав її власним васалам як ленні (васальні) володіння. Часто завойовники навіть не чекали дозвільної грамоти короля, і силоміць захоплювали землі англосаксонських власників. Навіть через десятиріччя після нормандського завоювання документи свідчать про самовільне загарбання земель нормандцями: «Готьє де Дуе в сотні Уоллінгтон в Сурреї утримує дві гайди землі від короля, як він сам говорить, але мешканці сотні запевняють, що не бачили ні королівської грамоти, ні представників короля, які передали б йому цю землю» - говориться в тексті поземельного перепису 1086 року [8, с. 110].

Вільгельм I Завойовник щедрою рукою наділяв конфіскованими землями англосаксонської знаті нормандців і французів, які допомогли йому оволодіти королівством.

Але найбільша частина багатств дісталася нормандським монастирям. Вони отримали у свої володіння значну частку англійських орних земель та велику суму грошей, виплачених англосаксами як гельд (нормандці називали такий податок «гафола»). Землі англійських тенів (військово-служила знать) [6, с. 320-321], які брали участь у битві під Гастінгсом та чинили опір нормандцям, безумовно експропріювали. Таким чином, вже у перший рік після завоювання, більшість земельного фонду Англії опинилася у власності нормандських і французьких завойовників. Всі посади при дворі Вільгельма I, графські посади в королівстві та в церковному клірі зосередилися в руках загарбників, мовою державних документів стала французька мова. Лише незначна частина дрібних англосаксонських тенів, які присягнули Вільгельму I і не брали участі у війні проти нормандців, зберегли свої володіння. Деякі представники англосаксонської знаті були змушені викуповувати свої власні землі за колосальні суми. Розмір викупу коливався від незначного (дві золоті марки), до непомірно великого (десять фунтів сріблом). Для вирішення питань про викуп земель король призначив спеціальних посадовців з числа свого нормандського оточення, які перетворили цей процес на справжній грабунок.

Процес роздачі та розподілу земель між завойовниками документально не фіксувався, що породжувало сваволю посадових осіб призначених королем, які всі до одного походили з нормандців чи французів. Конфіскація земель і пониження статусу до васалів, змушених утримувати землю від нормандських господарів – підштовхували англосаксів до супротиву. Таке приниження поглибили спроби нормандських рицарів брати собі в дружини вдів і дочок убитих або вигнаних тенів. Загарбники намагалися за допомогою таких насильницьких шлюбів, хоча б якось обґрунтувати свої права на англійські землі. Про їх насильницький характер свідчать монастирські хроніки, що повідомляють про масові втечі англосаксонських жінок під захист церкви. Більшість нормандських баронів на захоплених землях будували власні замки. Кожен замок став центром фортечного комплексу – кастлері (англ. castlery, від castle – «замок»), що контролював околишні території, з яких в замок надходили припаси. До кастлері входили ф'єфи (спадкові володіння) подаровані королем нормандським рицарям. В англійських портах Ла-Маншу базувалися кораблі, що забезпечували надійний зв'язок між нормандськими замками в Англії та землями їх нормандських господарів у герцогстві.

Вже на початку 1067 року в Англії з'явилися перші осередки англосаксонського опору. Більшість з них концентрувалися на півночі країни, особливо в Нортумбрії та Мерсії. Північна частина Англії не підкорилася завойовникам, нортумбрійська, і частково мерсійська знать не присягнули Вільгельму I. Навесні 1068 року нормандці здійснили каральну експедицію проти бунтівників. Щоб не розпорошувати свої сили король вирішив почергово придушити мерсійський та нортумбрійський опір. Вільгельм I застосував перевірену тактику інкастелламенто (лат. incastellamento – «озамкування») – створення фортифікаційних опорних пунктів на шляху просування армії ворожою територією [6, с. 141]. Перелякані швидким та рішучим просуванням нормандців, мерсійці відмовилися від боротьби. Ерл (англосакс. earl – рівнозначне континентальному титулу «граф») [7, с. 106] Мерсії Едвін та його брат Моркар втекли в Уельс. Без мерсійської підтримки, нортумбрійці також капітулювали. Проте, не дивлячись на очевидний успіх нормандської каральної військової кампанії, Вільгельму I не вдалося придушити опір на півночі, оскільки англосакси вдалися до улюбленої тактики відступу в північні пустищі, звідки можна було здійснювати вилазки та вчиняти засідки. Скір-герефа (англосакс. gerefa – представник монарха в адміністративних одиницях) [7, с. 106] Лінкольнширу Мерлсвейн об'єднав всіх нортумбрійських тенів та розпочав будівництво укріплень на річці Хамбер і в болотах Вест-Рейдінгу. З боліт і північних пусток вони атакували опорні пункти нормандців. Таких англосаксонських повстанців стали називати сільватами – «лісовими людьми». Вони тримали в постійній тривозі нормандських лордів, які поселилися в Йоркширі, примушуючи їх витрачати ресурси на забезпечення власної безпеки.

Протягом всього 1069 року в Англії вибухали антинормандські повстання, які часто підтримували іноземні правителі: у лютому 1069 року нортумбрійці спалили замок в місті Дарем і вбили нормандського барона Роберта де Комміна; у кінці лютого – спалили нормандський замок поблизу Йорку; навесні стали знищувати нормандські гарнізони в Чеширі та Стаффордширі; у квітні до повстанців приєдналися сільвати на чолі з Едріком Диким та валлійські найманці; у червні на узбережжі Корнуелла висадилася армія англосаксонських тенів-вигнанців, підтримана ірландськими найманцями; 15 серпня данський флот ярла Туркіля атакував порти на узбережжі Ла-Маншу; у вересні данський флот на чолі з ярлом Асбьорном увійшов в гирло Хамберу; 21 вересня данське військо, посилене англосаксонськими повстанцями на чолі з ерлом Нортумбрії Вальтеофом, знищило 3-тисячне військо нормандців під стінами Йорку; у жовтні на допомогу англосаксам і данцям прибув шотландський флот короля Малкольма III (1058-1093). У цей час влада над Англією мало не вислизнула з рук Вільгельма I Завойовника. Втім, повстанці в різних районах країни діяли розрізнено, не мали єдиного керівництва і спільного плану дій. Цим скористався король. Спочатку його війська розправилися з англосаксонськими тенами та ірландцями у Південно-Західній Англії, на початку зими знищили армію з Уельсу та загнали назад у ліси сільватів Едріка Дикого, а з початком морозів раптово атакували повстанців у Нортумбрії. Традиційно взимку в Британії ніхто не воював. Данці готували табір до морозів, шотландці відплили додому, англосакси розійшлися по домівках. У грудні 1069 року армія Вільгельма I без бою оволоділа Йорком. Шляхом підкупу ярла Асбьорна, королю вдалося нейтралізувати данську небезпеку.

У лютому 1070 року Вільгельм I Завойовник особисто очолив війська, які розпочали планомірне плюндрування земель Нортумбрії. Ця страшна руйнація Північної Англії нормандськими військами увійшла в історію під назвою «Спустошення Півночі». Щоб повністю контролювати атаковані території, король наказав розосередити військо на декілька десятків підрозділів, кожен з яких дислокувався в укріпленому таборі. З таких опорних пунктів нормандці стали здійснювати руйнівні набіги на англосаксонські міста і селища Північної Англії, знищуючи всі харчові ресурси англосаксів. Було повністю знищене все посівне зерно і перебита вся худоба. Загарбники навмисно ламали плуги та псували сільськогосподарський реманент. Навесні 1070 року нормандські війська покинули спустошений край, а у північній Англії розпочався голод, у наслідок якого померло близько 100 тисяч місцевих мешканців. «Спустошення Півночі» було настільки руйнівним, що навіть у 1086 році під час загальноанглійського поземельного перепису, мета якого полягала в оцінці спроможності населення платити реальні податки, Нортумбрія навіть не згадується. Після спустошення Півночі Вільгельм I наказав конфіскувати всі золоті і срібні речі з місцевих монастирів. Грабунок абатств Нортумбрії був своєрідною помстою за підтримку антинормандського повстання. Щоб оформити відкритий грабунок християнських святинь у певне юридичне русло, король оголосив монастирі Північної Англії притулком бунтівників. У кінці 1070 року королівські чиновники відібрали у більшості нортумбрійських монастирів грамоти на рухоме майно, тобто позбавили їх земельних володінь.

Новий імпульс на боротьбу з нормандцями англосакси отримали після призначення в монастир Пітерборо нормандського абата Турольда і після повернення ряду тенів-вигнанців. Нормандський абат розпочав відкритий грабунок не тільки церковного майна, але й самовільно конфісковував земельні володіння англосаксонських тенів. Відібрані землі передавалися нормандським рицарям як комендації (васальні володіння абатства). У цей час в Пітерборо з вигнання повернувся місцевий тен Херевард Уейк (1035-1072). Він був сином данського ярла Аскетіля, який на початку XI століття отримав землі в долині річки Грейт-Уз від короля Кнуда Великого (1016-1035). Повернення у свої володіння Хереварда стало знаковою і непересічною подією, оскільки у той час англосаксонська знать рятувалася втечею від репресій нормандців. Цей тен покинув Англію до нормандського вторгнення і тривалий час перебував на службі у графа Фландрії Балдуїна V. Повернувшись із Фландрії він виявив, що всі його володіння конфісковані на користь нормандців. Самостійно боротися

із загарбниками Херевард слушно не наважився через брак підтримки місцевого населення, яке у другій половині 1070 року ще не оговталося після подій «Спустошення Півночі». Але у цей час біля узбережжя Східної Англії перебував данський флот під командуванням ярла Асбьорна, брата короля Данії Свейна II Естрідсена. Скориставшись своїм данським походженням, Херевард закликав на допомогу скандинавів. У серпні 1070 року данський флот об'єднався з невеликим загоном англосаксів Хереварда Уейка і просунувшись річкою Уеллстрім вглиб Лінкольнширу, вони оволоділи абатством Пітерборо – головним опорним пунктом нормандських завойовників. Повстанці пограбували, спалили монастир і всі трофеї перевезли на річковий острів Ілі, який на тривалий час стане притулком Хереварда Уейка та фортецею повстанців.

Вільгельм I був дуже стурбований повстанням у Східній Англії. Щоб послабити англосаксів він застосував дипломатичні засоби і звернувся особисто до данського монарха. Зміст переговорів не дійшов до нашого часу, але Свейн II наказав данському флоту повертатися додому. Данці вивезли з Англії значні трофеї, але більшість з них потонули в морі, разом із частиною данського флоту. Залишившись без підтримки данців, Херевард Уейк став укріплювати табір на острові Ілі. Оточений з трьох сторін річкою та болотом Фенленд, острів був неприступним для нормандців. Для припинення опору англосаксів нормандці організували ополчення з баронів, які отримали від короля землі в Східній Англії. Каральну експедицію очолив шериф Лінкольнширу Іво Тайбуа. Окремими загонами нормандських ополченців керували Гійом де Варенн, Річард Фіц-Гілберт і Ардуен де Скалерс [8, с. 187]. Каральні акції нормандців відразу наштовхнулися на впертий супротив англосаксонського населення Східної Англії. Переслідування місцевих жителів призвело до масового поповнення армії Хереварда Уейка. Лідер англосаксонських повстанців уміло використовував людський ресурс, який складався з представників різних соціальних прошарків розгромленого нормандцями англійського суспільства. Нормандці не тільки потерпали від партизанських набігів англійських лучників, які формувалися із селянства, але й зазнавали регулярних втрат від ударів кавалерії повстанців, яка складалася з англосаксонської знаті. Нормандські командири, розуміючи що справитися з армією Хереварда Уейка не просто, запропонували королю висунути йому сприятливі умови для укладання миру. В поясненнях Вільгельму I своєї неспроможності подолати бунтівників, нормандські командири стверджували, що острів Ілі надто добре захищений, а позбавлені земель англосаксонські тени рішуче мотивовані на продовження боротьби.

У військо Хереварда Уейка прибувало багато людей невдоволених нормандськими загарбниками, але він поповнював свої загони тільки вишколеними воїнами. Всі бійці повстанської армії приносили присягу на мощах святої заступниці Східної Англії – Діви Етельреди (до канонізації - англосаксонська принцеса. Цей факт свідчить про створення ідеологічного підґрунтя повстання. Херевард Уейк розсилав по всій Англії заклики приєднатися до повстання всім, хто втратив землі або був засуджений нормандцями на вигнання. Таким чином до його армії приєдналися потужний загін з досвідчених бійців, який очолював Торкель Харінгворт, більше відомий як Торкель Данець. Командирами окремих загонів повстанської армії стали у минулому королівські тени Сівард Мелдтон, Ордгар Кембріджський, Торберт Фрекенхем, Годрік Корбі, Тості Девентер, Сівард Рудий, Рахер Роксем [8, с. 189-190]. Виходячи з того, що всі вони мали данські імена – це були нащадки скандинавських поселенців, чиї батьки, як і батько Хереварда, отримали феодальні володіння в Східній Англії у період правління дансько-англійських королів Кнуда Великого і Хардекнута (1040-1042). На початку 1071 року до повстання приєднався могутній ерл Мерсії Моркар, який від початку нормандського вторгнення був в опозиції до Вільгельма I Завойовника.

Отримавши на початку 1071 року потужне підкріплення, Херевард Уейк перейшов у наступ і став спустошувати володіння нормандських баронів і руйнувати їх замки. Коли нормандці об'єднували свої зусилля проти бунтівників, повстанці відступали на укріплений та неприступний острів Ілі. Хоча Херевард Уейк розгорнув бурхливу діяльність, чим сильно

турбував нормандську знать, король Вільгельм I не квапився особисто очолити придушення повстання. У цей час йому вдалося тимчасово відвести загрозу данського вторгнення. І монарха більше хвилювали заворушення васалів на острові Мен та набіги шотландців на північні кордони країни. Крім того король був змушений покинути Англію на початку 1071 року для переговорів з французьким королем Філіпом I. Лише повідомлення про прибуття до лав повстанців армії Моркара Мерсійського примусило Вільгельма I діяти активніше. Ця подія так збентежила нормандського правителя тому, що англосаксонські тени на чолі з Моркаром та Херевардом були достатньо відомими і впливовими для залучення до повстання всіх невдоволених нормандською владою. Надалі зволікання могло призвести до повномасштабного антинормандського повстання англосаксів. До Англії могли повернутися вигнанці, яких було багато у Фландрії та у Скандинавії. Як і раніше залишалася загроза данського вторгнення. Хоча данський король Свейн II Естрідсен відкликав свій флот від берегів Англії, але він офіційно не відмовився від претензій на англійську корону. Тому на початку літа 1071 року англійський король Вільгельм I особисто очолив армію, яка була спрямована на приборкання повстання Хереварда Уейка.

Головною стратегією боротьби з повстанцями Хереварда Уейка стала блокада острова Ілі та повна ізоляція бунтівників від інших англосаксонських общин. Відразу нормандці розпочали будівництво загати, насипу через болото Фенленд, яким можна було б спрямувати королівську кінноту на острів Ілі. На цій насипній дорозі нормандці спорудили систему укріплень – опорних пунктів для бойових дій. Поки будувалася загата, нормандське військо здійснило спробу атаки повстанців в районі річки Грант, але потрапили на укріплення з торфу зроблені англосаксами. Зазнавши значних втрат, військо загарбників відступило і на Кембріджський тракт. Але на шляху до Кембріджу їх раптово атакувала кіннота тенів Хереварда Уейка, яка повністю винищила королівську кавалерію. Щоб відволікти основні сили повстанців і врятувати своїх кіннотників на кембріджському напрямку, Вільгельм I наказав атакувати острів Ілі з півночі через недобудовану загату. Це призвело до катастрофи, оскільки загата провалилася у воду під вагою важкоозброєних кіннотників гвардії короля. Всі воїни авангарду королівського війська загинули в болоті. Ця невдача примусила Вільгельма I відвести війська від острова Ілі, проте вони продовжили ще з більшою завзятістю споруджувати насипи і загати. Король наказав будувати насип та міст з оборонними вежами в заболоченій частині річки Котингелад, туди підтягнули облогові метальні машини. Але Херевард Уейк наказав підпалити сухий очерет, вогонь поширився болотом, і незабаром від нього зайнявся торф. Тепер у загарбників дійсно палала земля під ногами, полум'я виривалося на поверхню у самих неочікуваних для нормандців місцях, знищуючи їх живу силу. Загони Хереварда Уейка складалися в основному з місцевих мешканців, які знали яким чином вогонь поширюється болотом, тому стали переслідувати та успішно винищувати ворогів. Про нищівну паніку в королівській армії свідчить «Ілійська книга» - нормандське джерело другої половини XI століття: «Сотня воїнів відступала перед однією людиною, а тисяча втікала, зустрінувши десяток його товаришів [8, с. 198].

Отримавши рішучу відсіч та зазнавши значних втрату війську, Вільгельм I Завойовник вирішив діяти більш підступно. Острів Ілі повністю блокували, зокрема з боку річкових каналів. Нормандці стали виснажувати сили повстанців невеликими дошкульними нападами, застосовуючи тактику самих англосаксів. Сучасні археологічні дослідження в районі Грейт-Уза біля міста Брем-Док виявили багато зброї раннього середньовіччя, що підтверджує факт запеклих боїв по всій течії річки, що оточує острів Ілі. Разом із тим, король вирішив залякати місцевих ченців, які підтримували Хереварда Уейка, і оголосив, що всі монастирські землі навколо Ілі будуть конфісковані, стануть частиною королівського домену і надалі перейдуть у власність королівських васалів. Таким же чином, король вводив в оману вельможних англосаксонських бунтівників на чолі з ерлом Моркаром Мерсійським, пропонуючи їм амністію та повернення втрачених земель в обмін на капітуляцію. Більшість англосаксонських вельмож довірилися обіцянкам Вільгельма I та вивели свої загони з острова Ілі. Облудні умовляння короля посіяли протиріччя серед повстанців та різко

скоротили їх чисельність. Надалі абат місцевого монастиря Турстан вказав нормандцям таємні стежки на острів Ілі в обхід вартових. Діставшись без бою на острів, нормандці перевезли туди метальні машини та розпочали вирішальну атаку. Захоплені зненацька та зраджені командирами повстанці були швидко розгромлені. Вільгельм I Завойовник наказав на місці вчинити розправу над бунтівниками. Більшість англосаксонської знаті, включно з тими хто зрадив повстанців і раніше здався нормандцям, за повелінням короля стратили. Меншу частину вельможних англосаксів Вільгельм I помилував, але наказав їх покалічити. Багатьом з них викололи очі, відрубали руки і ноги. Ерл Моркар Мерсійський, який піддався умовлянням короля і зрадив Хереварда Уейка, опинився до кінця життя у в'язниці. Полонених простолюдинів Вільгельм I повелів відпустити на свободу, вірогідно тому, що у спустошеному ще раніше краєві було обмаль платників податку. Хереварда Уейка не вдалося взяти в полон, серед загиблих його також не виявили. Імовірно ватажок повстання знову покинув Англію і перебрався у Фландрію. У подальшому його історія стала складовою частиною відомої англійської легенди про Робіна Гуда. Навіть після жорстокого придушення повстання продовжували ходити слухи про те, що Херевард Уейк врятувався із вірними людьми, перебрався до сільватів і разом з ними карає нормандців за утиски англосаксів.

Зрада повстанців ченцями абатства Ілі не пішла їм на користь. Вільгельм I наклав на відступників велетенський штраф у розмірі 1000 срібних марок (245 кг срібла). Сума була настільки великою, що ченцям прийшлося віддати все цінне, включно із прикрасами з гробниці Святої Етельреди, яку вважали заступницею повстанців Хереварда Уейка. А абатстві розташувався гарнізон нормандців, що було нечувано і порушувало всі моральні устої тих часів. Ченці монастиря мали утримувати воїнів за свій рахунок. Поряд з монастирем нормандці спорудили замок з метою запобігання нового повстання. Такий тягар виявився настільки важким, що зрадливий абат Турстан на початку 1073 року передав всі монастирські землі як ф'єф нормандським рицарям гарнізону. Виходячи із нагальних проблем Вільгельм I створив нове графство Норфолк з центром в місті Норідж. За своєю сутністю, це було маркграфство із значною концентрацією військової сили.

Найбільшою проблемою після придушення повстання Хереварда Уейка для Вільгельма I та нормандців став конфлікт з церквою. На початку завоювання Англії король, позбавивши англосаксонську знать володінь, більшість церковних посад середньої ланки ієрархії залишив у руках місцевих кліриків. Подібними діями він підкреслював, що є правителем і нормандців, і англосаксів. Проте події 1070-1071 років, коли майже всі англосаксонські церковники підтримали бунти проти короля та повстання Хереварда Уейка, змусили Вільгельма I Завойовника завершити нормандизацію Англії. Нормандизацією Англійського королівства традиційно називають процес заміщення Вільгельмом I головних державних посад в країні вихідцями з Нормандії та інших герцогств і графств Франції, позбавлення державницького (світського і духовного) впливу англосаксонської знаті. Однак слід зазначити, що не всі нормандські або французькі церковні авторитети із вдячністю приймали пропозицію Вільгельма I очолити церкви і абатства в Англійському королівстві. У 1073 році англійський король запропонував єпископську кафедру відомому французькому богослову Гвінтмунду з абатства Лакруа-Сен-Лефруа в графстві Лотарінгія. Лотарінгський клірик категорично відмовився, заявивши, що не бажає управляти народом із дивними звичаями, який говорить на варварській мові, «чиї друзі та батьки були страчені мечем, пізнали гіркоту вигнання і були неправедно поневолені або ув'язнені. Гвінтмунд сміливо заявив Вільгельму I, що той не зможе очиститися від гріха, допоки буде продовжувати пожинати плоди війни та кровопролиття. «Жертвувати те, що дісталося неправедно, значить робити нечистий дар. Я вважаю всю Англію розбійничою здобиччю і сторонюсь її та всіх її багатств, наче вогню пекельного» [8, с. 211] – стверджував лотарінгський теолог.

Реформування церковної організації Англійського королівства та її нормандізація повинна була сприяти укріпленню влади завойовників, яка значно похитнулася після повстання Хереварда Уейка. Тому всі архієпископи, єпископи та абати мали присягнути на вірність Вільгельму I Завойовнику. Це було аргументовано тим, що всі вони земельні

власники та є васалами монарха за церковні земельні володіння. Разом з тим, увесь церковний клір повинен був виставляти військове ополчення, подібно світським васалам короля. Такі вимоги Вільгельма I стали справжньою пасткою для останніх англосаксонських церковників. Спочатку цю повинність виконували шляхом наймання військових загонів. У той час зброю законно могли носити тільки васали короля – нормандці або французи. Таким чином, англосаксонський єпископ або абат був змушений добровільно розташовувати та годувати у своїх володіннях нормандський загін воїнів, що дуже швидко розорювало більшість місцевих церковників. Єдиним виходом із складної ситуації стало надання нормандським рицарям ф'єфів на церковних та монастирських землях. Цей процес повністю завершив нормандізацію управлінської, церковної та феодальної системи Англійського королівства до середини 70-х років XI століття. На той час у розпорядженні Вільгельма I вже було багато церковних посад, якими він мав можливість обдаровувати своїх прихильників з осередку духовенства. Особливим резервом для короля стали так звані англосаксонські «старі церкви» (англ. «old minsters»), чию архітектуру та внутрішнє убранство римські папи оголосили неканонічними. Такі церковні будівлі мали перебудовуватись на новий лад. Але якщо настоятелі не мали фінансової можливості це здійснити, то нормандці руйнували «старі церкви», і на їх місці нормандські або французькі священники споруджували канонічний храм. Англосаксонських ченців часто виживали монахи, які прибували в Англію з континенту.

Конфіскація земельних володінь англосаксонських феодалів і передача їх нормандським та французьким васалам Вільгельма I Завойовника, розпочали процес нормандизації Англійського королівства. Разом з тим, ці події викликали невдоволення, яке спричинило повстання на замирених вже у 1070 році землях Східної Англії. Повстання Хереварда Уейка 1070-1071 років на певний час поставило під загрозу панування нормандців в Англії. Особливо після того, як до повстанців приєднався флот короля Данії Свейна II Естрідсена та англосаксонські ополченці ерла Моркара Мерсійського. Важливим фактором, який посилював антинормандський опір, стала підтримка повстанців Хереварда Уейка англосаксонськими єпископами і абатами. Тому, придушити опір англосаксів у Східній Англії вдалося лише шляхом королівських облудних обіцянок данцям та англосаксонським ерлам і тенам, що призвело до розколу серед ватажків повстання. Наслідком розгрому повстання Хереварда Уейка стало повне і безумовне підкорення нормандцям всіх територій Східної та Північної Англії. Це дало можливість Вільгельму I укріпити кордони і створити прикордонні маркграфства Норфолк, Честер і Шрусбері. Ці воєнізовані прикордонні території на тривалий час вирішили проблему данської та валлійської небезпеки. Єдиним проблемним прикордонням Англійського королівства на початку 70-х років XI століття залишалися шотландські рубежі, де король Малкольм III став концентрувати армію. Крім того, придушення повстання Хереварда Уейка дало можливість Вільгельму I Завойовнику значно зміцнити свій вплив на внутрішнє життя королівства і повністю завершити нормандизацію держави. Повністю цей процес був завершений шляхом заміщення всіх англосаксонських єпископів та абатів нормандськими та французькими кліриками.

Джерела та література

1.Барлоу Ф. Вильгельм I и нормандское завоевание Англии. СПб: Евразия, 2007.306 с.

2.Брук К. Саксонские и нормандские короли. 450-1154. М.: ЗАО Центрполиграф, 2011. 255 с.

3. Грин Д. Р. История Англии и английского народа. М.: Кучково поле, 2015. 888 с.

4.Джуэтт С. О. Завоевание Англии норманнами. Мн.: Харвест, 2003. 304 с.

5.Дуглас Д. Вильгельм Завоеватель. Викинг на английском престоле. М.: ЗАО Центрполиграф, 2005. 319 с.

6.Озимчук О. Ранок Середньовіччя. Історія Західної Європи V-XI століть в термінах, іменах та назвах. Рівне: О. Зень, 2019. 383 с.

7.Озимчук О. Трансформація назви та змісту ранньосередньовічних титулів. Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць РДГУ. Вип. 29. Рівне: РДГУ, 2017. с. 103-107.

8.Рекс П. 1066. Новая история нормандского завоевания. СПб: Евразия-ИД Клио, 2014. 336 с.

9.Тьерри О. История завоевания Англии норманнами. СПб: Евразия-Клио, 2001. 612 с.

Reference

1.Barlou F. Vilgelm I i normandskoe zavoevanie Anglii. SPb: Evraziya, 2007. 306 s.

2.Bruk K. Saksonskie i normandskie koroli/ 450-1154. M.: ZAO Centrpoligraf, 2011. 225 s.

3.Grin D.R. Istoriya Anglii i anglijskogo naroda. M.: Kuchkovo pole, 2015. 888 s.

4.Dzhuett S.O. Zavoevanie Anglii normannami. Mn.: Harvest, 2003. 304 s.

5.Duglas D. Vilgelm Zavoevatel. Viking na anglijskom prestole. M.: ZAO Centrpoligraf, 2005. 319 s.

6.Ozymchuk O. Ranok Serednovichchia. Istoriia Zakhidnoi Yevropy V-XI stolit v terminakh, imenakh ta nazvakh. Rivne: O. Zen, 2019. 383 s.

7.Ozymchuk O. Transformatsia nazvy ta zmistu rannoserednovichnykh tytuliv. Aktualni problemy vitchyznianoi ta vsesvitnoi istorii: Zbirnyk naukovykh prats RDGU. Vyp. 29. Rivne: RDGU, 2017. s. 103-107.

8.Reks P. 1066. Novaya istoriya normandskogo zavoevaniya. SPb: Evraziya – ID Klio. 2014. 336 s.

9.Terri O. Istoriya zavoevaniya Anglii normannami. SPb: Evraziya-Klio, 2001. 612 s.

УДК 9(420) «12-13»

ОСОБИСТИЙ ВПЛИВ АЛІЕНОР АКВІТАНСЬКОЇ НА ЗАГОСТРЕННЯ АНГЛО-ФРАНЦУЗЬКИХ ПРОТИРІЧ В XII – НА ПОЧАТКУ XIII СТОЛІТЬ

Олег Озимчук
Рівненський державний гуманітарний університет
Україна, 33028, м. Рівне, вул. Ст. Бандери,12
e-mail: oleg.ozimchuk@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0343-3288
Юлія Остапчук
Рівненський державний гуманітарний університет
Україна, 33028, м. Рівне, вул. Ст. Бандери, 12
e-mail: e-mail: kvi@rshu.edu.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0543-4275

В статті характеризуються внутрішні та зовнішні впливи Аліенор Аквітанської як французької та як англійської королеви на ускладнення відносин між Французьким та Англійським королівствами.

Ключові слова: «аквітанський спадок», Аліенор Аквітанська, Людовік VII Молодий, Аделаїда Савойська, Сугерій, лангедойль, лангедок, II Хрестовий похід, Раймунд де Пуатьє, Анрі Плантагенет, Генріх II, угода в Монмірайє, «хартії Аліенори».

The article characterizes the internal and external influences of Alienor Aquitaine as a French and as an English queen on the complications of relations between the French and English kingdoms.

Key words: «Aquitaine heritage», Alienor Aquitaine, Louis VII the Young, Adelaide of Savoy, Suger, languedoil, languedoc, II Crusade, Raymond de Poitiers, Henri Plantagenet, agreement in Montmiray, «charters of Alienora».

The contradictions between the English and French kingdoms accumulated over many centuries. From the 11th century to the middle of the 12th century, they took on various forms of conflict. These are clashes: the Breton War of 1076-1077, the First Vexen War of 1087, the Second Vexen War of 1097-1099, three wars between Louis VI the Fat and Henry I Beauclerc for Normandy in 1109-1113, 1116-1120 and 1123-1128. All military conflicts were the result of dynastic disputes, which led to mutual territorial claims and an extremely complicated system of vassal relations. At the beginning of the twelfth century, the English kings were vassals of the French monarchs for the Duchy of Normandy and several small counties in the Kingdom of France. For them, an unfortunate situation arose when the independent monarch of England was forced to pay homage (the ceremony of signing a vassal contract between a lord and a vassal) [5, c. 239] to the French king, although as rulers they were equal in status. The conflict was further complicated by the fact that after 1066 a large part of the northern French feudal lords had possessions in both France and England. That is, they were simultaneously vassals of both the French and English kings. This caused endless legal disputes, lawsuits and often ended in bloody fights.

Протиріччя між Англійським та Французьким королівствами накопичувалися протягом багатьох століть. З XI століття до середини XII століття вони набували різноманітних форм конфлікту. Це радикальні зіткнення: Бретонська війна 1076-1077 рр., Перша Вексенська війна 1087 р., Друга Вексенська війна 1097-1099 рр., три війни Людовіка VI Товстого з Генріхом I Боклерком за Нормандію в 1109-1113, 1116-1120 і 1123-1128 роках. Всі військові сутички були наслідками династичних суперечок, які призвели до взаємних територіальних претензій та вкрай заплутаної системи васальних відносин. На початку XII століття англійські королі були васалами французьких монархів за герцогство Нормандське та декілька дрібних графств на території королівства Франція. Для них склалася прикра ситуація, коли незалежний монарх Англії був змушений приносити оммаж (обряд оформлення васального договору між сеньйором і васалом) [5, с. 239] французькому королю, хоча як правителі вони були рівними за статусом. Ще більше ускладнював конфлікт той факт, що після 1066 року частина північнофранцузьких феодалів мали володіння і у Франції, і в Англії. Тобто, вони були одночасно васалами і французького, і англійського короля. Це викликало нескінченні юридичні суперечки, судові тяжби та часто закінчувалося кривавими сутичками.

Французьким королям додавала труднощів в управлінні державою обмеженість їх володінь як феодальних власників. Наприклад, домен Людовіка VI Товстого (1108-1137) займав вузьку смугу земель між Парижем на півночі та містом Бурж на півдні. Саме тоді, як з півночі на нього тиснули володіння Балдуїна VII Сокири – графство Фландрія; з північного сходу майже до Парижу підходили землі, які належали англійському королю Генріху I Боклерку – герцогство Нормандія; на сході королівський домен межував з власністю Теобальда II Великого – графство Шампань; на заході від атлантичного узбережжя домен відрізали володіння Конана III Гладкого та Жоффруа V Плантагенета – герцогство Бретань та графство Анжу і Мен; на південному сході королівський домен прилягав до володінь Вільгельма II Німецького – герцогство Бургундія; перепоною для збільшення домену на південному напрямку були потужні володіння Гійома IX Трубадура – герцогство Аквітанія і графство Пуату. Всі вище названі герцоги і графи були васалами французького короля, і юридично були підлеглими монарха, але у дійсності були незалежними правителями, опираючись на свої переваги в землях та багатствах. Король-сеньйор у першій половині XII століття фігурував, як найбідніший землевласник серед магнатів-васалів Французького королівства. І левову частину королівства тримали в своїх руках герцоги Аквітанські, які навіть політично орієнтувалися на іспано-християнські королівства Піренейського півострова і не брали участі в політичному житті Франції.

Протягом свого правління Людовік VI Товстий спромігся збільшити домен лише на незначні території графства Вексен на проблемному кордоні з герцогством Нормандія. Проте у 1137 році аквітанський герцог Гійом X Святий (1127-1137) помер під час прощі в Сантьяго-де-Компостелу (найбільший паломницький центр Європи в XII столітті, осередок культу

Святого апостола Якова Старшого Винищувача Маврів) [5, с. 300]. На смертному одрі Гійом X несподівано заповів Людовіку VI подбати про шлюб дочки та спадкоємиці Аліенор (Аліенора – у Франції, Елеонора – в Англії; в статті використовується її справжнє ім'я) [10, с. 22]. Хоча останні дослідження французьких істориків свідчать, що така «несподіванка» тривалий час готувалася у листуванні найближчого радника короля Сугерія з Гійомом X. Французький король не розгубився і облаштував шлюб 13-річної Аліенóр Аквітанської (бл. 1124-1204) із своїм 16-річним спадкоємцем, дофіном Людовіком. Весілля молодої пари відбулося 25 липня 1137 року в столиці Аквітанії, в місті Бордо. Цілком вірогідно, що аквітанські барони висловлювали протести щодо подібного шлюбного альянсу їх правительки, оскільки на вінчання в Бордо дофін Людовік прибув в оточенні 500 рицарів, яких очолював герой I Хрестового походу, найвпливовіший воєначальник Франції – граф Рауль де Вермандуа (онук королеви Анни Київської). Не меншої ваги мала присутність на церемонії шлюбу другої особи в політичному житті королівства – абата Сугерія. Церемонія мала повторитися в Парижі, але на шляху в столицю надійшла сумна звістка про смерть короля Людовіка VI 1 серпня 1137 року. Таким чином, в Париж прибули вже король і королева – Людовік VII Молодий та Аліенор Аквітанська.

У перші роки перебування при паризькому королівському дворі королева-підліток не впливала на будь-які політичні справи держави. Але її спадок, як посаг, в десятки разів збільшив королівський домен і перетворив короля Людовіка VII на найбільшого магната Франції. Подібний стан речей посилив позиції французів у протистоянні з Англією. Тим більше, що на острові точилася запекла боротьба за владу між королевою Мод (Матильдою) та Стефаном Блуаським, громадянська війна 1135-1154 років. Проте присутність в Парижі аквітанського оточення королеви призвело до серії конфліктів, через разючу відмінність образу життя аквітанців та мешканців Північної Франції. У першій половині XII століття Аквітанія стала європейським центром поезії трубадурів та куртуазної рицарської літератури. Париж значно відставав за культурним розвитком від Бордо, і видавався молодій королеві «варварським». Розбіжність між французами та аквітанцями полягала не тільки в культурному розвитку, але й у мові. У той час Французьке королівство розмовляло на двох мовах: на Півночі – мова лангедойль, на Півдні – мова лангедок. Прибуття в Париж аквітанців викликало культурне потрясіння і прямий конфлікт між Аліенор Аквітанською та королевою-матір'ю Аделаїдою Савойською. Поведінка аквітанців (культ дами серця, оспівування платонічного кохання) та навіть їх одяг (надто яскравий) оголошувалися оточенням Аделаїди Савойської непристойним поводженням.

На початку 40-х років XII століття при французькому дворі утворилися дві ворогуючі придворні партії, мета яких полягала у впливі на короля. Аделаїда Савойська очолювала придворних, які у свій час прибули з Савойї та Шампані – «партія шампанців». Молода королева Аліенор Аквітанська протистояла їм на чолі «партії аквітанців». Найближчим радником королеви Франції у той час був єпископ Кадюрк. Доволі несподівано аквітанців підтримав граф Рауль де Вермандуа, і це дало перевагу Аліенор Аквітанській у протистоянні з Аделаїдою Савойською. Боротьба за вплив на Людовіка VII закінчилася нечуваною раніше подією – король, який очолив II Хрестовий похід (1147-1149), взяв на війну Аліенор Аквітанську. Ця подія стане переломною та визначною для подальшого розвитку Французького королівства і навіть англо-французької конфліктології.

Існує багато пояснень участі Людовіка VII в II Хрестовому поході, але участь в ньому Аліенор Аквітанської трактується як звичайна забаганка аристократки. Проте слід зазначити, що одними з головних об'єктів загрози мусульман в Святій Землі стали володіння антіохійського князя Раймунда де Пуатьє – рідного дядька французької королеви. Саме під час перебування в Антіохії виникли пересуди про неприйнятні стосунки Аліенори Аквітанської та Раймунда де Пуатьє, що спричинило ускладнення відносин між королем і королевою Франції. Джерела того часу повідомляли про те, що Людовік VII силоміць вивіз дружину з Антіохії, бо вона не бажала повертатися у Францію. Публічне приниження монарха викликало розкол в сім'ї та пошуки шляхів до розлучення. Повертаючись з

Палестини в жовтні 1149 року король і королева відвідали Рим, де римський папа Євгеній III (1145-1153) спробував примирити подружжя. Понтифік відкинув аргументи Людовіка VII та Аліенор Аквітанської та пригрозив обом відлученням від церкви. Після повернення в Париж у багатьох склалася думка, що у короля і королеви налагодилися стосунки, оскільки Аліенор Аквітанська народила другу дитину (від шлюбу з Людовіком VII – Марія і Аліса). Певним стримуючим стимулом для посвареної пари був авторитет Сугерія, який навідріз відмовився підтримувати розлучення. Тільки після смерті всесильного королівського радника у 1151 році, Людовік VII та Аліенор Аквітанська розпочинають підготовку до розлучення: з Акавтанії та Пуату поступово виводили французькі гарнізони, аквітанські придворні поверталися з Парижу назад в Бордо [10, с. 128-129]. Ці дії пояснюються тим, що у випадку розлучення французькому королю увесь посаг Аліенори Аквітанської потрібно було повернути. А це були велетенські території Південно-Західної Франції.

18 березня 1152 року в Божансі Людовік VII скликав церковний Собор, на якому родичі короля і родичі королеви під присягою засвідчили, що королівське подружжя перебуває у тій ступені кровних відносин, за якою забороняється вступ у шлюб. Незважаючи на заборону накладену римським папою Євгенієм III, французькі прелати на чолі з архієпископом Бордоським Жоффруа де Лару, який за п'ятнадцять років до цього благословив цей союз, анулювали шлюб французького короля Людовіка VII та французької королеви Аліенор Аквітанської. Відразу ж після Собору в Божансі, як приватна особа і знову герцогиня Аквітанська, Аліенор відбула в свої володіння. Доньки, семилітня Марія та дволітня Аліса, залишилися під опікою батька.

Розлучення з Аліенор Аквітанською знову перетворило французького короля у найбіднішого серед значних феодалів держави. Але подібний стан речей не тільки послабив вплив монарха у його королівстві. У 1152 році майже закінчилася війна за володіння троном в Англії. Після десяти років безуспішної боротьби королева Мод покинула острів і повернулася до свого чоловіка Жоффруа V Плантагенета, графа Анжуйського. Стефан Блуаський залишився королем Англії, але його барони майже не підкорялися і постійно вимагали нових привілеїв. Слід відзначити, що французький король не зумів скористатися проблемами англійського престолу. За увесь час війни він не спромігся захопити жодної частини спірних земель. Громадянську війну в Англії, відсутність у Франції Людовіка VII (II Хрестовий похід) використав Жоффруа V Плантагенет, який оволодів Нормандією. У 1150 році нормандські барони відріклися від васальної присяги англійському королю і визнали своїм повелителем сина графа Анжуйського та королеви Мод, Анрі Плантагенета. У 1151 році після смерті Жоффруа V, його син став одним із найвпливовіших французьких феодалів. Володіння 18-річного Анрі Плантагенета складалися з графств Анжуйського, Менського, Турського та герцогства Нормандія. Як син королеви Мод і онук Генріха I Боклерка, він також законно претендував на англійський престол [2, с. 108-109]. Саме з юним Анрі Плантагенетом одружилася вдруге герцогиня Аліенор Аквітанська. 18 травня 1152 року в соборі Святого Петра в Пуатьє, через два місяці після розлучення, 28-річна герцогиня вступила в новий родинний альянс.

Людовік VII, як сеньйор-король, повинен був дати дозвіл на шлюб своїх васалів – герцогині Аквітанської та графа Анжуйського. Аквітанці, анжуйці та англійці, як особливо зацікавлені сторони, добре розуміли, що французький король не дозволить подібний альянс. Це значно послаблювало Францію у протистоянні з Англією. На острові у той час барони примусили короля Стефана Блуаського визнати Анрі Плантагенета своїм спадкоємцем, і майбутнє його посідання англійського трону ні у кого не викликало сумніву. Унаслідок цього, всі обставини перемовин між родинами і укладання шлюбу здійснювалися в умовах максимальної таємниці. Як свідчить англо-нормандський хроніст Вільям Ньюбургський в «Історії англійських діянь»: «Цей шлюб був не настільки урочистий, як можна було б очікувати, судячи по його рангу; того вимагала обережність, щоб урочисті приготування до нього не могли вибудувати на його шляху будь-яких перешкод» [10, с. 136]. Людовік VII був обурений сваволею васалів, але мав надію повернути собі аквітанські володіння. Оскільки

придворні медики завірили французького короля у тому, що Аліенор Аквітанська не спроможна народити хлопчика, то він всі очікування покладав на дочок Марію та Алісу, які мали законні права успадкувати володіння герцогині-матері. 17 серпня 1153 року Аліенор Аквітанська народила свою першу дитину від Анрі Плантагенета, сина, якого назвали Гільйомом (Вільгельмом). Таким чином, аквітанський спадок переходив у родину Плантагенетів, хоча за шлюбною угодою Анрі Анжуйський володів герцогством тільки на правах особистої унії.

Людовік VII відреагував на небезпеку втрати контролю над значними територіями королівства створенням військової коаліції. Але в кінці жовтня 1154 року помер англійський король Стефан Блуаський. Ще на початку 1154 року всі англійські барони склали оммаж Анрі Плантагенету як наступнику Стефана Блуаського. Відтак, перехід влади в руки нового монарха відбувся без ексцесів. Перед Різдвом 1154 року, у Вестмінстерському абатстві Анрі Плантагенет і Аліенор Аквітанська були короновані як король і королева Англії. Анрі Анжуйський став королем Англії під іменем Генріх II Куртмантель («Короткий плащ»). За два роки ситуація у протистоянні Франції та Англії кардинально змінилася – і зовсім не на користь Людовіка VII. На престолі Англійського королівства опинився молодий монарх, який мав надзвичайний авторитет у своїх підданих і талант чудового воєначальника. Від батька Генріх II отримав титули герцога Нормандського, графа Анжу і Мена, а від дружини Аліенор Аквітанської – титул герцога Аквітанського. Після англійської коронації, віднині він володів велетенськими землями в Британії та половиною Франції – всім її атлантичним узбережжям. І найбагатшими володіннями, опорою економічної могутності королівства, став аквітанський спадок Аліенор Аквітанської. Шлюб з герцогинею Аквітанії генерував створення потужної держави, яку вже у XII столітті називали «Анжуйською імперією».

Події 1152-1154 років повністю заплутали систему васальних відносин у Французькому королівстві. Найбільшою проблемою стали анжуйсько-аквітанські володіння, які знаходилися в руках англійського короля і королеви. Людовік VII трактував їх як власність королівства Франція. Англійці не відмовлялися це визнавати, але вважали принизливим, щоб їх монархи приносили васальний оммаж рівному їм за статусом французькому королю. Це стало головним протиріччям між Францією та Англією в другій половині XII століття, головним джерелом всіх дипломатичних та військових англо-французьких зіткнень того часу. Важливо наголосити, що всі аквітанські проблеми вирішувала королева Аліонор, оскільки за привілеєм особистої унії її чоловік і король Англії Генріх II був тільки співправителем Аквітанії. Тривалий час королева Аліенор Аквітанська не втручалась у політичні справи королівства. На це були дві причини. По-перше, англійські барони упереджено ставилися до участі жінки в управлінні королівством. Вони мали у минулому гіркий досвід непорозуміння з матір'ю Генріха II – королевою Мод. Про її ставлення до васалів та дії її прихильників зі всією очевидністю свідчать англійські хроністи: «Своєю зарозумілістю Мод могла перевершити навіть Люцифера», «Вони вішали людей за ноги і коптили їх їдким димом…вони саджали людей в темниці, де клубочилися змії, жаби і там їх мордували… багато тисяч людей заморили вони голодом» [2, с. 107-108]. По-друге, Аліенор Аквітанська, у перші двадцять років правління, сама не втручалася ні у внутрішню, ні у зовнішню політику королівства. У цей період вона займалася тим, чим на думку середньовічного англійського суспільства повинна займатися справжня королева – народжувала спадкоємців престолу. Ще у 1153 році вона народила Гільйома (помер у 1156 році). 28 лютого 1155 року королева Англії Аліенор Аквітанська народила другого сина, названого Генріхом (Анрі), на честь батька і діда, англійських королів; влітку 1156 року – дочка Матільда (Мод), на честь матері Генріха II; 8 вересня 1157 року – син Річард; 23 вересня 1158 року – син Жоффруа (Готфрід); у вересні 1161 року – дочка Аліенор (Елеонора); в жовтні 1165 року – дочка Жанна (Іоанна); у грудні 1166 року – син Джон (Іоанн).

Народження восьми дітей та велика кількість сімейних справ не вичерпали енергії королеви Аліенор Аквітанської. Певна «автономність» Аквітанії в складі Англійського

королівства змушувала королеву перетинати Ла-Манш і бути присутньою на важливих політичних заходах герцогства, в якому англійський король Генріх II був лише її співправителем. Тільки у період між 1158 і 1162 роками Аліенор Аквітанська не менш ніж сім разів здійснювала переїзди з Англії в Аквітаню [10, с. 176-177]. Більшість справ, які була змушена вирішувати королева як герцогиня Аквітанська, стосувалися юридичної плутанини у васальних відносинах її підданих з англійським та французьким престолом. На деякий час англо-французький конфлікт був врегульований. Генріх II приніс оммаж Людовіку VII за Нормандію, Анжу і Мен. У вересні 1158 року англійський король особисто прибув у Париж, але в силу дипломатичного такту королева Аліенор Аквітанська його не супроводжувала. Хоча її присутність поряд у певних випадках була надзвичайно потрібною. Наприклад, коли у 1159 році підняли бунт васали в графстві Пуату, каральну експедицію проти них очолювали і Генріх II, і королева Аліенор Аквітанська. ЇЇ обов'язкова участь у придушенні повстання наголошувала на те, хто насправді є власником аквітанських земель.

Різке охолодження відносин між Аліенор Аквітанською та Генріхом II відбулося після важливої англо-французької угоди в 1160 році. В місті Шинон монархи уклали мирну угоду, яка скріплювалася шлюбом англійського принца Генріха з французькою дофінесою Маргаритою (дочка Людовіка VII від другого шлюбу з Констанцією Кастильською). Аліенор Аквітанська була змушена брати участь у всіх шлюбних церемоніях її сина з дочкою чоловіка від першого шлюбу, що стало відкритою зневагою королеви. Ображена Аліенор Аквітанська після весілля сина не повернулася в Англію і перебралася в свої аквітанські володіння. Це є дуже вірогідною причиною подальшого протистояння між англійською королевою та англійським королем, де заручниками їх взаємної ненависті стануть не тільки країни, але й їх спільні діти.

На деякий час королівське подружжя не виявляло зовнішніх емоцій: Аліенор Аквітанська у континентальних володіннях наводила лад з бунтівними васалами, а король займався справами Британії, воюючи з Уельсом. У 1166 році Генріх II навіть спрямував війська для допомоги королеві. Абат знаменитого монастиря Мон-Сен-Мішель Роберт де Торіньї повідомляє: «…сеньйори Мана і Бретані майже не слухалися наказів королеви; поговорювали, що вони присягнули захищати один одного. Король обійшовся з ними у своїй звичній манері: зібравши майже всі свої війська, він обложив замок Фужер, взяв його і зруйнував до основи…» [10, с. 199]. Проте така допомога не владнала особистих відносин між Генріхом II та Аліенор Аквітанською. До «шинонської» образи додалося повідомлення про перебування в лондонському королівському палаці коханки Генріха II Розамунди, яка вела себе в столиці як правителька. З цього часу королева Англії розпочинає відкриту політичну боротьбу з Генріхом II. Більшість дослідників погоджуються з тим, що повстання проти англійського короля в Пуату у кінці 60-х років XII століття були спровоковані Аліенорою Аквітанською.

Безумовно, що негаразди в англійській королівській родині були тільки на користь французькому королю. Особливо у той час, коли до взаємного протистояння Аліенор Аквітанська та Генріх II стали залучати власних дітей. 6 лютого 1169 року в місті Монмірайї, під час чергової зустрічі Генріха II і Людовіка VII, Аліенор Аквітанська наполягла на тому, щоб її сину Річарду присягнули аквітанські васали і він отримав титул герцога Аквітанії. Таким чином, мстива королева позбавила короля Генріха II права на багате герцогство. У 1170 році в аквітанському місті Ньор королева Аліенор зібрала всіх васалів з графства Пуату, які принесли оммаж її сину Річарду. Важливо констатувати той факт, що на подібний важливий політичний захід державного значення не запросили короля Англії Генріха II. Свавільність події підкреслювала подальша спільна подорож Аліенор і Річарда всією Аквітанією, якою королева наче вказувала на передачу всіх прав сину і підкреслювала незалежний від Англії стан Аквітанії та Пуату. Старший син Аліенор Аквітанської, також вимагав самостійності. Після коронації та оголошення принца Генріха Молодого співправителем, він став вимагати у Генріха II дозволу на управління Англією. І за його вимогами відчувався вплив французького короля Людовіка VII. Англійський хроніст Роджер

Ховденський свідчить як очевидець: «Це причинило великий збиток як англійському, так і французькому королівству. Оскільки Людовік, король Франції, завжди ненавидів англійського короля, то він порадив новому королю Англії, коли той повернеться в Нормандію, вимагати від свого батька-короля віддати йому у володіння всю Англію або всю Нормандію, щоби міг він там влаштуватися разом з дочкою короля Франції. І запропонував йому повернутися разом з дружиною у Францію, якщо батько його не захоче віддати йому нічого з цих земель» [10, с. 232]. Фактично «Анжуйська імперія» перебувала на межі громадянської війни, і бунтівниками керували французький король Людовік VII та англійська королева Аліенор Аквітанська.

Повстання розпочалося із втечі 8 березня 1173 року з Англії Генріха Молодшого до двору французького короля. Англійський король Генріх II став готувати армію та укріплювати гарнізони замків. Але він не передбачив, що його дружина, королева Англії, Аліенор Аквітанська стане підбурювати до повстання й інших синів. Щоб координувати спільні дії, королева вступила в зговір із своїм попереднім чоловіком – французьким королем ЛюдовікомVII. Справжній ініціатор бунту проти Генріха II був добре відомим: «Підбурювачами цієї згубної зради були Людовік, король Франції, і сама Аліенор, королева Англії, а також Рауль де Фе. У той час королева тримала при собі своїх синів, Річарда, герцога Аквітанського, і Жоффруа, графа Бретонського, яких вона спрямувала у Францію до їх брата, юного короля, щоби вони об’єдналися проти короля, батька свого» [10, с. 250]. Проте слід зауважити, що участь у повстанні молодших синів Аліенор Аквітанської була лише номінальною – Річарду виповнилося п’ятнадцять років, а Жоффруа був на рік молодшим. Без участі матері вони не приймали жодного рішення. Наприклад, вона переконала Річарда відправитися в Париж, де той був посвячений в рицарі королем Франції. Це був політичний акт розриву з батьком, і визнанням права застосовувати зброю – справжнє оформлення військового союзу. Таким чином, у 1173 році Людовік VII визнав Річарда, сина Аліенор, оборонцем і законним власником герцогства Аквітанського. В червні 1173 року бунтівні сини, яких спрямовувала Аліенор Аквітанська, оволоділи частиною Нормандії. Генріх II намагався вгамувати претензії принців. На переговорах в замку Жізор він запропонував передати трьом синам-бунтівникам (наймолодший Джон не брав участі, йому було всього 7 років) декілька замків, Генріху Молодшому – поступитися половиною прибутків від королівства Англія, Річарду – половиною прибутків герцогства Аквітанія. Однак загальне керівництво «Анжуйською імперією» Генріх II залишав за собою і вимагав оммажу від синів.

Відмова Генріха Молодшого, Річарда і Жоффруа підписати Жізорську угоду продовжила війну. Про те, що англійський король Генріх II добре усвідомлював, хто насправді скеровує синів проти нього, свідчить гнівний лист, який написав Аліенорі, на прохання короля, архієпископ Ротру Руанський: «Королеві Англії – архієпископ Руанський… Дружина, яка не підкоряється своєму чоловіку, вчиняє наперекір своєму природньому становищу, апостольській заповіді та євангельському закону… Ще гірше те – і це ще більше суперечить закону божому – що ти дозволяєш своїм дітям, синам пана твого короля, повставати проти їх батька… Нам це добре відомо: ти станеш причиною загальної погибелі, якщо не повернешся до чоловіка свого. Помилка, відповідальність за яку впаде лише на тебе, пошкодить всім… Спустошення це, звичайно, не може бути поставлене у провину сеньйору королю, але повинні в ньому сини його і їх послідовники. Ти ж вчиняєш як жінка, і приймаєш рішення, як дитина, чим завдаєш образу пану нашому королю, якому підкоряються навіть наймогутніші правителі! Ти – наша паства, як і твій чоловік, однак ми не можемо ухилятися від правосуддя: або ти повернешся до свого чоловіка, або ми будемо змушені у відповідності до канонічного права відлучити тебе від церкви» [10, с. 263]. Загроза відлучення не злякала королеву. Натомість вона підняла проти Генріха II повстання в Аквітанії, яке підтримали більшість васалів. Однак це стало справді невиправною помилкою Аліенор Аквітанської. У листопаді 1173 року англійський король вдерся в герцогство і став за допомогою армії найманців методично спустошувати володіння васалів-зрадників.

Королева була змушена втікати із своїх родинних володінь і шукати прихистку у французького короля. Але на дорозі до міста Шартр її кортеж потрапив у засідку англійських найманців. І у такий спосіб вона опинилася в полоні у свого чоловіка і короля. Генріх II помістив бунтівну дружину у в'язницю замку Шинон.

Втрата лідера повстання – Аліенор Аквітанської – негативно відбилася на долі бунтівних синів: Річард потерпів поразку біля аквітанської Ла-Рошелі навесні 1174 року і врятувався втечею від батьківського полону, в Бретані та Нормандії зазнали поразки Жоффруа та Генріх Молодший. До початку липня 1174 року всі континентальні володіння повернулися під владу Генріха II. 7 липня 1174 року він повернувся в Англію. Разом з ним повернулася Аліенор Аквітанська, але не як королева, а як бранка. Наступні п'ятнадцять років вона проведе невільницею в башті Солсбері. Для боротьби з принцами Генріх II перетворив її на маріонетку: в 1184 році Аліенор повернули до лондонського двору, а 16 квітня 1185 року відновили в правах на Аквітанію. Та це лише був грубий засіб шантажу проти Річарда. Однак, цей підступний крок короля не вплинув на повстанців. Лише смерть Генріха II та прихід до влади її улюбленого сина Річарда – як король Англії Річард I Левове Серце (1189-1199), повернули на волю Аліенор Аквітанську в 1189 році.

Аліенор Аквітанська більше не відігравала важливої ролі в політичному житті Англійського королівства. Навіть під час III Хрестового походу (1189-1192) та полону Річарда I у 1192-1194 роках, роль намісника королівства виконував канцлер Гійом Лоншан. Звичайно, що авторитет такої аристократки, яку за очі називали «Бабцею Європи, був потрібним для королівства. Вона входила до різних регентських рад, облаштовувала шлюби синів (на 1189 рік в живих залишилися тільки Річард і Джон), особисто зустрічалася з європейськими монархами (наприклад, з німецьким імператором Генріхом VI в італійському Лоді), видавала хартії для Аквітанії та Пуату – проте повністю була позбавлена політичної ініціативи. Аліенор Аквітанська померла 31 березня 1204 року і була похована в аквітанському абатстві Фонтенвро, поряд з Генріхом II та Річардом I. Проте посіяна нею ворожнеча продовжувала спопеляти англійські та французькі землі.

Особистий вплив Аліенор Аквітанської на англо-французькі протиріччя можна розділити на декілька періодів. Перший період (1137-1149) – від шлюбу з французьким королем Людовіком VII до кінця II Хрестового походу: характеризується мінімальним втручанням у політичне життя, але постійними придворними інтригами та конфліктами. Посаг королеви посилив короля, зокрема в протистоянні з Англією. Другий період (1149-1152) – підготовка до розлучення і розлучення з Людовіком VII, що заклало основи до початку хаосу у васальних відносинах в Південно-Західній Франції. Третій період (1152-1160) – шлюб Аліенор Аквітанської з Анрі Плантагенетом (Генріхом II): посилення Англії через отримання «аквітанського спадку», повна втрата ініціативи Франції у боротьбі з англійцями. Четвертий період (1160-1173) – пряма чи опосередкована організація повстань проти англійського короля Генріха II: особиста роль Аліенор Аквітанської в послабленні Англії та посиленні Франції в обопільному протистоянні. П'ятий період (1173-1189) – перебування в ув'язненні в Солсбері та Лондоні: використання Генріхом II як політичної маріонетки в боротьбі з принцами та Францією. Шостий період (1189-1204) – роль королеви-матері при Річардові I та Джонові Безземельному: позбавлення синами Аліенор Аквітанської політичної ініціативи. Таким чином, протягом всього свого життя Аліенор Аквітанська безпосередньо впливала на англо-французькі відносини. Її особисті амбіції досить сильно загострили боротьбу між двома королівствами на межі XII і XIII століть та заклали фундамент великої війни між Англією та Францією в XIV-XV століттях (Столітня війна 1337-1453).

Джерела та література

1.Бродель Ф. Ідентичність Франції. Книга 3. Люди і речі. Київ: Видавництво Жупанського, 2017. 300 с.

2.Грин Д. Р. История Англии и английского народа. М.: Кучково поле, 2015. 888 с.

3.Эплби Дж. Т. Династия Плантагенетов. Генрих II. М.: ЗАО Центрполиграф, 2014. 416 с.

4.Менан Ф., Мартен Э., Мердриньяк Б., Шовен М. Капетинги. История династии (987-1328). СПб: Евразия, 2017. 688 с.

5.Озимчук О. Ранок Середньовіччя. Історія Західної Європи V-XI століть в термінах, іменах та назвах. Рівне: О. Зень, 2019. 383 с.

6.Пти-Дютайи Ш. Феодальная монархия во Франции и в Англии X-XIII веков. СПБ: Евразия, 2019. 400 с.

7.Сугерий. Жизнь Людовика Толстого. История короля Людовика. М.: Памятники исторической мысли, 2021. 352 с.

8.Фавье Ж. Столетняя война. СПб: Евразия, 2009. 656 с.

9.Фавтье Р. Капетинги и Франция. СПб: Евразия; Клио, 2001. 320 с.

10.Флори Ж. Алиенора Аквитанская. СПб: Евразия; Клио, 2016. 432 с.

References

1.Brodel F. Identychnist Frantsii. Knyha 3. Liudy I rechi. Kyiv: Vydavnytstvo Zhupanskoho, 2017. 300 s.

2.Grin D.R. Istoriya Anglii I anglijskogo naroda. M.: Kuchkovo pole, 2015. 888 s.

3.Eplbi Dzh.T. Dinastiya Plantagenetov. Genrih II. M.: ZAO Centrpoligraf, 2014. 416 s.

4.Menan F., Marten E., Merdrinyak B., Shoven M. Kapetingi. Istoriya dinastii (987-1328). SPb: Evraziya, 2017. 688 s.

5.Ozymchuk O. Ranok Serednovichchia. Istoriia Zakhidnoi Yevropy V-XI stolit v terminakh, imenakh ta nazvakh. Rivne: O. Zen, 2019. 383 s.

6.Pti-Dyutaji Sh. Feodalnaya monarhiya v Francii i v Anglii X-XIII vekov. SPb: Evraziya, 2019. 400 s.

7.Sugerij. Zhizn Lyudivika Tolstogo. Istoriya korolya Lyudovika. M.: Pamyatniki istoricheskoj mysli, 2021. 352 s.

8.Fave Zh. Stoletnyaya vojna. SPb: Evraziya, 2009. 656 s.

9.Favte R. Kapetingi I Franciya. SPb: Evraziya; Klio, 2001. 320 s.

10.Flori Zh. Alienora Akvitanskaya. SPb: Evraziya; Klio, 2016. 432 s.

УДК [94(4):327] :94 (560) «1510/1512»

МОЛДАВСЬКО-ПОЛЬСЬКО-ЛИТОВСЬКІ ВІДНОСИНИ В ПЕРІОД КРИЗИ В ОСМАНСЬКІЙ ІМПЕРІЇ (1510-1512)

Ольга Арама
докторська Школа Людств, USM (Молдова Республіки)
e-mail:14aramaolga@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4563-1450

Загальний баланс правління Богдана III, крім порівнянь, які ми спокушаємося зробити з правлінням великого Стефана, представляє одну з важливих тем, яку румунська історіографія довго відкладала.

Початок правління Богдана III не є переломним моментом у зовнішній політиці, але перетинає черговий етап у розвитку молдавсько-османських відносин. Країна Молдова перебувала на перетині інтересів між Османською імперією та Кримським ханством, і встановлення персональної унії між Польщею та Великим князівством Литовським через династію Ягеллонів, починаючи з Владислава Ягелло в 1385 році, визначило б нюанс зовнішньої політики Молдови на міжнародній політичній арені.

Ключові слова: Богдан-Влад, династія, князівство Литовське, Кримське ханство, Османська імперія

The general balance of Bohdan III's reign, apart from the comparisons we are tempted to make with the reign of Stephen the Great, represents one of the important topics that Romanian historiography has long postponed.

The beginning of Bohdan III's reign is not a turning point in foreign policy, but it marks another stage in the development of Moldovan-Ottoman relations. The country of Moldova was at the intersection of interests between the Ottoman Empire and the Crimean Khanate, and the establishment of a personal union between Poland and the Grand Duchy of Lithuania through the Jagiellonian dynasty, starting with Władysław Jagiełło in 1385, would define the nuance of Moldova's foreign policy in the international political arena.

Велике князівство Литовське, засноване приблизно в той самий час, що й Молдова у другій половині XIV століття, відіграло фундаментальну роль у забезпечені політичної стабільності та рівноваги в Центральній та Східній Європі. Ця роль пішла на користь країні Молдавія, яка вже на початку XV століття постала як згуртована політична структура. Але з причин, які легко зрозуміти, Молдова була на перетині інтересів між Османською імперією та Кримським ханством, а також встановлення особистої унії між Польщею та Великим князівством Литовським через династію Ягайло, починаючи з Владислава Ягайло в 1385 р., визначатиме нюанси політики Молдови на міжнародній політичній арені.1

Зміна сил відбулася, коли точилася боротьба за владу всередині Османської імперії, і володарі Молдови мали завдання підтримати одного з кандидатів, і цей факт в останню чергу сприяв залученню деяких сумних наслідків дипломатії конфронтації до справжніх бійок. Як аргумент до вищесказаного хотів би зробити наступні уточнення. Баязид II, той, хто завоював у Штефана Великого Килию і Білу цитадель, після того вже досяг почесного віку, і питання про спадкоємця відкрито обговорювалося в Османській імперії. Майбутній султан Селім, коли суперництво досягло найвищого розмаху, не послухався наказу батька і замість того, щоб піти на задумане султаном кровопролиття, пішов на шлях блукань і прибув до тодішньої кримської корчми Манглі Гірей. У цьому конфлікті підтримка Баязида Богданом III призвела до відкритого конфлікту з Кримським ханством, яке в 1510-1513 рр. здійснило кілька спустошливих набігів на Молдову, а Біла цитадель була на той час зайнята військами Кримського ханства. Для збереження миру в країні Богдан III уклав угоду з Селімом, новим турецьким султаном, і зобов'язав себе збільшити данину 8000 гульденів.2

Книга VII Литовської Метрики пояснює кілька аспектів історії Молдавії в політичній системі Польщі та Литви. У результаті бачимо, що на певних етапах було прийнято обмінюватися (польсько-литовськими) думками щодо ситуації. Будучи так званою польсько-литовською шляхетською демократією, яка практикувалася в середні віки, у листуванні вони намагалися знайти спільний знаменник щодо існуючих проблем, з листування можна зрозуміти, що Молодова «дружила з турками».3

Але важливим фактором прийняття рішень було Кримське ханство, яке було одним із важливих політичних і військових гравців того періоду на східноєвропейському просторі, оскільки воно мало важливу військову силу, і цю військову силу хотіли використати. за: молдавським паном, литовцями і поляками. Останній попросив свого посланця, посланого до Менглі Гірея, обговорити питання військової допомоги проти пана Молдавії. У тому ж контексті Богдан III надіслав послання до кримського хана, щоб переконати його захистити свою справу. Наводить на думку, що якщо протягом усього свого правління Богдан III називав польського короля і Великого князя Литовського «другом» у листі, надісланому до

---

1 V.Constantinov. “Ţara Moldovei la începutul secolului al XVI-lea şi relaţiile ei cu Marele Cnezat al Lituaniei”. Anuarul științific polono-moldovenesc/ nr.1 Chișinău(2017), p. 196

2M.Maxim, Ţările Române şi Înalta Poartă. Cadrul juridic al relaţiilor româno-otomane în Evul Mediu, Bucureşti, 1993;

3 V.Constantinov „Ţara Moldovei la începutul secolului al XVI-lea şi relaţiile ei cu Marele Cnezat al Lituaniei”, Anuarul științific polono-moldovenesc/ nr.1 chișinău(2017), p. 195.

хана Криму близько 1507 р., пан Молдовей називає його «батьком нашим» 4, а якщо Сигізмунд виступив проти нього, "ти, наш батько, не залишай свого сина, але залишайся і пильнуй нас, свого сина згідно з нашими записами" 5. На це прохання корчма відповів, що домовився з польським королем і великим князем Сигізмундом **«** другу бути приятелю, а ворогові бути ворогом **» .6** і закликав його жити з поляками й литовцями в мирі, тим більше, що вони тоді передвіщали спільний похід на великого князя Московського.

Богдан III у листі від жовтня 1509 р. повідомляв Сигізмунду про повідомлення від турецького султана, яке незабаром дійде до польського короля. Він повідомив йому, що татари «напали на нього і запропонували, щоб Шах Ахмет, якого він тримає при собі, зробив заїжджим двором проти Менглі Гірея». 7. З історичних документів ми дізнаємося, що в той же час, коли татарські орди напали на Молдову, частина їхнього війська також перейшла на територію Великого князівства Литовського, де завдала великої шкоди.

Богдан III писав королю і великому князю 10 березня 1511 року про дії Селіма, майбутнього турецького султана, який утік до Менглі Гірей, «тепер сина турецького імператора, який був у Кафі, на ім'я Салбеш (Селім 5) , прийшов до білої фортеці з військами і стоїть перед містом і чуємо, що не хочуть йому міста віддати. Інакше ми не можемо знати, чи дадуть йому місто, чи ні, і чуємо, що він іде туди без відома батька. І якщо вони не віддадуть йому місто, ми не знаємо, в якому напрямку він піде» 8, в результаті пан Молдовей запропонував план взаємодопомоги: «Через який ви бачите вашу милість послати війська вперед і підтвердити кордони з людьми і наказує старостам з кордонів стерегти і пильнувати. І наблизися Твоє милосердя до низин, бо Ти знаєш Свою милість, яка є звичаєм поган. Ми не знаємо, чи захочуть вони йти проти нас, чи захочуть йти проти країн вашої милості, щоб ми дали допомогу вашій милості. І якщо вони захочуть піти проти нас, нехай ваша милість допоможе нам» 9. У червні 1511 р. пан Молдовей надіслав до короля і великого князя такого листа. Засідання комісії, в якій мали бути присутні двоє від польського короля, двоє від угорського короля і двоє від молдавської сторони для обговорення питання про Покуття, не зібралося знову на день Архистратига Михаїла, бо ходили чутки, що Менглі Гірей збирався напасти на Молдову. Кавалери підтримували постійний зв'язок між кримським ханом і Селімом, сином турецького султана. Інформація, яку Менглі Гіра написав королю про те, що Баязид надіслав йому послання і просив Селіма стати імператором замість нього, не відповідає дійсності. Баязид дав йому лише трьох кровососів, але Селім заволодів усіма містами на Дунаї. Господар Молдови дякував Сигізмунду за готовність прийти йому на допомогу, коли потреба вимагала від нього боротьби з язичниками. Богдан також зобов'язався, що в разі потреби допоможе королю, якщо на його землі нападуть язичники. 10У цьому контексті збереглася копія листа Сигізмунда до Богдана III, в якому він повідомляв йому про лист, отриманий від Менглі Гірея щодо Селіма: « Батько його, Баязид Султан, сам послав до нього гінця, повідомляючи, що він дуже слабкий, і нам здається, що той наш син Саламбек годиться бути імператором, і ми благаємо вас, брате наш, дозволити

4M. Maxim, Ţările Române şi Înalta Poartă. Cadrul juridic al relaţiilor româno-otomane în Evul Mediu, Bucureşti, 1993.

5 V.Constantinov „Ţara Moldovei la începutul secolului al XVI-lea şi relaţiile ei cu Marele Cnezat al Lituaniei", Anuarul ştiinţific polono-moldovenesc/ nr.1 Chişinău(2017), p. 196.

6 V.Constantinov „Ţara Moldovei la începutul secolului al XVI-lea şi relaţiile ei cu Marele Cnezat al Lituaniei", Anuarul ştiinţific polono-moldovenesc/ nr.1 chişinău(2017), p. 197.

7 V.Constantinov "Ţara Moldovei la începutul secolului al XVI-lea şi relaţiile ei cu Marele Cnezat al Lituaniei", Anuarul ştiinţific polono-moldovenesc/ nr.1 Chişinău(2017), p. 194.

8K. Niemczyk, " Problem Pokucja, spornego terytoriul polsko-mołdawskiego w szczech XV i szęży XVI wieku ", in "Studia HIstoryczne", LVII (2014), pp.155-174.

9E. Pavilescu "Economia Breslelor în Moldova», Editura «Fundaţia regele Carol I", Bucureşti 1939, p.662.

10 Virgil Pîslariuc " Raporturile politice dintre marea boierime şi domnie în Ţara Moldovei în secolul al XVI-lea", Chişinău, Ed. PONTOS, 2005, pag. 11;

йому піти до нас ». 11У цьому ж листі Сигізмунд повідомив Богдану III про те, що він продав своїх гінців, яких посилав до Менглі Гірея, за 70 000 турецьких грошей, а потім відпустив їх до Білої цитаделі. Повертається раніше обговорювана проблема, а саме тема взаємних пограбувань на кордоні обох держав, яку мав торкнутися лист Богдана III від 22 червня 1511 р. Він запропонував королю наказати Станіславу Ланцкоронському, старості каменіцькому4, щоб організувати зустріч на кордоні з молдовськими старійшинами для обговорення важливих питань, що виникають особливо в прикордонних районах між двома країнами. Наприклад, пан Молдовей повідомляв короля і великого князя, що кілька подолян зі своїм оточенням напали на Банула, сина Ганко Чеашника в селі Зубричень, убили його, спалили його двір, забрали всі його багатства та людей. Наприкінці листа п. Молдовей просив: «Інше щось, знову звеліть вашій милості прикордонним урядовцям і підданим вашої милості чинити добре правосуддя, вернути наших людей і зробити закон за старими законами, бо ми повернули людей вашої милості, і ми повернемо їх і зробимо те, що належить справедливості»12

На цей лист коротко відповіли польський король і великий князь литовський. Про те, щоб польсько-литовські шляхтичі «людей вашої милості до великої вольності в нашій країні приманювали і закликали» 1Звін наказував «по договорам нашим судити по сподіванням вашої милості». 1413 серпня 1511 року Богдан III написав королю, повідомляючи його про останні новини з Османської імперії. Таким чином відбулося дві битви. У першому виграла армія, що підтримувала Баязида, а в другому була розгромлена армія султана на чолі з Алла-пашею, внаслідок якої загинув і її командир.

У листі-відповіді Сигізмунд повідомляє Богдану III, що отримав його листа, в якому пан Молдовей повідомляв йому про результат битви між Селімом і Баязидом. Хан Криму Менглі пообіцяв Гірі, що відправить його сина Ахмат-султана в заручники. Він також повідомив йому, що Менглі Гірей готується напасти на Молдову 40-тисячною армією. «Якщо, не дай Боже, почнеться поганство в країні вашої милості, ваша милість невідкладно сповістити каменяцького старосту пана Ланцкоронського, що він з тим військом нашим, що на кордоні, ваша милість згідно з нашим договором. прийти на допомогу» 15. Він повідомляв йому, що хочеться, щоб між поляками і татарами «встановився вічний мир. Я сказав тим нашим панам, що в такому сенсі вони могли б більше наполягати на вашій милості, друже наш, у цьому спільному мирі, щоб включити вас. ... ми дали йому (Mengli Ghirei obs.ns.) нашим листом зрозуміти, що ваша милість є нашим другом, і якщо він хоче бути з нами в мирі, нехай він також буде другом вашої милості» 16.

Наприкінці 1511 року Сигізмунд писав гетьманові Острозькому та іншим сановникам про 15 000 татар, які осіли під Брацлавом, про тих самих татар писав король і Богдану III. Будучи проектом польсько-литовської військової співпраці з молдаванами, він міститься в листі короля до Богдана III від 1 вересня 1511 р. Король повідомляє йому, що він наказав Станіславу Ланцкоронському бути готовим дати відсіч татарському війську, яке готується наступати, але невідомо, на чий бік стануть. Але коли те татарське військо піде на Молдавію, то нехай пан сповістить того ж Ланцкоронського, щоб той прийшов йому на поміч, а коли

11Gheorghe Gonţa, “Formarea Metricei Lituanene şi importanţa ei în studierea vieţii politice a Ţării Moldovei (sec. XV-XVI)”, în In honorem Demir Dragnev. Civilizaţia medievală şi modernă în Moldova. Studii. Chişinău: Civitas, 2006.

12 Virgil Pîslariuc ”Raporturile politice dintre marea boierime şi domnie în Ţara Moldovei în secolul al XVI-lea”, Chişinău, Ed. PONTOS, 2005, pag. 11;

13I. Marinescu “Urcarea în scaun al lui Bogdan al III”, Editura “Fundaţia regele Carol I”, Bucureşti 1910; pag.1, p. 22.

14M. Śliwa „Democraţia poloneză. Idei. Oameni. Evenimente”. Traducere din poloneză şi prefaţă de Valentin Constantinov, Chişinău, 2016, pp. 10-28.

15 K. Pułaski „Wojna Zygmunta I z Bohdanem wojewodą mołdawskim w 1509 roku”. „Biblioteka Warszawska”, 1877, I, pp.232-255.

16 J. Besala, Zygmunt Stary i Bona Sforza, Poznań, 2012, pp.147.

татари підуть на Корону Польську або на Велике Князівство Литовське, то нехай пан м. Молдавія прийшла їм на допомогу. У тому ж контексті на початку наступного 1512 року Богдан III писав королю і великому князю про деякі рухи татарського війська, наполягаючи на тому, щоб польсько-литовські війська на кордоні були готові дати відплату "За що, ваша милість, стережи і зміцни, твоя милість, границі з людьми і скажи їм свою милість, усім старостам на границі і хатманам, щоб міцно стерегли і берегли" 17.

Підсумовуючи, можна сказати, що події в Османській імперії та боротьба за владу в ній постійно перебували на порядку денному діяльності обох государів Сигізмунда Старого та Богдана III. Господар Молдови наприкінці жовтня 1511 р. писав королю та великому князю про намір вирішити проблему успадкування влади в Османській імперії. Баязид покликав би яничарів і оголосив їм, що він вирішив відступити і султан віддасть їм Ахмат-султана. Очевидно, Ахмат-султан, фаворит Баязида, не сподобався яничарам, які б відмовилися, сказавши: «Насамперед ви покликали нас до Адріанополя, і я поклявся вам, поки ви живі, і ми будемо вам служити». Або поки ти живий, ми не будемо служити іншому королю». Збунтувавшись пізніше, яничари напали на пашалів і пограбували їх. Селім у Кафі. Король і великий князь дуже дякували йому за цю звістку. Водночас про шкоду, яку завдавали молдаванам піддані короля і великого князя, він писав Костянтину Івановичу Острозькому. Пану чи урядникам належало прислати до нього постраждалих, щоб литовський сановник віч-на-віч віддав їм правосуддя. Таким чином, відносини Республіки Молдова з Великим князівством Литовським на початку XVI століття мали звивистий хід, що природно повторював відносини з Королівством Польським. В принципі, ці стосунки пройшли шлях від стану війни наприкінці правління Стефана Великого до колаборації та взаємодопомоги проти турецької та татарської небезпеки, яка в той час нависла в новому вимірі.

Джерела та література

1.Besala J. Zygmunt Stary and Bona Sforza , Poznań, 2012, p.147.

2.Константинов В. Країна Молдова на початку XVI ст.
їх з великим князем литовським. Польсько-молдовський науковий щорічник/ № 1. Кишинів (2017), С. 196-5-197.

3.Гонца Г. Молдавська країна та Османська імперія (XV-XVI ст.), Видавництво " Ştiinţa&quot, Кишинів, 1990, стор. 41.

4.Гонца Г. Формування Литовської метрики та її значення у вивченні політичного життя країни Молдови (XV-XVI ст.). In honorem Демір Драгнєв. Середньовічна та сучасна цивілізація в Молдові. Дослідження. Кишинів: Civitas, 2006.

5.Марінеску І. Сходження на престол Богдана III, видавництво "Fundaţia regele Carol I", Бухарест 1910; С. 1-20

6.Максим М. Румунські країни і Висока Брама. Правова база румуно-османських відносин у середні віки, Бухарест, 1993.

7.Niemczyk K., " Problem Pokucja, spornego terytoriul polsko-mołdawskiego w szczyce XV i szczyku XVI wieku , in "Studia HIstoryczne", LVII (2014), p. 155-174.

8.Писларюк В. Політичні відносини між великим боярством і князюванням у
Молдові в XVI ст. Кишинів, PONTOS, 2005, стор 11.

9.Pułaski K. Wojna Zygmunta I z Bohdanem wojewodą mołdawskim w 1509 roku. Biblioteka Warszawska, 1877, I, C. 232-255.

10.Слива М. Польська демократія. Ідеї. Люди. Події . Переклад з польської та передмова Валентина Константинова, Кишинів, 2016, с.10-28.

References

17 M.Maxim, Ţările Române şi Înalta Poartă. Cadrul juridic al relaţiilor româno-otomane în Evul Mediu, Bucureşti, 1993.

1.Besala J. Zygmunt Stary and Bona Sforza , Poznań, 2012, p.147.

2.Konstantynov V. Kraina Moldova na pochatku XVI st. yikh z velykym kniazem lytovskym. Polsko-moldovskyi naukovyi shchorichnyk/ № 1
Kyshyniv (2017), S. 196-5-197.

3.Hontsa H. Moldavska kraina ta Osmanska imperiia (XV-XVI st.), Vydavnytstvo "Ştiinţa", Kyshyniv, 1990, stor. 41.

4.Hontsa H. Formuvannia Lytovskoi metryky ta yii znachennia u vyvchenni politychnoho zhyttia krainy Moldovy (XV-XVI st.). In honorem Demir Drahniev. Serednovichna ta suchasna tsyvilizatsiia v Moldovi. Doslidzhennia. Kyshyniv: Civitas, 2006.

5.Marinesku I. Skhodzhennia na prestol Bohdana III, vydavnytstvo "Fundaţia regele Carol I", Bukharest 1910; S. 1-20

6.Maksym M. Rumunski krainy i Vysoka Brama. Pravova baza rumuno-osmanskykh vidnosyn u seredni viky, Bukharest, 1993.

7.Niemczyk K., " Problem Pokucja, spornego terytoriul polsko-mołdawskiego w szczyce XV i szczyku XVI wieku , in "Studia HIstoryczne", LVII (2014), p. 155-174.

8.Pyslariuk V. Politychni vidnosyny mizh velykym boiarstvom i kniaziuvanniam u Moldovi v XVI st. Kyshyniv, PONTOS, 2005, stor 11.

9.Pułaski K. Wojna Zygmunta I z Bohdanem wojewodą mołdawskim w 1509 roku. Biblioteka Warszawska, 1877, I, C. 232-255.

10.Slyva M. Polska demokratiia. Idei. Liudy. Podii . Pereklad z polskoi ta peredmova Valentyna Konstantynova, Kyshyniv, 2016, s.10-28.

УДК [94(478)+94 (438)]:327 «1648/1674»

MOLDOVA'S RELATIONS WITH POLAND DURING THE CRISIS MILITARY-POLITICAL FROM 1648-1674

Galina Costețchi
Ph.D. Doctoral School of Humanities, USM
(Republic Moldova)

Key words: *political-military crisis; political relations; Rzeczpospolita; The country of Moldova.*

In the 17th century, the internal situation of the Polish-Lithuanian Union experienced significant changes due to the deterioration of the status of internal government policy and wars. The democracy of the nobles gradually fell into anarchy, once again making the powerful Commonwealth vulnerable to outside interference. This moment is defined by the term political-military crisis, to which also belongs the outbreak of the uprising of the Zaporizhzhya Cossacks.

And the starting point is the year 1648, which according to Iorga was qualified as a year rich in events. Rarely has it happened that in a single year more and more important changes have occurred at all the borders of our countries than in 1648, concretizes N.Iorga: in another cold while hunting ends the life of King Vladislav; in August Sultan Ibrahim is killed; in October old Rakoczy closes his eyes. And from all sides greedy for battle and booty, the bands of Cossacks begin to rush. Aspect that allows us to reveal the consecutiveness of the research, which explains the role and fate of Moldova in this conjuncture.

Rzeczpospolita or Polish-Lithuanian State Union, a union of two nations, Polish and Lithuanian, in which a good part of the population was made up of Orthodox Ruthenians, politically ignored and oppressed by Polish magnates. After a series of devastating wars in the 17th century,

Rzeczpospolita became a politically weak state on the European stage. In Eastern Europe, a series of events will occur, such as Ukraine's war of independence.1

This uprising led by Bogdan Khmelnitski was one of the crucial moments in the history of the Polish noble state, which marked the beginning of its end.

The international situation in Eastern and Southeastern Europe, which changed with the beginning of the Ukrainian War of Liberation in 1648, directly affected the position of the Danubian Principalities and their relations with the Porte.2 The political relations of this period between the Ottoman Empire and the Rzeczpospolita monopolized the territory of Moldova, turning it into a space of military and political confrontations. Therefore, Moldova will be included in the system of complex relations of the Ottoman Empire and the Rzeczpospolita.3

The balanced policy of the Romanian rulers meant the manifestation of a cautious attitude towards the movements of the Christian states and the avoidance of making their action program known. This attitude is due to the fact that, by the liberation from the Ottoman domination, the Christian powers understood, in fact, the annexation of the territories in question.

Given the geopolitical location of Moldova in the south-east of Europe, on the border of the two great powers, the Moldavian lords were asked (or offered their services themselves) on several occasions to mediate the conflict between the Poles and the Ottomans, especially in the matter of the incursions of the Cossacks and the Tatars. Since during this period the Polish-Turkish-Tatar rivalry was fierce, the transfer of the conflict situation from the military camp to the diplomatic camp did not give many chances for peace. When it was signed by the two great powers, it did not last, and the lords of Moldavia, as mediators, always had to suffer the suspicions of one or the other of the signatories and paid with the loss of the princely seat, which, in essence, meant political instability.4

In the second half of the century, the Polish deterioration remains as strong, even stronger. Polish politics never lost sight of Moldova, until the peace of Carlowitz. Close ties of Cossack business with this principality and the interference of the Turks in the wars against Poland mean that Moldova is always at the forefront of Polish politics. The party of Polish politics is always in a relationship with the Polish nobility. He counts in his line gentlemen like Gheorghe Ștefan and Ștefan Petriceicu, then the metropolitan of Dosoftei, Miron and Veliciko Costin, other boyars less known today, like Hăblșescu, Hașdeu, *"many of them received indigenization and nobility. The gentlemen maintained a voluminous correspondence with Poland, each of them had one or more Polish secretaries who played an important political, sometimes cultural role, Polish officers served in the Moldavian army, others reached the ranks of nobles."5*

This fragment of time found Vasile Lupu in the seat of Moldova *,,the gentleman takes his name, recalling the Byzantine imperial tradition, from Vasile. He is a proud man, with high pride"* as Miron Costin further characterizes him. *"He loves the pomp, the shine; he likes rich clothes and ornaments. Only the diamond buttons from his ceremonial coat make 100,000 yellows; the lady's jewels exceed 400,000. The stewards all splendidly dressed; he has a large and well-equipped guard; his stables, in terms of the number and quality of horses, far exceed"* - as a contemporary English traveler says - *those of the Duke of Florence or the King of England".6*

In Moldova, in 1634, the reign of Vasile Lupu began, a former house child of Radu Mihnea, raised and educated by him. He had also been brought to Moldova by the former lord and

---

1 Ionașcu I., Bărbulescu P.,*Relațiile internaționale ale României în doc.(1368-1900)",* Ed.pol.București 1971.pag.42

2 Litavrin G.G. ,,Османская Империя и страны центральнойб восточной и юго-восточной Европы в XVIIв."partea I, AȘR, Moscova 1998 pag.234

3 Constantinov V. ,,Țara Moldovei în relațiile internaționale 1611-1634", Iași 2014, pag.265

4 Constantinov V. ,,Țara Moldovei în relațiile internaționale 1611-1634", Iași 2014, pag.264.

5 Panaitescu P.Petre. *,,Influiența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigorie Ureche și Miron Costin. Cultura națională,*în Analele Academiei Române Memoriile secțiunii Istorice*"*seria III, tom.IV, mem.4. *București 1925, pag.15-16.*

6 Onciul D.,,Din istoria Bucovinei" Scrieri istorice. București 1968, pag. 81

under his protection he quickly climbed the noble ranks, becoming the son-in-law of Coste Bâcioc. He became one of the leaders of the Greek party, and when it lost its last representative, Vasile Lupu proposed to become a gentleman himself. His reign in Moldova became one of the most brilliant, if not the most brilliant of the 17th century.7

It is claimed that after 1648 Vasile Lupu's policy was determined by the actions of the Hatman of the Cossacks. Relations with the east were imposed by the situation, when Khmelnytsky, caught between Polinia and Crimea, Russia and the Gate, found an alliance with Vasile Lupu favorable. And not without reason. With the uprising of the Cossacks against Poland, political relations in a large part of Europe changed fundamentally.8 The death of the Polish king at the beginning of the uprising was a signal not only for the competition to occupy the throne, but also for the entire territory occupied by the Polish-Lithuanian union. This will also confuse Mr. Moldovei, who had designed a matrimonial alliance with Rakoczy I, pretender to the Crown of Poland, which would ensure his proximity to Poland.9 But in a short time, on October 11, 1648, he too dies, leaving Moldova without an ally before the claims of the Cossack hetman.

Here it is appropriate to mention the secret agreement between Khmelnytskyi and the Tatars, which in the spring of 1648, allowed the combined Tatar-Cossack forces to invade Polish Ukraine and, defeating the Polish army, captured prisoners, including the heads of the crown army Grand Hatman Mikolaj Potokci and the Crown Hatman Marcin Kalinowski.10 After which Poland sends the Portia a protest of dissatisfaction with the involvement of the Tatars. Due to internal concerns, the Grand Vizier addresses to the ruler of Moldova, Vasile Lupu, a request through which he must mediate for the regulation of relations between Poland and Crimea, with the aim of preventing a possible quality of Poland with other states.11 It should also be added that, since the Tatar action was not authorized by the Gate, the Sultan demanded that the prisoners be sent to Istanbul for their subsequent release, to which Islam III Giray (1644-1654) openly refused, reasoning that both were private prisoners of the Tatar nobles (mirzas) participating in the campaign, who had their own plans for their redemption.12

Considering the claims of Rakoczy I, prince of Transylvania, to the Polish throne, Vasile Lupu decided to take advantage of the situation, hoping to satisfy his ambitions through his kinship with the future king of Poland. During the negotiations with the Transylvanian ambassador J. Kemeni in 1648, the ruler proposed to revisit the issue of the marriage of his daughter Ruxanda with the son of the Transylvanian prince. Just as France and Sweden supported J. Cazemir's candidacy in the Polish throne dispute, Rakoczy and Lupu bet on Crimea and the Cossacks. Hatman Hmelnitski, for his part, supported the candidacy of Rakoczy I, out of interests convenient to the Cossacks, organizing a new military attack in Poland in the fall of 1648. But the death of the Transylvanian prince on November 11, 1648, upset the Transylvanian-Moldavian plans regarding the succession of the Polish crown.

The situation becomes more difficult for Vasile Lupu, when the heir to the Transylvanian throne, taking over the desire to obtain the Polish crown, finds it favorable to cooperate with the hetman of the revolted Cossacks, in order to render harmless the other candidates for the throne of Poland.13 Within these relations, Bogdan Hmelniți̇ki, being convinced of the dubious position of Mr. Moldova, considers it necessary to involve him in an alliance to achieve the goals of the fight

---

7 Constantinov V. „Țara Moldovei în relațiile internaționale 1611-1634”, Chișinău 2019, pag. 262

8 Petronel Zahariuc „Țara Moldovei în vremea lui Gheorghe Ștefan voevod(1653-1658)”p.49

9 Hurmuzaki, Vol.IX, partea I, (1650-1747),IV, p.3.

10 Kolodziejczyk Dariusz „Dividend Sovereignty in Genghisid States as Exemplified by the Crimean Khanate: „Oriental Despotism” a rebours? Articles in Acta Slavica Iaponica, tomus 32, pag.1-21.

11 Litavrin G.G. „Османская Империя и страны центральнойб восточной и юго-восточной Европы в XVIIв.”partea I, AȘR, Moscova 1998 pag.234

12 Kolodziejczyk Dariusz „Dividend Sovereignty in Genghisid States as Exemplified by the Crimean Khanate: „Oriental Despotism” a rebours? Articles in Acta Slavica Iaponica, tomus 32, pag.1-21.

13 Vasile Lupu domn al Moldovei(1634-1653) Ed.Ac.Româ. , p.151.

against Poland.14 Moreover, the situation created was compounded by the elevation to the throne of Mehmed IV, a 7-year-old child, after the murder of Sultan Ibrahim I in August 1648, which caused a weakening in the foreign policy orientation of the Porte. But the Moldovan man remains alone in front of the game of interests beyond the Dniester.15

At the end of 1648, Vasile Lupu's Moldova was positioned at the crossroads of neighboring interests, where the new king of Poland, Ion Cazemir, faced a new prince of Transylvania, Gheorghe Rakoczy II. And if we also admit here the enmity of the Tatars, and implicitly of the Cossacks.16 In the created conjuncture, Vasile Vodă is getting closer and closer to Poland. In this vein, Vasile Lupu's first self-righteous action, which cost Moldova dearly,17 was the attack from Brătuleni against the Tatars, who were returning from Poland.18 Lupu, as was natural, ordered his detachments to drive out the Tartars, who left the booty and the prisoners had to flee. This action is a proof of the policy favorable to the new king of Poland, in his conflict with the Tatar-Cossack camp.19

For the moment, it was believed that all these clever combinations would be shattered by a caress of the Romanian gentlemen. Both Matei Basarab and Vasile Lupu, therefore, were called to the Gate, and it was well known what such an invitation meant. Mr. Muntean openly refused, ensuring his situation with a new alliance with the prince of Transylvania, on February 18, 1650.20

There is a document in Hurmuzaki's collection that talks about the negotiations between the Transylvanian prince and the two Romanian and Cossack gentlemen: *"at a table of Vasile-Vodă's, one of those sprinkled with a lot of old wine, where thoughtless decisions, they would have drunk even in the health of Rakoczy II, that they bent Crai in Poland and in Hungary, according to the words of an important German political figure."21* The relationship between Vasile Lupu and the prince of Transylvania was a good one and the marriage plan with Ruxanda, who, after the Turks killed Grilo the father, returned to Moldova in August 1649,22 remained current.

To alleviate all the aggravations that arose between the lords and the Gate, redemption was usually valid. And this time at the beginning of March 1650, Moldova will pay 40,000 thalers, like Wallachia, to control the restlessness of the Porte, as we learn from a unique Dutch report, March 8, 1650.23

So, Vasile Lupu continued to look for alternatives to promote his policy and not that of the Zaporizhzhya Cossacks, that is why during two years he acted in the direction of establishing contacts with Poland, hoping for considerable military aid. And on December 24, 1650, the lord of Moldavia received the Polish native, and provided supplies to the crown army and ensured the participation of 20,000 people in the actions of the Poles against the Cossacks.24 At the same time, on the other hand, he assured Hmelnițchi of respecting the commitment made, forced by the threat of another invasion of Moldova to respect it.25

---

14 Ibdem p.155

15 Zahariuc P. „Țara Moldovei în vremea lui Gheorghe Ștefan voevod(1653-1658) p.53

16 Zahariuc P. „Țara Moldovei în vremea lui Gheorghe Ștefan voevod(1653-1658) p.55

17 HurmuzakiE. „ Vol.IX, partea I, (1650-1747),IV, p.7.

18 Litavrin G.G. „Османская Империя и страны центральнойб восточной и юго-восточной Европы в XVIIв.”partea I, AȘR, Moscova 1998 pag.234

19 Litavrin G.G. „Османская Империя и страны центральнойб восточной и юго-восточной Европы в XVIIв.”partea I, AȘR, Moscova 1998 pag.234

20 Iorga N. *„Studii și documente cu privire la istoria românilor”, Legăturile Principatelor Române cu Ardealul*. (1601-1699) București, 1902, vol. IV. Pag. CCXXXI

21 Hurmuzaki E. *„Documente privitoare la istoria românilor”.* Volumul VIII, 4 iunie 1649.

22 Hurmuzaki E. *„Documente privitoare la istoria românilor”.* Volumul IV

23 Iorga N. *„Studii și documente cu privire la istoria românilor”, Legăturile Principatelor Române cu Ardealul*. (1601-1699) București, 1902, vol. IV. Pag. CCXXXI

24 Iorga N. *„Studii și documente cu privire la istoria românilor”, Legăturile Principatelor Române cu Ardealul*. (1601-1699) București, 1902, vol. IV. Pag. CCXXXVI

25 Hurmuzaki E. doc.I.R. supl. II, vol.III(1641-1703), București 1900, p.28.

In the conditions created, very favorable - thanks to the peace with Poland and the alliance with Transylvania, ensured by the consent of the Portia in the alliance with the Tartars,26 and supported in Constantinople with the intention of controlling the lord of Moldavia and to prevent him from going over to the side of the Polish Crown, Bogdan Hmelnițchi proposes a matrimonial alliance to Vasile Lupu. He asks for the hand of Ruxanda, the voivode's daughter, for his son Timuș Hmelnițchi, to which he will be refused.27

In these tense circumstances, Vasile Lupu tried to look for a son-in-law among the Polish nobility according to his political goals, he was thinking of Count Potoki or the Wisnowieschi princes, another proof of his intention to approach Poland. The refusal was received by Bogdan Khmelnytski as an insult and as an obstacle in his fight against Poland, declaring Moldova enemy territory, which was literally put through fire and sword by Tatars and Cossacks, after which the lord of Moldova was forced to accept all conditions.28

Another detail is also known, which sheds light on the unfolding of the events of that year 1650. Khmelnytsky's treaties with the Turks aimed at the submission of the Cossacks to the Gate in exchange for a single condition: the removal of the lord of Moldavia, due to his connections with Poland and other neighbors against the Ottoman Empire. This is where the misfortune that befell Moldavia began in the fall of 1650. The Tatars who arrived at the Dniester divided into two parts: one part headed towards Soroca, from where the road to Suceva opened, and the other - in the neighboring parts of Iași down to the Prut valley.29 From Iorga's descriptions, we learn that the Tatars had never taken more thorough and extensive measures to plunder Moldavia, after destroying the two capitals, followed the entire country up to the mountains, Pocutia and the Danube. And then there was the devastating wave of the Cossacks, who were at odds with the Tatars. In reality, a hidden goal was pursued through these incursions, not only the punishment of the lord, but also the thwarting of the plans of the Poles with the organization of the camp at Camenita, plans directed against the Ottomans, in which the lords of the Romanian Lands were also involved.30

The reason for the invasion of the Cossacks in Moldova in 1650, in alliance with the Tatars, is explained by the fact that Vasile Lupu had ransomed several Polish prisoners of war from the Tatars, which upset the Cossacks, and the voivode upset the Tatars by helping some prisoners Lithuanians to escape from Tatar captivity. Then the city of Iași was severely devastated and remained covered with human corpses. And Xenopol, quoting Costin, says that in 1650, Ghica mare vornic was sent as a messenger to the Tatars, after the terrible plundering of Moldavia by these predatory horsemen of the steppes.31

But this was not the only reason for the invasion. Vasile Vodă's orientation towards Poland led Khmelnytsky to set as a priority goal his removal from Polish influence and his transformation into his ally, at the same time securing the southwestern flanks of the Ukrainian liberation forces. Therefore the hetman decided to take advantage of the Crimean Khan's anti-Russian military preparations by undertaking a campaign together with the Tatars against Moldavia. Here we see the moment when the inn could not forgive the defeat at Brătileni.32

The Romanian researcher Tașin Gemil believes that the Cossack-Tatar attack of September 1650 was initiated by the hetman in cooperation with the Transylvanian prince Gheorghe Rakoczi II, with the aim of forcing Lupu to reorient himself in his foreign relations. For the Crimean inn – a means of satisfying the marauding Tatar troops. As for the Gate, according to

---

26 Hurmuzaki, Vol.IX, partea I, (1650-1747),IV, p.5

27 Vasile Lupu domn al Moldovei(1634-1653) Ed.Ac.Româ. , p.155.

28 Vasile Lupu domn al Moldovei(1634-1653) Ed.Ac.Româ. , p.159

29 Iorga N. *,,Studii și documente cu privire la istoria românilor", Legăturile Principatelor Române cu Ardealul*. (1601-1699) București, 1902, vol. IV. Pag. CCXXXI

30 Iorga N. *,,Studii și documente cu privire la istoria românilor", Legăturile Principatelor Române cu Ardealul*. (1601-1699) București, 1902, vol. IV. Pag. CCXXXI

31 Cernovodeanu P. ,,Știri privitoare la Gheorghe Ghica, în AIIA Xenopol, anul1982 pag.339

32 Litavrin G.G. ,,Османская Империя и страны центральнойб восточной и юго-восточной Европы в XVIIв."partea I, AȘR, Moscova 1998 pag.235

Gemil, it allowed a repressive action against Moldova, as a confirmation of its exclusive right to the principality, although no instruction was given in this regard. According to the researcher, Khmelnytsky took advantage of the difficulties in the Ottoman Empire and the unfriendly attitude towards Vasile Lupu that appeared in Istanbul.33

At the beginning of the autumn of 1650, when Moldova was subjected to the devastating attack, Vasile Vodă appealed for help to the Gate, which limited itself only to advice for the ruler, to pay compensation to the inn. During the incursion, the court and the lord took refuge, and the lady took shelter in the Neantz fortress. Very difficult situation also from the point of view of the created conjuncture: Khmelnytsky had concluded alliance and mutual assistance agreements with the mountain ruler Matei Basarab and the Transylvanian prince Gheorghe Rakoczi II, which had limited any protective maneuver. The country was traversed in all directions by the Bugeac nagoi and the Crimean Tatars. The country of Moldavia paid 130,000 thalers for the retreat of the raiders, but not only that, in addition to the seized loot, a large number of people were taken into Tatar captivity. And hetman Khmelnytsky, who was also at the Prut on September 16,34 received a few thousand thalers, but above all he achieved his earlier goal.35 Therefore, after the penetration in October 1650, following the Tatars, of Cossack detachments on the territory of Moldavia, Vasile Lupu, without alternatives, through a sealed handwritten letter, accepts the proposal regarding the marriage of his daughter Ruxanda and Timuș.36 Lupu's orientation to the east is also explained in this context.

Although Vasile Lupu had promised Khmelnytsky a dynastic union, he was in no hurry to fulfill his obligations, he actually strengthened ties with Poland and was the initiator of the preparation of a joint general attack with the Poles against the Zaporozhian Cossacks. Vasile Vodă contributed to the organization of the Polish military company from 1651 against Bogdan Hmelnitski.37 The secret actions towards the king or the Polish nobles, undertaken by Vasile Lupu, directly or through his son-in-law Radziwill, aimed, as Iorga also claims *„to get rid of the misfortune of having a second son-in-law, Timuș the Cossack. He being the one who supported that expedition of the nobles in 1651."38*

The research allows us to exemplify various situations in which the lords of Moldavia intervene diplomatically in Polish-Ottoman relations, such as the letter sent to Potoki on August 1, 1651, in which he informs about the situation at the Gate, which at the time was at war with Venice, and about the release from the Tatar captivity of Khmelnytsky.39 It was an obligation for the rulers, through messengers, to inform the sultan about the military preparations abroad, of the Hungarians or Poles and even of the imperials.40

The relations between the top echelons of these countries demonstrate an important impact for those times. In his work Corfus presents details of such relationships *„the friendship and kinship relations between the Romanian nobility and the Polish nobility are more and more evident, when the ruling family of Movilesti is related to the most illustrious houses of Polish and Ruthenian magnates , when Ieremia Movilă bought a large domain (Ugcie) in Poland, on the border, and his*

---

33 Tashin Gemil*„Ţăr. Române în contextul politic internaţional1621-1672”*, Bucureşti 1979.pag.138-139

34 Hurmuzachi E. *„Documente privitoare la istoria românilor”*.Bucureşti, 1885. Volumul VIII,pag.538

35 Iorga N. *„Studii și documente cu privire la istoria românilor”, Legăturile Principatelor Române cu Ardealul*. (1601-1699) București, 1902, vol. IV. Pag. CCXXXI

36 Litavrin G.G. „Османская Империя и страны центральнойб восточной и юго-восточной Европы в XVIIв.”partea I, AȘR, Moscova 1998 pag.236

37 Litavrin G.G. „Османская Империя и страны центральнойб восточной и юго-восточной Европы в XVIIв.”partea I, AȘR, Moscova 1998 pag.236

38 Iorga N. *„Studii și documente cu privire la istoria românilor”, Legăturile Principatelor Române cu Ardealul*. (1601-1699) București, 1902, vol. IV. Pag. CCXXXV

39„Документы об освободительной войне украинского народа 1648-1654г.г. Киев Наумкова думка1965, pag.591

40 Condurachi I. „Soli și agenți ai domnilor Moldovei la Poartă în secolul al XVII-lea.București t.Cultura1920, pag.21.

Polish sons-in-law received estates in Moldova as dowries, when Vasile Lupu gave himself a daughter after the Lithuanian prince, Ianuș Radziwill, whose dowry amounted to 450 000 Polish zlotys, ice money, as well as so many jewels and other dowry", as her brother, Ștefănita, valued her in a document mentioned above, and when their rich father gave in the year of the loss of the reign, perhaps sensing she buys, also for shelter in Poland, the small town of Jazlowiec, near the border. On the other hand, more and more Moldavian boyars and lords obtain Polish noble citizenship (indigenet), so that if necessary they that they may enjoy the king's shield in their own country, or shelter in Poland, as well as the privileges and liberties of the Polish nobility."41

There were also in Moldova boyar groups formed around some boyars, who were described by the sources of the time as the "alpha and omega" but also the "mother of all evils" of their time, whose fight was aimed at supporting a lord starting from personal interests. The boyars and the trends of the time were another condition that presupposes the Moldavian-Polish coagulation and another moment that Iorga stops to elaborate on, *"as for Miron's sons, raised by the Polish Jesuits in Iași, they are all trained in Polish spirituality"* 42. To which I add Panaitescu's valuable findings, thus this second generation produces an era of some cultural brilliance, that of Vasile Lupul. On the one hand, there were the learned boyars who had studied with the Jesuits in Poland, on the other hand, the Jesuits came to Moldova and founded a school in Iași, their students became deacons at the royal chancellery, Ioan, the son of Vasile Lupul, learned Latin from these Jesuits established in Iasi. Of course, Vasile Lupul's era of culture is not only a product of the Polish influence, but now the Greek current is also starting".43

The connections with Poland, which took place through the mediation of the Polish school, the Jesuit missions in Moldova, made up of monks much more cultured than the Hungarian ones, and finally through the close family and friendship ties between the Polish nobility and the Moldavian boyars could leave traces much deeper. The most significant result of this Polish-Western confluence is the Moldavian historiography of the 17th century: Grigore Ureche, Simion Dascălul, Miron and Nicolae Costin.44 The Polonophile current in Moldova often displeased the Cossacks and Muscovites who, in their letters to the Romanian voivodes, always emphasized the side of the community of faith between Russians and Romanians, the matter of Orthodoxy.45

In these conditions, Polish politics in Moldova has a continuity, the Polish party will become permanent. An aspect of the situation that can serve as a condition for the imposition of this impact was the very change in the character of the boyarism. Side demonstrated by Panaitescu, if *„in the 16th century there was not yet a family tradition in Moldova. The boyars in most cases don't even have a surname. On the contrary, at the end of this century, the Polish party is made up of families all related to each other: Movilă, Balica, Stroici, Ureche, Barnowski, Costin and others, this party steadfastly follows his policy throughout the 17th century. The political connections, which are now no longer accidental but traditional, naturally lead to personal relations with the Polish nobles, with the world on the Moldovan border. If Moldova as a state could no longer have close ties with Poland, this boyarship, which is now stable and hereditary, makes through its personal ties that the Polish cultural influence can penetrate into their country. The Polish fringe nobility under the influence of the Jesuit schools had become a class with some culture, namely Latin culture. Moldavian boyars, forced into exile several times, enter their midst, live their lives, some are lessees of royal estates in Russia or even owners, they are judged before Polish courts, several of them obtain Polish indigenization, honors that at this time, the Republic rarely grants it,*

---

41 Corfus I. *„Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone secolul al XVII-lea."* pag 20

42 Iorga N. *„Românii în străinătate de-a lungul timpurilor"*, pag.26

43 Panaitescu P.P. *„Ifluența polonă și rusă în vechea cultură românească"*, pag.15

44 Panaitescu P.Petre. *„Influiența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigorie Ureche și Miron Costin. Cultura națională", București 1925.*

45 Nestor I. *„Contribuții la relațiile dintre Moldova și Ucraina",* Aar MSI 3.XII. pag.196.

*marriage ties are made with Polish families, not to speak of the personal friendship relationships between boyars and Polish nobles".*46

The partisan families of the Poles were related to each other either by blood or by marriage. A fact that definitively attached our Boers to the Poles was the sprgjin, granted by the Polish diet. It had the right to grant the Boers a distinction, namely the indigenat (honorary citizenship) which corresponds to the right of nobility. In this way, many of the Moldavian Boers bore the title of Polish nobles, such as: Ioan Costin, Miron Costin, Gheorghe Ștefan, Vasile Lupu, Nistor Ureche *,,Any Boer, who had acquired the indigenization, had the right to buy estates in Poland, trade and marry noblemen's daughters. These connections, of course, introduced the newly born nobles to Polish culture. Second, every noble had to white the coat of arms. Boers with indigenes who could form a separate opinion, have their coats of arms usually modeled after the coats of arms of Polish families with whom they were related. This being so, we should not be surprised by the fact that in Poland, at the Jesuit colonies, the sons of our boyars went to study."47*

With the support of Panaitescu's research, we can support in the following, the importance of the relations between the Moldavian boyarism and the Polish nobility during the Polish crisis *,,but, apart from the spread of Jesuit schools in Moldova, the Polish influence also entered the path of the connections between our boyarism and Polish nobility. This subject from the beginning a question disturbs us. How is it that precisely in the age of decay of Poland, its influence is developing among Romanians? We find the answer in the political and cultural history of Poland. It is precisely from this time that Polish culture develops, very much from the colleges established in Poland and Moldova. It is said that through the Jesuits, culture in Poland gains in expansion. Secondly, relations of friendship and kinship between the nobility of the two neighboring countries are still beginning to be established. Boerimea is the real social and political power of the country."48* Based on original documents and rich in content, the works of Iorga, Panaitescu, Corfus, Giurescu, Nestor, etc., allow the formation of an overall vision of the researched period.

Panaitescu also reports, "Those who carefully maintain relations with the Poles are the Costinesti. Vito Piluzzo, another representative of Catholicism in Moldova, has been here for about 20 years. He became friends with Miron Costin, we learn from the work *,,De neamul Moldovenilor"* that an Italian bishop was of great help to him. *,,This bishop, says Mirom Costin, told him that, according to Romanian customs, their ancestors were settlers from Italy."49*

Of particular interest for the research of this topic is the work of Corfus I., in which we find appropriate the reflection *,,the 17th century is the period in which the cultural relations between Romanians and Poles reached the widest development"*. Polish influence on Romanian culture had now reached its peak. In the spiritual life of Poland, this century was dominated by the current of the Counter-Reformation, represented and propagated by the Jesuits throughout the country, even abroad, as for example in Moldova. It is about the countercurrent of the Reformation, which in the previous century had opened wide the gates of freedom of thought and had given birth to an original culture in the countries of Western Europe, as well as in Poland. The Counter-Reformation, which fettered freedom of thought and which preserved from humanism only the cult of classical antiquity, nevertheless had a significant cultural role. The Jesuits, supported by the king, filled Poland and even its southeastern regions, populated with Orthodox Ruthenians, with their schools, carrying Latin culture to the farthest corners of the country.

Thus Jesuit colleges were established in Lviv in Ruthenia, in Camenita and Bar in Podolia, where, in addition to the Polish language, Latin, philosophy, theology and mathematics were taught, but especially rhetoric. This is how the Polish-Ruthenian nobility learned Latin, which explains the entanglement of the language and its writing with Latin words and quotations. Young Romanians,

---

46 Panaitescu P.P.,,*Ifluența polonă și rusă în vechea cultură românească"*, pag. 10
47 Razachevici C., Cândea V.,,*Istoria Românilor"*vol.V(1601-1711/1716), pag. 47
48 Razachevici C., Cândea V.,,*Istoria Românilor"*vol.V(1601-1711/1716), pag. 60
49 Razachevici C., Cândea V.,,*Istoria Românilor"*vol.V(1601-1711/1716), pag. 52

sons of boyars from Moldova, also studied at these schools. Among them, the first place in chronological order is occupied by Grigore Ureche, who probably studied at the college in Lviv, then Simion Dascalul and Miron Costin, the latter studying at the college in Bar, all three founders of Romanian historiography in the national language. This is how Romanians began to make contact with Western culture through the Polish Jesuit schools, and in the field of historiography to research more intensively the Latin origin of our people. This contact was also fueled by the schools established by the Jesuits in Moldova, where young Romanians, sons of local boyars, also learned Latin. Catholic monks from Iași and Cotnari enjoyed the freedom to freely use their churches and real estate, a fact confirmed by Poartă following the Polish intervention. The Catholic bishop from Moldova facilitates the contact between the Polish officials and the Polish-loving boyars here, as well as the one between these officials and those boyars from Wallachia who were thinking about the possibility of a possible liberation of their country by the Poles, in the event of their victory over the Turks.50

For this moment and the relations between the Romanian countries, it gives the impression of the improvisation of some confederation projects, under the tendency of the two Rakoczys to impose their suzerainty on the lords of Wallachia and Moldavia, an unsuccessful attempt in the case of Vasile Lupu, since 1648 there is also an objective. As the path to Poland, to the acquisition of the elective crown, passed through Moldova, this country had to be brought under the influence of Gheorghe Rakoczy II, a solution decided in 1653.51

About the war of 1653, many details are known from the sources of the time, which turn out to be abundant. The war, which will change many ties in this part of Europe, will shatter the reign of Vasile Vodă and through the wound from Finta will hasten the end of Matei Basarab. The causes, the struggles, the negotiations are described and we can form the picture of the situation of Moldova as a whole for the moment.52 The origin of the disturbances should not be attributed to the ambition of Lupu, who was no longer the proud lord he had once been, he was now a *„poor voivod"* as he was called in a letter of 1651 by Rakoczy. It is mentioned that he was connected to a race of predators, abandoned by his old friends, he was trying to solve the only situation that would have allowed him to rule peacefully: the reconciliation between the Cossacks and the Poles.53

The external situation proved complex and difficult for Moldova, caught in the Polish-Kazakh-Tatar-Transylvanian rivalries, without benefiting now from the Portia's help, little willing to gather in the conflicts generated by the "flood" of foreign troops in Poland. However, Moldova's geopolitical position made it involved in this conjuncture. A letter from Ianuș Radzvill dated April 23, 1653 to Vasile Lupu was preserved, by which the voivode of Moldavia was asked to mediate reconciliation between Poland and Ukraine. Vasile Lupu received the letter and sent it to hetman Bogdan Khmelnitski with warm recommendations.54 Another piece of evidence that explains Moldova's fate in the dispute between neighboring powers.

Poland had Vasile Lupu as a mediator, delegating tasks to mediate the situation between him and the Cossacks. But the attempts failed, because the new son-in-law, the Cossack Timuș, contemptuously refused any negotiation. Mr. Moldovei also tried to discuss with his notary, with Wychowski, through whom he often communicated with Timuș, from whom he learned the plans of the Cossacks: *„leaving the vast territories between the Dnieper and the Dniester and strengthening the old peace at Zborov."55* But this information, about the intentions of the Cossacks, revealed to

---

50 Corfus I. *„Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone secolul al XVII-lea."* București 1983, pag. 54

51 Rezachevici C., Cândea V. „ Istoria românilor, vol.V, p.151

52 Iorga N. *„Studii și documente cu privire la istoria românilor", Legăturile Principatelor Române cu Ardealul*. (1601-1699) București, 1902, vol. IV. Pag. CCXLII

53 Iorga N. *„Studii și documente cu privire la istoria românilor", Legăturile Principatelor Române cu Ardealul*. (1601-1699) București, 1902, vol. IV. Pag. CCXLIII

54 Nestor I. *„Contribuții la relațiile dintre Moldova și Ucraina",* Aar MSI 3.XII. pag.187.

55 Iorga N. *„Studii și documente cu privire la istoria românilor", Legăturile Principatelor Române cu Ardealul*. (1601-1699) București, 1902, vol. IV. Pag. CCXLI

the Poles by Vasile Vodă, to which he added of his own accord that they are not ruled by peace and that they must be continuously monitored, was received with doubts, considering that he is more inclined to side with his son-in-law. And it was also said that he really wants to make Timuș a lord of Târgoviște.56

Starting with the second half of the 17th century, in the foreign policy of the Romanian Countries, a trend towards Muscovite Russia can be observed. And according to Iorga's words, the trickiest of the treaties that could be thought of was the one of March 3, 1654, by which Tsar Alexei Mihailovici, the new protector of the Cossacks on the Dnieper, began the fight for "Orthodoxy".57 Since then, for the first time, in secret, Russian emissaries will come to the lords of the Wallachia, together with Khmelnytsky's envoys, to talk to them about the tsar, and the possibility of liberation with his help, from the rule of the infidels.

Moldova will be caught up in the changes taking place in Eastern Europe, its foreign policy being more and more directed towards Russia. The Romanian rulers directing the country's policy towards the east were Vasile Lupu, Matei Basarab, as well as Vasile Voievod's successor, Gheorghe Ștefan.58 The latter, wanting to strengthen his rule, regardless of whose support, Poles, Cossacks, Russians, Transylvanians, especially since Khmelnytski intended to return Vasile Lupu to the rule.59 Relations from which the Romanian countries did not benefit, as in the case of the Cossacks, Russia had only asked for alms, to look for any profit for herself.60 For, Gheorghe Ștefan had made futile requests to the great prince and with whom he had concluded a treaty in 1656,61 the first political treaty between Romanians and Russians, and a commercial one, during his reign.62 This treaty was signed, Iorga's simple description helps us to understand the correctness of the lord's actions, starting from the delightful promises offered by the Russians, such as: the union of only the church, without any tribute; the return to the country of the towns of Bugeac, with all their land, after they will be conquered from the Turks; the defense of the country, including the Turks; freedom of trade throughout Russia.63 Concluded with the obvious purpose of acting jointly against the Ottomans.64

The decision of the Pereyaslav Rada in January 1654 regarding the annexation of Ukraine to Russia significantly changed the international situation in Eastern and Southeastern Europe. The new balance of power created in the region led the Ottoman Empire to help Poland and Crimea who were fighting against this union. The proof is the moment on January 11, 1654, when the king of Poland Ioan Cazemir sends messengers to the Gate with the aim of concluding an agreement with the sultan to resolve the question of the revolted Cossacks,65 the messenger passing through Moldova, stops for a while in Iași, to collect information necessary for the Polish crown.66 In these circumstances, the Danubian Principalities and Transylvania become the object of rivalry between

---

56 Iorga N. *„Studii și documente cu privire la istoria românilor”, Legăturile Principatelor Române cu Ardealul*. (1601-1699) București, 1902, vol. IV. Pag. CCXLI

57 Iorga N. *„Studii și documente cu privire la istoria românilor”, Legăturile Principatelor Române cu Ardealul*. (1601-1699) București, 1902, vol. IV. Pag. CCXLIII

58 Iorga N. „O descoperire în domeniul relațiilor noastre cu Moscova” Revista Istorică XX, 1934 pag.1-3.

59 Iorga N. *„Studii și documente cu privire la istoria românilor”, Legăturile Principatelor Române cu Ardealul*. (1601-1699) București, 1902, vol. IV. Pag. CCXLV

60 Ionașcu I., Bărbulescu P.*„Relațiile internaționale ale României în doc.(1368-1900)”,* Ed.pol.București 1971.pag.42

61 Ionescu D.C. „Tratatul încheeat de Gheorghe Ștefan cu rușii în 1656”, Revista Istorică Română III 1933 pag.234-247.

62 Giurescu G.„Istoria Românilor”vol.IIIp.I pag.131

63 Hurmuzaki E. *„Documente privitoare la istoria românilor”.* Volumul IX, partea I, (1650-1747), IV pag.217, mărturisire din 24 decembrie 1664 a domnitorului.

64 Ionașcu I., Bărbulescu P.*„Relațiile internaționale ale României în doc.(1368-1900)”,* Ed.pol.București 1971.pag.43

65 Panaitescu P.P.*„Călători poloni în Țările Române”*Cultura Națională,București 1930.pag.56

66 Ibdem, pag.56

the parties, for the strengthening of influence and their use in the implementation of his plans in the region.67

The context created in Poland, by the wars with the neighboring powers, will affect, above all, the Country of Moldova. In 1652, after breaking the alliance with the fathers, Bogdan Khmelnytski calls for the protection of the Tsar of Russia, which foreshadows their involvement in the conflict. And following negotiations with the Russian Tsar, in 1654 the Rada from Pereiaslavl proclaimed the union of Ukraine (Little Russia) with Great Russia (Muscovite). From here the devastating Russo-Polish war between the years 1654-1667 was triggered. Through the Treaty of Oliva in 1660, John Cazimir finally renounced his claims to the Swedish crown, which ended the enmity between Sweden and the Commonwealth, as well as the wars between these two countries (the War against Sigismund of 1598-1599 , the Polish-Swedish War of 1600–1629 and the Northern War of 1655–1660). After the Armistice of Andrusovo in 1667 and the Treaty of Eternal Peace in 1686, the Community lost the left part of Ukraine, being taken over by Russia.

The signing of the Andrushevo treaty on January 30, 1667, caused a strong reaction in Ukrainian society in favor of an external reorientation towards the protection of the Ottoman Empire. The political circles around the hetman Doroșenco, who controlled the area on the Right of the Dnieper, left to Poland, seem to have looked with envy at the international status of Moldova and Wallachia.68 Doroșenco aimed to obtain for his country a status analogous to that of the Romanian states, as he saw it from the Polish perspective, i.e. a double dependence both on Poland and on the Gate. Behind the project is naturally the desire not to remain at the discretion of a single power, but also to have an effective counterweight, which basically had to guarantee genuine autonomy.69 The idea of this project appeared until the outbreak of Polish-Ottoman hostilities in 1672, so that at the end of the war the Polish side would also accept the signing of the peace on the condition that Ukraine would retain the same international status similar to the one it holds over Moldova and Wallachia.

In the second half of the 17th century, the struggle between the great powers for supremacy in Europe in general and for supremacy in the northern Danube area in particular intensified. The Austro-Polish rivalry for the Romanian Lands became a true competition, each power trying to impose itself on as many positions as possible. Relating from Callimachi, "The Provinces of Wallachia and Moldavia, which stretch from the Dniester to the Danube, were in the past linked to Poland, which can now be proven by some recently found letters *,,pour autorises ce droit et la restitution gu'on en pourroit pursuivre"*, but the kings of Hungary say that they were part, together with Transylvania, of the Hungarian kingdom. They were made *,,Souverainetez particuliers"* and have long been ruled by princes,, particuliers", who ruled under the rule of the Sultan and are called Hospadari. *,,Que le droit de Polonois est une vieille antiguaille sans fondements, pour ne pas dire une imagination"*,70 which explains the tangentiality of the interests of neighboring states, as decision-making factors outside the borders of Romanian territory , significantly influencing its evolution over time.

In a documentary study, Moga I. claims that the entire period was marked by the rivalry of the neighboring powers *,,in which the Polish king, aware of the importance of his kingdom, both in the Rhine conflict between Louis XIV and Emperor Leopold, as , especially in solving the problem of the rule of the Romanian Principalities, a problem of vital interest for Turkey, Austria, Poland and later Russia, sought, at first isolated, then within the Holy League, to throw the Ottonian power beyond Dundre, to- and keep control over Ukraine, to conquer Moldova, for a while formulating*

---

67 Litavrin G.G. *,,Османская Империя и страны центральнойб восточной и юго-восточной Европы в XVIIв."*partea I, AȘR, Moscova 1998 pag.240

68 Zbigniew Wojcik, *From the Peace of Oliwa to the Truce of Bakhchisarai.* International Relations in Estern Europe, 1660-1681. ,,În Acta Poloniae Historica"t.XXXIV Varșovia,1976 pag.261-262.

69 Adriescu Ș. „Miscellania", în AIIA Xenopol, pag. 656

70 Corfus I. *,,Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone secolul al XVII-lea."*pag.20.

suzerainty claims over Wallachia and Transylvania. The great Polish expansion plans met, in terms of the rule of the Romanian Principalities, a steadfast opposition at the Court of Vienna and the victorious advance of Emperor Leopold's armies in Hungary and Transylvania, but above all the skilful policy of the Romanian lords, caught in the grip of the Polish rivalry Austrians, thwarting Ioan Sobieski's attempts to extend his rule to the Danube".71 Rzeczpospolita and the Ottoman Empire will externally monopolize the dispute for Moldova. Polish-Ottoman political relations will find their perfect reflection in the situation in Moldova, which will completely follow the oscillations in the relations between the two powers.

Bibliography

1. Adriescu Ș. „Miscellania”, în AIIA Xenopol , 1982, pag.654

71 Moga I. *„Rivalitatea polono-austiacă și orientarea politică a Țărilor Române la sfârșitul secolului XVII”*, pag.45

2. Callimachi S."From old books, pages about the history of Romanians"Bibl.Ist."Universul", 1946.
3. Cernovodeanu P., News about Gheorghe Ghica, in AIIA Xenopol, year 1982 page 339
4. Condurachi I. "Envoys and agents of the lords of Moldavia at the Gate in the 17th century." Bucharest t. Culture 1920.
5. Corfus I. "Documents regarding the history of Romania collected from Polish archives in the 17th century." Bucharest, 1983: publishing house of the Academy of the Socialist Republic of Romania; century XVI-XVII complete volume by Vasile Matei, Bucharest, Academy Ed., 2001.
6. Costin M., "Letopiseţul Țării Moldovai, which includes the story of the history of Moldavia from Aron Vodă (1595) to Dabija Vodă (1661)", in Works, critical edition with an introductory study, notes, comments, variants, index and glossary by P. P. Panaitescu, Publishing house for literature and art Bucharest, 1958.
7. Giurescu C.C. "History of the Romanians" volume III, part I, From the death of Mihai the Brave to the end of the Phanariot era (1601-1821), Bucharest, 1944, "Royal Foundation for Literature and Art".
8. Giurescu C.C. "History of Romanians" volume III, Bucharest, All publishing house, 2021.
9. Grosul J.S., Osetea A.C. "Historical relations between the peoples of the USSR and Romania in the 15th-early 18th centuries". Volume III (1633-1673), Science Publishing House, Moscow, 1968.
10. Guboglu M. "Turkish Chronicles regarding the Romanian Countries" extracted from the 17th century-the beginning of the 18th century, volume II, publishing house of the Academy of the Socialist Republic of Romania, Bucharest 1974.
11. Iorga N.,,Studies and documents regarding the history of the Romanians", Links of the Romanian Principalities with Transylvania. (1601-1699)" volume IV, Bucharest, 1902.
12. Iorga N.,,Short history of the Eastern Slavs. Russia and Poland". Bucharest, 1919, printing house "Culture of the Romanian Nation".
13. Iorga N., "History of Romanians by Horsemen" Vol.II, Bucharest, 1928, Publishing house of schools.
14. Iorga N. "Romanians abroad throughout the ages". Vălenii de Munte, 1935, Datina Românească Publishing House.
15. Iorga N.,,A discovery in the field of our relations with Moscow" Historical Magazine XX,1934pag.1-3
16. Ionașcu I., Bărbulescu P.,, Romania's international relations in doc. (1368-1900)", Bucharest political publishing house, 1971.
17. Ionescu D.C. "The treaty concluded by Gheorghe Ștefan with the Russians in 1656", Revista Istorică Română, III, 1933, pages 234-247.

18. Hurmuzachi E. "Documents concerning the history of Romanians". Bucharest, 1885. Volume VIII

19. Hurmuzaki E. "Documents concerning the history of Romanians". Volume IX, part I, (1650-1747), IV

20. Hurmuzachi E. "Documents concerning the history of Romanians". Bucharest, 1885. Volume X

21. Hurmuzachi E. "Documents concerning the History of Romanians". Volume V part I No. XIX

22. Kolodziejczyk Dariusz ,,Dividend Sovereignty in Genghisid States as Exemplified by the Crimean Khanate: ,,Oriental Despotism" a rebours? Articles in Acta Slavica Iaponica, tomus 32, pag.1-21.

23. Litavrin G.G. "The Ocman Empire and the Central Eastern and Southern European Countries in the 17th Century." part I, AȘR, Moscow 1998

24. Minea I. "Paralipomena". Iași, 1939, "Presa Buţa" Printing House.

25. Moga I. "The Polish-Austrian rivalry and the political orientation of the Romanian Lands at the end of the 17th century" Yearbook of the Institute of National History, page 175-400. Cluj, 1936, "Cartea romaneasca" printing house.

26. Mustafa Ali Mehmed,Turkish documents on the history of Romania,I,1455-1744,XXXII,Buchar. 1976.

27. Neculce I. "Letopisețu of the Moldavian Country — from Dabija Vodă (1661) to Nicolae Mavrocordat (1743)". ed. Iorgu Iordan, Bucharest, 1975, Minerva Publishing House.

28. Neculce I., "Opere Letopisețul Țării Moldovei i o sămă cuvintei", ed.criticized by Gabriel Ștrempel, Minerva Publishing House, Bucharest, 1982.

29. Nestor I. "History of the Romanians". Bucharest, 2002, "Biblioteca Bucurestilor" Publishing House.

30. Nestor I. "Contributions to the relations between Moldova and Ukraine", Aar MSI 3.XII.

31. Panaitescu P.P. "The Polish influence in the work and personality of the chroniclers Grigorie Ureche and Miron Castin"in AARM sec.Hist. III, IV, mem.4. Bucharest, 1925, National Culture.

32. Panaitescu P.P. "Polish and Russian influence in the old Romanian culture". Bucharest, 1935-1936: University of Bucharest, faculty of letters and philosophy.

33. Panaitescu P.P. "Polish travelers in the Romanian Countries" National Culture, Bucharest 1930.

34. Razachevici C., Cândea V.,,Istoria Românilor" vol. V (1601-1711/1716), Romanian Academy, section of historical and archaeological sciences. Bucharest, 2012. Encyclopedic publishing house.

35. Tashin Gemil, "Relations of the Romanian Countries with the Ottoman Gate in Turkish documents", Bucharest, 1984.

УДК 94 : 327 (497) «1919»

БАЛКАНСЬКІ КРАЇНИ У ВЕРСАЛЬСЬКИЙ СИСТЕМІ МИРНИХ ДОГОВОРІВ

Анастасія Ковальчук
Рівненський державний гуманітарний університет
Україна, 33028, м. Рівне, вул. Пластова, 31
e-mail: kvi@rshu.edu.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4308-6742
Руслан Постоловський
Рівненський державний гуманітарний університет
Україна, 33027, м. Рівне, вул. Ст. Бандери, 12
e-mail: kvi@rshu.edu.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3004-582x

Проблему впливу версальської системи на становище країн Балканського регіону розглядаютьу своїх працях Віднянський С. [6], Держалюк М. [7; 8; 9], Кірсенко М. [10].

Сен-Жерменський мирний договір – мирова угода, один із договорів Версальської системи післявоєнного облаштування Європи, укладений 10 вересня 1919 року у місті Сен-Жермен-ан-Ле поблизу Парижа між Австрією, з одного боку і Великобританією, Францією, Італією, Японією, а також 12 державами, які об'єдналися з ними (Бельгією, Грецією, Китаєм, Кубою, Нікарагуа, Панамою, Польщею, Португалією, Румунією, Сіамом (Таїландом), Чехословаччиною та Королівством сербів, хорватів і словенців (з 1929 - Югославія)) – з другого [1, с. 432].

Делегацію Австрійської Республіки на переговорах очолював державний канцлер Карл Реннер.

Договір став документом, який підсумовував результати Першої світової війни для Австрії як частини колишньої Австро-Угорської імперії (для іншої частини – Угорщини – цю ж роль відіграв Тріанонський договір).

Сен-Жерменський договір констатував розпад Австро-Угорської імперії, що відбувся після капітуляції Австро-Угорщини 27 жовтня 1918 року на ряд самостійних держав – Австрію (з 12 листопада 1918 року – Австрійська Республіка), Угорщину, Чехословаччину, Королівство Сербів, Хорватів і Словенців (з жовтня 1929 року – Югославія), Західно-Українську Народну Республіку [5, с. 211].

Згідно з договором здійснено територіальні зміни:

- колишні провінції імперії Богемія, Моравія і Сілезія переходили до Чехословаччини (1939 року частина Тешинського району Сілезії тимчасово відійшла до Польщі);
- Бургенланд переходив від Угорщини до Австрії (1921 року частину цієї території з містом Шопрон (Еденбург) повернуто Угорщині);
- Італія отримала південну частину Тіролю;
- Ігноруючи рішучу вимогу Буковинського народного віча у Чернівцях 3 листопада 1918 року про приєднання української частини Буковини до складу єдиної Української держави, її передали Румунії: «...Стаття 59. Австрія відмовляється... на користь Румунії від усіх прав на частину колишнього герцогства Буковинського...»;
- Було проігноровано також рішення Собору Русинів у Хусті 21 січня 1919 року про приєднання цього краю до УНР, і Карпатську Україну включили до складу Чехословаччини. Це викликало рішучі протести урядів ЗУНР, УНР та УСРР. Статті 10-13 договору визначали автономний статус Закарпаття у складі Чехословаччини.

Договір гарантував права національних меншин, у тому числі й українців, на території Чехословаччини і Румунії.

За Сен-Жерменським договором:

- Відень визнавав незалежність Югославії, Чехословаччини, а також усі мирні договори з центральними державами, кордони Болгарії, Греції, Польщі, Румунії, Угорщини, Чехословаччини і Югославії;
- Австрія зобов'язувалася виконувати будь-які ухвали держав-переможниць щодо її колишніх володінь, приналежність яких не була визначена у договорі (це стосувалося, у першу чергу, Галичини, яку невдовзі остаточно приєднали до Польщі);
- У погодженні з постановами Версальського мирного договору Сен-Жерменський мирний договір зобов'язував Австрію відмовитись від прав у Марокко, Єгипті, Сіамі та Китаї;
- Австрія визнавала незалежність територій, які раніше входили в Російську імперію, і відміну Берестейського договору, а також право Росії на репарації з Австрії;
- Договір забороняв аншлюс, тобто приєднання Австрії до Німеччини або іншої держави: «Стаття 88. Незалежність Австрії не може бути скасована без згоди Ради Ліги Націй. Внаслідок цього Австрія зобов'язується утримуватися... від будь-якого акту, здатного прямо чи опосередковано порушити її незалежність у будь-який спосіб...»;
- Воєнні статті договору встановлювали чисельність австрійських збройних сил у 30 тисяч чоловік, їй заборонялось мати військово-морський флот і військову авіацію: «Стаття 120. Загальна кількість вояків в австрійській армії не повинна перевищувати 30 000, у тому числі офіцерів та нестройові частини... Австрійська армія має бути призначена винятково для підтримання ладу на території Австрії та її прикордонної поліції.»;
- Австрія зобов'язувалась передати переможцям у рахунок репарацій весь торговельний і риболовецький флот;
- Сен-Жерменський мирний договір включав у себе статут Ліги Націй, Міжнародного бюро праці [5, с 27].

Було гарантовано права етнічних меншин у Чехословаччині і Румунії. Цим найбільше скористалися німці. Австрія обіцяла виконати ухвали щодо інших теренів, відмовилася від прав в Африці й Азії, обіцяла платити репарації, визнати наступниць Російської імперії, обмежити армію до 30 тис. без флоту й авіації. Договір містив статут Ліги Націй та заборонив Аншлюс. Гасло злуки з Німеччиною було тоді популярним, бо квола республіка з величезною столицею здавалася нежиттєздатною. На південний схід Каринтії, де жили словенці, зазіхало КСХС. Референдум 20 жовтня 1920 р. залишив край Австрії (Незабаром християнсько-соціальна партія очолила Федеративну державу Австрію; вела бої із соціалістами та нацистами, які вбили канцлера Дольфуса 1934 р. Захист обіцяв Муссоліні, а потім змовився з Гітлером. Канцлер Шушніг призначив плебісцит, та в березні 1938 р. поступився нацистам. Відбувся Аншлюс) [10, с. 11].

Договір створив ряд нових територіальних проблем та посилив незадоволення держав, які зазнали поразки у Першій світовій війні 1914-1918 років. Підписання договору без участі більшовицької Росії (кваліфікувала договір як реакційний та імперіалістичний) згодом дало можливість комуністичному режиму СРСР приєднатися до антиверсальських акцій нацистської Німеччини і навіть вступити з нею в безпосередню змову проти народів Східної Європи.

Договір припинив чинність після аншлюсу Австрії з нацистською Німеччиною 1938 року.

Тріанонський мирний договір був укладений між країнами-переможницями в Першій світовій війні і Угорщиною, що зазнала поразки. Він був підписаний 4 червня 1920 року у Великому Тріанонському палаці Версаля. Договір став складовою частиною Версальсько-Вашингтонської системи. Вступив у силу з 26 липня 1921р. Тріанонський мирний договір зафіксував розпад Австро-Угорщини, визнав раніше встановлені кордони сусідніх держав [3, с. 72].

Договір юридично оформляв становище, що фактично склалося в басейні Дунаю після війни. Виконання умов Тріанонського мирного договору призвело до втрати Угорщиною довоєнної території та зменшення населення більш як удвічі в порівнянні з 1914 роком :

- Трансільванія та східна частина Баната були приєднані до Румунії
- Хорватія, Бачка та західна частина Баната увійшли до складу Королівства сербів, хорватів і словенців
- Словаччина і Підкарпатська Русь увійшли до складу Чехословаччини
- Бургенланд був переданий Австрії.
- Угорщині заборонялось мати на озброєнні авіацію, танки, важку артилерію. Максимальна чисельність угорської армії, яка могла формуватись лише з добровольців, мала не перевищувати 35 тис. чоловік.
- Військово-морський флот, у тому числі кораблі Дунайської флотилії, передавались союзникам.

За виконанням мала наглядати Союзна контрольна комісія [1, с. 231].

У Тріаноні Угорщина відмовилась від 70 % своєї території 1914 р., а населення з 21 млн поменшало до 7,6 млн. За переписом 1910 р. носії угорської мови складали 48 % королівства (або 54 % «власне Угорщини» без Хорватії-Славонії). Серед населення «власне Угорщини» румунів було 16,1 %, словаків 10,5, німців 10,4, русинів (українців) 2,5, сербів 2,5, євреїв 5, інших 8 %. У Хорватії-Славонії хорвати і серби становили 87 %. Мова і релігія не завжди збігалися із самосвідомістю. У Горішніх Уграх (нині Словаччина) 18 % словаків, 33 угорців і 65 німців були двомовні, 21 % німців говорили трьома мовами. Сварилися тенденційні демографи. До 30 % мадярів стали меншинами в інших державах і не бажали адаптуватись. Іредентисти мріяли про Велику Угорщину. Та спроба Карла Габсбурга повернутись у серпні 1921 р. наразилась на погрози ЧСР і КСХС [7, с.120].

Бурґенланд із 1647 р. належав Угорщині. Австрія мала набути 4364 кв. км і 345 тис. мешканців (245 тис. німців), та її поліція в серпні 1921 р. зустріла опір, у жовтні повстанці утворили «республіку Лайта-Банат», що припинила своє існування через місяць. Канцлер Австрії Йоган Шобер і прем'єр-міністр Угорщини Іштван Бетлен у Венеції умовились із міністром закордонних справ Італії, аби незаконні загони склали зброю. Роялісти запросили Карла IV із Швейцарії в Шопрон, і король 23 жовтня повів 5 тис. вояків на Будапешт. КСХС і ЧСР розпочали мобілізацію. Після сутичок роялісти відступили. Висланий Антантою на острів Мадейру Карл незабаром помер. Угорський парламент позбавив 6 листопада Габсбургів права на трон. Горті залишився регентом Королівства. Аграрний Бурґенланд пов'язано з Віднем, але мадяри обіцяли свої ринки, сировину цукровим заводам. У референдумі у Шопроні 14-16 грудня 65 % учасників обрали повернення до Угорщини, яка одержала 256 кв. км території. Рада послів передала 1 січня Шопрон Угорщині. Австрія 1922 р. визнала це [7, с.121].

На початку 1919 р. вояки ЧСР посіли Закарпаття. Г. Жаткович у Парижі уклав із Бескидом меморандум, а у квітні подав прохання до Президента Масарика. За нарадою А. Бескида, Г. Жатковича й А. Волошина в Ужгороді збори 8 травня ухвалили злуку. Емісарів Праги засмутила відсталість краю. Великі держави 10 вересня віддали Підкарпатську Русь Чехословаччині. Прага затвердила Генеральний статут 18 листопада 1919 р. Тріанонський договір це підтвердив. Конституція ЧСР 1920 р. схвалила герб – стоячий ведмідь і синьо-жовтий прапор. Земський губернатор Г. Жаткович обурився зволіканням з автономією, пішов з посади і повернувся до Америки 1921 р. Земський уряд в Ужгороді утворено 1927 р. Українофіли (А. Волошин) бажали автономії в ЧСР, з ними ворогували русофіли (А. Бродій, С. Фенцик), мадяри, комуністи [7, с.130].

Мадярський іредентизм і прагнення запобігти реставрації Габсбургів спонукали сусідів Угорщини створити малу Антанту договорами ЧСР із КСХС 14 серпня 1920 р., з Румунією 23 квітня 1921 р. та договором КСХС із Румунією 7 червня 1921 р. (Тристоронній договір укладено 16 лютого 1933 р. Франція підтримала це військовими угодами з державами Малої Антанти. Після Мюнхенської змови у жовтні 1938 р. парламент ЧСР надав автономію Словаччині та Підкарпатській Русі. Віденський арбітраж 2 листопада віддав південь Угорщині. Столицею Карпатської України став Хуст. На вимогу Берліна Словаччина проголосила незалежність 14 березня 1939 р. Гітлер окупував Чехію і Моравію та в Празі

оголосив їх протекторатом. Угорці 18 березня загарбали Карпатську Україну, придушили опір Карпатської Січі, убили тисячі українців. За другим Віденським арбітражем 30 серпня 1940 р., Румунія передала Північну Трансильванію, Марамуреш і північну Кришану зі змішаним населенням Угорщині. Урешті, угода в Москві 29 червня 1945 р. передала Закарпаття до УРСР. Парламент ЧСР ратифікував це 22 листопада) [8, с.55].

Контроль за виконанням статей договору покладався на Союзну контрольну комісію. Угорщина зобов'язувалась надати країнам-переможцям в односторонньому порядку режим найбільшого сприяння на транзит, ввіз та вивіз товару. Угорщина зобов'язувалась сплатити репарації загальною сумою в двісті млн. золотих крон [3, с. 74].

У міжвоєнний період угорські урядові кола намагались переконати населення, що Тріанонський мирний договір недовговічний, розпалювали шовіністичні настрої і закликали до відродження «Великої Угорщини». Зовнішньополітичний курс уряду на ревізію Тріанонського договору спричинявся до напруження між сусідніми країнами [3, с. 74].

Внаслідок Віденських арбітражів 1938 і 1940 територіальні статті договору були переглянуті за рахунок Румунії та Чехословаччини. Незалежна Українська держава – Карпатська Україна, що утворилася в Закарпатті у березні 1939, була окупована хортистською Угорщиною. З початком Другої світової війни Тріанонський мирний договір втратив силу [9, с. 64].

Австро-Угорщина була цікавим феноменом, а її цивілізаційна спадщина міжетнічних взаємин заслуговує на увагу. Дуалістична монархія припинила своє існування наприкінці Першої світової війни. Наступниці надовго загрузли в дедалі складніших сварках, з яких користали великі держави. Не випадково Друга світова війна спалахнула в цьому регіоні, а потім тут був фронт холодної війни аж до краху тоталітаризму. Тільки за кількадесят років вступ більшості націй Центрально-Східної Європи до НАТО і Євросоюзу унеможливив територіальні претензії та мінімізував небезпеку конфліктів, оскільки демократії не воюють між собою. Навіть вибіркове вивчення передумов і перебігу цих сварок та розв'язань становить академічний інтерес і практичну користь [9, с. 83].

Нейський мирний договір, укладений 27 листопада 1919 року в Нейї-сюр-Сен (передмістя Парижа) між Болгарією, яка зазнала поразки в Першій світовій війні в складі Четверного союзу, і державами-переможницями – членами блоку Антанти та їхніми союзниками (США, Велика Британія, Франція, Італія, Японія, Греція й ін.). Нейїський мирний договір, що став складовою частиною Версальсько-Вашингтонської системи договорів, набув чинності 9 серпня 1920 року. Згідно з ним Болгарія втратила своєї території. До Королівства сербів, хорватів і словенців (від жовтня 1929 року– Югославія) відійшли райони загальною площею в 2 566 км2 з містами Цариброд, Босилеград і Струмиця, а також територія в районі нижньої течії р. Тимок. За Румунією залишалася Добруджа. Західна Фракія перейшла в розпорядження держав–переможниць, а в квітні 1920 року передана ними Греції, відтак Болгарія втратила вихід до Егейського моря. Вона ще й була зобов'язана виплачувати впродовж 37 років репарації на суму 2,25 млрд. золотих франків, зменшити своє військо до 20 тис. осіб та формувати його шляхом добровільного найму; лімітувалася чисельність поліції і жандармерії, вводились обмеження щодо кількості й видів озброєння, господарство і фінанси контролювалися міжсоюзною комісією. Згодом умови Нейїського мирного договору частково переглядалися: 1929 і 1930 роках щодо репарацій, 1938 році – військових обмежень. 1940 році Південна Добруджа перейшла до Болгарії. Після Другої світової війни Нейїський мирний договір втратив свою силу [6, с. 61].

Володіючи у минулому столітті найпотужнішою армією на Балканах, Болгарія, тим не менш, не змогла зібрати плоди військових перемог через те, що не мала ні кваліфікованої дипломатії, ні сильної зовнішньополітичної пропаганди. Спочатку правляча еліта вплуталася в Балканські війни, не до кінця підготовлені дипломатично, потім за намовою «непрофесійних» дипломатів двічі втягнула країну у світові конфлікти. Кожен раз болгарські представники на повоєнних конференціях нібито невміло відстоювали національно-державні

інтереси своєї країни, не могли переконати переможців у справедливості її територіальних претензій на всі ті придбання, яких домоглися воїни на полях кривавих битв [6, с. 61].

Проводячи переговори як з Антантою, так і з Центральним блоком. Уряд Радославова і цар Фердинанд були на боці Німеччини, але опозиція, яка була більшістю, підтримувала Антанту, точніше підтримували нейтралітет по відношенню до неї. На той час для Болгарії головним завданням було повернення втрачених македонських територій. Уряд Радославова не спішив приймати рішення на чийому боці брати участь у війні. Хоча юридично цар Фердинанд зв'язав Болгарію з Австро-Угорщиною і Німеччиною [6, с. 63].

Салонікське перемир'я 1918 р. та Нейїський мирний договір 1919 р., на думку болгарських істориків, узаконили несправедливу міжнародну реальність. Після Першої світової війни Болгарія, окрім жертв, втратила свої території, була змушена сплачувати репарації, болгари почували себе приниженими [4, с.66].

На думку болгарських істориків, Нейїський договір мав характер міжнародного диктату. Він не враховував жодної історичної реальності на Балканах, не брав до уваги етнічний склад територій, які забирали у Болгарії, нехтував економічними та фінансовими можливостями останньої. Учасники Паризької мирної конференції не прислухалися до жодного мотивованого зауваження болгарського уряду. З протестною заявою виступили депутати Народних Зборів. В ній, зокрема, спостерігаємо: «...Болгарський народ карають дуже жорстоко. Замість миру, який приніс би спокій Балканам, копаються нові ями, ще більшу отруюються стосунки між балканськими народами. Проти такого миру Народні Збори вважають своїм обов'язком в цей трагічний момент від імені болгарського народу висловити свій гострий протест. Помилки керівництва Болгарії не можуть виправдати жорстокий вирок, який оголошено нашому народові і його майбутньому...» [4, с.66].

За Нейїським договором Болгарія втрачала понад 11 тис кв. км (1/10 своєї території і 1/7 свого населення): Південна Добруджа переходила до Румунії; Сербія отримувала райони навколо міст Струміца, Царіброд, Босілеград, а також кілька сіл в районі міст Кула і Трин; До Греції переходили деякі території, які після Балканських війн Туреччина передала Болгарії в 1915 р., і частина земель біля м.Смолян; Західна Фракія залишалася під управлінням Антанти, однак пізніше ці землі стали територією Греції і таким чином Болгарія позбавилася виходу на Енейське море [4, с.67].

Окрім того, за договором Болгарія зобов'язувалася передати країнам-переможцям тисячі тон вугілля та десятки тисяч голів великої рогатої худоби та овець. Розмір репарацій сягав 2,25 млрд. золотих франків, що становило 1/4 національного багатства Болгарії. Репарації необхідно було сплачувати протягом 37 років при річній ставці 5% [4, с.67].

Попри це Болгарія зобов'язувалася взяти на себе витрати на облаштування 228190 біженців, які покинули вищезазначені території і втекли до Болгарії. Софія мала потурбуватися про розміщення 50-тисячної армії білогвардійського генерала Врангеля, яка під натиском більшовиків була змушена покинути Крим. Збройні сили Болгарії мали нараховувати не більше 33 тис. вояків (20 тис. – регулярна армія, 10 тис. – жандармерія, і 3 тис. – прикордонники). Болгари позбулися і свого військового флоту [4, с.67].

Ось чому болгарська політична еліта прагнула добитися справедливості для своєї держави. Водночас вона розуміла, що найближчим часом досягти цього буде неможливо. Переможені держави прагнули перегляду мирних договорів, а держави-переможні протидіяли ревізіоністським тенденціям, тобто, вони хотіли зберегти статус-кво, що утворився в Європі після Першої світової війни. Підсумки Першої світової війни були фатальними для Болгарії. Вони буквально перевернули уклад життя країни, який складався протягом попередніх майже сорока років. Більш того, наслідки участі Болгарії в цій війні, безсумнівно, загальмували непросте, але, безперечно, поступальне її просування в напрямку консолідації власної державності.

Виснажений війною болгарський народ змушений був примиритися з територіальними втратами і високими репараціями. Над психікою болгарського народу особливим чином тяжів тягар образливого диктату. Почуття образи і відособленість

викликали прагнення до нівелювання наслідків ураження і перетворилися у джерела болгарського ревізіонізму, що завдавало постійну небезпеку для Версальської системи і післявоєнного мирного порядку на Балканах. Ревізіонізм цей, будучи використаний також великими державами, незважаючи на свою поміркованість, був причиною постійних побоювань проверсальских держав.

Севрський мирний договір – один з договорів Версальсько-Вашингтонської системи, створення якої ознаменувало завершення Першої світової війни. Підписано 10 серпня 1920 року в місті Севр (Франція) країнами Антанти і приєднаними до них державами (Італією, Японією, Бельгією, Грецією, Польщею, Португалією, Румунією, Королівством сербів, хорватів і словенців, Хіджазом (Саудівська Аравія), Чехословаччиною і Вірменією), з одного боку, і урядом Османської імперії – з іншого.

На час підписання договору більша частина Туреччини вже була окупована військами великих держав [5, с. 345].

Він складався з 13 частин і 433 статей. Перша частина відтворювала текст Статуту Ліги Націй, інші – були присвячені. визначенню нового правового статусу Туреччини, її кордонів та інше.

В основу Севрського мирного договору були покладені умови англо-французького угоди Сайкс-Піко (1916 року) і рішення конференції держав в Сан-Ремо (квітень 1920 року).

За Севрським миром, Туреччина втрачала контроль над рядом територій:

- Туреччина відмовлялася від претензій на Аравійський півострів (Хіджаз) і країни Північної Африки, визнавала британський протекторат над Єгиптом і анексію Кіпру;
- Сирія і Ліван передавалися Франції як підмандатні території;
- Палестина, Йорданія і Месопотамія передавалися Великобританії як підмандатні території;
- острова Додеканес передавалися Італії;
- турецькі континентальні володіння в Європі (Східна Фракія та Едірне (Адріанополь), Галліпольський півострів) і острови Егейського моря (за винятком архіпелагу Додеканес) передавалися Греції. Греція також отримувала ряд територій в Малої Азії (Смірна (нині Ізмір));
- Константинополь і зона чорноморських проток оголошувалися демілітаризованою зоною і передавалися під міжнародне управління;
- Туреччина визнавала Вірменію як «вільну і незалежну державу».
- Вірменія, Грузія і Азербайджан повинні були встановити свої взаємні кордону шляхом прямих переговорів між цими державами, а при неможливості досягти згоди – шляхом посередництва союзних держав.
- Передбачалося також створення незалежного Курдистану, межі якого повинні були визначити спільно Англія, Франція та Туреччина.
- Туреччина позбавлялася права користування Суецьким каналом.
- Були встановлені обмеження на кількість збройних сил і озброєння для Туреччини [2, с. 45].

Тим самим Севрський договір оформляв розділ арабських і європейських володінь Османської імперії між європейськими державами, а також розчленування власне Туреччини, закріплюючи в ній напівколоніальний режим.

Севрський договір був сприйнятий у Туреччині як очевидний прояв нездатності султана захищати національні інтереси.

Великі національні збори Туреччини (скликані у квітні 1920 року в Ангор, нині Анкара) відмовилися ратифікувати договір. Протягом двох наступних років кемалісти за підтримки Радянської Росії зміцнили свої військові сили . В якості першого кроку було зроблено новий наступ на Вірменію. Одночасно турецька армія зуміла вибити з Малої Азії й грецькі війська і придушити опір курдів; також французи були вибиті з Кілікії;

італійці стали на той час союзниками кемалістів пішли – з південно–західного узбережжя країни, причому уряд в Константинополі залишалося в положенні недіючого спостерігача.

11 жовтня 1922 року в портовому місті Муданья на Мармуровому морі було укладено нове перемир'я між Туреччиною і Антантою; до підписання цієї угоди султанський уряд не був навіть запрошено.

1 листопада султанат взагалі був скасований, султан Мехмет VI залишився лише у званні халіфа (духовного глави мусульман), а незабаром (17 листопада) покинув країну на борту англійського корабля «Малайя». На наступний день його позбавили й звання халіфа.

Севрський договір так і не набрав чинності. Завдяки національно визвольному руху. Туреччина зуміла оберегти свій суверенітет і відвоювати частину територій. За договором із радянською Росією (1921 року) Туреччина отримала місто Каре і навколишні території [2, с. 56].

Для розв'язання кола проблем навколо Туреччини та Чорноморських проток була скликана міжнародна конференція у швейцарському місті Лозанна 20 листопада 1922 року і тривала з перервами до 14 липня 1923 року У конференції брали участь делегації Великої Британії, Франції, Італії, Японії, Греції, Румунії, Королівства сербів, хорватів і словенців, Туреччини, а також Радянських республік (Росії, України, Грузії) та Болгарії.

Під час конференції було прийнято конвенцію про режим Чорноморських проток, яка базувалася на принципі вільного проходу кораблів, як воєнних так і цивільних, під будь-яким прапором.

24 липня 1923 року було підписано Лозаннський договір, за яким юридично закріплювався розпад Османської імперії та визначалися нові кордони Туреччини. До Туреччини поверталися території, що раніше були передані Греції. Згодом Франція поступилась частиною Сирії на користь Туреччини.

У 1920-х рр. арабські володіння Османської імперії було передано під мандатами Ліги Націй Великій Британії (Ірак, Трансйорданія, Палестина) та Франції (Сирія, Ліван).

Севрський договір спричинив могутній загальнонаціональний рух у Туреччині під керівництвом генерала М. Кемаля (майбутнього «Ататюрка»- «Батька турків», лідера Турецької буржуазної республіки). Турецька армія розгромила окупаційні війська Греції, очистила від них всю Анатолію й фактично розірвала грабіжницький Севрський договір. Згідно з Муданійським перемір'ям від 11 жовтня 1922р. з країнами Антанти Туреччина повернула свої права на етнічні території. На Лозаннській конференції (листопад 1922р. – липень 1923р.) було остаточно досягнуте мирне врегулювання з Туреччиною. Турецька республіка підтвердила свою відмову від арабських територій і погодилася з відповідними мандатами (групи «А») Паризької конференції, а також з анексією Кіпру Англією, її протекторатом над Єгиптом тощо. Зате вона домоглася скасування режиму капітуляцій і привілеїв, пом'якшення умов режиму чорноморських проток.

Отже, Версальська система мирних договорів закріплювала територіальні зміни, які відбулися в результаті першої світової війни й розпаду Німецької, Османської та Австро-Угорської імперій. Франція здобула перевагу на Європейському континенті. Англія закріпила провідні позиції на Близькому Сході й панування на морі. Контроль над Лігою Націй фактично перейшов до Англії та Франції.

Ознаки Версальської системи МВ:

1. Розпад імперій.
2. Поява нових держав.
3. Перерозподіл колоній.
4. Формування регіональних підсистем міжнародних

відносин внаслідок появи нових суб'єктів міжнародних відносин.

Створена система міжнародних угод встановила Версальсько-Вашингтонську систему устрою міжнародних відносин, що зафіксувала та оформила результати першої світової війни, визначила нове співвідношення сил на світовій арені.

Вона стала спробою розв'язати незліченні проблеми, об'єднати й гармонізувати суперечливі інтереси народів та держав.

Джерела та література

1.Итоги империалистической войны. Серия мирних договоров. II. Сен-Жерменский мир. договор. М.: Наука, 1985. 614с.

2.Болтаевский А.А. Русские войска на Салоникском фронте в 1917 году. *Исторический журнал: научные исследования*. 2012. № 6. С. 50-57.

3.Болтаевский А.А. Салоникский фронт в планах Антанты и германского блока в годы Первой мировой войны. *Исторический журнал: научные исследования*. 2012. № 4. С. 62-68.

4.Булатецька, Ю. М. Овчаренко, О. І. Нейїський мирний договір з Болгарією 27 листопада 1919 року. *Актуальні проблеми природничих і гуманітарних наук у дослідженнях молодих учених «Родзинка-2019». XXI Всеукраїнська наукова конференція молодих учених*. с. 66-67.

5.Бурунов О.О. Прорахунки Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин в оцінках Г. А. Кіссінджера. *Записки історичного факультету*. 2015. Вип. 26. С. 155-163.

6.Віднянський С. В. Розпад Австро-Угорської монархії і проблеми національного державотворення в Центрально-Східній Європі. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Історія*. 2011. Вип. 27. С. 61-68.

7.Держалюк М.С. Тріанонський мирний договір – джерело нестабільності у Центрально-Східній Європі (Частина 1) *Проблеми всесвітньої історії*. 2020.№ 3. С. 118-151

8.Держалюк М.С. Тріанонський мирний договір – джерело нестабільності у Центрально-Східній Європі (Частина 2) *Проблеми всесвітньої історії*. 2021. № 1. С. 53-92

9.Держалюк М.С. Тріанонський мирний договір – джерело нестабільності у Центрально-Східній Європі (Частина 3) *Проблеми всесвітньої історії*. 2021. № 2. С. 26-106

10.Кірсенко М. Сен-Жермен і Тріанон: передумови та наслідки (до сторіччя паризької мирної конференції). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини*. 2019. 1(49) С.8-13

11.Suppan Arnold. The Imperialist Peace Order in Central Europe: Saint-Germain and Trianon, 1919-1920. 2019. 250 p.

References

1.Ytohy ymperyalystycheskoi voinы. Seryia myrnykh dohovorov. II. Sen Zhermenskyi myr. dohovor. M.: Nauka, 1985. 614s.

2.Boltaevskyi A.A. Russkye voiska na Salonykskom fronte v 1917 hodu. *Ystorycheskyi zhurnal: nauchnыe yssledovanyia*. 2012. № 6. S. 50-57.

3.Boltaevskyi A.A. Salonykskyi front v planakh Antantы y hermanskoho bloka v hodы Pervoi myrovoi voinы. *Ystorycheskyi zhurnal: nauchnыe yssledovanyia*.2012. № 4. S. 62-68.

4.Bulatetska, Yu.M. Ovcharenko, O.I. Neiiskyi myrnyi dohovir z Bolhariieiu 27 lystopada 1919 roku. *Aktualni problemy pryrodnychykh i humanitarnykh nauk u doslidzhenniakh molodykh uchenykh «Rodzynka-2019»*.XXI Vseukrainska naukova konferentsiia molodykh uchenykh. s.66-67.

5.Burunov O. O. Prorakhunky Versalsko-Vashynhtonskoi systemy mizhnarodnykh vidnosyn v otsinkakh H. A. Kissindzhera. *Zapysky istorychnoho fakultetu*. 2015. Vyp. 26. S. 155-163.

6.Vidnianskyi S. V. Rozpad Avstro-Uhorskoi monarkhii i problemy natsionalnoho derzhavotvorennia v Tsentralno-Skhidnii Yevropi. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriia : Istoriia*. 2011. Vyp. 27. S. 61-68.

7.Derzhaliuk M.S. Trianonskyi myrnyi dohovir – dzherelo nestabilnosti u Tsentralno-Skhidnii Yevropi (Chastyna 1) *Problemy vsesvitnoi istorii*. 2020. № 3. S. 118-151

8.Derzhaliuk M.S. Trianonskyi myrnyi dohovir – dzherelo nestabilnosti u Tsentralno-Skhidnii Yevropi (Chastyna 2) *Problemy vsesvitnoi istorii*. 2021. № 1. S. 53-92

9.Derzhaliuk M.S. Trianonskyi myrnyi dohovir – dzherelo nestabilnosti u Tsentralno-Skhidnii Yevropi (Chastyna 3) *Problemy vsesvitnoi istorii*. 2021. № 2.S. 26-106

10.Kirsenko M. Sen-Zhermen i Trianon: peredumovy ta naslidky (do storichchia paryzkoi myrnoi konferentsii). *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Mizhnarodni vidnosyny*. 2019. 1(49) S.8-13

11.Suppan Arnold. The Imperialist Peace Order in Central Europe: Saint-Germain and Trianon, 1919-1920. 2019. 250 p.

УДК 94 (410.1)

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ПРОМИСЛОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ В АНГЛІЇ

Володимир Сухий
Україна, 33028, м. Рівне, вул. Генерала Безручка 1Б
e-mail: volodimirsuhij612@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/ 0000-0002-3489-516X
Ольга Сєвєрова
Рівненський державний гуманітарний університет
Україна, 33027, м. Рівне, вул. Ст. Бандери, 12
e-mail: 54sever@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8771-1440

Анотація. У статті детально проаналізовано основні етапи здійснення промислової революції в Англії у другій половині XVIII – першій половині XIX століття, висвітлено її особливості. Охарактеризовано причини промислового перевороту, а також завдання, які були виконанні в ході промислової революції та індустріалізації. Стаття розкриває уявлення про значення модернізаційних змін для розвитку не тільки Англії, але й інших провідних країн світу.

Ключові слова: промислова революція, Англія, модернізація, ручна праця, машинна праця, свобода торгівлі.

FEATURES OF THE INDUSTRIAL REVOLUTION IN ENGLAND

Summary. The article analyzes in detail the main stages of the industrial revolution in England in the second half of the 18th - the first half of the 19th century, and highlights its features. The causes of the industrial revolution are characterized, as well as the tasks that were performed during the industrial revolution and industrialization. The article reveals an idea of the significance of modernization changes for the development of not only England, but also other leading countries of the world.

Key words: industrial revolution, England, modernization, manual labor, machine labor, free trade.

Постановка проблеми. Різного роду технології були, є і будуть важливою складовою життя суспільства з часу його виникнення і включно до сьогодення. В наш час дуже актуальною є думка, що будь-які технологічні нововведення не тільки забезпечують існування людини, але й також виступають головним стимулом її культурного розвитку. Для того, аби осмислити це твердження, нам потрібно дізнатися, яке ж першочергове значення техніки для життя соціуму. Тому, в цій статті робиться акцент на дослідженні такого світового явища, як промислова революція, яка кардинально змінила життя суспільства не тільки Англії, але й інших країн.

Метою даної статті є розкриття особливостей здійснення промислової революції в Англії у другій половині XVIII – першій половині XIX століття.

Виклад основного матеріалу. В історії кожної країни рано чи пізно настає важливий період, в ході якого здійснюються заходи, спрямовані на покращення існуючих умов життя суспільства. Для Англії такий етап настав у другій половині XVIII – першій

половині XIX століття, коли був здійснений промисловий переворот, який посприяв тому, що країна досягла піку свого розвитку й завоювала статус найбільшої промислової та торгової держави світу [6, с. 482].

На думку багатьох дослідників промислової революції в Англії, вже на середину XVIII століття в державі були сформовані всі необхідні умови, які дали можливість здійснити цей грандіозний процес. В основному виділяється три основі етапи, які йшли у дуже чіткій послідовності. Англія славилася на світовій арені своїми вовняними тканинами, а експорт сукна взагалі становив третину обсягу його виробництва. Тому з цієї галузі розпочався перший етап промислової революції [9, с. 135].

Для прогресивного розвитку цієї галузі потрібно була менша кількість коштів, ніж, до прикладу, для розвитку важкої промисловості. Крім того, тут набагато швидше обертався капітал, що приносило доволі відчутну економічну вигоду. Важливим позитивом було також і зростання попиту не тільки на традиційні тканини, а на ті, що тільки починали входити в моду. Техніка, а також технології на цьому етапі були застарілими та неефективними, адже у виробництві досі використовувалася самопрядка, а у ткацтві дуже не ефективний та старий ткацький верстат [7, с. 131].

Фактор прогресивного розвитку бавовняної промисловості фактично став вагомим стимулом для впровадження у текстильне виробництво нових прогресивних машин та технологій. Першим, хто офіційно змінив хід розвитку цієї галузі промисловості, був ткач Д. Харгрівс, який став автором механічної прядки «Дженні», на якій можна було працювати одночасно на 16 – 18 веретенах. Згодом англійський механік Дж. Вуд вдосконалив цей винахід, його «Біллі» фактично вже мав від 80 і аж до 120 веретен.

Проте, найбільшим досягнення стало впровадження «Мюль-машини», яка працювали за принципом прядки «Дженні». Вона виробляла доволі тонку, а також міцнішу бавовняну пряжу й містила у собі від 400 до 900 веретен. Значення мало і те, що у 1785 році священик Е. Картрайд запропонував ідею створення механічного ткацького верстату, а вже згодом і перший відкрив фабрику із великою кількістю верстатів. Такі грандіозні винаходи дозволили Англії вже тоді багато в чому перевершити як Голландію, так і Індію. Вироблення самої пряжі починає зростати швидкими темпами, і відповідно збільшується потреба у поставці продукції, яку завозили із-за кордону [1, с. 215].

Перший етап промислової революції плавно починає переростати в другий, в якому на передові позиції виходити питання про те, на основі чого будуть працювати машини. Основна увага впала на використання пари. Перший універсальний паровий двигун подвійної дії був винайдений відомим шотландським механіком Джеймсом Ваттом у 1769 році. Ця подія відіграла колосальну важливу роль для покращення виробництва. Вперше це вдалося перевірити у 1777 році на одному із рудників, і це довело переваги в порівнянні із попередніми неефективними рішеннями. Згодом Д. Ватту вдалося ще більше вдосконалити цей винахід, і в результаті парова машина фактично стала основним джерелом постачання енергії для всієї британської текстильної промисловості [4, с. 285].

Відповідно до таких змін вугілля почало використовуватися як основне паливо, а всі підприємства з цього часу були повністю позбавлені залежності від водяного двигуна, що відкрило для промисловості нові регіони, де можна було в більшій кількості впроваджувати ці провідні досягнення. Невдовзі паровий двигун Д. Ватта почав також застосовуватися у інших основних галузях промисловості. На 30-ті роки XIX століття бавовняна промисловість вже використовувала значну кількість великих парових машин, які в три рази покращували ефективність роботи [3, с.45].

Суттєве збільшення виробництва текстильних товарів, а також самих механізмів, які їх виготовляли, спровокувало створення верстатів, машин та інструментів для їх загального виробництва. Відповідно до цього починається третій і не менш важливий етап промислової революції, який був пов'язаний із зародженням машинобудування, яке посприяло виробництву машин і плавному переходу до створення цілих заводів [5, с. 320].

Першим значним досягненням стало винайдення англійським механіком Г. Модслі так званого супорта, який фактично позбавив робітника докладання величезних зусиль при обробці металу, а з часом він також винайшов конструкцію токарного верстату на чавунній сталі та із самохідним супортом.

Покращення ефективності промисловості сприяло зростанню попиту на метал. Почалося активна виплавка чавуну, яка згодом взагалі виросла до 250 тисяч тон на рік. Металургійне виробництво віднині почало залежати саме від кам'яного вугілля, а не деревного. В цей же час починає виникати тенденція до наближення залізоробних підприємств до вугільних родовищ. Для покращення якості самого металу для виготовлення машин був розроблений відомий метод пудлінгування, автором якого був А. Корт. Це нововведення істотно змінило характеристику металу. Значні досягнення у металургійному виробництві дуже стимулювали розвиток вуглевидобування. Ефективність цього процесу зросла у десять разів і становила половину світового обсягу. З негативної сторони було тільки те, що витрати на транспортування вугілля були значними.

У кінці XVIII століття починається активне будівництво річкових каналів в першу чергу між вугледобувними районами, а також центрами металургійного виробництва. У 1795 році інженер Т. Брідлі створив проект 17-кілометрового каналу між Вельсом та Манчестером, що дало можливість транспортувати тони вугілля набагато дешевше. Зовсім скоро канал був подовжений і Манчестер взагалі отримав прямий вихід до моря, що дало можливість експорту товарів вже за кордон [8, с. 125].

Зростання промислового виробництва потребувало досконаліших та швидкісних транспортних засобів, які повинні були використовуватися для транспортування продукції. Вже у 1812 році було пущено на воду перший пароплав на річці Клайд, і в той же час почалися перші спроби будівництва залізничного сполучення.

Першим, хто винайшов самохідну паросилову установку на основі стаціонарної станції, був винахідних Дж. Джеферсон. Його локомотив у 1829 році пройшов перші випробування і розвинув швидкість 22 км/год. Вже через рік між Манчестером та Ліверпулем була збудована перша залізниця, яка мала велике значення для економічного розвитку Англії, адже цим самим було створено стабільні комунікації між різними районами, а також галузями промисловості. Варто виділити і ще один позитивний результат – це створення нових великих промислових регіонів, які почали концентрувати свою увагу на виробництві окремих товарі та продукції загалом [2, с. 120].

Фактично, на середину XIX століття завдяки промисловому перевороту Англії вдалося перетворитися на «майстерню світу», у якій вже тоді вироблялася майже половина світової промислової продукції, і це дало їй можливість зайняти виняткове місце в світовому господарстві.

Висновки. Отже, промислова революція, яка привела до перемоги машинного виробництва в Англії, позитивно вплинула на подальший розвиток країни. Були введенні в експлуатацію нові прогресивні машини, які набагато покращили ефективність вироблення товарів. Для роботи цих машин було винайдено паровий двигун, який кардинально прискорив роботу верстатів. Промисловий переворот посприяв будівництву каналів між промисловими центрами, а також залізничних сполучень, що мало позитивне значення для економічного розвитку країни.

Джерела та література

1. Allen R. C. Tracking the Agricultural Revolution in England. *The Economic History Review*. New Series, Vol. 52, No. 2. 1999. P. 209 – 235.
2. Ashton. T. S. The Industrial Revolution, 1760-1830 (OPUS). 2nd Edition. Oxford University Press. 1998. 160 p.
3. Clark G. The British Industrial Revolution, 1760-1860. *World Economic History.* 2005. P. 1 – 65.
4. P. M. The First Industrial Revolution. Cambridge University Press. 1980. 332 p.

5. Hartpole Lecky W. E. A History of England in the eighteenth century. British Library, Historical Print Editions. 2011. 674 p.
6. Зворыкин А. А. История техники. М. : Соцэкгиз, 1962. 772 с.
7. Кулишер И. М. История экономического быта Западной Европы. Челябинск : Социум, 2012. 1032 с.
8. Орлова, Н. Е. Промышленная революция в Англии: проекция на проблему народного образования. *Працы гістарычнага факультэта БДУ*: Навук. зб. Вып. 4. Рэдкал.: У. К. Коршук (адк. рэд.). Мн: БГУ, 2009. С. 119 – 128.
9. Тойнби. А. Промышленный переворот в Англии в XVIII столетии. Пред. А. И. Чупрова. М. : Либроком, 2011. 348 с.

References

1. Allen R. C. Tracking the Agricultural Revolution in England. The Economic History Review. New Series, Vol. 52, No. 2. 1999. P. 209 – 235.
2. Ashton. T. S. The Industrial Revolution, 1760-1830 (OPUS). 2nd Edition. Oxford University Press. 1998. 160 p.
3. Clark G. The British Industrial Revolution, 1760-1860. World Economic History. 2005. P. 1 – 65.
4. P. M. The First Industrial Revolution. Cambridge University Press. 1980. 332 p.
5. Hartpole Lecky W. E. A History of England in the eighteenth century. British Library, Historical Print Editions. 2011. 674 p.
6. Zvorыkyn A. A. Ystoryia tekhnyky. M. : Sotsэkhyz, 1962. 772 s.
7. Kulysher Y. M. Ystoryia эkonomycheskoho bыta Zapadnoi Evropы. Cheliabynsk : Sotsyum, 2012. 1032 s.
8. Orlova, N. E. Promыshlennaia revoliutsyia v Anhlyy: proektsyia na problemu narodnoho obrazovanyia. Pratsы histarыchnaha fakultэta BDU: Navuk. zb. Vыp. 4. Rэdkal.: U. K. Korshuk (adk. rэd.). Mn: BHU, 2009. S. 119 – 128.
9. Toinby. A. Promыshlennыi perevorot v Anhlyy v XVIII stoletyy. Pred. A. Y. Chuprova. M. : Lybrokom, 2011. 348 s.

УДК 070 (477)

РОЗВИТОК ЖУРНАЛІСТИКИ ТА ПРЕСИ У США В XX СТОЛІТТІ

Степан Синяк
Рівненський державний гуманітарний університет
Україна, 33027, м. Рівне, вул. Ст. Бандери, 12
stepansyniak@gmail.com
ORCID:https://orcid.org/ 0000-0001-6954-9892
Плюта Наталія
Рівненський державний гуманітарний університет
Україна, 33027, м. Рівне, вул. Ст. Бандери, 12
plyta@ukr/.net,
ORCID:https://orcid.org/0000-0003-1196-9717

У статті розглянуто основні особливості розвитку журналістики та преси у США в XX ст., дано аналіз швидким змінам інтересам читачам, а також висвітлено основні проблеми журналістики та розробку нових підходів у діяльності.

Ключові слова: *США, американська преса, журналістика, періодичні видання.*

Stepan Syniak, Nataliya Plyuta. **DEVELOPMENT OF JOURNALISM AND THE PRESS IN THE USA IN THE XX CENTURY.**

At the end of the 20th century, American journalism actually acquired fundamentally new features and social functions, in contrast to American journalism, say, in the 70s and 80s of this

century. On the one hand, the scientific and technical revolution in the field of communications caused an unprecedented growth in the role and influence of mass media in the political life of the modern American state. On the other hand, the confrontation between two diametrically opposed political systems — capitalist and communist — brought the American mass media to the forefront of the political process — both internal and external. At the same time, mass media have become not only expressions of the interests of ruling circles and industrial corporations, but also begin to play an independent political role, they change our ideas about the real world: if an event is not reported, then it can be assumed that the event itself did not happen. It should be noted that with the formal independence of the mass media of the world's leading countries from state structures, the main information and propaganda vector of these media in the international arena is primarily the protection of the national interests of one's own country. It should be noted that the informational power of the state as one of the means of realizing its national interests in the modern world comes to the fore in comparison, in particular, with the economic and military components of the state's internal and foreign policy. This state of affairs in the sphere of the American mass media contrasts particularly with the position of many Ukrainian mass media, which at this stage are still in a state of internal confrontation, war with various political parties, and also have minimal ability to influence the adoption of important state decisions on their own.

Key words: ***USA, American press, journalism, periodicals.***

Після Другої світової війни в США, було прийнято ряд нових законів, які обмежували свободу відстоювання поглядів американського населення. Варто зазначити, що становище робітничої та особливо комуністичної преси в цей період зазнало змін. Лідер американських комуністів В. Браудер, колишній баптистський священик, тримав під своїм контролем всю партійну пресу. Він був головним редактором газет «Дейлі уоркер», «Санді уоркер», журналу «Коммьюніст». До складу редакції «Дейлі уоркер» входив, зокрема, інформатор ФБР Луїс Буденці. Після розпущення компартії, створювалися клуби, ліквідовувалися парторганізації на підприємствах, в партійній пресі перестали публікувати критичні висловлювання на адресу керівників. Партійна преса відразу ж втратила підтримку читачів.

Через постійне залякування «радянською загрозою» відчувала змін і періодична преса. Французький вчений Жак Кейзер, великий знавець у даному напрямку, відзначав в 1950 році, що американська преса рясніє помилковими новинами, а в поширюваної за океаном інформації особливе місце, поряд з помилковими або спотвореними новинами, відводиться систематичному «алармізму» (нагнітання тривоги). «Можна було б скласти антологію текстів, які виходять від видних осіб і возвеличуючи гіршу з катастроф, - писав він. Серйозні газети беруть участь в цій кампанії, яка досягла свого пароксизму з нагоди відкриття про атомну, водневої і кобальтової бомби. Цей «алармізм» виробляє самий згубний ефект, коли він є результатом статей, зовні документованих, які спираються на референції, в яких доведене сусідить з тим, що хочуть припустити, де правдоподібне сусідить з чистим вимислом» [2, с. 15-16].

Широко й систематично користувалася американська журналістика методом постійної деформації новин про Радянський Союз і східноєвропейських країнах. Газета «Нью-Йорк таймс», наприклад, постійно практикувала її в зображенні подій в Росії з 1918 року. Журнал «Джорнелізм куортерлі» («Щоквартальник журналістики») у своєму дослідженні про це, прийшов до висновку, що «Нью-Йорк таймс» проявила себе тут як «чітко антиросійська газета», особливо після капітуляції Німеччини в 1945 році, і «новини, несприятливі для СРСР, залучали її увагу набагато більше, ніж інформація сприятлива» [10, p. 22].

В таких напрямках, відбувався подальший розвиток періодичної преси. Кількість щоденних газет в країні за 1940-1945 роки скоротилося з 1848 до 1749, тобто на цілу тисячу, в 1940 році американська преса щодня викидала на ринок новин 41 млн. газетних примірників, то в 1945 році ця цифра зросла до 48,3 млн., щоб досягти до 1950 року 53,8 млн.

Станом на 1 січня 1946 року в Америці видавалися 1750 щоденних газет, які виходили в цілому в 1500 містах. Дійсне ж значення для формування громадської думки, як вважають,

мали лише 50 газет, що видавалися в 14 містах, населення кожного з яких перевищувала 1,5 млн. осіб [5, с. 33].

Преса США належала не великій кількості багатіїв. Вся газетна преса США до початку післявоєнного періоду була власністю 1,5 тисячі компаній і осіб, з яких десять власників, тобто 0,7% їх (Скріппса і Говард, Херст, Ганнетт), контролювали 30% усього газетного тиражу (17,69). У США газети, які залежать від однієї і тієї ж групи, друкують одні і ті ж передові, одні і ті ж фотознімки, мають ті ж рубрики. По суті вони відрізняються один від одного майже виключно за місцевим змістом і, природно, за назвами.

Одночасно відбувалися модернізація підприємств преси та як наслідок цього - збільшення обсягу газет (22 смуги в 1945 році, 58 смуг в 1973 році).

До 1950-1960 років остаточно склалися ті особливості американської газетної преси, які надавали газетам їх сьогоднішній типологічний вигляд і характеризували з істотною боку як їх положення, так і функціонування, багато в чому відрізняються від європейських аналогів. З цих її найважливіших «американських» рис, в першу чергу слід відзначити переважання недільної преси над щоденною, вечірньої над ранковою. Характерною особливістю американської газетної преси стало також переважання регіональної та місцевої преси [3, с. 42].

Наприклад, у єдиної вечірньої нью-йоркської газети «Нью-Йорк пост» з'явилися відразу три небезпечних конкурента в передмістях: «Нью-Арк ньюс», запустивши видання, спеціально призначене для Нью-Йорка, під назвою «Івнінг ньюс»; «Ньюсдей», що видавалася в Лонг Айленді, тираж якої досягав 450 тис. екземплярів [6, с. 70], що дозволяло цій приміській газеті стати однією з багатотиражних газет США; річний обсяг реклами в «Ньюсдей» становив 57 млн. рядків, тобто більше, ніж в будь-якій іншій щоденної американській газеті; і нарешті, «Лонг Айленд прес». Цікаво, що за 1960 роки тираж газет великих американських міст зріс всього на 2%, а приміських газет - на 80%.

Одна з істотних характеристик американської щоденної газети полягає у все більш значному місці, що відводиться в ній рекламі. Реклама викликає регулярне збільшення обсягу газет. У 1945-1960 роках середня кількість смуг щоденних газет, що перевищують за тиражем 100 тис. примірників, збільшилася з 22 до 50, а місце, займане рекламою, зросла з 51,5 до 62,5%.

Що ж стосується недільних газет, то їх середній обсяг збільшився з 70 до 167 сторінок, а деякі з них мали просто-таки екстравагантний вигляд. Так, 7 квітня 1963 року «Нью-Йорк таймс» вийшла обсягом 702 сторінки і вагою три кілограми. Але це ще не рекорд [6, с. 45].

Згідно з американськими даними кінця 1960 років, в газеті, реклама займала 62-64% всієї друкованої площі, а в недільних газетах - 65-70%. Якщо в 1935 році газети отримували більше половини національного рекламного бюджету, то в 1950 році, коли весь рекламний бюджет країни становив 5 млрд. доларів, - 37% (близько 2 млрд.), Радіо - 11%, а телебачення - 3%, то як змінилося становище до 1960 року, коли газетам дістався вже 31% (з 11 млрд. доларів), а телебаченню - 14%. У 1969 році вся періодична преса США отримала лише 23% реальних доходів всіх американських ЗМІ і майже стільки ж телебачення (20%) [5, с. 20-30].

Якщо в середині 1920 років більше всіх витрачали грошей на рекламу автомобільна (16 млн. доларів) і харчова промисловість (11 млн.), то через сорок років головними американськими рекламодавцями стали надгігантський корпорації «Дженерал моторс», «Дженерал дайнемікс», «Дженерал електрик», «Рокуелл інтернешнл», «Локхід», «Боїнг», «Дуглас-Макдонелл»).

До початку 1960 років вся система періодичної преси США налічувала 19458 видань, в тому числі 1855 щоденних газет, що видавалися в 1205 містах, з яких лише 356 були ранковими, а решта 1499 - вечірніми. Причому глобальний разовий тираж недільних додатків до щоденних газет (47 млн. примірників) більш ніж в два рази перевищував тираж усіх ранкових (23 млн. примірників) [4, с. 30-62].

За даними на 1961 року 82% американських сімей купували і читали мінімум одну газету в день (в 1920 році їх було 78%). Проте, сім'ї, виписували або купували більше однієї газети, перебували в абсолютній меншості.

У 1950-1960 роки американські газети переживали серйозну кризу. У 1962 році в Нью-Йорку налічувалося сім великих щоденних газет загальної та політичної інформації на 14 млн. чол. А до кінця 1960 років їх залишилося всього три («Нью-Йорк таймс», «Нью-Йорк дейлі ньюс» і «Нью-Йорк пост»), після того як в середині 1960 років через непереборні фінансові труднощі перестали виходити, поряд з іншими, «Нью-Йорк геральд трибюн» і «Нью-Йорк уорлд телеграм енд сан». Спроба «Нью-Йорк таймс» налагодити випуск в Каліфорнії свого тихоокеанського видання тривала лише з 1 жовтня 1962 до 24 січня 1964 року) [7, p. 66].

«Великий газетний мор», або «епідемія газетної смерті», пов'язанні з експансією телебачення і, охопивши весь західний світ, болісно позначився на газетній пресі США. Це ковзання газетної преси по похилій поєднувалося з кризою довіри до неї з боку масової читацької аудиторії. Як показали результати опитування, в кінці 1960 років п'ять американців з десяти вважали, що їх газета «упереджена, несправедлива та тенденційна», а найбільше число читачів висловили свою довіру до наступних газетам: «Уолл-стріт джорнел» (55%), «Нью йорк таймс» (36%), далі слідували «Вашингтон пост» і «Лос-Анджелес таймс» [3, с. 25-27].

«Епідемія газетної смерті» продовжувала лютувати в США і в 1970 роки. Ось хроніка на цей рахунок лише одного 1972 року. Закрилася одна з найбільших газет країни «Чикаго дейлі ньюс», і в другому за величиною місті Америки залишилися лише дві щоденні газети («Чикаго Трибюн» і «Чикаго сан-таймс»). У липні перестала виходити столична «Вашингтон дейлі ньюс», яка була поглинена конкуренткою «Вашингтон івнінг стар». Трохи пізніше така ж доля спіткала і газету «Бостон геральд травелер», її майно скупила «Рикорд Америкен». В кінці року наказала довго жити одна з найбільших газет штату Нью-Джерсі «Нью-Арк івнінг ньюс».

Журнал «едітор енд паблішер» («Редактор і видавець») писав 7 серпня 1976: «Проблема №1, яка стоїть сьогодні перед газетами: це як домогтися того, щоб люди купували і читали газети». Вихід, цей журнал бачив в тому, щоб залучити до читання газет молодих читачів у віці від 18 до 25 років, а також в тому, щоб активно і майстерно «спокушати, заманювати, зваблювати, провокувати, підкуповувати, задобрювати, зачаровувати, гіпнотизувати» аудиторію [8, p. 10].

Одночасно росли ціни на газетний папір, яка лише в 1976 році підвищилася на 20 доларів за тонну, досягнувши суми 305 доларів (335 в 1977, 440 в 1979 і 470 в 1980 роках), що, природно, викликало зростання цін на газети, наприклад «Нью-Йорк таймс» з 50 до 85 центів, і приводило до все більшого скорочення частки редакційного матеріалу в газетах і до одночасного зростання реклами, доходи щоденної преси від якої в 1976 році перевищили 10 млрд. доларів (11 млрд. в 1977 і 12 млрд. в 1978 роках). Особливо спостерігалося зростання доходів від реклами у газет, які скористалися зростаючим ринком передмість за принципом «інформувати, але таким чином, щоб люди купували газету» («Нью-Йорк дейлі ньюс», «Ньюсдей»).

Незважаючи на це, тривали спроби створення нових щоденних Національних газет. Найбільш успішною з усіх них виявилося підставу групою «Ганнет компані» газети «Ю-Ес-Ей тудей» (1982), що стала першою в історії країни національною загальнополітичною газетою. Успіх газети в очах і читачів, і рекламодавців з першого номера, надрукованого тиражем 1,2 млн. Примірників, пояснюється тим, що вона зуміла відмовитися від стереотипів і створити абсолютно нову для Сполучених Штатів концепцію національної загальнополітичної газети [1, с. 69].

Як зазначає Є. Андрунас, нова газета була «розрахована на порівняно молодих людей, які виросли в епоху телебачення. Велика кількість яскравих кольорових ілюстрацій ... великі заголовки, порівняно короткі тексти, помітна верстка залучають читача, викликаючи у нього

асоціацію зі звичним екранним відеорядом ... Газета призначена для найбільш мобільного частини суспільства, для людей, які багато подорожують...» [9, p. 61]. Газета мала цілий ряд додатків (довідкове, книжкове, шкільне). Як національне видання в столиці США також в 1982 році стала виходити нова газета «Вашингтон таймс», тісно пов'язана з «Об'єднаної церквою Муна». З квітня 1984 року дану газету стали друкувати також в Північній Каліфорнії, а згодом і в Південній.

Різке посилення залежності американських засобів масової комунікації від великого фінансово-промислового капіталу виражалося в тому, що до початку 1980 років вперше в історії американської журналістики новини і громадська інформація формально інтегрувалися корпораціями на найвищому рівні фінансового, а не журналістського контролю.

Ще не встигли люди змиритися з закриттям журналу «Лук», в 1971 році при тиражі 6,5 млн. примірників, як американський журналістський світ чекав новий сюрприз: буквально за день до настання нового 1973 року перестав існувати журнал «Лайф» [6, с. 96].

Як показувала дійсність мас-медіа 1960-1970 років, найкраще виявилася пристосованої до реалій «телевізійної ери» спеціалізована друкована журналістика. І це було цілком закономірно. На зміну «масовості» періодичної преси, яка було головною і постійною тенденцією спочатку газетного, а згодом журнального друку США, що виявилися починаючи принаймні з 1830 років і тривала протягом 120-130 років, в умовах новітньої технологічної революції в сфері ЗМІ, бурхливої експансії телебачення і супроводжувала їй кризи масових періодичних «загального», «змішаного» типу, газетних, а потім і журнальних видань, прийшла нова тенденція, яка отримала назву «розпаду мас» - розпад однієї і єдиної масової аудиторії на безліч «законних» вузьких, спеціальних читацьких адресатів та інтересів. Поступово це виразилося в безпрецедентно стрімкий розвиток спеціалізованої журнальної періодики (в меншій мірі газетної).

Йдеться про бульварно - розважальні видання, які займають важливе місце в системі масової американської періодики, серед яких першим слід назвати журнал для чоловіків «Плейбой» («Гульвіса») , а також наступних, які були після них в 1970 роки типологічно споріднені видання («Пентхауз» - «Квартира люкс на даху хмарочоса», «Віва» - «Хай живе», «Геллері» - «Галерея», «Генезис» - «Походження) [3, с. 71].

Помітним і надзвичайно показовим явищем американської журналістики 1960-1970 років став так званий «новий журналізм», або «нова журналістика» [58, с. 63]. Виник на стику журналістики та літератури, «новий журналізм» поставив своїм найважливішим завданням збагатити арсенал виразних і образотворчих засобів журналістики багатством прийомів художньої літератури і тим самим підвищити її суспільну роль. На думку «нових журналістів», як літераторів, в першу чергу деградував сам жанр американського роману, який втратив для читачів своє колишнє зачарування. З «нових журналістів» відразу ж вирушили Томас Вулф, Джиммі Бреслін і Гей Таліза, а також широко відомі письменники Трумен Капоте і Норман Мейлер, які мали репутацію серйозних романістів [9, p. 75]. «Новий журналізм» дозволяв собі приховано або в відкрито скептичною манері, близькій за духом, настроям тодішніх лівих, висловлювати сумнів у щирості і справедливості багатьох давно узаконених в США цінностей, догм, понять і уявлень, не в останню чергу пов'язаних з становищем і функціонуванням періодичної преси в Америці. Одночасно він висловлював глибоке невдоволення станом американської художньої літератури [8, p. 42-43].

«Новий журналізм» представляв собою спробу оживити традиційну журналістику, вдихнути в неї нову душу шляхом насичення і збагачення її досягненнями художньої літератури в області форми, її «стилем», прийомами й засобами. Відкидаючи все рутинне і відстале в конформістської журналістиці США, «нові журналісти» стверджували, що найбільш достовірне, істинне зображення свого часу може бути досягнуто тільки за допомогою художнього вимислу. При цьому вони категорично відкидали закиди своїх опонентів в прагненні уникнути істини або, як мінімум, її спотворити і підкреслювали, що найпершим запорукою істинності, достовірності зображення ними дійсності в

«белетристичних» репортажах є попереднє процесу їх написання саме скрупульозне вивчення фактів реального життя.

Поява власне прецизійної журналістики пов'язують з ім'ям американського дослідника і колишнього військового журналіста компанії «Найт ньюспейперс» Ф. Мейера, який в 1973 році опублікував під такою назвою книгу. Він і його послідовники виходили з того, що традиційні методи збору та обробки інформації застаріли, не дозволяють своєчасно розгледіти потенційно важливе явище в соціально-політичному житті, а акцентують увагу лише на сьогочасних події. Звідси висновок: для усунення наявних недоліків журналісти повинні використовувати для збору і обробки інформації методи соціології та інших наук. Сенс всього методу прецизійної журналістики полягає в тому, що соціологічні, математичні та інші способи вимірювань і аналізу самі по собі роблять публікацію точної та правильної [5, с. 3-8].

Концептуальна орієнтація (той самий «новий журналізм»), протилежна «прецизійної», бере свій початок, перш за все, в політичній журналістиці. Прикладом нового підходу до політичної журналістиці була серія статей Теодора Уайта «Як робиться президент» про закулісне стороні політичних кампаній [8, p. 95].

Одним з новітніх напрямків в американській практичній журналістиці першої половини 1990 років стала так звана громадська, або «народна», журналістика. Її прихильники особливо активно користуються теоретичними розробками і практичним досвідом, почерпнутих в ході виборчих кампаній. Американці помітили, що вибори в будь-якому демократичному суспільстві різко активізують суспільно-політичне життя. Але в той же час гонитва за голосами все більше і більше нагадує спортивні змагання, де приз - виборна посада. І кандидати все частіше йдуть від обговорення нагальних проблем, лише займаються тим, що добувають собі «окуляри», підвищують рейтинг. Журналісти теж почали дивитися на виборчі кампанії як на шоу або спортивні матчі [6, с. 100].

У 1992 році були розроблені жорсткі правила телевізійних дебатів. Журналісти та іміджмейкери стали аналізувати рекламу і антирекламу кандидатів, змушуючи їх вести чесну гру. Аналітична преса була відкинута, як непотріб, її уникали кандидати і фахівці з політичної реклами.

Можливість для перевірки реальної дієвості «громадської», або «народної», як її іноді називають, журналістики була надана президентськими виборами 1996 року. Прихильники даного напрямку припускають наявність контакту і взаєморозуміння між населенням, засобами масової інформації та недержавними структурами.

Для досягнення цієї мети створюються робочі групи, в які входять університетська дослідницька організація, засоби масової інформації, організації виборців. В рамках цих робочих груп ЗМІ стали створювати власні партнерські групи в складі приватної радіостанції, громадської радіостанції, телебачення, газет і журналів. Партнерська група дозволяє економніше витрачати кошти, домагатися узгодженого висвітлення подій, підвищувати дієвість виступів [7, p. 96].

«Громадська журналістика» передбачає і деяка зміна підходу до практики ЗМІ. Так, в практику щоденних газет стала проникати така рідкісна для масової преси США форма подачі матеріалу, в якій авторський коментар і думки про події переважають над власне новою інформацією. Тобто американська журналістика стала за формою і змістом повільно, але неухильно, наближатися до зразків континентально-європейської журналістики.

Продовжують розвиватися ще два напрямки практичної зарубіжної журналістики - це так звана дослідницька і слідча журналістика. Вони досить часто стикаються з маркерством - «розгрібанням бруду». Наразі в США існує об'єднання видавців і редакторів, ведучих журналістські розслідування. У його складі три тисячі чоловік.

«Слідча журналістика» в сучасному розумінні виникла в першій половині 1960 років і отримала широку популярність і поширення в ході уотергейтського скандалу . Книга учасників розслідування двох журналістів «Вашингтон пост» Бернстайна і Вудворта «Вся

президентська рать», що зробилися воістину національними героями, розповсюдила навколо професії журналіста романтичну ауру [10, p. 95].

Інструмент цього напрямку практичної журналістики - жанр журналістського розслідування, в ході якого, як правило, розкриваються будь-які факти, приховувані від громадськості окремими особами або організаціями. На думку Джона Уллмена, автора книги «Журналістські розслідування: сучасні методи та техніка», краще визначення журналістського розслідування дав колишній заступник редактора-розпорядника газети «Ньюсдей» Роберт Грін: «Це журналістський матеріал, заснований, як правило, на власній роботі та ініціативі, на важливу тему, яку окремі особи або організації хотіли б залишити в таємниці. Три основних елементи: журналіст проводить розслідування, яке не проводив хтось інший; тема матеріалу достатньо важлива для читача або телеглядача; інші намагаються приховати порушені в розслідуванні факти від громадськості» [1, с. 68]. Автор називає і кращих представників цього напрямку. Це Джим Стіл, Дон Барлетт, Роберт Грін і Лу Кілзер, які отримали по дві Пулітцерівські премії.

В останній чверті минулого століття в американській практичній журналістиці дуже потужно заявило про себе такий напрямок, як споживча журналістика, яка виникла дещо раніше, на рубежі 1960-1970 років. Вона розрахована на задоволення потреб покупців різних товарів та споживачів послуг. Досить сказати, що видання цього напрямку лідирують за сукупним тиражем серед решти періодики, розрахованої на масового читача. Проблематики споживчої журналістики присвячені радіо - і телевізійні передачі, активно використовується комп'ютерна мережа інтернет [2, с. 70].

Таким чином, різні підходи до цілей і завдань журналістики породили безліч течій і напрямів, які сприяють утвердженню партійної моделі ЗМІ, яка, на відміну від олігархічної, передбачає незалежність інформаційної діяльності від владних структур та участь суспільства в діяльності ЗМІ для задоволення насамперед потреб аудиторії. При цьому вся система розвивається горизонтально, розширюючи та варіюючи різноманіття комунікаційних систем. Ця модель тісно пов'язана зі спільною участю громадян в громадських справах, а також з практикою «публічної дипломатії».

Джерела та література

1. Гриценко О., Шкляр В. Преса і політика: проблеми, концепції, досвід. Київ, 2000. 120 с.
2. Палієнко М., Срібняк І. Історія зарубіжної та української журналістики: Методичний комплекс. Київ: НаУКМА, 2003. 90 с.
3. Срібняк І. Історія журналістики (XVII-XX ст.): Підручник для студентів вищих навчальних закладів / МОН України; Держ. установа «Ін-т всесвітньої історії НАН України»; НаУКМА. Київ: ВПЦ НаУКМА, Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2013. 304 с.
4. Срібняк І. Історія журналістики країн світу (XVII-XX ст.): Підручник для студентів вищих навчальних закладів / МОН України; Держ. установа «Ін-т всесвітньої історії НАН України»; Київ. ун-т ім. Б.Грінченка. Київ. ун-т ім. Б.Грінченка, 2013. 264 с.
5. Срібняк І. Історія журналістики: виникнення та розвиток новинних мас-медіа в країнах Європи, Азії та Північної Америки (XVII-XX ст.). Київ, 2018. 156 с.
6. Шелудяков Р., Шелудякова Н. Матеріали американських газет як об'єкт захисту прав інтелектуальної власності США в першій половині XIX ст. Підприємництво, господарство і право. Одеса, №5, 2021. С. 162 – 168.
7. Goldenson L. H. Beating the Odds: The Untold Story Behind the Rise of ABC. Scribner, 1991. 495 p.
8. Harkins A. Hillbilly: A Cultural History of an American Icon. Oxford University Press, 2005. 336 p.
9. Jan Pieterse. Globalization and Culture: Global. Rowman & Littlefield Publishers, 2009. 196 p.

10. Tyler Cowen. Creative Destruction: How Globalization Is Changing the World's Cultures, Princeton University Press, 2004. 192 p.

References

1. Hrytsenko O., Shkliar V. Presa i polityka:problemy, kontseptsii, dosvid.Kyiv, 2000.120 s.
2. Paliienko M., Sribniak I. Istoriia zarubizhnoi ta ukrainskoi zhurnalistyky: Metodychnyi kompleks. Kyiv: NaUKMA, 2003. 90 s.
3. Sribniak I. Istoriia zhurnalistyky (KhVII-KhKh st.): Pidruchnyk dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv / MON Ukrainy; Derzh. ustanova «In-t vsesvitnoi istorii NAN Ukrainy»; NaUKMA. Kyiv: VPTs NaUKMA, Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2013. 304 s.
4. Sribniak I. Istoriia zhurnalistyky krain svitu (KhVII-KhKh st.): Pidruchnyk dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv / MON Ukrainy; Derzh. ustanova «In-t vsesvitnoi istorii NAN Ukrainy»; Kyiv. un-t im. B.Hrinchenka. Kyiv. un-t im. B.Hrinchenka, 2013. 264 s.
5. Sribniak I. Istoriia zhurnalistyky: vynyknennia ta rozvytok novynnykh mas-media v krainakh Yevropy, Azii ta Pivnichnoi Ameryky (XVII-XX st.). Kyiv, 2018. 156 s.
6. Sheludiakov R., Sheludiakova N. Materialy amerykanskykh hazet yak obiekt zakhystu prav intelektualnoi vlasnosti SShA v pershii polovyni XIX st. Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo. Odesa, №5, 2021. S. 162 – 168.
7. Goldenson L. H. Beating the Odds: The Untold Story Behind the Rise of ABC. Scribner, 1991. 495 p.
8. Harkins A. Hillbilly: A Cultural History of an American Icon. Oxford University Press, 2005. 336 p.
9. Jan Pieterse. Globalization and Culture: Global. Rowman & Littlefield Publishers, 2009. 196 p.
10. Tyler Cowen. Creative Destruction: How Globalization Is Changing the World's Cultures, Princeton University Press, 2004. 192 p.

УДК: 02.993

БОРОТЬБА «НЕГАТИВНИХ» ХРИСТИЯН З НАЦІОНАЛ- СОЦІАЛІСТАМИ В ПЕРІОД ТРЕТЬОГО РЕЙХУ

Марія Микосянчик
Рівненський державний гуманітарний університет
Україна, 33027, м. Рівне, вул. Ст. Бандери, 12
e-mail: kiu@rshu.edu.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4308-6434

Анотація. Церква як суспільна інституція відіграє дуже важливу роль в житті християнина, адже вона вибудовує ряд цінностей, які становлять опору внутрішнього світу людського буття. Між фізичним та духовним світом існує взаємозв`язок, посередником якого є Церква. Якщо прослідкувати історичні епохи, то зразу стає зрозуміло, що релігія відігравала велику роль у житті кожного народу. Вона була не менш важлива ніж культура, література та мистецтво й нерідко саме релігія змінювала хід подій в історичному потоці. Основи християнської концепції базуються на Десяти Заповідях, одна з яких застерігає: «Не вбивай». Ця заповідь набрала своєї актуальності в період Другої світової війни, коли на філософській картині світу з`являється новий політичний лідер з нацистськими поглядами, що спричинить масові вбивства людей, які є носієм образу Божого. В умовах таких темних часів нацизму «Християнський вогник світла» намагався, не лише не згаснути, але й протистояти цій « безбожній машині зла».

Ключові слова: церква, нацизм, націонал-соціалізм, християни, клірики, іудеї, фюрер.

Abstract. The church as a social institution plays a very important role in the life of a Christian, because it builds a number of values that form the basis of the inner world of human existence. There is a relationship between the physical and spiritual worlds, the mediator of which is the Church. If you follow the historical eras, it immediately becomes clear that religion played a big role in the life of every nation. It was no less important than culture, literature and art, and often it was religion that changed the course of events in the historical flow. The foundations of the Christian concept are based on the Ten Commandments, one of which warns: "Thou shalt not kill". This commandment gained its relevance during the Second World War, when a new political leader with Nazi views appeared on the philosophical picture of the world, which would cause mass murders of people who bear the image of God. In the conditions of such dark times of Nazism, the "Christian Light of Light" tried not only not to go out, but also to oppose this "godless machine of evil".

Key words: church, Nazism, National Socialism, Christians, clerics, Jews, Führer.

Метою статті є дослідження релігійних трансформацій в період існування Третього рейху на території Німеччини.

Актуальність теми полягає у тому, що сьогодні також тривають воєнні дії спричинені російською агресією й новою безбожною ідеологією рашизму, яка увібрала у себе нацистські погляди й є не менш небезпечною ніж фашизм. Російська церква сьогодні також стоїть перед вибором добра чи зла: стати на бік влади чи засудити агресію та вбивство невинних людей.

Аналіз останніх досліджень. Проблематика дослідження релігійних течій в період Третього рейху є значною. Серед науковців, які працювали над цією тематикою є В.Бондаренко, П. Павленко, Е. Етаксас, Е. Люцер, О. Горкуша, О. Бучма та ін.

Виклад основного матеріалу. Після закінчення періоду Веймарської республіки й проведення виборів в 1933 році, до влади приходить новий політичний діяч, який принесе із собою нову ідеологію, наслідком якої стане Друга Світова війна й великі руйнування на європейському контингенті й не тільки європейському. Якою була позиція християн того часу? Яким було становище церкви?

На території німецької держави періоду Третього рейху проживало більше ніж 40 тис. лютеран і реформаторів, існувало дві найпоширеніших релігійних течії: на півночі – католики, на півдні – протестанти, Німеччина, коли Гітлер прийшов до влади була християнською державою. Усвідомлюючи це, він себе часто позиціонував, як католик й заявив, що буде сприяти поширенню християнства й просити благословення у Бога [5,145]. Насправді, Гітлер не сприймав християнство, тому що воно своїм корінням дуже тісно пов`язане з євреями, німці того часу були ображені на євреїв, вважаючи їх винними у поразці й принижені Німеччини після Першої Світової війни. Натомість Гітлер позитивно сприймав іслам використовуючи його, як каталізатор національних протиріч між племенами на азійському контингенті [5,141].

Одного разу він висловився так: «Нам не пощастило мати неправильну релігію. Чому нам не дісталася релігія Японців, яка вимагає жертви батьківщині як найвищого добра? Мусульманство нам теж пасувало б значно більше, чому нам дісталося християнство з його смиренністю та кволістю? Християнська доктрина спасіння, аж ніяк не вписується в сучасність … це просто не припустимо – розглядати християнську доктрину спасіння, як дороговказ в нинішньому складному житті [142,4]. Натомість вождю більше імпонувала філософія Ніцше, якою він захоплювався й вважав себе верховним месією німців, який підніме арійську пасу понад всі інші нації, яка стане провідною нацією в світі, тай політична команда Гітлера розділяла його погляди щодо християнства, для здійснення своїх планів Гітлеру потрібно було підкорити собі церкву, це він робив поступово, щоб не викликати протесту у людей [8,25].

Тогочасне релігійне становище німецьких християн можна охарактеризувати за двома принципами:

- навіть ще до приходу Гітлера були тісно пов`язані з духом націоналізму й патріотизму, а також мали тісний зв'язок з німецькою культурою

- мало дбали про розвиток та збереження духовних цінностей, натомість вони дотримувалися ліберальних поглядів й приорітетом ставили, як зробити батьківщину сильною [3,245].

Майже всі протестантські церкви вітали прихід Гітлера до влади, вірячи в національний підйом країни [5,101]. Один з християнських пасторів Гінденбург заявив що, прийшов час духовного відродження нації, а в церквах на день народження Рейхсканцлера співали пісні й справляли свято, вважаючи, що їхній фюрер спасе їх від безбожжя [7,50]. Така підтримка була зумовлена обіцянками влади будувати німецьку державу на християнській основі. Слід зазначити, що багато мирян сприймали церкву, як тіло Христове, а значить церква була для них авторитетом і тому вони вбирали в себе ті ідеї та постулати, що лунали з церковної трибуни, багато прихожан довіряли церкві, як найсвятішому образу, який сприяє спасінню душі, але як виявилося вони були обмануті.

З приходом до влади Гітлера протестантська церква почала занепадати й перейшла в стан кризи [2,101]. Християни повірили вождю й заплатили за це велику ціну, тому що церква й соціал-націоналізм настільки протирічать одне одному, що разом їх уявити неможливо [8,72]. Гітлер борючись за розум людей намагався за рахунок їхніх потреб «купити» довіру, завдяки цим методам, йому вдалося відсунути церкву на другий план, тобто йому потрібно було крім політичної влади, отримати контроль над церквою, адже вона мала значний вплив на суспільство [4,392]. Якщо порівнювати ставлення католиків та лютеран до Гітлера, то слід зазначити, що лютерани привітно його зустріли керуючись фазою з Біблії « всяка влада від Бога». Це чітко простежується під час голосувань на виборчих дільницях, де партія Гітлера набрала більш ніж 60 % голосів з боку протестантів.

Натомість інша частина християн, які сповідували католицизм не були такими прихильниками Гітлера, на виборах за нього проголосувало лише 33,2% католиків, яких тоді в державі налічувалося 211 72 087 осіб, тобто третя частина німецького населення [5,69]. З 1934 року держава почала кампанію по боротьбі з церквою, як словесними так і силовими методами. Гітлер бажав створити одну церкву з елементами нацистської ідеології, яка діяла би на території Німеччини [5,146]. В чому це проявлялося? До всіх церков був виданий наказ ліквідувати розп`яття Хреста та інші символи релігійного характеру, замість них поставити свастику (що стане символом пригноблення, страху й на сьогодні є забороненим символом згідно німецького законодавства), відкинути Старий Заповіт, де розповідається про євреїв та переписати Новий Заповіт, або взагалі його замінити на книгу «Моя боротьба», яка несла ідеологію правлячої парті ї[2,69]. Згодом була видана програма, яка складалася з 30 пунктів, суть її зводилася до того, щоб перетворити християнство на слухняне знаряддя праці в руках націонал-соціалізму [2,279].

В таких моментах католицька церква почала чинити спротив, не йдучи на компроміс з владою. Інша частина католиків підтримували владу й створили союз «Хрест і орел», мета полягала в налагоджені відносин між католиками й нацистами, вони виступали за національну політику [5,75]. У1937 році був виданий едикт «З великим занепокоєнням», де Святий престол засудив нацистське світобачення Бога, теорію про зверхність арійської раси над іншими, ось як зреагував Папа Пій XI на ці події: « У борознах де ми старалися сіяти насіння справжнього світла, інші люди – «ворог», як сказано в святому Писані посіяв насіння недовір`я, занепокоєння, ненависті, наклепу, ворожості щодо Хреста і його церкви» [11].

Але не всі християни протистояли владі, інша частина «прогнулася» під режим. Протестанти дуже швидко пішли на співпрацю й у 1933 році об`єдналися в єдину церкву «німецькі християни», цю назву запропонував Гітлер під час наради з німецькими єпископами у Берліні [2,104], ця нова конфесія була монобільшістю у державі в передвоєнні часи. «Німецькі християни» проповідували християнство, як апсолютну протилежність юдаїзму. Ісуса змальовували, як антисеміта, хрест, як символ війни проти євреїв, «німецькі християни» це був штучний проект, який поєднував у собі національну приналежність та

релігійні почуття – цей новий гемодифікований організм повинен був народжувати нових особистостей із закладенням програми нової релігії на чолі з Гітлером, це було не християнство, а німецький соціальний Дарвінізм [1,425].

В богослов`ї XX ст., виник новий термін, який дуже добре характеризує релігійне становище Німеччини в період нацизму, це термін «атеїстичне християнство», суть цього терміну полягає у тому що, християнство перестало захищати ті цінності, що вказані в Євангелії [1,470], але пішли на компроміс з тоталітарною владою й підкорилися їй. Німецькі християни часто вважали себе прототипом Лютера, вважаючи, що надійшли нові часи Реформації, тобто їхня місія змінити підґрунтя релігійного шару консерватизму й створити нову релігію новаторських віянь, в основі якої не Ісус, а Гітлер, не Слово Боже, а книга «Моя боротьба», не євреї вибраний Богом народ, а арійська раса, тобто нацисти намагалися інтерпретувати історичне минуле в своїх цілях [1,212] всі погляди німецьких християн були викладені в публікації: «Дирехтива», яка була популярна в Берліні. Згідно цієї публікації Христос відходив на друге місце, натомість ключову роль почав відігравати Адольф Гітлер, поступово поширюється рух расової нерівності та приписування Ісусу арійської раси [1,14].

За часів існування Веймарської республіки відбувається процес відділення держави від церкви, коли ж приходить Гітлер то навпаки, він зливає церкву й державу в уособлені національної «німецької церкви» [2,144]. У 1933 році мав відбутися Берлінський Синод, на який релігійна еліта появилася з різних релігійних течій в нацистський формі – саме тому цей Синод ще називають «коричневим собором». Ми бачимо що, рівень довіри до держави настільки був сильним, що вони не розуміли що, вже на декілька градусів відходять від живої віри [3,295]. Тут же була укладена Барменська декларація, яка засвідчила, що в релігійному середовищі відбувся розкол, є частина християн, які не сприймають та не підтримують правлячий режим, але будуть дотримуватися принципів моралі [12]. Таку позицію висловив пастор Бонгеффер, який критично оцінив становище німецьких християн, вимагаючи від них смирення та покаяння й примирення з євреями – тобто, виступав проти державної ідеології [4,444]. Пастор Мартін Німеллер, який був другом Бонгеффера, також виступив проти нацифікації церкви. Разом вони утворили «Об`єднання пасторів у біді» – організація, до якої приєднувалися всі пастори та прихожани, які бажали залишитися вірними церковним постулатам, їх кількість нараховувала до 6 тис. осіб, саме це стало початком утворення Сповідницької церкви – нового релігійного руху в Німеччині. До складу цієї церкви водили всі представники релігійних течій, які намагалися дотримуватися церковних доктрин, а не нацизму. Члени Сповідницької церкви взяли за основу відділення від держави й визнали, що на чолі їхньої церкви стоїть Христос, а не фюрер [4,470].

У1936 році Бонгеффер та інші пресвітери надіслали Гітлеру телеграму, де засуджували ненависть до євреїв та дерелігізаційні процеси, які були запущені верховним голово командувачем [6,76]. Відповідь не забарилася, Гітлер звернувся до всіх священників з вимогою присягнути йому на вірність. Це стало викликом для духової еліти того часу, адже відмова в присязі накликала гнів та переслідування влади [6,76]. Всі німецькі християни надсилали телеграми з присягами та молитвами за здоров`я фюрера, але католики та члени Сповідницької церкви відмовилися це робити. Відносини почали напружуватися, потім перейшли в стан контролю й переслідування церкви державою [5,76].

Особливо з критикою на своїх проповідях виступав пастор Бонгеффер – відомий теолог XX ст., вів боротьбу з фашизмом, був опозиційним до існуючої влади, критикував Гітлера, вважаючи, що той створює умови для безбожного ладу, адже наявність кумира у нації призведе до її падіння й краху, бо найвищим авторитетом мав би бути Бог [4,307]. Бонгеффер виступав проти війни й вбивства, він мислив не так як традиційні лютерани, центром його теологічних поглядів була не віра, а Христос. Свої теологічні погляди він виклав у книзі: «Спільне життя» [9,309]. Пізніше він приєднається до змовників проти фюрера й потрапить до концтабору, де його вб`ють незадовго до повалення нацизму у Європі [1,219].

Серед католицького релігійного осередку також звучали критичні проповіді в бік фюрера, зокрема, Фаульфабер, який був одним із лідерів католицької церкви, розвінчав фейки про Старий Заповіт, євреїв, арійську расу, які були нав`язані націонал-соціальною партією, він схилявся до думки, що саме християнство перетворило германські племена в цивілізований народ, пізніше саме ці постулати в майбутньому були взяті за основу теологічних поглядів католицької церкви XX століття [2,92].

Міністр Кемль виступив з промовою де пояснив що, «позитивні християни» це ті які підтримали владу, а ті що суперечать націонал-соціалізму є «негативними християнами». Це викликало бурну реакцію в церковному крузі й Дибіліус написав письмо, де він засудив дії влади, пояснивши, що церква має за основу не расовий поділ, а Кров Ісуса Христа, також він виступив проти націонал-соціалізму, який широко вже тоді пропагувався в освітньому середовищі, серед молоді [4,212].

Кількість годин викладання Закону Божого різко скоротилася й взагалі його майже відмінили, хрест та розп`яття, як символ протестантизму повністю прибрали із шкіл, потім почали припиняти шкільні Богослужіння, молитви перед початком чи в кінці занять, відмінили християнські пісні, далі черга дійшла до бібліотек, підлягали спаленню всі книги релігійного характеру [2,335]. Якщо це схвалювали «німецькі християни» то Сповідницька та католицька церкви боролися за молодь, католицькі вчителі намагалися берегти розум людей від ідей нацизму та недопущення їх вступу в різні політичні організації, наприклад: СС та ін., так само й члени Сповідницької церкви намагалися проводити час з молоддю у вигляді бесід, олімпіад, де роздавали солодощі чи призи, тобто вели просвітницьку роботу [2,296]. Влада зреагувала на це масовими переслідуваннями священнослужителів намагаючись зобразити їх в кримінальному світлі. Вже з 1938 року влада почала масові стеження за католицькими зібраннями, проповідями й намагалися знайти привід для арешту, а невдовзі почалися переслідування за католицькими священниками та пасторами Сповідницької церкви. Гітлер виступаючи на Конгресі заявив, що всі священики, які ув`язнені за непокору владі не можуть бути виправданими. Все це було підготовчим етапом налаштування суспільної думки до початку воєнних дій.

1 вересня 1939 року Гітлер напад на Польщу. Як на це дивилися християни? Позиція була знову ж таки різною. Ось наприклад «німецька церква» підтримала вторгнення в Польщу, вважаючи що, всій нації треба об`єднатися, щоб перемогти, окремі представники виступали проти, але їх виключили із церкви позбавивши права голосу [2,289]. В церквах часто творили молитви за Гітлера та перемогу Рейху, адже вони вважали, що це Божа війна, а ті що гинуть то гинуть по Божій волі й Бог за них воює [8,57]. Представники Сповідницької церкви вважали що, війна це покарання за гріхи німецького народу й багато гине на фронті бо не вірять в Бога [7,42]. Католики категорично не підтримали війну, вважаючи, що війна католиків проти католиків це велике зло [2,351].

Тогочасне германське суспільство було дуже розколотим щодо характеристики чи інтерпретації воєнних дій з точки зору духовного світу. 1941 році «єврейське питання» в Німеччині набрало знову актуальності, адже євреїв почали масово знищувати. Знову на релігійному ґрунті християни розділилися, члени Сповідницької церкви стали на захист євреїв, вважаючи, що це порушення заповіді: «не вбивай» та ніхто не має права розпоряджатися життям людей, крім Бога. З 1938 – 1941 роки переховували тисячами євреїв, за що понесли незаслужене покарання, багато хто був засуджений й відбували строк в концтаборах, деякі потім повернулися, а інші були знищені нацисьтським режимом, наприклад: Мартин Німеллер – пресвітер, був під вартою сім місяців, а потім знову засудили й він просидів в концтаборах до кінця повалення режиму [8,87]. У 1935 році він написав статтю щодо єврейської проблеми, де виступив на захист євреїв, це суперечило державній цензурі, яка піддавала знищенню всіх інакомислячих, М. Німеллер не став винятком [1,218]. Також на захист євреїв виступив Бонгеффер, свої погляди про це він виклав у брошурі: «Тези по єврейському питанні». «Німецькі християни» намагалися уникати єврейської проблеми, вважаючи, що це справи держави, навіть коли у 1938 році відбулися події «Кришталевої

ночі», де було вбито багато-багато невинних людей єврейської крові, «німецькі християни» мовчали у відповідь [2,355].

Деякі християни навіть вважали, що потрібно для євреїв створити окрему єврейську церкву, проти цього категорично виступав Бонгеффер та Німеллер. У1941 – 1942 роках влада почала масовий арешт всіх священників та навіть прихожан, які критикували війну [2,357]. Тому більшість населення підтримували воєнні дії, адже пропаганда затуманила розум людей, вони вважали, що йдуть воювати проти більшовиків та комуністів, але насправді вбивали мирних людей, церква опинилася в стані кризи, появилася «цивілізаційна дірка», коли церква перестала виконувати свої функції: засуджувати насильство, вбивство й перестала співчувати знедоленим, а ті що залишилися вірними християнським принципів потрапили в «табори смерті», де не рідко гинули, як мученики за правду [2,357]. Солдати ж йшли на війну з написом на формі: «З нами Бог» [5,148], зустрічаються письма, у яких солдати писали додому, що вони не бояться помирати, бо виконують волю Божу [9,51].

Це була «темна доба» духовного розвитку німецького суспільства, яке завдячуючи своїй владі перестало розрізняти цінності добра від цінностей зла й піддавшися пропаганді заплямували кров`ю невинних людей свої руки й ввійшли в історію, як сили зла й темряви. Коли вже не вистачало живої сили то почали мобілізувати всіх незалежно від релігійних поглядів, тому медсестри та санітари при нагоді підпільно роздавали в госпіталях та на фронті церковну літературу, листівки, картинки із зображенням святих чи апостолів [1,343], крім того священики намагалися лояльно відноситися до військовополонених й покращити їхні умови проживання [4,347]. У 1944 – 1945 роках, чим ближчим був крах німців на фронті й вони це відчували, тим більше в церквах звучало проповідей, щоб любили ворогів своїх, або нагадували що на тій стороні фронту є також єдиновірці й до них треба відноситися добре [9,89]. Коли Німеччина зазнала бомбардувань, багато християн «прозріли», що підтримували мілітаризм та агресію за що власне й отримують відплату [8,34].

Отже, Церква в період Третього рейху переживала нелегкі часи, коли потрібно було визначитися з своїми цінностями та стати в опозицію до влади, щоб не зраджувати церковним доктринам, влада поділила християн на дві категорії: позитивні та негативні, тобто ті які підтримують її дії, та ті, які не підтримують, поділ відбувався не згідно духовних цінностей, а згідно цінностей правлячого режиму. У складні часи головну роль відповідальності на себе бере саме еліта, адже вона займає провідне місце в управлінській структурі церкви, багато її представників загинули захищаючи цінності добра та милосердя, й хоча церква пройшла через «вогонь випробування» все ж таки багато християн залишилися вірними й не «прогнулися» під владний режим. Гітлер, який позиціонував себе на місце Бога, зруйнував економічно та соціально Німеччину, деморалізував німецьке суспільство й принизив його в очах всього світу, закінчив своє життя самогубством, а церква перейшовши через «просіювання крізь сито» складних часів, вийшла на новий рівень розвитку й зайняла провідне місце в відновлені повоєнної Німеччини.

Джерела та література

1.Бонгефер Д. Спротив і покора. Листи і нотатки з-за грат / пер. з нім. Ксенії Дмитренко. Київ: Дух і літера, 2018. 832 с.

2.Бровко Л.М. *Церва і Третій рейх* / Відп. Ред. О. С. Токарева; Рецензенти В.П. Єрусалимський, О. В. Чернишева. СПб.: Алетея, 2013. 472 с.

3.Ервін Е. Л. *Хрест Гітлера*, / ред. І. Котенко. Київ: Нард, 2005. 523с. (Уроки історії)

4.Метаксас Е. *Боніфер: пастор, мученик, пророк, змовник – праведник проти Третього рейху*, пер. О. Третяченко. Ню-Йорк: Місія Євразія, 2010. 1371 с.

5.Мозговий І. *Нацизм і віра: ставлення керівництва націонал-соціалістичної партії Німеччини до релігії і церкви* / Збірник наукових праць: «Світогляд – філософія – релігія». 2016. №11, С.131-150.

6.Рущак О. *Католицька і протестантська церкви в умовах нацизму: протистояння та опір (1933-1939)* / Acta studiosa: Богословський науковий вісник. 2017. Ч.9. С.67– 68.

7.Bergen. D. Twisted Cross. The German Christian Movement in the Third Reich. Chapel Hill – North Carolina 1996. 358 p.
8.Conway J. The Nazi Persecution of the Churches 1933–1945. Vancouver 1997. 516 p.
9.Matheson P. The Third Reich and the Christian Churches. Michigan 1981. 240 p.
10. Tal. U. Politics and Ideology in the Third Reich. Selected Essays. London 2004. 240 p.
11.29 травня 1934 року розпочався Барменський Синод: веб-сайт. URL: https://www.verbum.com.ua/04/2020/fruits-of-silence/pius-xii-and-wwii/ (дата звернення: 03.11.2023 рік).
12.Пій XII і Друга світова війна: чому мовчав Папа?: веб-сайт. URL: https://c4u.org.ua/29-travnia-1934-roku-rozpochavsia-barmenskyj-synod/ (дата звернення: 02.11.2023 рік).

References

1.Bonhefer D. Sprotyv i pokora. Lysty i notatky z-za hrat / per. z nim. Ksenii Dmytrenko. Kyiv: Dukh i litera, 2018. 832 s.
2.Brovko L.M. Tserva i Tretii reikh / Vidp. Red. O. S. Tokareva; Retsenzenty V.P. Yerusalymskyi, O. V. Chernysheva. SPb.: Aleteia, 2013. 472 s.
3.Ervin E. L. Khrest Hitlera, / red. I. Kotenko. Kyiv: Nard, 2005. 523s. (Uroky istorii)
4.Metaksas E. Bonifer: pastor, muchenyk, prorok, zmovnyk – pravednyk proty Tretoho reikhu, per. O. Tretiachenko. Niu-York: Misiia Yevraziia, 2010. 1371 s.
5.Mozghovyi I. Natsyzm i vira: stavlennia kerivnytstva natsional-sotsialistychnoi partii Nimechchyny do relihii i tserkvy / Zbirnyk naukovykh prats: «Svitohliad – filosofiia – relihiia». 2016. №11, S.131-150.
6.Rushchak O. Katolytska i protestantska tserkvy v umovakh natsyzmu: protystoiannia ta opir (1933-1939) / Acta studiosa: Bohoslovskyi naukovyi visnyk. 2017. Ch.9. S.67– 68.
7.Bergen. D. Twisted Cross. The German Christian Movement in the Third Reich. Chapel Hill – North Carolina 1996. 358 p.
8.Conway J. The Nazi Persecution of the Churches 1933–1945. Vancouver 1997. 516 p.
9.Matheson P. The Third Reich and the Christian Churches. Michigan 1981. 240 p.
10. Tal. U. Politics and Ideology in the Third Reich. Selected Essays. London 2004. 240 p.
11.29 травня 1934 року розпочався Барменський Синод: веб-сайт. URL: https://www.verbum.com.ua/04/2020/fruits-of-silence/pius-xii-and-wwii/ (дата звернення: 03.11.2023 рік).
12.Пій XII і Друга світова війна: чому мовчав Папа?: веб-сайт. URL: https://c4u.org.ua/29-travnia-1934-roku-rozpochavsia-barmenskyj-synod/ (дата звернення: 02.11.2023 рік).

УДК [94 (540)+94 (549.1)]:327 «195»

ФАКТОРИ ПРОТИСТОЯННЯ МІЖ ІНДІЄЮ ТА ПАКИСТАНОМ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XX СТОЛІТТЯ

Владислав Кладько
Рівненський державний гуманітарний університет
Україна, 33027, м. Рівне, вул. Ст. Бандери, 12
e-mail: kvi@rshu.edu.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8743-4535
Інна Мартинчук
Рівненський державний гуманітарний університет
Україна, 33027, м. Рівне, вул. Ст. Бандери, 12
e-mail: inna-martynchuk@ukr.net
ORCID https://orcid.org/0000-0002-7295-4271

Метою дослідження є з’ясування факторів протистояння між Індією та Пакистаном, які спричиняють перманентну конфліктогенну ситуацію в регіоні.

Основними факторами протистояння між Індією та Пакистаном можна назвати: релігійний, етнічний та територіальний. У дослідженні проаналізовано індо-пакистанські війни та роль міжнародної спільноти у вирішенні конфлікту.

Ключові слова: Індія, Пакистан, Кашмір, індо-пакистанські війни та конфлікти.

Vladyslav Kladko, Inna Martynchuk. Factors of confrontation between India and Pakistan in the second half of the 20th century

The article «Factors of confrontation between India and Pakistan in the second half of the 20th century» explores the complex and multifaceted aspects of relations between India and Pakistan during the second half of the 20th century. Focusing on key events and factors, the author reveals mostly tense relations that arose against the background of historical events, religious differences, as well as geopolitical and socio-cultural influences.

The article analyzes events such as the partition of India in 1947, the creation of independent Pakistan and India, and the numerous wars and conflicts that accompanied their relationship. Religious differences, particularly between Hinduism and Islam, defined many of the conflicts, contributing to the formation of national self-determination in both countries.

The author of the article also considers the economic and geopolitical aspects of relations, considering the influence of neighboring states, the geostrategic position of the region and the constant efforts of both countries to ensure their security and influence in the region.

Thanks to an in-depth analysis of events and factors that influenced relations between India and Pakistan, the article makes an important contribution to understanding the dynamics of relations between the two countries in a historical context and contributes to the consideration of possible ways to overcome conflicts and strengthen mutual understanding in the modern world.

Key words: India, Pakistan, Kashmir, Indo-Pakistani wars and conflicts.

Постановка проблеми. Протистояння між Індією та Пакистаном бере свій початок ще у колоніальній період, коли Індостан перебував в залежності від Великої Британії. Після Другої світової війни князівствам Британської Індії дали право обирати приєднання до індуїстської Індії, або мусульманського Пакистану. Не зважаючи на півстолітню історію цих незалежних держав стосунки між ними залишаються конфліктними. З'ясування факторів протистояння між Індією та Пакистаном залишаються актуальним й у XXI ст. оскільки це дозволить краще розуміти перспективи вирішення конфлікту.

Виклад проблеми. Друга половина XX ст. в історії відносин Індії та Пакистану відзначена численними подіями та факторами, які були відображенням релігійних, етнічних та територіальних суперечностей між ними.

Утворення двох держав у 1947 р. відбувалося на релігійних засадах. До Індії відійшли штати, в яких переважали індуїсти, до Пакистану – ті, більшість населення яких сповідувало іслам. Розділення колонії Британської Індії на дві незалежні держави відбулося з кількох ключових причин. В індійському суспільстві існували значні релігійні та етнічні розбіжності. Головна проблема полягала у конфлікті між індуїстами та мусульманами. Пакистан був створений як домівка для мусульманської громади, яка складала велику частину населення Британської Індії.

Після Другої світової війни активізувався національний рух за незалежність під керівництвом Махатми Ганді. Індійська нація вимагала незалежності від британської імперії. Плідним ґрунтом для суверенітету було відчуття національної гідності та прагнення свободи серед індійського населення.

В Індії в цей час спостерігається велике недовір'я між різними релігійними та етнічними групами, яке переростає в нерозуміння та ворожнечу. Завершується британська колонізація, зникає фактор стримуючої сили. Британія втрачала свою силу під тиском національних рухів за незалежність. Змінювалася міжнародна ситуація, розпочиналася «холодна війна» й Велика Британія була готова відпустити свої колонії у незалежність. Обумовлені фактори спричинили поділ Британської Індії на Індію та Пакистан у 1947 році.

Розв'язання проблем між релігійними групами шляхом поділу на дві країни запропонував останній віце-король Індії Луїс Маунбеттен. «План Маунтбеттена» був

викладений у заяві британського уряду від 3 червня 1947 р. Відповідно до цього плану, Індія була розділена на дві частини – Індію (головним чином індуїстську) і Пакистан (головним чином мусульманський). Цей план спрямовувався на уникнення подальших конфліктів та забезпечення мирного розлучення. Розділення колонії Британської Індії на дві незалежні держави – Індію та Пакистан – у 1947 році є однією з найважливіших подій, яка визначила подальший хід подій в Південній Азії та сформувала основи протистояння між цими двома країнами [1]. Цей поділ відбувся в контексті завершення британської колонізації Індії, після довгих років боротьби за незалежність індійського народу. Індія отримала статус секулярної республіки з більшістю індуїстського населення, тоді як Пакистан був створений як мусульманська країна, розділена на Східний та Західний Пакистан (останній – сучасний Пакистан). Поділ мав серйозні наслідки для мільйонів людей, які були змушені переселятися через кордони новостворених країн, спричиняючи гуманітарну кризу та етнічні конфлікти. Поділ Індії на індуїстську Індію та мусульманський Пакистан призвів до виникнення глибоких релігійних та етнічних розбіжностей, які стали основою для подальших конфліктів.

Конфлікт за Кашмір є однією з найбільш важливих і довготривалих проблем у відносинах між Індією та Пакистаном. Розпочавши свою історію ще перед отриманням ними незалежності від Британії у 1947 році, цей конфлікт набував нових розмірів і напруження в різні періоди [2].

Князівство Джамму та Кашмір мало специфічну релігійну ситуацію – верхівка князівства складалася з індуїстів, а більшість населення були мусульманами. Правитель князівства під тиском колоніальної адміністрації спочатку погодився приєднатися чи до Індії, чи до Пакистану, але згодом проголосив незалежність. Таке рішення було продиктовано болісним вибором, що міг спричинити громадянський конфлікт у князівстві.

Кашмір став причиною більшості військових конфліктів між Індією та Пакистаном. Обидві країни претендували на Кашмір і вели активні військові дії у цьому регіоні. Після виходу з регіону Британії, Кашмір, з його гармонією релігійних груп, став спірним регіоном, який обидві країни вважали своєю.

Перша індійсько-пакистанська війна 1947-1948 рр. була ключовою в історії конфлікту за Кашмір. Вона виникла відразу після поділу Британської Індії, коли відбулася масова міграція мусульман та індуїстів між Індією та Пакистаном. Кашмір був індуїстською власністю з значною мусульманською меншиною. Коли індуїстський махараджа Кашміру вирішив приєднатися до Індії, мусульманське населення почало вимагати приєднання до Пакистану. Це призвело до військового конфлікту. Війна закінчилася за посередництва ООН у 1948 році підписанням перемир'я, яке закріпило поділ Кашміру на дві частини за лінією Кері [2].

Перша війна спричинила подальше напруження у відносинах між Індією та Пакистаном. Лінія Кері, яка фактично стала кордоном між адміністраціями Кашміру, відводила визначені території Індії та Пакистану, але залишила конфлікт нерозв'язаним. Це був проміжний результат, який не вирішив основних питань, що виникли в результаті поділу Британської Індії. Лідери обох країн згодились на визначення лінії, яка пройшла через територію Кашміру під контролем обох сторін. Але Індія та Пакистан продовжували висувати територіальні вимоги щодо Кашміру, і Лінія Кері не врегулювала питання статусу самого Кашміру.

Напруга залишалася на високому рівні, і збройні конфлікти в Кашмірі продовжувалися після встановлення Лінії Кері. Це призвело до численних людських жертв та гуманітарних криз. Оскільки, не було постійного рішення стосовно статусу Кашміру, це продовжувало підігрівати ситуацію та сприяло нестабільності в регіоні [3]. Конфлікт щодо Кашміру нівелював можливість поліпшення відносин між Індією та Пакистаном.

Друга індійсько-пакистанська війна 1965 р. спалахнула через спроби Пакистану захопити частину Кашміру [3]. Пакистан прагнув отримати контроль над залишками Кашміру та вів агресивну політику в прикордонних областях. Внутрішня політична ситуація в обох країнах в цей час була нестабільною, особливо в Пакистані. Воєнний конфлікт був

використаний для збільшення популярності правлячого режиму. Війна призвела до значних матеріальних та людських втрат в обох країнах. Інфраструктура регіону була зруйнована, сотні тисяч людей втратили свої житла та найближчих родичів. Після війни між Індією та Пакистаном, за посередництва Радянського Союзу та Сполучених Штатів, було підписано Ташкентський договір 1966 року, який призвів до встановлення миру, але не вирішив основних прикордонних суперечок.

Війна 1965 року поглибила взаємну неприязнь між Індією та Пакистаном й визначила характер подальших стосунків між ними. Цей конфлікт також підкреслив потребу вирішення територіальних конфліктів та вгамування національних амбіцій шляхом мирного діалогу для сприяння стабільності та миру в регіоні.

Третя індійсько-пакистанська війна тривала з 3 до 16 грудня 1971 року й спричинила поділ Пакистану та створення нової незалежної країни – Бангладеш. Цей конфлікт мав значний вплив на регіон та стосунки між Індією та Пакистаном. Причинами війни були незадовільні умови життя східних пакистанців (які стали сучасним Бангладеш). Це викликало незадоволення, оскільки західний регіон домінував у владі та економіці й призвело до політичних суперечок між східним та західним Пакистаном й розпаду пакистанської держави. 9 березня 1971 року пакистанська армія розпочала операцію «Схід», що викликало масштабні порушення прав людини та геноцид.

Після перемоги Індії над Пакистаном, східна частина країни стала незалежною державою, яку назвали Бангладеш. Війна призвела до великої кількості людських жертв і гуманітарної катастрофи з численними внутрішніми переміщеннями населення та порушеннями прав людини. Пакистан втратив підтримку багатьох країн через свої дії, що призвело до ізоляції на міжнародній арені. Створення Бангладеш змінило геополітичну карту Південно-Східної Азії, зміцнивши Індію як головного гравця регіону. Бангладеш зіткнувся з економічними та соціальними викликами, включаючи бідність та перенаселеність. Таким чином, третя індійсько-пакистанська війна та поділ Пакистану породили глибокі соціальні, політичні та економічні виклики для обох країн у регіоні [5].

У 1990-2000-х роках Індія та Пакистан пережили серію терористичних актів у регіоні Кашміру. Ці події спровокували різкі реакції обох країн та продовжили загострювати відносини між ними [4]. Суперечки щодо статусу Кашміру продовжували бути головною причиною конфлікту. Індійська адміністрація Кашміру зіштовхувалася з опозиційними силами, які вимагали незалежності чи приєднання до Пакистану. Відбувалися численні збройні сутички між урядовими військами Індії та повстанцями в Кашмірі, що вело до значних людських та матеріальних втрат [6]. Різні терористичні групи, такі як Лашкар-е-Таїба та Джаїш-е-Мохаммад, активно діяли в Кашмірі, здійснюючи напади на військові та цивільні об'єкти. Індійська армія та сили безпеки Пакистану здійснювали операції проти терористичних груп, але це часто викликало непорозуміння між країнами [5]. Обидві країни збільшили свою військову присутність на кордоні та в Кашмірі для забезпечення безпеки та стримування терористичних активностей.

Індія та Пакистан активно залучалися в дипломатичні переговори для вирішення конфлікту та шукали підтримку міжнародних союзників для боротьби з тероризмом. Збройні сутички та терористичні напади в Кашмірі впродовж 1990-2000-х років продовжували загострювати відносини між Індією та Пакистаном. Ці події служили нагадуванням про складність регіональних відносин та важливість пошуку мирного та дипломатичного вирішення конфлікту для забезпечення стабільності та безпеки в регіоні Південно-Східної Азії. Незважаючи на численні спроби мирних рішень і міжнародних посередників, протистояння за Кашмір продовжувало викликати напруженість у відносинах між Індією та Пакистаном. Конфлікт за Кашмір продовжує залишатися однією з найгостріших точок напруження в регіоні, ставлячи під загрозу мир та стабільність у Південній Азії..

Етнічні меншини та релігійні групи в Індії та Пакистані відіграють важливу роль у протистоянні між цими двома країнами. Групи, які включають мусульман, сикхів, християн

й ін., стали жертвами соціальної, релігійної та політичної напруги, яка історично призвела до конфліктів.

Індійська мусульманська громада, яка становить значну частину населення, стикається з релігійною дискримінацією та соціальним відокремленням у багатьох регіонах Індії. Це призводить до напруженості в релігійних відносинах. Сикхи є значною етнічною групою, що стикалася з соціальною дискримінацією та була об'єктом релігійного насильства в минулому. Християни в Пакистані зазнають обмежень у правах та можливостях через релігійну нетерпимість. Часті напади та дискримінація поглиблюють їх відчуття відокремлення в суспільстві. Ахмаді – мусульманська група, що визнана нетрадиційною в ісламі, стикається зі значними обмеженнями в своїх релігійних практиках та соціальному статусі.

Обмеження прав етнічних та релігійних меншин часто викликає критику від міжнародних спільнот. Міжнародні організації, такі як ООН, підтримують заходи щодо захисту прав етнічних та релігійних меншин. Врегулювання протистояння між Індією та Пакистаном в контексті дотримання прав етнічних меншин вимагає уваги, насамперед, до прав людини, щоб сприяти мирному співіснуванню та стабільності в регіоні.

Протистояння між Індією та Пакистаном в прикордонних областях є однією з ключових сутностей цього конфлікту. Області Кашмір, Пенджаб і Гуджарат, стали центрами напруги через релігійні, етнічні та територіальні питання [9]. Наприклад, Кашмір населений різноманітними групами, включаючи індуїстів, мусульман, пандитів, гуджарів та ін.[5].

Великі релігійні заворушення між індуїстами та мусульманами в Гуджараті в 2002 році призвели до смерті тисяч осіб та знищення великої кількості майна. Конфлікти загалом призвели до великої кількості внутрішньо переміщених осіб та мігрантів, які шукали безпечного укриття в інших частинах країни. Населення в прикордонних областях часто стикається з економічними та соціальними труднощами через нестабільність та руйнівний вплив протистояння. Напружені відносини в прикордонних областях продовжують ускладнювати спроби миру та співробітництва між Індією та Пакистаном. Перманентні конфлікти в прикордонних областях відображають складність та глибину протистояння між Індією та Пакистаном, яке залишається однією з найгарячіших точок напруги в регіоні.

Тероризм та релігійний фундаменталізм є серйозними проблемами для Індії та Пакистану, маючи значний вплив на їхню політичну стабільність, соціальну гармонію та економічний розвиток. Індія стикається з терористичними актами, спровокованими групами як внутрішніми, так і зовнішніми, які прагнуть відділити Кашмір. Пакистан бореться зі терористичними групами, які втручаються в його внутрішні справи та атакують військові та цивільні об'єкти. Індія звинувачує Пакистан у підтримці та спонсоруванні терористичних груп, які вчиняють акти насильства на індійській території. Пакистан також бореться зі своєю власною терористичною проблемою та співпрацює з іншими країнами для боротьби з тероризмом.

В Індії існують релігійні групи та рухи, які прагнуть розширення певної релігійної ідеології, що може вести до конфліктів з іншими релігійними групами. Релігійна фундаменталізація у Пакистані може призвести до радикалізації, особливо серед молоді, що може спричинити внутрішні конфлікти. Релігійна фундаменталізація в Індії може впливати на культурні практики та свободи громадян, обмежуючи їх свободу вибору та віросповідання. У Пакистані суворий підхід до ісламу може призвести до соціокультурних конфліктів та обмежень свободи слова.

Лише продовження дипломатичних зусиль та мирного діалогу між Індією та Пакистаном може допомогти зменшити напругу та сприяти вирішенню проблем тероризму та релігійної фундаменталізації. Підняття рівня освіти та толерантності може допомогти зменшити радикалізацію та екстремізм, сприяючи розумінню та повазі до різних релігійних переконань. Тероризм та релігійна фундаменталізація продовжують залишатися великими викликами для Індії та Пакистану, і вирішення цих питань вимагатиме спільних зусиль, розуміння та співпраці не лише внутрішньо, але й на міжнародному рівні [10].

Одним з безпосередніх наслідків протистояння Індії та Пакистану стала розробка ядерної зброї. Обидві країни розпочали дослідження в ядерній галузі, що призвело до ядерної гонки та значного збільшення напруги в регіоні [4].

Отже, однією з складових протистояння між Індією та Пакистаном є проблеми з меншинами та релігійними групами в обох державах. У другій половині XX ст. відбувалися численні конфлікти з етнічними та релігійними меншинами, які ведуть боротьбу за свої права та рівні можливості.

Складовою конфлікту є тероризм. Відбуваються численні терористичні акти в Індії. В підтримці та фінансуванні терористичних груп, що діють на території Індії звинувачується Пакистан, що поглиблює напруженість між країнами.

Головним питанням, яке неможливо вирішити вже більше аніж півстоліття у відносинах між Індією та Пакистаном залишаються територіальні претензії один до одного в Кашмірі.

Мирному вирішенню конфлікту сприяє діяльність міжнародних посередників, таких як ООН, світових лідерів, які пропонували переговори та мирні угоди. Таким чином, протистояння між Індією та Пакистаном впродовж другої половини XX ст. було наслідком складної суміші історичних, релігійних, територіальних та соціокультурних факторів, які продовжують впливати на відносини між цими країнами й до сьогодні.

Джерела та література

1. Розділ Британської Індії. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Розділ_Британської_Індії (12.09.2023)
2. Історія та сучасний стан Індо-Пакистанського конфлікту. URL: http://kimo.univ.kiev.ua/MVZP/78.htm (15.09.2023)
3. Худолій А.О. Регіональні виміри зовнішньої політики Пакистану. URL: http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/7316 (11.10.2023)
4. Кашмірський конфлікт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Кашмірський_конфлікт (08.09.2023)
5. BBC News Україна. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/features-47393610 (23.09.2023)
6. Ядерні програми Індії та Пакистану: порівняльна характеристика. URL: https://veche.kiev.ua/journal/844/ (12.10.2023)
7. Ядерний потенціал Індії та Пакистану: порівняльна характеристика. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/153587315.pdf (18.10.2023)
8. Релігія в Пакистані. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/ (18.10.2023)
9. Релігія в Індії. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Релігія_в_Індії (25.10.2023)
10. Трамп звинуватив Пакистан у підтримці тероризму. URL: https://lb.ua/world/2017/08/22/374575_tramp_obvinil_pakistan_podderzhke.html (26.10.2023)

References

1. Rozdil Brytanskoi Indii. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Розділ_Британської_Індії (12.09.2023)
2. Istoriia ta suchasnyi stan Indo-Pakystanskoho konfliktu. URL: http://kimo.univ.kiev.ua/MVZP/78.htm (15.09.2023)
3. Khudolii A.O. Rehionalni vymiry zovnishnoi polityky Pakystanu. URL: http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/7316 (11.10.2023)
4. Kashmirskyi konflikt. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Кашмірський_конфлікт (08.09.2023)
5. VVS News Ukraina. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/features-47393610 (23.09.2023)
6. Yaderni prohramy Indii ta Pakystanu: porivnialna kharakterystyka. URL: https://veche.kiev.ua/journal/844/ (12.10.2023)

7. Yadernyi potentsial Indii ta Pakystanu: porivnialna kharakterystyka. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/153587315.pdf (18.10.2023)
8. Relihiia v Pakystani. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/ (18.10.2023)
9. Relihiia v Indii. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Релігія_в_Індії (25.10.2023)
10. Tramp zvynuvatyv Pakystan u pidtrymtsi teroryzmu. URL: https://lb.ua/world/2017/08/22/374575_tramp_obvinil_pakistan_podderzhke.html (26.10.202

УДК 327 (47+57) (73) «19»

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРОТИБОРСТВО МІЖ СРСР І США В ПЕРІОД «ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ»

Катерина Таєр-Ульянова
Рівненський державний гуманітарний університет
Україна, 33027, м.Рівне, вул. С.Бандери, 12
ekaterinataer@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8743-4535

Анотація. У статті висвітлюються витоки та суть інформаційно-ідеологічного протистояння між СРСР і США в період «холодної війни». Стисло описується процес формування двох ворогуючих блоків у повоєнному світі: соціалістичного та капіталістичного. Зазначаються основні відмінні риси американського та радянського підходів до розробки та імплементації основних концептуальних засад інформаційного протиборства. Окреслена колосальна роль ядерного фактора як психологічного чинника стримування двох наддержав від прямого збройного зіткнення. У науковій розвідці згадується низка документів, прийнятих США щодо планів елімінації СРСР та всього соціалістичного світу.

Ключові слова: інформаційне протиборство, «холодна війна», західний та східний блоки, доктрина стримування, доктрина двох таборів, експансіонізм, ядерний фактор.

INFORMATION WARFARE BETWEEN THE USSR AND THE USA DURING THE COLD WAR

Summary

The article highlights the origins and essence of the information-ideological confrontation between the USSR and the United States during the Cold War. The process of formation of two rival blocs in the post-war world: socialistic and capitalistic. The peculiarities of the American and Soviet approaches to the development and implementation of the basic conceptual foundations of information confrontation are described. The colossal role of the nuclear factor as a psychological factor in deterring the two superpowers from direct armed violence is outlined. The scientific study mentions a number of documents adopted by the United States regarding plans for the elimination of the USSR and the entire socialist world.

Key words: information warfare, «cold war», Western and Eastern blocs, doctrine of containment, doctrine of two camps, expansionism, nuclear factor.

Постановка проблеми. 24 серпня 1991року Верховна Рада Української СРСР схвалила Акт незалежності України, та проголосила створення самостійної держави — України [2]. Проте Російська Федерація, як правонаступниця «імперії злас, успадкувала від Радянського Союзу не лише вагомий авторитет у міжнародному політичному житті, а й імперські амбіції щодо України, які полягали у встановленні повного контролю над нашою державою під маскою дружби, партнерства та нібито спільних культурних витоків. З метою реалізації імперського задуму проводилась добре сплановані і, на жаль, ефективні заходи інформаційної війни як в Україні, так і за її межами. Після поразки проросійського режиму В.Януковича і початку російсько-української війни на сході України стало чітко зрозуміло,

що від початку проголошення незалежності Україна не вживала належних заходів з метою інформаційного протиборства. Це підтвердилось неоднозначністю та млявістю реакції світової спільноти на події в Україні 2014 року, що, в свою чергу, відіграло певну роль пасивного заохочення повномасштабного вторгнення у 2022 році. Однак масштабна і відкрита агресія Росії проти України зумовила консолідацію західних демократій під егідою допомоги Україні, що неминуче спричинило протистояння між Росією та Україною і її західними партнерами, яке, згідно з зарубіжними науковцями С. Брюєром та М.Хіршем, є новим протистояння схід-захід, тобто новою «холодною війною» [9][6]. Отже, **головною метою статті є** дослідити інформаційно-ідеологічне протиборство між СРСР та США під час «холодної війни» та проаналізувати його результати.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика «холодної війни» стала предметом вивчення багатьох вітчизняних та закордонних експертів, зокрема таких, як С. Брюєр [6], М.Хірш [9], Е.Оснос [14], М.Лінд [11], П.Аласутрі [5], Я.Романчук [3] та ін.

Виклад основного матеріалу. Термін «холодна війна» був вперше вжитий Дж.Орвелом у статті «Ти і атомна бомба» (1945 рік), де автор пророчо вказує на феномен «миру, що насправді миром не є» [13]. Загального вжитку цей термін набув наприкінці 1940-х років внаслідок його використання радником президента США Б.Барухом та, зокрема, американським журналістом В.Ліпманом [1, с.73].

В самому терміні «холодна війна» закладено зміст боротьби, протистояння, протиборства, в тому числі інформаційного. Інформаційне протиборство — це така форма боротьби, яка полягає у здійсненні впливу на інформаційну сферу противника з метою досягнення своїх цілей, а також вживання заходів із забезпечення власної інформаційної безпеки [4, с.26].

Основна суть «холодної війни» у повоєнному світі полягала у конфронтації, яка в першу чергу, мала ідеологічне підґрунтя, і зумовила формування біполярного світу. Вважається, що каталізатором створення західного блоку на чолі з США стало поширення впливу СРСР у державах центральної та східної Європи через підтримку комуністичних партій та фактичну окупацію цих країн.

Важливо зазначити, що розробка ядерної зброї була критично важливою для СРСР з метою досягнення ядерного паритету, і оскільки США розробили ядерну зброю у 1945 році, Радянський Союз займався шпіонажем. Як реакція на розкриття масштабного «атомного шпіонажу» СРСР в сукупності зі зміною риторики Й.Сталіна щодо співпраці із західними союзниками в негативний бік, відбулася подія, що ознаменувала поворот політики заходу в бік конфронтації.[1, с.72] Мова йде про промову В.Черчіля у Фултоні, суть якої полягала у констатації повоєнного поділу Європи на зони впливу заходу та СРСР, межу між якими було названо «залізною завісою» (iron curtain). Висновок промови полягав у необхідності об’єднання демократичних сил з метою запобігання поширенню комунізму за межі «залізної завіси» [7].

Як наслідок, першим кроком на шляху до формування західного (капіталістичного, демократичного) блоку проголошення президентом США Г.Труменом доктрини стримування, відомої ще як «доктрина Трумена» (березень 1947 року). Згідно з цією доктриною, під «стримуванням» розуміється запобігання поширенню комунізму у світі загалом та в Європі зокрема, яке полягало в забезпеченні фінансовою і військовою допомогою країн, яким загрожує комуністична експансія. Отже, вищезгадана доктрина окреслювала нові пріоритети США, які означали кінець політики ізоляціонізму, та позиціонувала США захисницею вільного, демократичного світу.

Проте ініціація розробки доктрини стримування пов’язана з «Довгою телеграмою» Дж.Кеннана, міністра американського посольства в Москві, надіслана 22 лютого 1946 року до Вашингтону як відповідь на запит пояснити дії СРСР з приводу відмови приєднатись до Міжнародного валютного фонду і Світового банку. В цьому тексті Дж. Кеннан не лише окреслив курс Радянського Союзу на боротьбу з капіталізмом, але й запропонував засади

політики «стримування», яка, після проголошення доктрини Трумена, слугувала основою політичного курсу США щодо СРСР до 1991 року [18].

Як відповідь на доктрину стримування, СРСР проголосив доктрину Жданова, або доктрину двох таборів. Зміст цієї доктрини полягав у поділі світу на два непримиренні табори: «імперіалістичний та антидемократичний» табір під проводом США та «антиімперіалістичний та демократичний» табір, очолюваний СРСР [1, с.76-78].

Проте остаточний поділ світу на східний і західний блоки відбувся після блокади Берліну (1948-1949 роки), що маніфестувала політику експансіонізму СРСР та наочно продемонструвала демократичному світу небажання Радянського Союзу дотримуватись modus vivendi [8].

Проте біполярність світу сформувалась не миттєво, а впродовж 1945-1953 років. З огляду на існування двох полюсів — двох ворогуючих блоків — у міжнародних відносинах часів холодної війни, доцільно розглянути їх формування в інформаційно-ідеологічному контексті.

Для США глобальною ідеологічною доктриною стала Pax Americana – принцип вільного демократичного світу у поєднанні з домінуванням США, які пропонували стабільний мир і процвітання державам, що входять до «американського світу». СРСР виступав за світову революцію та економічну рівність всіх громадян, та головним чином підтримував комуністичні партії [5].

Варто зауважити, що феномен «холодної війни» був би неможливий без ядерного фактора, який відігравав роль стримуючого чинника як для США, так і для СРСР, оскільки ядерний паритет, якого було досягнуто у 1949 році, дозволяв кожному противнику завдати удару у відповідь. Наддержави цілком усвідомлювали, що у нищівній ядерній війні не може бути переможців, тому протистояння перенеслося на інші сфери: економічну — план Маршала з боку США (1947 року) та Рада економічної взаємодопомоги (1949 року), військову (у формі гонки озброєнь) та інформаційно-ідеологічну. Як наслідок, за часів «холодної війни» була здійснена безпрецедентно велика кількість операцій інформаційно-психологічного впливу [1, с.87].

Ми поділяємо думку американського політика та дипломата М. Кокса, який влучно розкрив суть холодної війни, виділяючи п’ять різних рівнів її реальності: стратегічна конфронтація між СРСР та США; ідеологічне протистояння між комунізмом і капіталізмом; географічна та воєнна конфронтація, що зумовила поділ Європи загалом та Німеччини зокрема; постійна боротьба за контроль над країнами третього світу; протистояння двох цивілізацій, кожна з яких вважала, що саме вона репрезентує хвилю майбутнього.[17]

Відтак, однією з характерних ознак «холодної війни» є перенесення «гарячих» зіткнень в Азію, зокрема, в Корею і В’єтнам.

Передумовою війни в Кореї (1950-1953 років) стало рішення, прийняте на Каїрській конференції у 1943 році, де йшлося про позбавлення Японії загарбаних територій, в тому числі й Кореї, яка була в окупації з 1910 року. Наслідком цього рішення став поділ Кореї на північну, контрольовану СРСР, та південну під контролем США у 1945 році, кордон між якими проходив по 38-й паралелі. Тому перетин 38-ї паралелі прорадянськими військами з північної частини поклали початок кінетичним діям в регіоні.[16]

Війна в Кореї стала першою «ідеологічною війною» США та полігоном для випробування нових концепцій ведення психологічної війни, де американці повинні були долати потужний ідеологічний опір, а також маскувати це вторгнення необхідними оборонними діями під егідою ООН. Саме цей збройний конфлікт зумовив реорганізацію апарату психологічної боротьби, зокрема, вперше було створено підрозділи для ведення стратегічної пропаганди.

Управління психологічної війни, що здійснювало інформаційно-психологічні операції в Кореї, у 1956 році було перейменоване на Управління спеціальних методів війни. Це започаткувало вироблення нових концепцій ведення інформаційної війни, які були широко застосовані у В’єтнамі.

У 1964-1973 роках В'єтнам став новим місцем ідеологічно-збройного протистояння між СРСР та США, при цьому США пояснювали військову інтервенцію у В'єтнам теорією доміно, згідно з якою якщо країна попадає під комуністичний вплив, то сусідні країни неминуче стануть також комуністичними. Головна мета США у цій війні — не допустити поширення комунізму у Південно-Східній Азії. [12]

Порівнюючи особливості підходів СРСР та США до ведення ІВ загалом та здійснення інформаційно-психологічних операцій зокрема, стає очевидним контраст між ретельним підходом США та недооціненням значення інформаційно-психологічного впливу Радянським Союзом. Так, у США у 1949 році складено та ухвалено інструкцію для командувачів військ під назвою «Ведення психологічної війни». Власне, це детальний посібник з ведення психологічної війни, який розкриває основні принципи, планування та вибір засобів і методів залежно від конкретної ситуації, а також роль розвідки, захист від інформаційно-психологічних впливів противника тощо. Серед основних принципів, зазначених у документі, можна виділити такі: психологічна війна повинна бути так само ретельно спланована, як і будь-яка військова операція; обов'язкова оцінка ефективності; контроль над можливістю розголошення інформації тощо [9, с.8]. Варто зазначити, що досвід США у веденні інформаційних воєн постійно піддавався аналізу і слугував джерелом вдосконалення і доопрацювання інструкції зі здійснення інформаційно-психологічної війни FM-33. Зокрема, польовий статут FM-33-1 під назвою «Психологічні операції» 1987 року містить концепцію «конфліктів низької інтенсивності», в якій успіх полягає не в перемозі на полі бою, а в ефективних інформаційно-психологічних впливах [4, с.112].

На окрему увагу заслуговує низка документів, прийнятих у США у 1980-х роках, яка містила в собі детальні плани ліквідації Радянського Союзу зокрема та соціалістичного табору загалом. Ці плани включали три етапи: «Перебудова», «Реформа», і «Завершення», які були розраховані на 1985-1990, 1990-1995, 1996-2000 відповідно. Також було ухвалено ряд документів під назвою NSDD (National Security Decision Directives) — директиви рішень з національної безпеки, які стали основою «доктрини Рейгана» - зовнішньої політики США, спрямованої на підтримку антикомуністичних рухів у світі. В деяких з них, наприклад NSDD-75 «Відносини між США і СРСР» (US Relations with the USSR), йшлося про боротьбу з СРСР через пропаганду західного способу життя, знищення патріотичних почуттів громадян соціалістичного табору шляхом дискредитації соціалізму тощо [15].

В СРСР не відводилась належна роль концептуальним підходам і розробці стратегії інформаційних воєн. Єдиний посібник зі спецпропаганди був виданий у 1960 році і обмежувався лише політінформацією винятково під час бойових дій, з чого можна зробити висновок про його поверховість. Зрештою, пропаганда всередині країни та за її межами мала досить абстрактний «класовий» характер і неминуче призвела до виникнення глибокої ідеологічної кризи, яка стала каталізатором розпаду Радянського Союзу у 1991 році [4, с.130].

Висновки і пропозиції. Перемога США у холодній війні є наочним історичним підтвердженням колосальної ролі інформаційно-психологічної складової, яка насправді є вирішальною. У екзистенційній боротьбі за існування Україна наразі займає слабку оборонну позицію щодо інформаційної складової у гібридній війні проти Росії, обмежуючись розвінчуванням фейків та спростувальною реакцією на інформаційні вкиди як в Україні, так і на міжнародній арені.

Тому, враховуючи досвід «холодної війни» 1945-1991 років та значення інформаційно-ідеологічної складової, Україні необхідно заснувати системний стратегічний підхід до ведення інформаційного протиборства, що в свою чергу включає роботу на випередження противника, формування стійкого позитивного іміджу України серед західних союзників зокрема та світової спільноти загалом, створення спеціальних структур щодо розробки та імплементації національної концепції ведення інформаційно-психологічної війни.

Джерела та література

1.Гончар Б. Міжнародні відносини та світова політика. Київ : Київ. нац. ун-т, 2010. 863 с.

2.Про проголошення незалежності України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua//laws/show/1427-12#Text .

3.Романчук Я. Причиною війни стала жага вигоди від миру. Чому НАТО і Європа та США виявилися не готові до агресії Росії. Фокус. 2023. URL: https://focus.ua/uk/opinions/595033-prichinoyu-viyni-stala-zhaga-vigodi-vid-miru-chomu-nato-i-yevropa-ta-ssha-viyavilisya-ne-gotovi-do-agresiji-rosiji.

4.Скулиш Є. Історія інформаційно-психологічного протиборства. Київ : Науково-вид. від. Нац. акад. СБ України, 2012. 211 с.

5.Alasuutari P. The Principles of Pax Americana. Cultural Studies. 2004. Vol. 4, no. 2. P. 246–249.
URL: https://www.researchgate.net/publication/258131196_The_Principles_of_Pax_Americana.

6.Breuer C. The New Cold War and the Return of History. Intereconomics. 2022. Volume 57, no. 4. P. 202–203. URL: https://www.intereconomics.eu/contents/year/2022/number/4/article/the-new-cold-war-and-the-return-of-history.html .

7.Brown C. The Sinews of Peace ('Iron Curtain Speech'). International Churchill Society. URL: https://winstonchurchill.org/resources/speeches/1946-1963-elder-statesman/the-sinews-of-peace/.

8.Cold War: Summary, Combatants, Start & End. HISTORY. URL: https://www.history.com/topics/cold-war/cold-war-history .

9.Hirsh M. We Are Now in a Global Cold War. Foreign Policy. URL: https://foreignpolicy.com/2022/06/27/new-cold-war-nato-summit-united-states-russia-ukraine-china/.

10.Lawton Collins J., F. W. Itsell E. A. FM 33-5 Psychological warfare in combat operations : інструкція. the USA : Department of the army, 1949. 107 p. URL: https://pdfroom.com/books/fm-33-5-psychological-warfare-in-combat-operations/bWx5avYNdBJ/.

11.Lind M. The last days of Pax Americana. New Statesman. URL: https://www.newstatesman.com/international-politics/geopolitics/2023/ 09/last-days-pax-americana.

12.Mouton V. The Cold War (1945–1989). cvce.eu. URL: https://www.cvce.eu/en/obj/the_cold_war_1945_1989_full_text-en-6dfe06ed-4790-48a4-8968-855e90593185.html.

13.Orwell G. You and the Atom Bomb | The Orwell Foundation. The Orwell Foundation. URL: https://www.orwellfoundation.com/the-orwell-foundation/ orwell/essays-and-other-works/you-and-the-atom-bomb/.

14.Osnos E. Sliding Toward a New Cold War. The New Yorker. 2023. URL: https://www.newyorker.com/magazine/2023/03/06/sliding-toward-a-new-cold-war.

15.Reagan R. NSDD - National Security Decision Directives - Reagan Administration. Intelligence Resource Program. URL: https://irp.fas.org/ offdocs/nsdd/.

16.Shnabel J. The Korean War. Office of Joint History Office of the Chairman of the Joint Chiefs of Staff, 1998. URL: https://stacks.stanford.edu/file/druid:/file/druid:hp102vc6689/vol_3pt1.pdf.

17.Singh A. Cold War Different Phases Author Dr Akshay Kumar Singh.pdf. URL: https://drive.google.com/file/d/1F2epLcDorIWAKk1SmGyCMvRes2pvPN5f/view.

18.Wilde R. The Long Telegram of George Kennan and the Birth of Containment. ThoughtCo.URL: https://www.thoughtco.com/what-was-the-long-telegram-1221534.

References

1.Honchar B. Mizhnarodni vidnosyny ta svitova polityka. Kyiv: Kyiv. nats. un-t, 2010.863 s.

2.Pro proholoshennia nezalezhnosti Ukrainy. Ofitsiinyi vebportal parlamentu Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua//laws/show/1427-12#Text .

3.Romanchuk Ya. Prychynoiu viiny stala zhaha vyhody vid myru. Chomu NATO i Yevropa ta SShA vyiavylysia ne hotovi do ahresii Rosii. Fokus. 2023. URL: https://focus.ua/uk/opinions/595033-prichinoyu-viyni-stala-zhaga-vigodi-vid-miru-chomu-nato-i-yevropa-ta-ssha-viyavilisya-ne-gotovi-do-agresiji-rosiji.

4.Skulysh Ye. Istoriia informatsiino-psykholohichnoho protyborstva. Kyiv : Naukovo-vyd. vid. Nats. akad. SB Ukrainy, 2012. 211 s.

5.Alasuutari P. The Principles of Pax Americana. Cultural Studies. 2004. Vol. 4, no. 2. P. 246–249. URL: https://www.researchgate.net/publication/258131196_ The_Principles_of_Pax_Americana.

6.Breuer C. The New Cold War and the Return of History. Intereconomics. 2022. Volume 57, no. 4. P. 202–203. URL: https://www.intereconomics.eu/contents/___year/2022/ number/4/article/the-new-cold-war-and-the-return-of-history.html .

7.Brown C. The Sinews of Peace ('Iron Curtain Speech'). International Churchill Society. URL: https://winstonchurchill.org/resources/speeches/1946-1963-elder-statesman/the-sinews-of-peace/.

8.Cold War: Summary, Combatants, Start & End. HISTORY. URL: https://www.history.com/topics/cold-war/cold-war-history .

9.Hirsh M. We Are Now in a Global Cold War. Foreign Policy. URL: https://foreignpolicy.com/2022/06/27/new-cold-war-nato-summit-united-states-russia-ukraine-china/.

10.Lawton Collins J., F. W. Itsell E. A. FM 33-5 Psychological warfare in combat operations : instruktsiia. the USA : Department of the army, 1949. 107 p. URL: https://pdfroom.com/books/fm-33-5-psychological-warfare-in-combat-operations/bWx5avYNdBJ/.

11.Lind M. The last days of Pax Americana. New Statesman. URL: https://www.newstatesman.com/international-politics/geopolitics/2023/09/last-days-pax-americana.

12.Mouton V. The Cold War (1945–1989). cvce.eu. URL: https://www.cvce.eu/en/obj/the_cold_war_1945_1989_full_text-en-6dfe06ed-4790-48a4-8968-855e90593185.html.

13.Orwell G. You and the Atom Bomb | The Orwell Foundation. The Orwell Foundation. URL: https://www.orwellfoundation.com/the-orwell-foundation/orwell/essays-and-other-works/you-and-the-atom-bomb/.

14.Osnos E. Sliding Toward a New Cold War. The New Yorker. 2023. URL: https://www.newyorker.com/magazine/2023/03/06/sliding-toward-a-new-cold-war.

15.Reagan R. NSDD - National Security Decision Directives - Reagan Administration. Intelligence Resource Program. URL: https://irp.fas.org/offdocs/ nsdd/.

16. Shnabel J. The Korean War. Office of Joint History Office of the Chairman of the Joint Chiefs of Staff, 1998. URL: https://stacks.stanford.edu/file/druid:/ file/druid:hp102vc6689/vol_3pt1.pdf.

17.Singh A. Cold War Different Phases Author Dr Akshay Kumar Singh.pdf. URL: https://drive.google.com/file/d/1F2epLcDorIWAKk1SmGyCMvRes2pvPN5f/vie.

18.Wilde R. The Long Telegram of George Kennan and the Birth of Containment. ThoughtCo.URL: https://www.thoughtco.com/ what-was-the-long-telegram-1221534.

УДК 327:32:008.1

ВПЛИВ КУЛЬТУРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ НА ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ: АНАЛІЗ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ

Інна Вівчар
Рівненський державний гуманітарний університет
Україна, 33028, м. Рівне, вул. Пластова, 31
e-mail:innavivchar79@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9952-5696

Анотація. Стаття є дослідженням визначального впливу культурних особливостей на формування політичних інститутів, зосереджуючись на концепціях легітимності, системах влади та інституційних цінностях. Шляхом аналізу міжнародного досвіду, у статті висвітлено, як культурні відмінності формують уявлення суспільства про легітимність політичної влади, визначають типи політичних інститутів та впливають на прийняття рішень.

Зокрема, автором розглянуто важливий аспект – вплив релігійних особливостей на політичні інституції. Наводять приклади країн з різними релігійними традиціями, такі як Китай, США, Індія, Швейцарія, Японія, Бразилія та Ізраїль, щоб продемонструвати, як різні культурні фактори впливають на політичні структури та системи влади.

Україна також є актуальним прикладом дослідження, де культурна різноманітність, релігійні переконання та історичні традиції формують політичні інституції. Зокрема, розглядаються вплив козацької традиції, роль православ'я та інші культурні аспекти, що визначають специфіку української політичної системи.

У статті вказано, що культурні особливості становлять ключовий фактор у формуванні політичних інститутів, а порівняльний аналіз країн надає можливість зрозуміти різноманітність політичних систем, обумовлену культурним контекстом.

Ключові слова: *політичні інститути, легітимність, демократія, автономія, мультикультуралізм.*

Abstract: The article is an exploration of the decisive impact of cultural characteristics on the formation of political institutions, focusing on concepts of legitimacy, power systems, and institutional values. Through the analysis of international experience, the article highlights how cultural differences shape society's perception of the legitimacy of political power, determine types of political institutions, and influence decision-making.

In particular, the author examines a crucial aspect – the influence of religious characteristics on political institutions. Examples from countries with diverse religious traditions, such as China, the USA, India, Switzerland, Japan, Brazil, and Israel, are provided to illustrate how different cultural factors affect political structures and systems of governance.

Ukraine is also a pertinent case study in the research, where cultural diversity, religious beliefs, and historical traditions shape political institutions. Specifically, the impact of Cossack tradition, the role of Orthodoxy, and other cultural aspects defining the specificity of the Ukrainian political system are examined.

The article emphasizes that cultural characteristics are a key factor in shaping political institutions, and a comparative analysis of countries provides insight into the diversity of political systems determined by cultural context.

Key words: political institutions, legitimacy, democracy, autonomy, multiculturalism.

Актуальність проблеми дослідження. Розвиток сучасного світу значною мірою залежить від побудови ефективного конструкту життєдіяльності суспільно-політичних інститутів та процесів, а також від відповідного стану взаємодії всіх зацікавлених у державотворенні політичних і громадських (суспільних) індивідуальних та колективних суб'єктів (акторів). Стабільність розвитку держави у цьому контексті насправді має ознаки віддзеркалення реальних можливостей удосконалення демократичної практики суспільно-політичних і публічно-управлінських відносин. Але говорити про усталені стандарти

політичного режиму в умовах сучасного глобалізованого світу й при цьому нехтувати певними особливостями еволюції та динаміки демократичних процесів сьогодні було б недалекоглядно.

Актуальність вивчення і дослідження даної теми може бути обґрунтована кількома важливими аспектами:

По-перше, це культурний плюралізм у світі: зростання глобалізації супроводжується розмаїттям культур, що впливає на формування політичних структур. Розуміння, як культурні аспекти впливають на політику, є ключовим для адаптації політичних інститутів до сучасних реалій.

По-друге, сприйняття громадянами: вивчення культурних особливостей допомагає краще розуміти, які цінності і погляди є важливими для населення різних країн. Це впливає на те, які політичні інститути отримують підтримку громадян та які можуть бути сприйняті як відмінні чи неприйнятні.

По-третє, забезпечення стабільності та розвитку: культурні особливості можуть бути важливим фактором для забезпечення стабільності політичних систем і стимулювання ефективного розвитку суспільства. Розуміння цього впливу може служити основою для створення ефективних стратегій управління.

Наступним аспектом є міжнародна співпраця та взаєморозуміння: освіта про вплив культурних особливостей на політичні інститути є важливою для сприяння міжнародній співпраці та підтримки взаєморозуміння між державами. Вона може допомогти уникати конфліктів, що виникають через непорозуміння культурних відмінностей.

А також розробка адаптивних політичних стратегій: культурні особливості можуть бути важливим чинником, який визначає успіх чи невдачу політичних реформ. Дослідження цього впливу дозволяє розробляти адаптивні стратегії, які враховують місцеві умови і реалії.

Отже, вивчення впливу культурних особливостей на політичні інститути має ключове значення для розуміння та вирішення сучасних викликів у глобалізованому світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «інститут» є багатоаспектним за своєю природою. Вивченню його змісту присвячені роботи таких науковців, як Е. Гіденс, Е. Дюркгейм, Т. Веблен. Д. Норт, у яких, досліджуючи процеси інституалізації, вони розглядають інститути як певні правила, що спрямовані на регулювання суспільних відносин. С. Хантінгтон розглядає процес становлення та інституціональної закріпленості інститутів. Дослідження політичних інститутів як організацій здійснюється у роботах Л. Бунецького, О. Зазнаєва. Р. Даль, вивчаючи процеси демократизації, розглядав політичні інститути як організації, на котрі покладено просування демократичних стандартів.

Вивчення проблематики впливу культурних особливостей на формування політичних інститутів залучає багатьох дослідників та вчених з різних галузей науки, таких як політологія, соціологія, антропологія, історія та інші [9, с. 50]. Ось кілька визначених дослідників, які займалися або займаються цією тематикою:

Семюель Гантінгтон – відомий американський політолог, автор концепції «Зіткнення цивілізацій», яка висвітлює вплив культурних особливостей на політичні процеси та інституції, а також автор книги «Стрижень державності», де розглядається взаємодія культур та формування політичних систем. Френсіс Фукуяма – американський політолог, відомий своєю роботою «Кінець історії і останній людина», де він розглядає вплив культурних чинників на політичні інститути в різних частинах світу. Едвард Сейд – англійський соціолог та антрополог, автор праць про культурні впливи на політику та розвиток інститутів. Рональд Інглхарт – голландський соціолог, автор теорії «Постматеріалістична культурна теорія», яка висвітлює культурні фактори в політиці та суспільстві. Джеральдін Хак – соціолог і політолог, її роботи стосуються вивчення культурних чинників в політиці та формуванні інститутів.

Ці дослідники розглядають проблему впливу культурних особливостей на політичні інститути з різних ракурсів, що робить їхні дослідження цінними для розуміння даної проблематики [4, с. 72].

Мета дослідження – проаналізувати міжнародний досвід впливу культурних особливостей на політичні інститути.

Об'єкт дослідження – політичні інститути.

Предмет дослідження – вплив культурних особливостей на політичні інститути.

Виклад основного матеріалу. Інститути виступають структурною основою сучасного суспільства, об'єднуючи його в досягненні конкретних цілей. У науковому просторі дослідження політичних інститутів набуває актуальності в першій половині XX ст., особлива увага приділяється визначенню сутності поняття «політичний інститут», структурних особливостей та впливу на суспільство його взаємовідносин.

Політичні інститути загалом виконують функції забезпечення безперервності суспільного життя, контролю та підтримання порядку, регулювання соціальних процесів, взаємовідносин між індивідами, соціальної інтеграції та політичної соціалізації індивідів тощо.

А. Романюк акцентує увагу на ролі політичних інститутів як механізмів впорядкування та управління політичними процесами. Політичні інститути покликані переводити настрої людей у публічну політику. Існує постійний взаємовплив у шкалі «інститут – індивід». Так, «система інституційних норм, цінностей, зразків взаємодії та стимулів обмежує індивідів, впорядковує їхню діяльність... водночас індивіди, з дій яких складається інститут, здатні змінювати існуючу в інституті систему прийнятих правил» [3, с. 10]. У цьому випадку йдеться насамперед про індивідів, що являють собою у даний момент політичні інститути. Як справедливо стверджував Д. Норт, інколи політичні інститути «створюються для того, щоб служити інтересам тих, хто займає позиції, які дозволяють впливати на формування нових правил» [3, с. 11].

Аналізуючи визначення сутності політичного інституту, А. Романюк спільним у дефініції цього поняття визначає те, що політичні інститути «... виступають певним структурним утворенням, яке задає параметри для взаємовідносин у суспільстві, регламентуючи політичну діяльність» [3, с. 12].

У будь-якому випадку політичні інститути виступають невід'ємними елементами політичної системи суспільства, важливими суб'єктами політики та носіями політичного процесу, що впорядковують політичну організацію суспільства, забезпечуючи її стабільне та тривале функціонування. Політичні інститути творять матеріальну основу політичної системи, виконуючи певні функції для досягнення загальносуспільних цілей. Інститути здійснюють перманентний вплив на політичне життя суспільства та особу, будучи водночас об'єктом впливу інших суб'єктів політики.

Загалом політичні інститути можуть як обмежувати політичну поведінку, так і створювати нові можливості для політичного функціонування, що визначається значною мірою характером політичної системи, політичною культурою та традиціями, зрештою харизмою політичних лідерів.

Таким чином, політичні інститути, будучи невід'ємним елементом політичної системи суспільства, специфічною формою організації владної діяльності та сталим засобом впорядкування політичних відносин, виступають, очевидно, важливими суб'єктами політичного процесу, незамінними гарантами стабільного та тривалого функціонування політичної організації суспільства.

Політичні інститути також слугують інструментом, завдяки якому суспільство в цілому, групою індивідів, індивідом здійснюється представництво чи захист інтересів. Проте слід зауважити, що захист інтересів може здійснюватися лише в рамках встановлених політичними інститутами, вихід за ці рамки може привести до застосування законного покарання [7, с. 69].

Політичний інститут створюється на основі взаємодії в суспільстві, що призводить до виникнення конфліктів у ньому та створення механізму з вирішення таких конфліктів. Саме поява політичних організацій і певних політичних процедур, котрі допомагали взаємодіяти в суспільстві, виступають передумовами виникнення політичних інститутів. Становлення

політичних інститутів у суспільстві базується на його підтримці ним та рівні інституалізації, тобто процес, за допомогою котрого організації та процедури набувають цінності та стійкості. Рівень інституціоналізації вимірюється адаптивністю (ригідністю), складністю, автономією та внутрішньою згуртованістю. Ці критерії допомагають визначити, в першу чергу, стійкість та ефективність організації.

Формування, характер, модернізація політичних інститутів залежить від потреб суспільства та вирішення проблем, що постають перед ним. Реальне виконання політичними інститутами встановлених перед ними цілей сприятиме розвитку суспільства.

Культура, єднаючи суспільства, впливає на всі аспекти їхнього розвитку, включаючи політичну сферу. Тому нами розглянуто, як культурні особливості мають визначальний вплив на формування політичних інститутів, аналізуючи міжнародний досвід [8, с. 13].

Концепції легітимності. Різноманіття культурних переконань визначає різні уявлення суспільства про легітимність політичної влади. Аналізуючи приклади з різних країн, можна виявити, як культурні цінності впливають на те, що суспільство вважає законним та прийнятним у сфері політики [1, с. 282].

Системи влади. Типи політичних інститутів, від демократії до автократії, визначаються великою мірою культурними особливостями. Культурні впливи формують не лише структури влади, а й рівень участі громадян у політичних процесах [2, с. 8].

Інституційні цінності та процеси прийняття рішень. Схильність до консерватизму чи інновацій, колективізм чи індивідуалізм – ці аспекти культури формують ставлення до інституційних цінностей та впливають на шляхи ухвалення політичних рішень.

Розглядаючи культурний вплив на політичні інститути, важливо враховувати різницю між східним та західним підходами. Досвід країн Азії та Європи свідчить про виникнення унікальних систем, сформованих під впливом особливостей їхніх культур. Релігійна культура грає ключову роль у формуванні політичних структур. Зіставлення впливу християнства, ісламу, буддизму та інших релігій дозволяє визначити відмінності в організації суспільства [5, с. 167].

Тому іншим аспектом, який важко переоцінити, є вплив релігійних особливостей на політичні інституції. Розглядаючи міжнародний досвід, важливо зрозуміти, як релігійні переконання визначають ставлення до політики та ролі релігійних інститутів у владі. Наприклад, країни з великим християнським населенням можуть мати інші політичні системи порівняно з країнами ісламської чи буддистської традицій [6, с. 74]. Тому слід згадати та навести конкретні приклади:

1. Китай: конфуціанська традиція та імператорська історія

В Китаї культурні особливості, базовані на конфуціанських принципах, грали ключову роль у формуванні політичних інститутів. Конфуціанська традиція підкреслює ієрархічні відносини, повагу до авторитету та сімейні цінності. Історія імператорської влади покладала акцент на централізованому управлінні. Сучасна китайська політична система вражена цими традиціями, проявляючи себе у сильній владі та обмеженому політичному плюралізмі.

2. США: культурний плюралізм та конституційні принципи

В Сполучених Штатах вплив культурних особливостей проявляється у формі культурного плюралізму та віри в основоположні принципи конституційного лібералізму. Принципи індивідуальних свобод, прав людини та конституційна демократія визначають політичну систему країни. Культурні переконання громадян стали основою для формування конституційних структур та правових гарантій.

3. Індія: релігійний плюралізм та парламентська демократія

В Індії великий вплив на політичні інститути має релігійний плюралізм. Країна, де існують різні релігії, мови та культури, вибрала форму парламентської демократії. Уряд існує в умовах різноманіття, намагаючись забезпечити представництво для всіх релігійних та етнічних груп.

4. Швейцарія: федералізм та культурна автономія

Швейцарія визначається великим культурним різноманіттям, що виражається в змішанні німецької, французької, італійської та ретороманської культур. Федералізм в Швейцарії надає культурним та лінгвістичним групам значний рівень автономії, що рефлектує їхні унікальні потреби та цінності.

5. Японія: культурна вартість групи та консенсус-орієнтована політика

У японській культурі великий накладений акцент на колективізм і взаємозалежність. Це впливає на політичну систему, де важливий акцент робиться на консенсусі та спільному рішенні. Японія володіє унікальною системою партійного уряду, що відображає важливість єднання та згоди в політиці.

6. Бразилія: культурне різноманіття та демократія

Бразильське суспільство визначається значним різноманіттям культур, етнічних груп та соціальних верств. Це різноманіття відображається в політичній системі, яка прагне забезпечити широке представництво різних інтересів через систему демократії та виборчих процесів.

7. Ізраїль: релігійна держава та мультикультуралізм

Ізраїль визначає себе як державу для євреїв, але також ставиться до інших релігій і етнічних груп з повагою. Релігійні закони впливають на правову систему, але держава також визнає та захищає права інших спільнот, що відображає культурний плюралізм.

Ці приклади ілюструють, як культурні особливості країн визначають політичні інститути та формують їхній характер і функції. Кожна культура вносить свій власний внесок у політичну картину, визначаючи, яким чином влада організована та як вирішуються ключові питання суспільства.

Україна, з її багатовіковою історією, культурною різноманітністю та впливом різних цивілізацій, виявляє унікальний вплив культурних особливостей на формування політичних інститутів [3, с. 11].

Політична традиція та поняття героїзму: культурна спадщина, пов’язана з козацькою традицією, вносить свої відмінності в українську політику. Поняття героїзму та незалежності, засвоєне в історії, впливає на політичний активізм та готовність до захисту національних інтересів;

Роль православ’я та інших релігій: релігійна різноманітність, зокрема роль Православ’я, визначає деякі аспекти політичного життя. Вплив церковних інститутів може мати вирішальне значення в ряді питань, від етики до сімейного законодавства;

Етнічна різноманітність та регіональний поділ: розмаїття етнічних груп і регіональні особливості створюють виклики для стабільності та формування політичної системи. Боротьба за ідентичність та інтереси різних регіонів може відображатися в політичних партіях та рішеннях;

Взаємодія з європейськими та західними стандартами: культурна взаємодія зі стандартами Європи та Заходу впливає на політичні інститути, сприяючи реформам та адаптації до міжнародних норм. Вона створює простір для впровадження новаторських моделей управління та правових стандартів.

Ці приклади демонструють, що українські політичні інститути сформовані під впливом багатьох культурних факторів, які визначають їхню специфіку та унікальність в контексті світової політики.

Висновки. Культурні особливості мають значущий вплив на формування політичних інститутів у різних частинах світу. Розуміння цього впливу є важливим для розробки ефективних політичних стратегій та адаптації інститутів до унікальних особливостей культурного середовища. Міжнародний досвід стає цінним джерелом для вивчення та впровадження кращих практик у політичній сфері.

Міжнародний досвід дозволяє виокремити ключові відмінності між східним та західним підходами до політичних інститутів. Різниця в культурних цінностях створює унікальні моделі політичної організації, які обумовлені специфічними історичними та культурними факторами.

У висновках слід зазначити, що розуміння культурних впливів на політичні інститути є важливим для розробки ефективних стратегій управління та демократичного розвитку. Міжнародний обмін досвідом в цьому контексті стає ключовим для розширення розуміння та прийняття найкращих практик. Вплив культурних особливостей на політичні інститути визначає сучасні тенденції у глобальному політичному ландшафті та важливий для сталого розвитку суспільства.

Джерела та література

1. Бортнікова А. В. Часова зумовленість традицій формування і розвитку політичних інститутів та процесів. *Гілея: науковий вісник*, (135), 2018. С. 281–285.
2. Гапоненко В. А. Сутність поняття демократичний політичний інститут: специфіка застосування в Україні. *Hileya: Scientific Bulletin / Gileya*. 2019, Issue 149, Part 3, P. 16.
3. Демчишак Р. Наукові підходи до розуміння сутності поняття політичний інститут. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*, (27). 2015. С. 9–14.
4. Долженков О. О. Методологічні проблеми порівняльного аналізу політичних інститутів та процесів. *Політичне життя*. 2022. С. 70–77.
5. Древаль Ю. Д., Кузнецов А. О., Заїка С. О. Соціокультурний аспект політичної модернізації. *Актуальні Проблеми Державного Управління*. 2020. № 1 (57). С. 165–173. URL: https: // doi. org / 10.34213 / ap. 20.01.19 (дата звернення: 17.01.2024).
6. Зайончковський Ю. В., Осіпов О. М. Механізм формування політичних інститутів у науковій літературі. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки*, *2* (14). 2018. С. 71–79.
7. Петров П. Г. Політичні інститути: узагальнення змісту підходів до визначення поняття. Науково-теоретичний альманах Грані, 20 (9), 2017. с. 64–71. URL: https: // doi. org / 10.15421 / 1717123 (дата звернення: 17.01.2024).
8. Теоретико-методологічні підходи до вивчення суспільно-політичних інститутів та процесів: колективна монографія за заг. ред.: Юрія Остапця і Маріана Токаря. Каф. політ. і держупр.; Ужгород. нац. ун-тет. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2022. 560 с.
9. Точицький М. С. Поняття політичної культури у світлі сучасних політологічних дискусій. Політикус: наук. журнал. 2019. № 6. С. 49–53.

References

1. Bortnikova A. V. Chasova zumovlenist tradytsii formuvannia i rozvytku politychnykh instytutiv ta protsesiv. Hileia: naukovyi visnyk, (135), 2018. S. 281–285.
2. Haponenko V. A. Sutnist poniattia demokratychnyi politychnyi instytut: spetsyfika zastosuvannia v Ukraini. Hileya: Scientific Bulletin / Gileya. 2019, Issue 149, Part 3, P. 16.
3. Demchyshak R. Naukovi pidkhody do rozuminnia sutnosti poniattia politychnyi instytut. Ukrainska natsionalna ideia: realii ta perspektyvy rozvytku, (27). 2015. S. 9–14.
4. Dolzhenkov O. O. Metodolohichni problemy porivnialnoho analizu politychnykh instytutiv ta protsesiv. Politychne zhyttia. 2022. S. 70–77.
5. Dreval Yu. D., Kuznetsov A. O., Zaika S. O. Sotsiokulturnyi Aspekt Politychnoi Modernizatsii. Aktualni Problemy Derzhavnoho Upravlinnia. 2020. № 1 (57). S. 165–173. URL: https: // doi. org / 10.34213 / ap. 20.01.19 (data zvernennia: 17.01.2024).
6. Zaionchkovskyi Yu. V., Osipov O. M. Mekhanizm formuvannia politychnykh instytutiv u naukovii literaturi. Suchasne suspilstvo: politychni nauky, sotsiolohichni nauky, kulturolohichni nauky, 2 (14). 2018. S. 71–79.
7. Petrov P. H. Politychni instytuty: uzahalnennia zmistu pidkhodiv do vyznachennia poniattia. Naukovo-teoretychnyi almanakh Hrani, 20 (9), 2017. s. 64–71. URL: https: // doi. org / 10.15421 / 1717123 (data zvernennia: 17.01.2024).
8. Teoretyko-metodolohichni pidkhody do vyvchennia suspilno-politychnykh instytutiv ta protsesiv: kolektyvna monohrafiia za zah. red.: Yuriia Ostaptsia i Mariana Tokaria. Kaf. polit. i derzhupr.; Uzhhorod. nats. un-tet. Uzhhorod: Polihraftsentr «Lira», 2022. 560 s.

9. Tochytskyi M. S. Poniattia politychnoi kultury u svitli suchasnykh politolohichnykh dyskusii. Politykus: nauk. zhurnal. 2019. № 6. S. 49–53.

УДК[94:327 (73)] :355.422 (477) «2014/2022»

ПОЗИЦІЯ США ЩОДО РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ В 2014-2022 РОКАХ

Владислав Климовець
Рівненський державний гуманітарний університет
Україна, 33027, м. Рівне, вул. Ст. Бандери, 12
ORCID: https://orcid.org/ 0000-0002-2432-3421
e-mail: e-mail: kvi@rshu.edu.ua
Інна Мартинчук
Рівненський державний гуманітарний університет
Україна, 33027, м. Рівне, вул. Ст. Бандери, 12
e-mail: inna-martynchuk@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/ 0000-0002-7295-4271

Метою дослідження є з’ясування позиції США щодо розв’язання війни РФ в Україні у 2014-2022 рр. США заявили про свою підтримку територіальної цілісності та суверенітету України відразу після початку агресії Росії в Криму та на Донбасі. Допомога США полягала як в гуманітарній підтримці, так і міжнародних активностях американських дипломатів.

Ключові слова: агресія РФ, конфлікт на сході України, США, санкції, гуманітарна допомога, міжнародна політика.

Vladyslav Klymovec, Inna Martynchuk. The position of the USA regarding the conflict in Donbas in 2014-2022.

The purpose of the study is to clarify the position of the USA regarding the resolution of the Russian Federation's war in Ukraine in 2014-2022.

Throughout 2014-2015, the United States unequivocally expressed support for Ukraine in the context of Russian aggression and events in the east of the country. President Barack Obama, along with Vice President Joe Biden and Secretary of State John Kerry, actively condemned the annexation of Crimea and upheld Ukraine's territorial integrity. Obama announced economic sanctions against Russia, emphasizing the unacceptability of invasion and promoting a peaceful resolution to the conflict. Biden made statements advocating active support for the Ukrainian people and condemning aggression, implementing this through diplomatic and humanitarian initiatives. Secretary of State Kerry played a key role in diplomatic efforts to resolve the conflict, and his statements underscored the importance of supporting Ukraine and ensuring Russia's adherence to international standards. These officials also reinforced their statements with specific measures aimed at supporting economic and political stability in Ukraine, demonstrating the resolute commitment of the United States to upholding principles of international law and sovereignty. J. Biden continued the policy of supporting Ukraine while in the post of president.

Key words: aggression of the Russian Federation conflict in the east of Ukraine, USA, sanctions, humanitarian aid, international policy.

Постановка проблеми. Конфлікт на Донбасі, який розпочався в 2014 році, став однією з найважливіших геополітичних подій у сучасному світі. Після анексії Криму Росією в березні 2014 р. одразу розпочалися військові дії на сході України між українськими військами та проросійськими сепаратистами, які отримували військову підтримку Росії. Ця ситуація викликала обурення міжнародної спільноти та призвела до введення санкцій проти Росії. Першочергове значення для вирішення конфлікту мала позиція США, визначення якої й зумовлює тему цього дослідження.

Виклад матеріалу. Реакція США на анексію Криму Росією в 2014 році була енергійною та включала різні елементи, включаючи заяви, санкції та дипломатичні заходи. Заяви та виступи високопосадовців США та адміністрації Обами щодо анексії Криму в 2014 році відображали визнання незаконності дій Росії.

6 березня 2014 року, після того, як Росія вже почала анексію Криму, Президент Обама виступив з офіційною заявою, в якій він засудив дії Росії та підкреслив невизнання анексії. Він визначив це як «насильницьке діяння» та повідомив, що США та їх партнери «не визнають результати так званого референдуму, проведеного під російським наглядом» [12].

Обама заявив про готовність США введення санкцій проти Росії та посилення оборонних можливостей для своїх союзників в регіоні.

Державний секретар Джон Керрі виступав активно щодо проблеми анексії Криму. У своїх виступах він засуджував дії Росії та відзначав невизнання міжнародною спільнотою анексії. 2 березня 2014 року Дж. Керрі відвідав Київ, де він зустрівся з українськими лідерами та висловив підтримку суверенітету та територіальної цілісності України.

В ООН представники США активно виступали проти анексії Криму. Постійний представник США в ООН, Саманта Пауер, заявляла про «найбільше порушення суверенітету і територіальної цілісності в Європі з часів Другої світової війни» [3]. Дипломатичні заходи та санкції стали ключовими інструментами в реакції США на агресивні дії Росії. Адміністрація Обами продовжувала співпрацювати з іншими країнами та міжнародними організаціями для спільного протистояння російській агресії в Україні [3].

Економічні санкції, введені США у зв'язку з анексією Криму та подіями на сході України, стали важливим інструментом тиску на Росію. США ввели заборону на ввезення товарів та послуг з Криму до США. Це стосувалося не тільки кримських товарів, але також послуг та інвестицій. Було введено санкції проти окремих російських осіб, а також компаній, які брали участь в анексії Криму, або підтримували дії на сході України. Ці санкції включали замороження активів та обмеження фінансових операцій. Російські компанії та фінансові установи стали об'єктом обмежень у доступі до міжнародних фінансових ринків. Це ускладнило для російських компаній залучення інвестицій та отримання кредитів на світових ринках [9].

США ввели обмеження на експорт та постачання ряду товарів і технологій, що можуть бути використані в російських секторах енергетики, оборони та інших стратегічних галузях. Економічні санкції, введені США мали серйозний негативний вплив на російську економіку та фінансовий сектор, що призвело до економічних втрат для Росії.

США активно співпрацювали з іншими країнами, зокрема з країнами Європи, для координації санкцій та створення єдиної стратегії щодо тиску на Росію. Санкції постійно оновлювалися та розширювалися відповідно до розвитку ситуації. США продовжували долучати нові особи та компанії до списку санкцій, які стосувалися анексії Криму та конфлікту в Україні.

США активно взаємодіяли з іншими країнами, зокрема країнами Європи, для обговорення спільних заходів щодо засудження анексії та введення санкцій проти Росії. Було проведено ряд міжнародних консультацій і самітів для узгодження спільних позицій. США виступали в рамках Організації Об'єднаних Націй, Європейської Ради та інших міжнародних організацій з висловленням засудження анексії та вимогами поваги до міжнародного права. Дипломатичні зусилля супроводжувалися введенням економічних та політичних санкцій проти Росії. США активно виступали за міжнародний тиск на Росію з метою відновлення територіальної цілісності України. Таким чином, США активно підтримували Україну на дипломатичному рівні, допомагаючи їй представляти свої інтереси та аргументувати свою позицію на міжнародному рівні [6].

Протягом періоду з 2014 по 2022 роки США надавали військову допомогу Україні для підтримки її обороноздатності у зв'язку з подіями на сході країни та анексією Криму Росією. США постачали Україні бойову техніку, включаючи легкі броньовані автомобілі, радіостанції та інші засоби комунікації, а також захисне обладнання для військових.

Американські інструктори та військові консультанти проводили тренування та консультації для українських військових, допомагаючи підвищити їхню ефективність та професіоналізм. США надавали медичну допомогу та підтримку, включаючи навчання персоналу швидкої медичної допомоги та надання медичного обладнання. США активно співпрацювали з іншими країнами та міжнародними організаціями для координації допомоги Україні та створення спільної стратегії відповіді на виклики на сході країни [8].

Також США надавали Україні невійськову допомогу, включаючи комунікаційне обладнання, медичне спорядження, одяг та інші матеріальні ресурси для підтримки військових та рятувальних операцій.

Постачання військової допомоги в Україну США зазнали еволюції під керівництвом різних президентів: Б. Обами, Д. Трампа та Дж. Байдена.

Під час президентства Б. Обами (2009-2017) було надано важливу невійськову допомогу та матеріальну підтримку Україні, але поставки бойової техніки були обмеженими. Значна увага приділялася тренуванням та консультаціям для українських сил безпеки, а також наданню необхідних невійськових ресурсів.

Під час президенства Д. Трампа (2017-2021) відбулось певне розширення поставок військової допомоги. Зокрема, США надали Україні протитанкові ракетні системи Javelin. Д. Трамп також збільшив фінансову допомогу для України та здійснював постачання бойової техніки для зміцнення обороноздатності [3].

Під керівництвом президента Дж. Байдена з 2021 року військова допомога Україні продовжувалася. Було оголошено нові поставки американської військової техніки та спорядження. Збільшено фінансову допомогу для України, включаючи кошти на підтримку безпеки та обороноздатності.

В період з 2014 по 2022 роки Україна та США співпрацювали в рамках різних міжнародних програм, спрямованих на підтримку суверенітету, безпеки та розвитку України та брали активну участь в роботі різних міжнародних організацій.

США залишалися постійним членом Ради Безпеки ООН та активно впливали на рішення, пов'язані з міжнародною безпекою. США взяли участь у роботі Європейської Ради та Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), роблячи свій внесок у вирішення питань безпеки та сприяння демократії в регіоні [5]. США залишалися ключовим членом НАТО та грали важливу роль у забезпеченні колективної безпеки та оборони союзників.

США взаємодіяли з іншими країнами через СОТ, вносячи свої пропозиції та беручи участь у торговельних домовленостях та брали участь у роботі G7 та G20, де обговорювалися економічні питання та стратегії у великому міжнародному форматі. США брали активну участь в діяльності Світового банку та МВФ, сприяючи фінансовій стабільності та економічному розвитку у світі.

В усіх цих організаціях США продовжували виступати важливим гравцем, формулюючи та впливаючи на міжнародну політику та економіку відповідно до своїх національних інтересів.

Україна збільшила рівень співпраці з НАТО, зокрема через Партнерство заради миру та інші інструменти співпраці. Взаємодія включала тренування, обмін досвідом та надання підтримки в підготовці та стандартизації військових сил. Україна співпрацювала з НАТО в рамках численних ініціатив, таких як партнерство для миру, участь в програмах «Партнерство заради миру» та «Партнерство в глобальних викликах».

Оцінити, за якої саме адміністрації було найбільше сумісних ініціатив між США та Україною, досить складно, оскільки багато проектів та ініціатив були результатом послідовної роботи кількох адміністрацій. Однак можна виділити певні тенденції та акценти.

Під час президенства Д. Трампа виділялися поставки протитанкових ракетних систем Javelin та збільшення військової допомоги. Були здійснені конкретні кроки для зміцнення обороноздатності та безпеки України.

За президенства Дж. Байдена було продовжено підтримку України та збільшено військову допомогу. Продовжувалася співпраця в галузі енергетики, економіки та оборони.

Кожна адміністрація мала свої пріоритети та акценти в сфері співпраці з Україною. Важливо враховувати, що співпраця була складною і багатогранною, а кожна адміністрація працювала в умовах мінливого міжнародного середовища.

Співпраця у сфері енергетики між США та Україною в період з 2014 по 2022 роки охоплювала кілька ключових напрямків, включаючи питання енергетичної безпеки, розвитку відновлюваних джерел енергії та підвищення енергоефективності й подолання енергетичної залежності України від РФ.

США надавали підтримку Україні в питаннях енергоефективності. Це включало в себе проекти з модернізації житлового фонду, впровадження енергозберігаючих технологій та стандартів. Проекти співпраці в газовій сфері включали модернізацію газотранспортної системи, розвиток газового ринку та підвищення технічної ефективності видобутку та транспортування газу. У рамках реформ енергетичного сектору в Україні спостерігалася співпраця з американськими експертами та організаціями для підтримки лібералізації енергетичного ринку та створення конкуренто спроможного середовища [13].

Протягом періоду з 2014 по 2022 роки було реалізовано кілька енергетичних проектів в Україні за участю США та інших міжнародних партнерів. Спільні проекти у сфері відновлюваних джерел енергії включали в себе будівництво сонячних та вітрових електростанцій. Ці проекти спрямовані на розвиток «зеленої» енергії та зменшення вуглецевих викидів. Проекти з модернізації газотранспортної системи України мали на меті підвищення ефективності та безпеки транспортування газу. Зокрема, це стосувалося реконструкції та модернізації газопроводів.

Проекти співпраці включали в себе підвищення енергоефективності та модернізація електромереж, впровадження ефективної регуляторної системи, створення конкурентного ринку енергії та підвищення прозорості [8]. Проекти зменшення енергетичної залежності від імпорту, включаючи розвиток місцевого видобутку та розподіл енергоресурсів.

Ці проекти були спрямовані на розвиток сталої та ефективної енергетичної системи в Україні, зниження залежності від імпорту та сприяння сталому розвитку. Участь США та інших міжнародних партнерів допомогла Україні реалізувати інноваційні технології та модернізувати енергетичний сектор країни.

Гібридна війна та інформаційна війна стали ключовими аспектами сучасних міжнародних конфліктів. У контексті України та інших країн, що стикалися з гібридною війною, США відіграють важливу роль у допомозі та підтримці [2]. Вони активно надавали інформаційної підтримки, розкриття дезінформації та пропаганди, що походила від противників. Це включало фінансування проектів, які допомагали встановлювати правдивість інформації та боротися з фейками. Щодо проектів у галузі кібербезпеки, США та Україна активно співпрацювали для зміцнення кібернетичної безпеки та захисту від кіберзагроз. Спільне кіберпартнерство було започатковано для обміну інформацією про кіберзагрози, взаємодії в галузі кібербезпеки та спільного реагування на кібератаки. США надавали експертну допомогу та організовували тренування для фахівців з кібербезпеки в Україні. Це допомогло підвищити кваліфікацію та готовність до дій в умовах кіберзагроз.

США та Україна спільно виступали на міжнародних форумах та дипломатичних платформах для підтримки міжнародних стандартів у галузі кібербезпеки та спільного висвітлення проблем. Україна розвивала та вдосконалювала свої національні стратегії та плани кібербезпеки, а США надавали консультативну підтримку та допомогу у їх реалізації. Співпраця між урядовими та приватними секторами у сфері кібербезпеки сприяла обміну інформацією та технічною допомогою для захисту критичної інфраструктури.

США надали підтримку в галузі кіберзахисту та кібербезпеки, сприяючи розвитку та зміцненню інфраструктури для захисту від кібератак. Це стосувалося як урядових, так і неурядових структур [4]. Ці ініціативи та проекти стали частиною загальної стратегії по

зміцненню кібербезпеки та протидії кіберзагрозам у контексті загальної безпекової ситуації в регіоні.

Співпраця між США та Україною у сфері інформаційної підтримки в контексті гібридної війни проти Росії включала різноманітні заходи та ініціативи.

США сприяли створенню вільних та незалежних медіа в Україні. Це включало фінансову допомогу, навчання журналістів та сприяло розвитку медіа-інфраструктури. Підтримка антитролінгових ініціатив та проектів, які ставили на меті виявлення та протидію дезінформації з боку Росії. Це включало аналіз та висвітлення маніпулятивної інформації [10].

США також надавали експертну підтримку для аналізу та оцінки ситуації в галузі інформаційної безпеки та гібридної війни, висвітлювали експертні думки та аналізували важливі події. Україна активно залучалася до інформаційної дипломатії для висвітлення власної позиції та пошуку міжнародної підтримки. США організували просвітницьку кампанію з розкриття фактів щодо порушень міжнародного права Росією. Запускали та фінансували проекти, спрямовані на розвиток інформаційної освіти, медіаграмотності та критичного мислення в Україні. Ці заходи були спрямовані на підвищення стійкості та резистентності українського суспільства до інформаційних загроз, а також на активне висвітлення ситуації в регіоні на міжнародній арені [16].

Отже, США активно підтримували Україну в гібридній війні проти Росії. Надана допомога включала військову підтримку, економічні санкції проти РФ, фінансову допомогу для української економіки, інформаційну дипломатію для висвітлення агресії Росії та заходи з кіберзахисту для захисту важливих інформаційних інфраструктур. Ці заходи були спрямовані на зміцнення стійкості та резистентності України в умовах гібридної війни.

Зміна політичної адміністрації в США може впливати на спосіб, яким надається підтримка Україні, включаючи аспекти політичні, економічні та військові.

Адміністрація Обами була активною в підтримці України, особливо під час Кримської кризи та конфлікту на сході країни. Була надана значна економічна та гуманітарна допомога, включаючи санкції проти Росії та важлива військова допомога.

Б. Обама висловив глибоку обуреність анексією Криму Росією та підтримав територіальну цілісність та суверенітет України. Адміністрація Обами була активною у введенні санкцій проти Росії, спрямованих на тиск на російську економіку та владу. Адміністрація Обами розпочала важливу програму військової допомоги для України, включаючи надання необхідного військового спорядження та тренування для українських Збройних Сил. Обама відзначав важливість енергетичної безпеки та економічної підтримки для України. Розглядався варіант допомоги в справах енергетики та розвитку української економіки. Адміністрація Обами активно взаємодіяла з міжнародними партнерами для підтримки України, зокрема в рамках спільної дії з Європейським Союзом та іншими країнами. Обама осуджував агресивну політику Росії в Україні та вказував на неприпустимість порушення міжнародного права [11]. В адміністрації Обами США активно долучалися до міжнародних ініціатив, таких як Група з подолання кризи в Україні, спрямованих на розв'язання конфлікту та надання допомоги Україні.

Загалом, адміністрація Обами визначалася активним висловленням підтримки України та впровадженням конкретних заходів для зміцнення безпеки та стійкості країни в умовах геополітичних турбулентностей.

Під час президентства Дональда Трампа (2017-2021) підтримка України залишалася важливою частиною зовнішньої політики США. Адміністрація Трампа продовжила надання військової допомоги Україні. Були здійснені поставки сучасного військового обладнання, включаючи протитанкові ракети. Санкції проти Росії, введені ще за адміністрації Обами, були продовжені та розширені у зв'язку з агресією проти України.

Трамп зустрічався з українськими лідерами, зокрема з президентом Петром Порошенком та його наступником Володимиром Зеленським. Хоча слід заначити, що зустрічі високопосадовців з Росії також відбувалися, включаючи саміт G20. Трамп

висловлював підтримку розвитку енергетичної безпеки України та підписав закон щодо підтримки санкцій щодо російського газу.

Президент-республіканець звертав увагу на можливості економічної співпраці між США та Україною. Трамп висловлював підтримку миротворчій діяльності в регіоні та підкреслював необхідність реформ в Україні, зокрема в боротьбі з корупцією та політичному вдосконаленні. Адміністрація Трампа опинилася в центрі уваги у зв'язку з імпічментом, пов'язаним із спробами тиснути на Україну з метою отримання свідчень, що могли нанести політичну шкоду опоненту Трампа. За президенства Трампа був ухвалений Закон про національну оборону, який, серед іншого, передбачав додаткові санкції проти Росії та збільшення військової допомоги Україні [7].

У цілому, підтримка України залишалася однією з пріоритетних справ адміністрації Трампа, хоча були моменти напруження та дебатів в американському політичному просторі.

Адміністрація Джо Байдена (з 20 січня 2021 року) продовжила підтримку України та взяла участь у вирішенні геополітичних викликів у регіоні. Вона продовжила надавати важливу військову допомогу Україні, включаючи поставки зброї та військового обладнання. США висловлюють підтримку суверенітету та територіальної цілісності України та підкреслюють важливість боротьби з корупцією та впровадження [15].

Адміністрація Байдена продовжила підтримувати санкції проти Росії у зв'язку з агресивною політикою в Україні, включаючи анексію Криму та конфлікт на сході країни. Байден провів телефонні розмови та взаємодіяв з українським президентом Володимиром Зеленським, висловлюючи підтримку та обговорюючи ключові питання відносин між двома країнами.

Україна залишилася важливим стратегічним партнером для США в контексті регіональної безпеки та стабільності. Адміністрація Байдена продовжила ініціативи щодо енергетичної безпеки та розвитку української економіки [1].

Звертається увага на розширення торговельних та економічних відносин між двома країнами. Адміністрація Байдена продовжила підтримувати боротьбу України з корупцією та вимагає впровадження необхідних політичних та правових реформ. США продовжили активну участь в міжнародних ініціативах та організаціях, спрямованих на підтримку України та забезпечення безпеки в регіоні. Представники адміністрації Байдена публічно висловлюють підтримку України та засуджують агресію Росії на міжнародних платформах.

У цілому, адміністрація Байдена підтримала стратегічні відносини з Україною, акцентуючи на зміцненні безпеки, демократії та економічного розвитку країни.

Отже, протягом періоду з 2014 по 2022 роки, українське питання стало ключовою складовою міжнародної політики США. Від анексії Криму Росією, російсько-українського конфлікту на сході України до повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р., й до сьогодні, Сполучені Штати взяли на себе активну роль у підтримці територіальної цілісності, суверенітету та демократії української держави. Адміністрації Обами, Трампа та Байдена підтверджували свою підтримку Україні через введення санкцій проти Росії, надання важливої військової допомоги, розвиток енергетичної та економічної співпраці. Дипломатичні ініціативи та участь в міжнародних організаціях підкреслили зобов'язання США щодо підтримки України в умовах геополітичних викликів та зміцнення регіональної стабільності. Незважаючи на зміни у владі, українське питання залишалося важливою позицією в зовнішній політиці США, підкреслюючи стратегічне партнерство та спільний інтерес у забезпеченні мирного та стійкого розвитку регіону.

У політиці Демократичної партії протягом зазначеного періоду спостерігався ряд ініціатив та заходів, спрямованих на підтримку суверенітету та безпеки України в умовах геополітичних викликів. В ряді випадків Демократична партія акцентувала увагу на необхідності дипломатичних рішень та співпраці з міжнародними союзниками у вирішенні кризових ситуацій.

Супроти цього стояла політика Республіканської партії, яка визначалася великою мірою акцентом на важливості забезпечення безпеки та стратегічного партнерства з

Україною. Республіканці підкреслювали необхідність твердості у відносинах з Росією та підтримували введення санкцій у відповідь на агресивні дії.

Однак, важливо відзначити, що в той час як і Демократична, і Республіканська партії висловлювали підтримку Україні та виступали проти російської агресії, існували внутрішні розбіжності та варіації в підходах. Це може бути пов'язано зі складністю міжпартійних відносин, внутрішньою динамікою внутріпартійної боротьби, а також змінами у глобальному середовищі.

Отже, США рішуче засудили анексію Криму Росією в 2014 році та взяли на себе активну роль у відзначенні цього порушення міжнародного права. Державні представники, включаючи Президента та Державного секретаря, активно виступали з заявами, в яких висловлювалася рішуча засудження анексії та вимога відновлення територіальної цілісності України. США ввели економічні санкції проти Росії, обмежуючи доступ до фінансових ринків та введення заборон на ввезення. У той же час, США активно підтримували Україну, надаючи військову допомогу та взаємодіючи з міжнародними партнерами для координації заходів проти агресії. Дипломатичні зусилля включали роботу в міжнародних організаціях та акцентували на важливості спільної реакції міжнародної спільноти на порушення міжнародного правопорядку.

Отже, можна констатувати, що з самого початку конфлікту, Сполучені Штати Америки заявили про свою глибоку стурбованість щодо ситуації в Україні та наголосили на підтримці її суверенітету і територіальної цілісності. Першим кроком в цьому напрямку була публічне засудження анексії Криму та заява підтримки України у боротьбі з проросійськими силами.

США застосували ряд дій для підтримки України в її конфлікті на Донбасі. В першу чергу Сполучені Штати надали гуманітарну допомогу Україні, включаючи медичні засоби, їжу та матеріали для внутрішньо переміщених осіб. По-друге, уряд США надавав Україні військове обладнання, таке як бронежилети, нічні приціли та інше, що допомагало українським військам в забезпеченні їх безпеки. По-третє, Сполучені Штати ввели санкції проти Росії, спрямовані на покарання за анексію Криму та підтримку проросійських сил на сході України.

Високопоставлені посадовці США, включаючи Президента та державних секретарів, публічно виражали підтримку України та засуджували дії Росії. Роль США у конфлікті на Донбасі зростала – вони стали активними учасниками дипломатичних спроб досягнення миру, включаючи Мінський процес.

Джерела та література

1. Винницький М. Український Майдан, російська війна. Хроніка та аналіз Революції Гідності, 2021 р. 560 с. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID=&S21COLORTERMS=0&S21STR=0016029 (11.11.2023).

2. Кононенко К. А. Системна криза міжнародної безпеки: Близькосхідно-Чорноморський простір, 2016. 60 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2016-09/sustemna_kriza-a24f7.pdf (11.10.2023).

3. Офіцинський Ю. Р. Російська агресія на Донбасі в сучасній українській історіографії, 2017. 135 с. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlui_2017_6_15 (21.09.2023).

4. Офіцинський Ю. Р. Російсько-українська війна 2014-2018 рр. (За матеріалами газети The New York Times), 2023. 240 с. URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwiiqd7T0peDAxUxSvEDHe5BD7IQFnoECAgQAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.uzhnu.edu.ua%2Fuk%2Finfocentre%2Fget%2F64204&usg=AOvVaw2PuPU5K0k-iG5T2eWx_21g&opi=89978449 (18.11.2023).

5. Перші Мінські домовленості, 2014 рік. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/5/b/140221.pdf (09.10.2023).

6. Розумний О. М. Російська політика пам'яті як складова гібридної агресії проти України: технологія, результативність, способи протидії, 2017. 77 с. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drsk_2020_4_7 (26.09.2023).

7. Російсько-українська війна: як Україні створити свою суб'єктивність і вижити? *Український інститут майбутнього,* 2022. URL: https://uifuture.org/publications/rosijsko-ukrayinska-vijna-yak-ukrayini-stvoryty-svoyu-subyektnist-i-vyzhyty/ (15.11.2023).

8. Ситник О. Історичні витоки російсько-української війни 2014-2017 років, 2017. 81 с. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eehb_2017_2_10 (03.10.2023).

9. Ткач В. Ф. Спецпропаганда як інформаційний складник гібридної війни Росії проти України, 2016. 109 с. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sppol_2016_1_12 (11.10.2023).

10. Українське суспільство в умовах війни. *Національна Академія наук України. Інститут соціології*, 2022. 410 с. URL: https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/maket-vijna...2022dlya-tipografiivse.pdf (05.10.2023).

11. Anders Åslund. Ukraine: What Went Wrong and How to Fix It, 2015. 274 p.

12. Annexation of Crimea: A masterclass in political manipulation. *Journal of Al Jazeera*. URL: https://www.aljazeera.com/opinions/2019/3/16/annexation-of-crimea-a-masterclass-in-political-manipulation (23.10.2023).

13. Pomerantsev P. This Is Not Propaganda: Adventures in the War Against Reality, 2019. 256 p.

14. Richard Sakwa. Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands. London: I.B. Tauris, 2015. 297 p.

15. Robert Legvold. Managing the New Cold War. *Foreign Affairs*, 2014. URL: https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2014-06-16/managing-new-cold-war (04.11.2023).

16. Sanctions and Preventive War. *Journal of Conflict Resolution*. URL: https://www.jstor.org (09.11.2023).

References

1. Vynnytskyi M. Ukrainskyi Maidan, rosiiska viina. Khronika ta analiz Revoliutsii Hidnosti, 2021 r. 560 s. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID=&S21COLORTERMS=0&S21STR=0016029 (11.11.2023).

2. Kononenko K. A. Systemna kryza mizhnarodnoi bezpeky: Blyzkoskhidno-Chornomorskyi prostir, 2016. 60 s. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2016-09/sustemna_kriza-a24f7.pdf (11.10.2023).

3. Ofitsynskyi Yu. R. Rosiiska ahresiia na Donbasi v suchasnii ukrainskii istoriohrafii, 2017. 135 s. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlui_2017_6_15 (21.09.2023).

4. Ofitsynskyi Yu. R. Rosiisko-ukrainska viina 2014-2018 rr. (Za materialamy hazety The New York Times), 2023. 240 s. URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwiiqd7T0peDAxUxSvEDHe5BD7IQFnoECAgQAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.uzhnu.edu.ua%2Fuk%2Finfocentre%2Fget%2F64204&usg=AOvVaw2PuPU5K0k-iG5T2eWx_21g&opi=89978449 (18.11.2023).

5. Pershi Minski domovlenosti, 2014 rik. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/5/b/140221.pdf (09.10.2023).

6. Rozumnyi O. M. Rosiiska polityka pamiati yak skladova hibrydnoi ahresii proty Ukrainy: tekhnolohiia, rezultatyvnist, sposoby protydii, 2017. 77 s. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drsk_2020_4_7 (26.09.2023).

7. Rosiisko-ukrainska viina: yak Ukraini stvoryty svoiu subiektyvnist i vyzhyty? Ukrainskyi instytut maibutnoho, 2022. URL: https://uifuture.org/publications/rosijsko-ukrayinska-vijna-yak-ukrayini-stvoryty-svoyu-subyektnist-i-vyzhyty/ (15.11.2023).

8. Cytnyk O. Istorychni vytoky rosiisko-ukrainskoi viiny 2014-2017 rokiv, 2017. 81 s. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eehb_2017_2_10 (03.10.2023).

9. Tkach V. F. Spetspropahanda yak informatsiinyi skladnyk hibrydnoi viiny Rosii proty Ukrainy, 2016. 109 s. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sppol_2016_1_12 (11.10.2023).

10. Ukrainske suspilstvo v umovakh viiny. Natsionalna Akademiia nauk Ukrainy. Instytut sotsiolohii, 2022. 410 s. URL: https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/maket-vijna...2022dlya-tipografiivse.pdf (05.10.2023).

11. Anders Åslund. Ukraine: What Went Wrong and How to Fix It, 2015. 274 p.

12. Annexation of Crimea: A masterclass in political manipulation. *Journal of Al Jazeera*. URL: https://www.aljazeera.com/opinions/2019/3/16/annexation-of-crimea-a-masterclass-in-political-manipulation (23.10.2023).

13. Pomerantsev P. This Is Not Propaganda: Adventures in the War Against Reality, 2019. 256 p.

14. Richard Sakwa. Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands. London: I.B. Tauris, 2015. 297 p.

15. Robert Legvold. Managing the New Cold War. *Foreign Affairs*, 2014. URL: https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2014-06-16/managing-new-cold-war (04.11.2023).

16. Sanctions and Preventive War. *Journal of Conflict Resolution*. URL: https://www.jstor.org (09.11.2023).

УДК 327: 316.77 (477)

СТРАТЕГІЧНІ КОМУНІКАЦІЇ УКРАЇНИ

Оксана Кундеус
Рівненський державний гуманітарний університет
Україна, 33027, м.Рівне, вул. Ст. Бандери, 12
e-mail: oksana.kundeus@rshu.edu.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1162-3858

Стаття присвячена осмисленню, відносно, нового явища для міжнародних відносин – стратегічним комунікаціям. Надано визначення поняттю «стратегічні комунікації» як окремого явища для дослідження, з'ясовано та вказано на їхню сутність, мету, критерії успішної реалізації. Стратегічні комунікації є сукупністю засобів впливу на громадськість, що впроваджуються у внутрішній та зовнішній політиці, сприяючи реалізації інтересів суб'єктів політики.

Визначено, що стратегічні комунікації широко використовуються в політичній практиці НАТО та ЄС. Встановлено поточний стан та розвиток співпраці ЄС і НАТО з Україною у сфері стратегічних комунікацій.

З'ясовано значення та важливість стратегічних комунікацій в сучасну епоху для України, осмислюється досвід використання інструментів стратегічних комунікацій в умовах повномасштабної війни РФ проти України.

Доведено, що стратегічні комунікації є важливим та невід'ємним атрибутом зовнішньої політики держав, насамперед, України, який охоплює багато вимірів та впливає на загальний розвиток та образ суб'єктів міжнародної взаємодії. Система стратегічних комунікацій України націлена, передусім, на задоволення національних інтересів і конструювання позитивного та привабливого іміджу в очах міжнародної спільноти.

Ключові слова: стратегічні комунікації, НАТО, ЄС, євроантантична інтеграція України, російсько-українська війна.

STRATEGIC COMMUNICATIONS OF UKRAINE

Kundeus Oksana

The article is devoted to the understanding of a relatively new phenomenon for international relations - strategic communications. The concept of «strategic communications» as a separate phenomenon for research is defined, its essence, purpose, and criteria for successful implementation are clarified and indicated. Strategic communications are a set of means of influencing the public, used in domestic and foreign policy, promoting the realization of the interests of political subjects.

It was determined that strategic communications are widely used in the political practice of NATO and the EU. The current state and development of EU and NATO cooperation with Ukraine in the field of strategic communications is established.

The meaning and importance of strategic communications in the modern era for Ukraine is clarified, the experience of using strategic communications tools in the conditions of a full-scale war of the Russian Federation against Ukraine is analyzed.

It has been proven that strategic communications are an important and integral attribute of the foreign policy of states, primarily of Ukraine, which covers many dimensions and affects the general development and image of the subjects of international interaction. Ukraine's strategic communications system is primarily aimed at satisfying its national interests and constructing a positive and attractive image in the eyes of the international community.

Key words: strategic communications, NATO, EU, Euro-Atlantic integration of Ukraine, Russian-Ukrainian war.

Постановка проблеми. Важливою тенденцією двадцять першого століття є глобалізація міжнародних відносин та посилення фактору стратегічних комунікацій у зовнішній політиці держав. Значення стратегічних комунікацій як окремої галузі дослідження стало стрімко зростати протягом останніх десятиліть. Для держав у системі міжнародних відносин сучасного типу важливо наповнювати комунікації з іншими суб'єктами зовнішньої взаємодії певним порядком і планом.

Здатність до комунікацій є невід’ємною цінністю для держав у всьому світі і, зокрема, для України, оскільки вона є державою в умовах війни, для якої надзвичайно гостро постає питання підтримання зв’язків та діалогу з країнами.

Тому, постає потреба розглянути стратегічні комунікації як важливе явище сучасності для ефективної взаємодії на рівні акторів міжнародних відносин, їхні особливості, інструменти та, насамперед, їхнє значення для України на тлі російського повномаштабного вторгнення у лютому 2022 року.

Мета статті - дослідити механізми реалізації концепцій стратегічних комунікацій в Україні в контексті співпраці з євроатлантичними структурами, що є важливим засобом у боротьбі з дезінформацією.

Аналіз досліджень та публікацій. Проблематика стратегічних комунікацій, особливостей їх використання в умовах сучасної політичної дійсності представлена в наукових розвідках таких вітчизняних учених, як А. Баровська, С. Гуцал, Д. Дубов, О. Кушнір, Є. Макаренко, М. Ожеван, Г. Саймон, В. Ліпкан, Г. Почепцов, Є. Тихомирова та ін. Але актуальність та проблематика теми статті потребують подальшого опрацювання у даній сфері.

Виклад матеріалу. Повномасштабна війна, розв’язана Росією проти України, має ряд складових і різноспрямованих наслідків. З одного боку, російська збройна інтервенція де-факто прискорила євроінтеграційні процеси в Україні, сприяла євроатлантичному об’єднанню нації. Війна призвела до масової «вестернізації» українського суспільства і вкоренила ідею безальтернативності та незворотності руху до ЄС та НАТО.

Водночас зміцнилася солідарність Києва та Заходу у протистоянні країні-агресору. Рішення щодо надання Україні статусу кандидата на вступ до ЄС є свідченням консолідації країн-членів Євросоюзу на українському напрямі, відповіддю об’єднаної Європи на неоімперську загарбницьку політику Росії. Це рішення мало політико-безпековий характер, оскільки Україна захищає ЄС від континентальної експансії Кремля, і фактично від

української армії нині залежить політичний лад і майбутнє Євросоюзу. У цьому головна значимість української євроінтеграції для ЄС і головна відмінність від інших претендентів на вступ - Молдови, Грузії, балканських країн.

Отримання вказаного статусу вимагає від керівництва держави пошуку додаткових інструментів імплементації рішень, спрямованих на забезпечення успішності євроінтеграційного процесу. Зважаючи на потребу постійної взаємодії з внутрішньою та зовнішньою громадськістю, домінування в ЄС практик відкритості та партнерського діалогу доцільним є залучення ресурсного потенціалу саме стратегічних комунікацій. Загалом стратегічні комунікації спрямовані на усвідомлення громадськістю цінностей та політики держави, активізацію залучення ресурсного потенціалу стейкхолдерів до реалізації ключових стратегій державного розвитку та національних інтересів у цілому [17].

Варто відмітити, що Україна усвідомила необхідність та важливість стратегічних комунікацій ще в 2014 році, з початком російської агресії. Тому, наша держава першою закріпила поняття стратегічні комунікації у державних документах – Воєнній доктрині України [14], Доктрині інформаційної безпеки України [15] та Стратегії інформаційної безпеки України [12]: Стратегічні комунікації – скоординоване і належне використання комунікативних можливостей держави – публічної дипломатії, зв'язків з громадськістю, військових зв'язків, інформаційних та психологічних операцій, заходів, спрямованих на просування цілей держави.

У розвитку стратегічних комунікацій на національному рівні Україна досягла певного успіху, але він може бути підсилений за рахунок синергії та поглиблення співробітництва з НАТО та Європейським Союзом, які приділяють увагу цій сфері діяльності вже тривалий час і мають напрацювання як на національному та регіональному рівнях.

З метою покращення координації європейської і євроатлантичної інтеграції та розвитку стратегічних комунікацій наприкінці квітня 2016 року вперше в історії України у складі Уряду було створено посаду віцепрем'єр-міністра з європейської та євроатлантичної інтеграції [13].

Практично одразу після того, як з 1 вересня 2017 року Угода про асоціацію між Україною та ЄС повністю набула чинності, у жовтні того ж року Кабінет Міністрів України схвалив Стратегію комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018-2021 роки, щорічно схвалюються плани заходів з її імплементації. «Масштабність процесу європейської інтеграції України та впровадження положень Угоди про асоціацію, вплив цих процесів на життя кожного громадянина робить необхідним проведення потужної роз'яснювальної та комунікаційної роботи», - сказано у цій Стратегії. Одним із пріоритетних завдань визначено «протидію дезінформації, спрямованій на дискредитацію відносин України з ЄС та майбутнього членства України в ЄС» [7].

Зазначимо, що 09 грудня 2022 року було схвалено Кабінетом міністрів України Стратегію комунікації у сфері європейської інтеграції на період до 2026 року. Головна мета полягає в утвердженні в українському і європейському суспільстві свідомої підтримки набуття повноправного членства України в Європейському Союзі, інтеграції в європейський економічний, культурний і політичний простір та здійснення внутрішніх реформ і перетворень, спрямованих до вільного, справедливого, демократичного, успішного суспільства, що спирається на європейські цінності: гідність, рівність, права людини, верховенство права, свободу та демократію [8].

Під час 20-го Саміту Україна-ЄС, який відбувся 9 липня 2018 року у Брюсселі, було досягнуте спільне рішення посилити роботу зі стратегічних комунікацій. Розвиток такої співпраці був конкретизований під час засідання Ради асоціації 17 грудня 2018 року. Ключовими інституціями ЄС з реалізації цих рішень є Представництво України в ЄС та Консультативна місія ЄС в Україні, які зосереджуються на поширенні інформації про ЄС, розвитку урядових структур у сфері стратегічних комунікацій, посиленні їхньої комунікації з неурядовими інституціями, а також безпекових структур з населенням, та протидії дезінформації [11, с.15].

Співпраця між Україною та ЄС у протидії дезінформації та пропаганді розпочалась дещо раніше. Для вирішення цих питань команда East StratCom Task Force ще у 2015 році створила неформальну робочу групу з урядом України для допомоги з визначенням стратегічних комунікацій та запровадила ініціативу щодо підтримки українських ЗМІ. EUvsDisinfo — це головний проект робочої Європейської служби зовнішніх дій. Головне завдання даного проекту, це краще прогнозування та реагування на поточні кампанії дезінформації Російської Федерації, які впливають на Європейський Союз, його держави-члени та країни спільного сусідства. Аналіз веб-сайту цієї групи ЄС показує, що велика частина розвінчувань російської пропаганди припадає на факти, що стосуються України [6]. У січні 2019 року міністри закордонних справ країн ЄС обговорили розвиток співпраці у цій сфері з міжнародними організаціями та іншими країнами, включаючи Україну [11, с.15].

Представництво Європейського Союзу в Україні в інформаційній сфері зосереджує зусилля на: поширенні інформації про ЄС та його співпрацю і допомогу Україні; налагодженні сталої комунікації з громадянським суспільством; оперативному висвітленні подій та рішень в ЄС; підтримці свободи медіа. Зокрема, Представництво ЄС створило систему онлайн-консультацій з представниками громадянського суспільства та розробило Дорожню карту ЄС для взаємодії з громадянським суспільством в Україні [1].

Варто відмітити три рівні імплементації стратегічних комунікацій у політичній сфері: стратегічний, практичний, оперативно-тактичний.

На стратегічному рівні відбувається формування євроінтеграційного порядку денного, що здійснюється Президентом України, представниками його Офісу, а також іншими владним структурами [17].

Можна констатувати, що активізації включеності у міжнародний порядок денний питання євроатлантичної інтеграції України сприяв відчайдушний спротив українського народу російській повномасштабній агресії. По-перше, ведення оборонної операції та планування наступальних дій, готовність відстоювати такі цінності, як свобода, незалежність, права людини – все це спонукало очільників ЄС та НАТО до публічного визнання права українського народу бути частиною євроатлантичного життєвого простору. По-друге, керівництво України також активізувало політико-комунікативну діяльність, спрямовану на внутрішню та зовнішню громадськість, з метою формування тематичного інформаційного контенту та необхідного емоційного фону сприйняття інформації про боротьбу України за цінності свободи, миру та демократії всієї Європи.

Відтак із стратегічного рівня відбувається перехід до практичного рівня реалізації стратегічних комунікацій. Він передбачає включеність політичних суб'єктів у формування ключових інформаційних повідомлень, вибір інструментарію політикокомунікативної діяльності та каналів комунікації з громадськістю. У цьому контексті використовується такий політико-технологічний інструментарій: 1) зв'язки із громадськістю, а саме організація спеціальних подій та комплексна взаємодія зі ЗМІ; 2) публічна дипломатія, а саме партнерський діалог і співробітництво із стейкхолдерами у різних форматах; 3) проведення тематичних інформаційних кампаній [18].

На офіційному веб-сайті Кабінету Міністрів у розділі «Євроінтеграція» розміщується актуальна інформація для громадськості відносно таких напрямів діяльності, як виконання Угоди про асоціацію та синхронізація законодавства держави з правовим полем ЄС. Також постійно оновлюється новинна стрічка відносно тематичних подій та заходів, до яких долучається Україна у контексті євроінтеграційного процесу [4].

За підтримки ЄС у межах Проєкту «Підтримка впровадження Угоди про асоціацію між Україною та ЄС» створено веб-сайт «Євроінтеграційний портал». На ньому розміщується систематизована інформація про напрямки діяльності Президента, Прем'єр-міністра та інших посадових осіб України, а також спеціальні тематичні події, що організовуються у контексті реалізації євроінтеграційного порядку денного [5].

Оперативно-тактичний рівень організації стратегічних комунікацій передбачає синхронізацію розповсюдження змісту інформаційних повідомлень і моніторинг зворотного

зв'язку. Можна констатувати, що в умовах воєнного часу інформаційні повідомлення стосовно процесів євроінтеграції систематично розповсюджуються на національному, регіональному та місцевому рівнях управління за допомогою різних каналів комунікації. Зміст вказаних повідомлень синхронізовано з визначеним керівництвом держави внутрішнім порядком денним. Водночас є суттєва проблема із забезпеченням інформування населення, яке проживає на тимчасово окупованих територіях та зазнає інформаційно-психологічного впливу з боку держави-агресора [17].

Аналізуючи співпрацю НАТО з Україною у сфері стратегічних комунікацій відзначимо, що вона є змістовно наповненою та документально визначеною. Створення і розвиток спроможностей у сфері стратегічних комунікацій для оборони держави є одним із завдань Альянсу у наданні допомоги Україні. НАТО надає сприяння як державним установам, так і громадським організаціям, в тому числі через імплементацію Дорожньої карти Партнерства зі стратегічних комунікацій Україна-НАТО. Цей документ 22 вересня 2015 року підписали Секретар Ради національної безпеки й оборони України Олександр Турчинов разом з Генеральним Секретарем НАТО Йєнсом Столтенбергом. Дорожня карта спрямована на здійснення комплексної підтримки нашої держави у сфері стратегічних комунікацій, зокрема протидії російській пропаганді та інформуванні громадськості про події в Україні [16].

Зазначимо, що документ є рамковим і дозволяє впроваджувати різноманітні програми й проекти. Він передбачає підготовку персоналу, сприяння розбудові профільних структур і розвитку законодавства, проведення наукових досліджень тощо, допомагає інформувати громадськість про події в державі та протидіяти російській пропаганді. Дорожня карта є єдиною угодою такого роду між НАТО і країною-партнером та передбачає дорадчу допомогу щодо розвитку українських органів влади, їхнього управління ризиками у сфері безпеки та реагування на них через впровадження стратегічних комунікацій [11, с.16].

Також під час зустрічі 22 вересня 2015 року міністром закордонних справ України Павлом Клімкіним та Генеральним секретарем НАТО Йєнсом Столтенбергом було підписано Угоду між Урядом України та Організацією Північноатлантичного договору про статус представництва НАТО в Україні. (ратифікована Законом України від 04.02.2016 р.) [2]. Ці два документи заклали фундамент подальшої співпраці [10, с.433].

Практичну реалізацію було розпочато у 2016 р., а саме – проведенням у березні спільно Міністерством інформаційної політики України (МІП), РНБОУ і Центром інформації та документації НАТО в Україні першої зустрічі робочої групи з розробки структури стратегічних комунікацій і механізмів координації. Розроблено план реалізації Дорожньої карти на короткотермінову перспективу. Стратегічні комунікації стали частиною Комплексного пакету допомоги для України (засідання від 9 липня 2016 р. у Польщі) схваленого Комісією Україна НАТО, мета якого – консолідація та збільшення допомоги НАТО для України, що дозволить краще забезпечити власну безпеку та провести необхідні реформи, зокрема, у секторах безпеки й оборони.

Ключову позицію у співпраці Україна-НАТО у сфері стратегічних комунікацій займає Центр інформації й документації НАТО (ЦІДН), який щороку проводить ряд заходів, підтримує активну співпрацю з українськими громадськими організаціями й аналітичними центрами, сприяє проведенню інформаційної кампанії із забезпечення підтримки вступу України до НАТО [3, с.38].

Україна також підтримує високий рівень співпраці з Центром передового досвіду НАТО із стратегічних комунікацій, який розташований у Ризі (Латвія). Центр у Ризі надає Україні допомогу у вигляді консультативних візитів і проведення тренінгів. Важливим кроком має стати зміна підходів до євроатлантичної інтеграції на користь більшої публічності і відкритості для українського суспільства. А одним із актуальних у найближчі роки виміром стратегічних комунікацій має стати поглиблення зв'язків між політиками та експертами і громадськістю.

Інформаційна сфера, враховуючи характер новітньої війни, й надалі залишатиметься на першому плані співпраці України з НАТО.

В рамках механізму Розширеної співпраці між ЄС і НАТО на даний час існують три основні сфери взаємодії з країнами-партнерами: зберігання та безпека боєприпасів, кібербезпека, стратегічні комунікації. Ці спільні зусилля сприятимуть посиленню стійкості партнерів, які не є членами Альянсу, до потенційної агресії, а також сприятимуть процесу їх реформування [11, с. 16].

Місією стратегічних комунікацій України після 24 лютого 2022 року є скоординоване використання всіх можливостей інформаційного простору для реалізації державної інформаційної політики, спрямованої на отримання перемоги над ворогом та надійних безпекових гарантій мирного розвитку України після війни. Основними завданнями стратегічних комунікацій в умовах війни стали:

- інформування українського суспільства та міжнародної спільноти про перебіг і результати бойових дій;
- консолідація населення України навколо оборони України, збільшення довіри й підтримки громадянами державної політики, забезпечення безумовної довіри до ЗС України та інших складових Сил безпеки і оборони України;
- створення та підтримання ефективних комунікацій з державами-партнерками і союзницями України, з ООН, НАТО, ОБСЄ, іншими міжнародними організаціями, сприяння розширенню кола держав-партнерок;
- організація та реалізація комунікацій, спрямованих на формування антивоєнних настроїв і переконання у відмові від продовження агресії, з суспільством та особовим складом збройних сил країни-агресорки;
- створення шляхом дій в інформаційному просторі найбільш сприятливих умов для оборони України і перемоги у війні.

В умовах війни до стратегічних комунікацій держави висуваються підвищені вимоги щодо:

- проактивності комунікативної діяльності, першості в повідомленні особливо важливої інформації;
- чіткої відповідності всієї комунікативної діяльності стратегічному наративу держави;
- оперативності виявлення та нейтралізації загроз інформаційній безпеці;
- оперативності та якості кризових комунікацій;
- координованості й синхронізованості комунікативної діяльності різних суб’єктів стратегічних комунікацій, деконфліктизації інформації, яка оприлюднюється різними суб’єктами;
- розширення мережі комунікаційних каналів для гарантованого доведення інформації до всіх аудиторій;
- якості та креативності інформаційних матеріалів, цікавості їх для споживачів.

Основними аудиторіями стратегічних комунікацій в умовах війни доцільно визначити:

- населення України;
- особовий склад Сил безпеки і оборони України;
- лідерів громадської думки в Україні та світі;
- українську діаспору в різних країнах;
- міжнародні безпекові організації;
- лідерів та населення різних країн (ЄС, США, Великобританії, Туреччини, Канади, інших країн-партнерок та союзників, Китаю, Індії й інших нейтральних країн, союзників і прихильників країни-агресорки);
- населення російської федерації та республіки білорусь;
- особовий склад збройних сил російської федерації та російських незаконних збройних формувань;

- особовий склад збройних сил та інших силових структур республіки білорусь.

Таким чином, реалізація стратегічних комунікацій держави в умовах війни потребує використання значного арсеналу інструментів комунікацій [9, с.12].

Висновок. Відзначимо, що за підтримки ЄС і НАТО Україна відпрацьовує механізми стратегічних комунікацій в державі, використовує їхні досвід, знання, технічну допомогу. Ці дві організації не стоять на місці, розвиваються зсередини та у взаємодії одна з одною на принципах взаємного доповнення. Загрози для України, ЄС і НАТО схожі, а джерело їх походження одне – Російська Федерація. Тому для України важливо поглиблювати співробітництво із стратегічних комунікацій як з кожною з організацій окремо, так і в контексті їхньої безпекової співпраці.

Разом з тим, стратегічні комунікації в Україні повинні стати одним з ключових напрямів діяльності та сприйматися не як кампанія зі зв'язків з громадськістю, а як стратегічне планування. Правильно вибудовані стратегічні комунікації з усіх важливих питань із США, НАТО та ЄС матимуть визначальне значення для партнерства України в трансатлантичному та європейському форматах.

Джерела та література

1. Європейський Союз затвердив Дорожню карту для взаємодії з громадянським суспільством України https://euprostir.org.ua/stories/141282
2. Закон України Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Організацією Північноатлантичного договору про статус Представництва НАТО в Україні від 04.02.2016 р https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/989-19
3. Кост І. Стратегічні комунікації України у процесі європейської та євроатлантичної інтеграції. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини, Вип 1 (51), 2020 рік.
4. Посилання на офіційний веб-сайт Кабінету Міністрів, розділ «Євроінтеграція» https://www.kmu.gov.ua/tag/yevrointegraciya
5. Посилання на веб-сайт «Євроінтеграційний портал» https://eu-ua.kmu.gov.ua/shlyahdoEU
6. Посилання на сайт робочої групи East StratCom https://euvsdisinfo.eu/
7. Про схвалення Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018— 2021 роки, Розпорядження від від 25 жовтня 2017 р. № 779-р https://www.kmu.gov.ua/npas/250383204
8. Про схвалення Стратегії комунікації з питань європейської інтеграції України на період до 2026 року, Розпорядження від 09 грудня 2022 р. № 1155-р https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-stratehii-komunikatsii-z-pytan-ievropeiskoi-intehratsii-ukrainy-na-period-do-2026-t91222
9. Рекомендації та кращі кейси реалізації стратегічних комунікацій в умовах війни : практичний довідник / [В. Азарова та ін. ; за заг. ред. Л. Компанцевої]. Київ : 7БЦ, 2023. 232 с.
10. Стратегічні комунікації в умовах гібридної війни: погляд від волонтера до науковця : монографія / [В. Азарова та ін. ; за заг. ред. Л. Компанцевої]. Київ : НА СБУ, 2021. 500 с.
11. Стратегічні комунікації у фокусі співробітництва Україна – ЄС – НАТО в сучасних умовах. Центр глобалістики «Стратегія XXI». Київ. 2019. 30 с.
12. Стратегія інформаційної безпеки України. Затверджено Указом Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text
13. Стратегічні комунікації для безпекових і державних інституцій : практичний посібник / [Л. Компанцева, О. Заруба, С. Череватий, О. Акульшин; за заг. ред. О. Давліканової, Л. Компанцевої]. Київ: ТОВ «ВІСТКА», 2022. 278 с.

14. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» № 555 / 2015 від 24.09.2015. Офіційне інтернет-представництво Президента України. https://www.president.gov.ua/ documents/5552015-19443

15. Указ Президента України «Про Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року "Про Доктрину інформаційної безпеки України"» № 47 / 2017 від 25.02.2017. Офіційне інтернет-представництво Президента України. https://www.president.gov.ua/ documents/472017-21374

16. Україна та НАТО підписали низку документів про співпрацю https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/news/40549-ukrajina-ta-nato-pidpisali-nizku-dokumentiv-pro-spivpracyu

17. Хорішко Л. С. Стратегічні комунікації України в контексті євроінтеграції. Політикус: наук. журнал. 2022. Спецвипуск. С. 106–111. http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/ 123456789/16481

18. Strategic Communications and National Strategy. Chatham House Report. https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/r0911stratcomms.pdf

References

1. Yevropeiskyi Soiuz zatverdyv Dorozhniu kartu dlia vzaiemodii z hromadianskym suspilstvom Ukrainy https://euprostir.org.ua/stories/141282

2. Zakon Ukrainy Pro ratyfikatsiiu Uhody mizh Uriadom Ukrainy ta Orhanizatsiieiu Pivnichnoatlantychnoho dohovoru pro status Predstavnytstva NATO v Ukraini vid 04.02.2016 r https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/989-19

3. Kost I. Stratehichni komunikatsii Ukrainy u protsesi yevropeiskoi ta yevroatlantychnoi intehratsii. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Mizhnarodni vidnosyny, Vyp 1 (51), 2020 rik.

4. Posylannia na ofitsiinyi veb-sait Kabinetu Ministriv, rozdil «Yevrointehratsiia» https://www.kmu.gov.ua/tag/yevrointegraciya

5. Posylannia na veb-sait «Yevrointehratsiinyi portal» https://eu-ua.kmu.gov.ua/shlyahdoEU

6. Posylannia na sait robochoi hrupy East StratCom https://euvsdisinfo.eu/

7. Pro skhvalennia Stratehii komunikatsii u sferi yevropeiskoi intehratsii na 2018— 2021 roky, Rozporiadzhennia vid vid 25 zhovtnia 2017 r. № 779-r https://www.kmu.gov.ua/npas/250383204

8. Pro skhvalennia Stratehii komunikatsii z pytan yevropeiskoi intehratsii Ukrainy na period do 2026 roku, Rozporiadzhennia vid 09 hrudnia 2022 r. № 1155-r https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-stratehii-komunikatsii-z-pytan-ievropeiskoi-intehratsii-ukrainy-na-period-do-2026-t91222

9. Rekomendatsii ta krashchi keisy realizatsii stratehichnykh komunikatsii v umovakh viiny : praktychnyi dovidnyk / [V. Azarova ta in. ; za zah. red. L. Kompantsevoi]. Kyiv : 7BTs, 2023. 232 s 12 s.

10. Stratehichni komunikatsii v umovakh hibrydnoi viiny: pohliad vid volontera do naukovtsia : monohrafiia / [V. Azarova ta in. ; za zah. red. L. Kompantsevoi]. Kyiv : NA SBU, 2021. 500 s st433

11. Stratehichni komunikatsii u fokusi spivrobitnytstva Ukraina – YeS – NATO v suchasnykh umovakh. Tsentr hlobalistyky «Stratehiia KhKhI». Kyiv. 2019. 30 s.

12. Stratehiia informatsiinoi bezpeky Ukrainy. Zatverdzheno Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 28 hrudnia 2021 roku № 685/2021. https://zakon.rada.gov.ua/ laws/ show/685/2021#Text

13. Stratehichni komunikatsii dlia bezpekovykh i derzhavnykh instytutsii : praktychnyi posibnyk / [L. Kompantseva, O. Zaruba, S. Cherevatyi, O. Akulshyn; za zah. red. O. Davlikanovoi, L. Kompantsevoi]. Kyiv: TOV «VISTKA», 2022. 278 s.

14. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 2 veresnia 2015 roku «Pro novu redaktsiiu Voiennoi doktryny Ukrainy» № 555 / 2015 vid

24.09.2015. Ofitsiine internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrainy. https://www.president.gov.ua/documents/5552015-19443

15. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro Rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 29 hrudnia 2016 roku "Pro Doktrynu informatsiinoi bezpeky Ukrainy"» № 47 / 2017 vid 25.02.2017. Ofitsiine internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrainy. https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374

16. Ukraina ta NATO pidpysaly nyzku dokumentiv pro spivpratsiu https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/news/40549-ukrajina-ta-nato-pidpisali-nizku-dokumentiv-pro-spivpracyu

17. Khorishko L. S. Stratehichni komunikatsii Ukrainy v konteksti yevrointehratsii. Politykus: nauk. zhurnal. 2022. Spetsvypusk. S. 106–111. http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/16481

18. Strategic Communications and National Strategy. Chatham House Report. https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/r0911stratcomms.pdf

УДК 327:341. 24 (100)

ЗДІЙСНЕННЯ ПРОЦЕСУ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ДОГОВОРУ ПРО КОЛЕКТИВНУ БЕЗПЕКУ (ОДКБ), У ХРОНОЛОГІЧНОМУ ПОРЯДКУ

Іван Колінько
Рівненський державний гуманітарний університет
Україна, 33027, м.Рівне, вул. Ст. Бандери, 12
e-mail: ivan.kolinko@oa.edu.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2356-6538

Поставлене завдання дослідити історичні аспекти розвитку воєнної політики держав ОДКБ. Вказано на причини російського воєнно-політичного домінування на пострадянському геополітичному просторі. Наголошено на російських намірах забезпечувати подальше домінування в регіоні.

The historical aspects of development of military policy of the states of ODKB are exposed. It is indicated on reasons of the Russian military-political prevailing on post-soviet geopolitical space. It is marked Russian intentions to provide the subsequent prevailing in a region.

Актуальність. Під час написання нашої статті ми намагались синхронізувати процеси становлення воєнної політики новоутворених, внаслідок розпаду СРСР незалежних держав.Що поєднувало дві процеси розпад СРСР та формування нових політичних угрупувань. Здійснювалась нова спроба централізувати владу. Нові державотворчі еліти орієнтувались на необхідність воєнно-політичного самовизначення очолюваних ними республік, але не усвідомлювали послідовність необхідних дій та їх кінцеві результати. За таких умов лідерство у воєнно-політичних угрупуваннях взяла на себе російська Федерація. Результатом російського впливу на пострадянські республіки стало створення Організації Договору про колективну безпеку (ОДКБ), наслідки практичної діяльності якої нерезультативними. Особливості воєнно-політичної поведінки держав, що входять до складу ОДКБ і є об'єктом дослідження та потребують політичного аналізу.

Хронологічно створення спільної політики оборони пострадянських держав почало утворюватись 21грудня 1991 р. Керівництво одинадцяти республік, засновників СНД, підписали протокол про покладення командування Збройними Силами колишнього СРСР «до їх реформування» на Міністра оборони СРСР маршала авіації Є. Шапошнікова.

14.лютого1992 р. керівництво дев'яти держав СНД призначили Є. Шапошнікова головнокомандуваючим Об'єднаними збройними силами (ОЗС) СНД.

20 березня1992 р. на основі Міністерства оборони СРСР було створено Головне командування ОЗС СНД. 24грудня1993 р. це командування було реорганізоване в Штаб з питань координації воєнного співробітництва держав-учасниць СНД. Воєнно-політичні

питання тісно переплетені з безпековими, оскільки і «воєнна», і «політична» безпека є невід‘ємними складниками сфери національної безпеки будь-якої держави. Відповідно, новим етапом розвитку воєнної політики країн Співдружності слід вважати Раду безпеки СНД по боротьбі з тероризмом, створену увересня 2004року на саміті в Астані (Казахстан).

З 1січня 2006 р. функції координатора воєнної політики країн Співдружності виконує новоутворений Штаб з питань координації воєнного співробітництва СНД, який функціонує при Раді Міністрів оборони держав-учасниць Співдружності, та Секретаріат Ради. Специфічним воєнно-політичним органом країн СНД, ініційованим РФ та побудованим відповідно до кремлівського розуміння питань безпеки й оборони на пострадянському просторі, стала ОДКБ або Ташкентський пакт [20].

Нормативно-правовою основою Організації став Договір про колективну безпеку, підписаний в Ташкенті главами Вірменії, Казахстану, Киргизії, Росії, Таджикистану й Узбекистану 15.05.1992 р. У 1993 р. до ОДКБ долучилися Азербайджан, Білорусія і Грузія. ОДКБ позиціонує себе в якості регіональної міжнародної організації, головними цілями якої є «зміцнення миру, регіональної і міжнародної безпеки й стабільності, захист на колективній основі територіальної цілісності й суверенітету держав-членів, пріоритет у досягненні яких держави-члени надають політичним засобам» [16]

ОДКБ має воєнний потенціал, три угруповання:

- східноєвропейське (збройні сили Росії та Білорусі),
- Кавказьке (збройні сили Росії та Вірменії),
- Центральноазіатське (Росія, Казахстан, Узбекистан, Киргизія, Таджикистан) [11].

Збройні сили російської федерації перевищують 1 млн. осіб. Станом на 2015 р. країна має досить високий ступінь мілітаризації – понад 17 військовослужбовців на 1000 чол. населення. За підсумками абхазьких та південно-осетинських подій 2008 р., пов‘язаних з вторгненням російських військ на територію Грузії та територіальним розчленуванням цієї країни, – російське керівництво ввело в дію нові концептуальні документи – Воєнну доктрину РФ (2010 р.) та Стратегію національної безпеки Росії до 2020 р. Деякі воєнно-доктринальні положення викликали негативну реакцію керівництва НАТО та були розкритиковані західними країнами [17].

Виходячи з цього, слід враховувати особливе значення воєнно-політичних цілей РФ та конкретних воєнно-реформаційних заходів у загальному переліку дій російського керівництва [14]. У XXI ст. рф стала реально «воюючою країною нападником». Крім згаданої вище участі в грузинських подіях, росія у 2014 р. в порушення фундаментальних принципів міжнародного права, двосторонніх угод, засад добросусідства і партнерства окупувала частину української території – АР Крим і м. Севастополь, розпочала проти України пряму агресію з метою її подальшого утримання в політичній і економічній залежності.

У 2015 р. перелік воєнних акцій рф поповнився «антитерористичною операцією» у Сирії.

Білоруські збройні сили, складаючись з 65 тис. осіб (7 військовослужбовців на 1000 чол. населення), відносяться до умовної групи «середніх» європейських армій [19]. Формально Республіка Білорусь є однією з найбільш «проросійських» держав пострадянського простору. Але ОДКБ у неповній мірі виконує союзницькі забов’язання. Після подій 2014 р., пов‘язаних з окупацією росією частини української території (АР Криму, м. Севастополя), – білорусько-російська співпраця у форматі Союзної держави фактично призупинилася. Принаймні саме так можна трактувати організаційну діяльність Президента РБ О. Лукашенка щодо підготовки та підписання Мінського протоколу від 05вересня 2014 р., спрямованого на імплементацію мирного плану Президента України П. Порошенка та ініціатив Президента РФ В. Путіна з метою припинення вогню на Сході України, а також Другої мінської угоди від 12 лютого 2015 р., спрямованої на деескалацію збройного конфлікту на території Донецької і Луганської областей. Але, стверджувати про «урівноваження» промосковського вектору воєнної політики Білорусі її західним антиподом

явно передчасно. Воєнна політика Вірменії. Вірменська армія складається з приблизно 40 тис. осіб (9,9 військовослужбовців на 1000 чол. населення).

Основними загрозами, спрямованими проти Вірменії, зокрема, вважаються: зазіхання інших держав на фізичне існування населення Республіки Вірменія (пам‘ять про геноцид вірмен на початку XX ст.), незалежність, суверенітет і фізичну цілісність держави; втручання у внутрішньо-вірменські справи; наявність нагірно-карабахського конфлікту, намагання Азербайджану досягти воєнної зверхності над Республікою Вірменією та вирішити нагірнокарабахський конфлікт збройним шляхом; підготовка воєнних дій проти Вірменії та (або) Нагірно-Карабахської Республіки; створення, зміцнення та розширення союзів, спрямованих проти Вірменії (стратегічний союз Азербайджану та Туреччини); азербайджанські ініціативи щодо економічного та енергетичного блокування Вірменії тощо [1].

Основним фактором, що визначає якість та спрямованість воєнної політики Єревану, є російська військова присутність на вірменській території (зокрема, 102-а воєнна база в Гюмрі, авіабаза «Еребуні», прикордонні війська РФ, що охороняють кордон з Туреччиною та Іраном. Всього – близько 13 тис. військовослужбовців). Карабахський конфлікт визначив пріоритет РФ у воєнній політиці цієї закавказької країни. Для забезпечення ефективності у взаємному воєнному протистоянні Азербайджан та Вірменія використовують принципово різні джерела: Баку – фінанси, отримані від експорту нафти, Єреван – пільгові поставки зброї з росії, а також членство в ОДКБ. Поки що воєннополітичне співробітництво з РФ для Вірменії є безальтернативним, що усвідомлюється правлячою елітою країни [18].

Не дивно, що коли 1999 року обговорювалося продовження дії договору, Азербайджан, Грузія та Узбекистан відмовилися підписати відповідні протоколи і припинили участь в договорі.

Тих п’ятеро країни, що залишилися, на засіданні ДКБ, яке відбулося 14 травня 2002 року в Москві, ухвалили рішення про перетворення ДКБ на повноцінну міжнародну організацію — Організацію договору про колективну безпеку (ОДКБ). 2006 року до ОДКБ долучився Узбекистан. Це сталося на тлі погіршення відносин Узбекистану зі Заходом після подій в Андижані, тоді під час операції силовиків проти протестувальників загинули щонайменше 187 людей. Проте 2012 року Узбекистан призупинив своє членство в ОДКБ, й одекабістів знову стало п’ятеро. Так залишається і донині.

Досить пригадати, що Узбекистан у 1992 р. стояв біля витоків створення ОДКБ, у 1999 р. – призупинив членство в Організації, у 2006 р. повернувся, у 2012 р. – знову призупинив [4]. В Узбекистані небезпідставно зазначають, що механізми ОДКБ з моменту створення цієї Організації жодного разу не були ефективно задіяні з метою нормалізації обстановки в зоні її відповідальності. Цього не сталося ні в Таджикистані, ні в Нагірному Карабаху, ні в Чечні. «Членство Узбекистану в ОДКБ є ланкою в ланцюгу подій і процесів, які об‘єднує один смисл, а саме: Росія відновлює свій статус системо-утворюючої держави на пострадянському просторі, тобто статус держави, яка домінує в політичних процесах у рамках СНД» [5]. Звучать і більш жорсткі висновки: Узбекистан знову змінює свою геополітичну орієнтацію, сподіваючись повернути прихильність США. Узбекистан розміщений «на вістрі» ймовірного проникнення талібів з території Афганістану. Відповідно, Президенту І. Карімову потрібен більш потужний закордонний партнер, який до того ж здатен допомогти у протистоянні не лише із зовнішньою, але і внутрішньою загрозою – Ісламським рухом Узбекистану [9].

Що доброго за ці 20 (чи навіть 30 років) свого існування здійснила ця організація? Та нічогісінько. Москва хотіла створити з ОДКБ такий собі «Варшавський договір-2», який би міг протистояти НАТО, посилювати впливи Кремля у світі, підтримувати амбіції російського керівництва на світове лідерство. Утім виявилося, що організація не здатна дати собі раду навіть на власній території.

Яскравим доказом цього стало збройне протистоянні Вірменії й Азербайджану. Впродовж усієї гарячої фази війни за Нагірний Карабах восени 2020 року ОДКБ «курило в кутку» й 44 дні спостерігало, як Баку займається «шмаганням вірменських немовлят».

Ще кричущіша ситуація виникла з ОДКБ цьогоріч. У середині вересня спалахнув застарілий конфлікт уже між двома дійсними членами ОДКБ – Киргизстаном та Таджикистаном. Ці дві країни мають 984 км загального кордону, близько половини якого досі не демарковано. У бойових сутичках на кордоні, які тривали п'ять днів, загинули 62 громадяни Киргизстану і 59 громадян Таджикистану.

Рада організації оприлюднила заклик мирно врегулювати протистояння і на цьому заспокоїлася. Тобто знов займалась бездіяльнстю.

Єдиний випадок за всю тридцятирічну історію організації, коли вона продемонструвала свою силу, – це казахстанський прецедент. У січні 2022 року Рада колективної безпеки ОДКБ вперше (і поки що востаннє) у своїй історії задіяла колективні миротворчі сили. Реагуючи на масові протести, які почалися після різкого підвищення цін на скраплений газ і переросли в протистояння протестувальників з правоохоронцями на вулицях казахстанських міст, президент Казахстану Касим-Жомарт Токаєв п’ятого січня звернувся до Ради ОДКБ по підтримку, щоб «надати допомогу у подоланні терористичної загрози». Фактично військовики країн-членів організації були використанні з поліційною метою, що аж ніяк не відповідає статуту й програмним цілям організації, яка мала б захищати своїх учасників від зовнішнього вторгнення.

Після цієї короткої ретроспективи повернімося до актуальної історії – тобто до саміту ОДКБ в Єревані. А точніше – до скандалу, який виник на цьому засіданні. Прем'єр-міністр Вірменії Нікол Пашинян відмовився підписувати декларацію за підсумками саміту, а також документ про спільні заходи щодо надання допомоги Вірменії. Свою відмову він пояснив відсутністю в ОДКБ чіткої політичної оцінки «аґресії», як він висловився, Азербайджану проти територіальної цілісності Вірменії.

Варто також зазначити, що сам саміт відбувався на тлі вуличних протестів у Єревані. Їхні учасники вимагали від влади вийти з ОДКБ. Вони вважають, що ця структура нефункціональна, вона не зробила жодних практичних кроків, коли Вірменія потребувала захисту під час загострень конфлікту з Азербайджаном.

Вірменія рік головувала в ОДКБ. І таким чином вона йде з головування.

Це вчасно зрозуміли в Тбілісі, Баку і Ташкенті. Усвідомили, що ОДКБ створюється фактично Кремлем не для того, щоб захищати країн-учасниць від зовнішнього вторгнення чи щоб уникати прикордонних конфліктів. Головна її мета – допомагати Москві у протистоянні зі Заходом. А ще: оберігати від падіння дружні до Кремля режими, як це власне й було реалізовано в Казахстані в січні цього року.

Як стверджують експерти, головним тригером у розвалі ОДКБ стане поразка Росії у війні з Україною. Москва всіма силами намагалася затягнути країни-учасниці воювати проти українців, але отримала відкоша навіть від такого свого вірного васала, як Білорусь. Тож військова поразка й тиск Заходу, можна припустити, дуже швидко переконає учасників ОДКБ полишити цю нікому не потрібну структуру.

Душанбе намагається удосконалювати двостороннє співробітництво не лише з Росією, а і з КНР. Проте китайський напрямок поки що явно поступається російському. Воєнна політика Узбекистану. Збройні сили цієї країни становлять 52 тис. осіб (1,96 військовослужбовців на 1000 чол. населення). Про значення Узбекистану в розбудові Москвою пострадянського воєнно-політичного балансу свідчить те, що другою назвою ОДКБ є «Ташкентський пакт». Виходячи з цього, слід вказати на підвищену увагу Кремля до воєнно-політичних можливостей Узбекистану, постійні спроби їх практичного використання. Головними напрямками взаємодії Ташкенту й Москви у воєнній площині стали: розбудова об‘єднаної системи ППО, воєнно-технічне співробітництво, спільне використання воєнних об‘єктів, охорона кордону, підготовка воєнних кадрів у російських вишах, спільний випуск воєнно-транспортного літака Іл-76, проведення спільних навчань і тренувань тощо. Подібна

розгалуженість міждержавних контактів стимулювала підписання у 2004 р. двостороннього Договору про стратегічне партнерство та Договору про союзницькі відносини. Виходячи з цього, участь Узбекистану у пострадянських воєнно-політичних трансформаціях під егідою РФ не слід вважати послідовною та однозначно промосковською. [20].

У 2015 р. вірменське політичне керівництво ініціювало подальше збільшення воєнної присутності Росії на території власної країни. Планується створити базу Сил КСОР, базу миротворчих сил, а також Об‘єднану авіаційну базу ОДКБ [12]. Кількість російських військовослужбовців може досягти 40 тис. осіб, що дорівнює кількісному складу власне вірменської армії. Воєнна політика Казахстану. Збройні сили Казахстану становлять 108-110 тис. осіб (4,3 військовослужбовців на 1000 чоловік населення). Сучасний Казахстан, маючи невелике населення (16 млн. осіб за переписом 2009 р.), усвідомлює неможливість самостійного забезпечення воєнної безпеки в умовах подальшого нарощування загроз і небезпек воєнного характеру в регіоні Центральної Азії. Ними, зокрема, визнаються: безпосередня близькість до ядерних держав – Росії, Китаю, Індії, Пакистану; неспівставність чисельності збройних сил та мобілізаційних ресурсів з аналогічними можливостями сусідніх держав, насамперед Китаю та Росії; вибухонебезпечна етноконфесійна обстановка в регіоні Центральної Азії, можливість подальшого нарощування незаконних збройних формувань за рахунок релігійних екстремістів, терористів, сепаратистів; недостатній рівень охорони державного кордону з огляду на його значну протяжність (15 тис. км); близькість осередків нестабільності: реальних (Афганістан) та потенційних (Тибет та Сіньцзянь в КНР, Киргистан, Узбекистан, Таджикистан); величезна територія країни; наявність значних покладів корисних копалин, у тому числі енергоносіїв, що може стимулювати бажання інших держав заволодіти ними; відсутність в армії досвіду сучасних бойових дій; критична залежність війська та воєнної інфраструктури від іноземних виробників озброєнь та військової техніки тощо [15]. Після підписання 28.березня1994 р. Договору про воєнне співробітництво Росія та Казахстан додатково підписали понад 60 двосторонніх документів, що свідчать про подальше посилення воєнної співпраці сторін [12]. Якщо узагальнити, то головними напрямками співпраці сторін у воєнній площині були й залишаються їх воєнно-технічне співробітництво, підготовка казахських військовиків у воєнних вишах РФ, забезпечення безпеки зовнішніх кордонів, взаємодія контррозвідок [7]. Попри зовнішню конструктивність казахсько-російської співпраці у воєнно-політичній сфері слід вказати на помітне посилення напруженості у відносинах сторін, що проявилася після російської анексії Криму (2014 р.) та вторгнення російських військ на Донбас (2014-2015 рр.). Зокрема, МЗС Казахстану виступило з різкою критикою висловлювань деяких російських політиків і чиновників про те, що у складі цієї азійської країни перебувають «історичні російські землі» [6].

Воєнна політика Киргизії. Киргизька армія є однією з найменших серед держав СНД – 12,5 тис. осіб (2,12 військовослужбовців на 1000 чол. населення). Киргизія об‘єктивно належить до умовної групи «малих держав». Країна змушена орієнтуватись на кілька «центрів сили», що мають стратегічні інтереси в Центральній Азії. До них відносять Росію, Китай і США, які прагнуть закріпитись в регіоні на максимально можливу перспективу [8].

Слід розрізняти формати російської та американської воєнної присутності в Киргизії, які не співпадають. Якщо російський авіаційний компонент є воєнною базою КСОР в межах багатосторонніх угод ОДКБ, розрахованих на тривалу перспективу, то американська база була тимчасовою, розрахованою лише на період проведення коаліційними силами антитерористичної операції в Афганістані. Киргизко-китайське воєнно-політичне співробітництво обмежується форматом ШОС. При цьому Китай критикує американську воєнну присутність на території Киргизії. Поки що Киргизстану вдається балансувати між Росією, США та КНР, почергово узгоджуючи власні воєнно-політичні ініціативи з інтересами «великих» країн. Подібну воєннополітичну гнучкість деякі автори свого часу пропонували назвати політикою «відкладеного нейтралітету» [3].

Воєнна політика Таджикистану має свої особливості. Країна утримує збройні сили чисельністю 25 тис. осіб (0, 84 військовослужбовців на 1000 чоловік населення). Таджикистан змушений реагувати на загрози й небезпеки воєнного характеру, головними джерелами продукування яких є гострі міжетнічні протистояння, територіальні суперечки, боротьба за водні ресурси, проблеми тероризму, наркотрафіку, неконтрольованої міграції. Деякий час незалежний Таджикистан намагався балансувати між Росією та Заходом, прагнучи отримати «політичний зиск» з обох напрямків. На початку XXI ст. ситуація змінилась на користь РФ: «загострення проблем ісламського екстремізму, скорочення фінансової допомоги з боку європейських держав і США, посилення талібської загрози … призвели до руйнування ілюзій відносно Заходу» [10]. РФ утримує на території Таджикистану 201-у базу Сухопутних військ, термін перебування якої анонсовано на перспективу до 2042 р. У 2015 р. досягнута домовленість про посилення цієї бази авіаційними засобами (очікуване перекидання російських гелікоптерів на аеродром Айні) [13].

За останні 30років пострадянський простір розпалось на декілька ізольованих географічних і стратегічних напрямків. Ці напрямки у колі експертів , зустрічається більше проективне ніж історичне поняття «Центральної Азії», співпадає з кордонами потенціального театрувійськових дій, які знаходяться в зоні відповідальності Центрального командування США(US CENTCOM).

Отже ОДКБ перед росією був не єдиним простором політичного впливу на конгломерат різнорідних і відносно залежних від неї держав. Оскільки схема, військово-політичного співробітництва була побудована на двосторонньому форматі взаємовідносин, до якого в майбутньому і повернеться. ОДКБ досягла межі своїх миожливостей. Повністю реалізованим лишається тільки миротворчий потенціал на сирійському напрямку . Лідерам держав, які входять до ОДКБ та між якими ще й досі зберігаються протиріччя, простіше погодитись на активні дії.

Джерела та література

1.Арустамян А. А. Военная политика Республики Армения и ее влияние на безопасность в Закавказье: дисс. … к. политич. наук: 23.00.02 / Арустамян Армен Арамаисович. – М.: Военный Университет, 2008. – 201с.

2.Бабешко М. С. Военное сотрудничество России и Казахстана: двусторонний диалог и взаимодействие в рамках ОДКБ / М. С. Бабешко // Политические, военные и экономические факторы обеспечения безопасности в современных условиях. Сборник докладов молодых ученых на конференции (16 апреля 2009 г.). – М.: ИМЭМО РАН, 2009. – С. 86-92.

3.Богатуров А. Д. Отложенный нейтралитет? Центральная Азия в международной политике / А. Д. Богатуров // Россия в глобальной политике. – 2010. – № 2 (март-апрель).

4.Вайц Р. Выход Узбекистана из ОДКБ подчеркивает стоящую перед Россией дилемму / Р. Вайц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://inosmi.ru/middle_asia/20120712/194828243.html.

5.Вооруженные силы Узбекистана: двадцать лет спустя после обретения независимости [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pipss.revues.org/3785. ВІСНИК НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. Випуск 1/2 (25/26) 2015 110

6.В России заговорили об аннексии Восточного Казахстана [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://censor.net.ua/news/280457/.

7.Гусев Л. Сотрудничество России и Казахстана в области безопасности / Л. Гусев [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.mgimo.ru/news/experts/document188967.phtml.

8.Дундич А. Киргизия между «великими»… / А. Дундич [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.intertrends.ru/twenty-three/014.htm.

9.К чему приведет выход Узбекистана из ОДКБ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dw.com/ru/.

10.Насретдинов Д. И. Внешняя политика Республики Таджикистан в контексте проблем региональной безопасности Центральной Азии (1991-2011 гг.): автореферат дисс. на соиск. учѐной степени канд. истор. наук : спец. 07.00.15 «История международных отношений и внешней политики» / Д. И. Насрединов. – М.: ФГБОУ ВПО «Российского университета дружбы народов», 2013. – 31 с.

11.Организованная неприступная группировка / ОДКБ создает мощный ударный кулак в Центральной Азии // Коммерсант. – 2009. – 29 мая.

12.Россия расширяет военное присутствие в Армении [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lratvakan.com/news/75436.html.

13.Россия усилит военную базу в Таджикистане [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rbc.ru/politics/07/10/2015/5614e0719a7947892.

14.Сизов В. Ю. Военная политика и военная безопасность России / В. Ю. Сизов // Интернет издание Россия и Америка в XXI веке [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusus.ru/?act=read&id=191.

15.Смагулов К. Государственная политика обеспечения военной безопасности Республики Казахстан / К. Смагулов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/19_AND_2012/Politologia/7_114118.doc.htm.

16.Статут Організації Договору про колективну безпеку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.odkb-csto.org/documents/detail.php?ELEMENT_ID=124.

17.Roger McDermott. New Russian Military Doctrine Opposes NATO Enlargement. February 16, 2010. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.worldsecuritynetwork.com/showArticle3.cfm?article_id=18208&topicID=57.

18.Russia Relations: Geography Matters // Spotlight on Armenia / Adam Hug (ed.). L.: Foreign Policy Centre, 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://fpc.org.uk/fsblob/1331.pdf.

19.The Military Balance 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki. – Список країн за чисельністю збройних сил.

20.https://zbruc.eu/node/113857

References

1.Arustamian A. A. Voennaia polytyka Respublyky Armenyia y ee vlyianye na bezopasnost v Zakavkaze: dyss. … k. polytych. nauk: 23.00.02 / Arustamian Armen Aramaysovych. – M.: Voennыi Unyversytet, 2008. – 201s.

2.Babeshko M. S. Voennoe sotrudnychestvo Rossyy y Kazakhstana: dvustoronnyi dyaloh y vzaymodeistvye v ramkakh ODKB / M. S. Babeshko // Polytycheskye, voennыe y эkonomycheskye faktorы obespechenyia bezopasnosty v sovremennыkh uslovyiakh. Sbornyk dokladov molodыkh uchenыkh na konferentsyy (16 aprelia 2009 h.). – M.: YMЭMO RAN, 2009. – S. 86-92.

3.Bohaturov A. D. Otlozhennыi neitralytet? Tsentralnaia Azyia v mezhdunarodnoi polytyke / A. D. Bohaturov // Rossyia v hlobalnoi polytyke. – 2010. – № 2 (mart-aprel).

4.Vaits R. Vыkhod Uzbekystana yz ODKB podcherkyvaet stoiashchuiu pered Rossyei dylemmu / R. Vaits [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://inosmi.ru/middle_asia/20120712/194828243.html.

5.Vooruzhennыe sylы Uzbekystana: dvadtsat let spustia posle obretenyia nezavysymosty [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://pipss.revues.org/3785. VISNYK NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo. Vypusk 1/2 (25/26) 2015 110

6.V Rossyy zahovoryly ob anneksyy Vostochnoho Kazakhstana [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://censor.net.ua/news/280457/.

7.Husev L. Sotrudnychestvo Rossyy y Kazakhstana v oblasty bezopasnosty / L. Husev [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://old.mgimo.ru/news/experts/document188967.phtml.

8.Dundych A. Kyrhyzyia mezhdu «velykymy»… / A. Dundych [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.intertrends.ru/twenty-three/014.htm.

9.K chemu pryvedet vыkhod Uzbekystana yz ODKB [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.dw.com/ru/.

10.Nasretdynov D. Y. Vneshniaia polytyka Respublyky Tadzhykystan v kontekste problem rehyonalnoi bezopasnosty Tsentralnoi Azyy (1991-2011 hh.): avtoreferat dyss. na soysk. uchènoi stepeny kand. ystor. nauk : spets. 07.00.15 «Ystoryia mezhdunarodnыkh otnoshenyi y vneshnei polytyky» / D. Y. Nasredynov. – M.: FHBOU VPO «Rossyiskoho unyversyteta druzhbы narodov», 2013. – 31 s.

11.Orhanyzovannaia neprystupnaia hruppyrovka / ODKB sozdaet moshchnыi udarnыi kulak v Tsentralnoi Azyy // Kommersant. – 2009. – 29 maia.

12.Rossyia rasshyriaet voennoe prysutstvye v Armenyy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://lratvakan.com/news/75436.html.

13.Rossyia usylyt voennuiu bazu v Tadzhykystane [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.rbc.ru/politics/07/10/2015/5614e0719a7947892.

14.Syzov V. Yu. Voennaia polytyka y voennaia bezopasnost Rossyy / V. Yu. Syzov // Ynternet yzdanye Rossyia y Ameryka v KhKhI veke [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.rusus.ru/?act=read&id=191.

15.Smahulov K. Hosudarstvennaia polytyka obespechenyia voennoi bezopasnosty Respublyky Kazakhstan / K. Smahulov [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.rusnauka.com/19_AND_2012/Politologia/7_114118.doc.htm.

16.Statut Orhanizatsii Dohovoru pro kolektyvnu bezpeku [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.odkb-csto.org/documents/detail.php?ELEMENT _ID=124.

17.Roger McDermott. New Russian Military Doctrine Opposes NATO Enlargement. February 16, 2010. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.worldsecuritynetwork.com/showArticle3.cfm?article_id=18208&topicID=57.

18.Russia Relations: Geography Matters // Spotlight on Armenia / Adam Hug (ed.). L.: Foreign Policy Centre, 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://fpc.org.uk/fsblob/1331.pdf.

19.The Military Balance 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki. – Список країн за чисельністю збройних сил.

20.https://zbruc.eu/node/113857

УДК 323.28 (100)

ПОРІВНЯННЯ ПРОПАГАНДИСТСЬКИХ НАРАТИВІВ ТЕРОРИСТИЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ІДІЛ ТА ТАЛІБАНУ: ІДЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Олег Санжаревський
Національний університет «Острозька академія»
e-mail: sanzharevskiy@yahoo.com
ORCID ID: //orcid.org/0000-0001-7911-4462
А. О. Міщанюк
Національний університет «Острозька академія»
e-mail: sanzharevskiy@yahoo.com
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0003-9108-785X

Тероризм – глобальна проблема людства, яка і досі залишається актуальною. На сьогодні одними із найбільш відомих терористичних організацій є ІДІЛ та Талібан. Ці організації мають своєрідну ідеологію, яку поширюють шляхом пропаганди, використовуючи різні інструменти, однак, питання щодо відмінностей їх ідеології недостатньо вивчене, тому було запропоновано детально порівняти особливості

ідеологічних наративів організацій у контексті їх пропаганди. Це мало надати можливість не лише поглиблено вивчити особливості наративів, які проявляються у їх пропаганді, але й зрозуміти, яким чином в подальшому можна їм протистояти з метою ліквідації цих організацій. Спершу наведено інформацію щодо обох організацій та загальних особливостей їх ідеології. Після цього було охарактеризовано особливості релігійного наративу, який є основою їх ідеології та пов'язаний з ісламськими традиціями, у пропаганді організацій з виокремленням ключових моментів, на основі чого було проведено порівняльний аналіз та визначено їх основні відмінності. Крім того, визначено ключові аспекти культурного (національного) наративу та його проявів у пропаганді організацій, згідно з чим визначено основні відмінності та спільні риси. Аналіз політичного наративу надав можливість встановити те, яку мету сповідують організації: створення глобальної ісламської держави (ІДІЛ), створення Афганського халіфату. Проведений порівняльний аналіз дозволив встановити, що ідеологія ІДІЛ та Талібану має низку відмінностей. Отримані результати мають важливе практичне значення, оскільки можуть стати основою для здійснення інформаційної протидії пропаганді цих організацій в подальшому.

Ключові слова: *наратив, пропаганда, іслам, ідеологія, шаріат, ІДІЛ, Талібан.*

Sanzharevskiy O. I., Mishchaniuk A. O. Comparison of propaganda narratives of terrorist organizations ISIS and Taliban: ideological aspect

Terrorism is a global problem of humanity that still remains relevant. Today, one of the most well-known terrorist organisations is ISIS and the Taliban, created in Iraq and Afghanistan respectively. These organisations have a distinctive ideology, which is spread through propaganda using various tools, however, the issue of differences in their ideology has not been sufficiently studied, so it was proposed to compare in detail the features of the organisations' ideological narratives in the context of their propaganda. This was to provide an opportunity not only to study in depth the peculiarities of the narratives that are manifested in their propaganda, but also to understand how to oppose them in the future in order to eliminate these organisations. The study is based on general scientific theoretical methods of analysis, synthesis, generalisation and the historical method, and is based on scientific papers and journalistic publications. First, the article provides information about both organisations and the general features of their ideology. After that, the article describes the features of the religious narrative, which is the basis of their ideology and is related to Islamic traditions, in the propaganda of the organisations, highlighting the key points, on the basis of which a comparative analysis was carried out and their main differences were identified. In addition, the key aspects of the cultural (national) narrative and its manifestations in the propaganda of organisations are identified, according to which the main differences and common features are determined. The analysis of the political narrative made it possible to establish the goals of the organisations: the creation of a global Islamic state (ISIS) and the establishment of the Afghan caliphate. The comparative analysis revealed that the ideology of ISIS and the Taliban has a number of differences. The results obtained are of great practical importance, as they can serve as a basis for information counteraction to the propaganda of these organisations in the future.

Key words: *narrative, propaganda, Islam, ideology, sharia, ISIS, Taliban.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. На сьогоднішній день у світі існує велика кількість терористичних організацій, діяльність яких призводить до дестабілізації ситуації в багатьох країнах, їх жертвами стають тисячі мирних громадян, що випадково опинились у місцях здійснення терористичних актів, а також мільйони тих, хто вимушений жити в країнах, якими повністю або частково керують терористи. Терористичні організації є і в Європі, і в Америці, і в Африці, і, насамперед, в Азії, зокрема – в країнах арабського світу (Близького Сходу). Тероризм – це глобальна проблема людства, боротьба з якою є невід'ємною складовою глобальної політики. Тим не менш, діяльність деяких таких організацій досі є поширеною, крім того, щороку вони збільшують кількість своїх прихильників, використовуючи різні інструменти пропаганди. Ми зосередимо свою увагу на

– ІДІЛ (Ісламська держава Іраку і Леванту) та Талібан. Їх основними центрами є Ірак (ІДІЛ) та Афганістан, які є й країнами їх походження. Громадяни обох держав сповідують мусульманські традиції, що мають радикальний характер. Діяльність таких організацій засновується на своєрідній ідеології, і при цьому кожна з них має унікальний характер. Ідеологія ІДІЛ заснована на прагненні до всесвітньої переваги мусульман, насамперед – «традиційних», і при цьому втілення ідеології має насамперед агресивний характер, про що свідчать численні терористичні акти, страти, розстріли та інші акти агресії з боку прибічників ІДІЛ. Талібан, у свою чергу, маючи більш тривалу історію, засновується також на мусульманській ідеології, що має релігійний характер, однак його діяльність зосереджена всередині Афганістану, де таліби довгий час вели боротьбу за владу. У 2021 році Талібан затвердився у якості основного керуючого органу в Афганістані, внаслідок чого ситуація в країні загострилась: збільшились випадки дискримінації жінок, погіршились умови життя населення, збільшились випадки актів агресії по відношенню до тих, хто не живе за законами шаріату. При цьому обидві організації активно використовують різні інструменти пропаганди як основу для поширення своєї ідеології. При цьому невід'ємною частиною їх пропаганди є поширення певних наративів, які є складовими їх ідеологічних поглядів. Тому це питання заслуговує детального наукового розгляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання ідеології ІДІЛ та Талібану, а також особливостей діяльності цих терористичних організацій, є поширеним як серед українських, так і серед закордонних науковців. Крім того, досліджуються особливості проявів їх наративів у контексті ідеології та пропаганди. Зокрема, важливим джерелом особливостей діяльності та пропагандистських повідомлень ІДІЛ є дослідження О. О. Коренькова [1], у якому науковець детально проаналізував, засновуючись на першоджерелах, внутрішню структуру ІДІЛ, її тактику та стратегію реалізації цілей. Крім того, він розглянув особливості пропаганди ІДІЛ, однак це питання не було основою дослідження, тому йому приділено недостатньо уваги. Важливе значення для дослідження ідеології ІДІЛ в українських наукових колах має праця О. А. Сирінської [4], у якій дослідниця детально проаналізувала історію, ідеологію та інформаційну стратегію ІДІЛ, зокрема, звернувшись і до основних наративів, і до пропагандистських повідомлень. Щодо дослідження питання Талібану, варто звернути увагу на працю В. В. Лимар [2]. Дослідник детально проаналізував історію створення організації, її ідеологію, релігійний наратив та пропаганду, яка поширюється різними засобами. Разом з тим, зауважимо, що досі не було проведено дослідження, присвячене ідеологічному протистоянню обох організацій та порівнянню їх основних наративів, що зумовлює необхідність проведення даного дослідження.

Методологія дослідження. Для порівняння пропагандистських наративів ІДІЛ і Талібану було проведено якісний аналіз контенту їхніх медіаматеріалів. Теоретичною основою слугуватимуть: «теорія фреймінгу»: аналіз того, як ІДІЛ і Талібан створюють ментальні фрейми, щоб спрямувати сприйняття та розуміння їхньої філософії спільнотою; «наративний аналіз»: вивчення історій, міфів і метафор, які використовуються терористичними групами для створення своїх ідеологічних наративів.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи особливості наративів пропаганди ІДІЛ та Талібану, у першу чергу необхідно звернути увагу на джерела цих наративів – діяльність обох організацій. І ІДІЛ, і Талібан – це невизнані ісламістські терористичні організації, діяльність яких спрямована на поширення ісламістських поглядів і ідей як в країнах арабського Сходу, так і в країнах Центральної Азії. При цьому їх діяльність неодмінно супроводжується здійсненням постійних терористичних актів, у тому числі і на Заході, де терористи-смертники стають причиною загибелі сотень мирних жителів щороку.

ІДІЛ (Ісламська держава Іраку та Леванту) утворилась з залишків Аль-Каїди у 2006 році, коли Сполучені Штати Америки проводили активну військову кампанію в Іраку з метою знищення ісламських терористів. Ісламісти, які були негативно налаштовані проти американців, створили потужний антиамериканський супротив у вигляді кількох груп, які

після об'єднались спершу у Ісламську державу Іраку, а за кілька років отримали нову назву – Ісламська держава Іраку та Леванту. Сьогодні це радикальна ісламістська організація, яка визнана ООН. [1, с. 187].

Важливу роль у діяльності ІДІЛ посідають фундаментальні ісламські ідеї, а також салафітські ідеології, згідно з якими основою є виключно буквальне трактування ісламу, а будь-які спроби його однобічного трактування, інновацій або іновірства можуть бути покарані навіть у вигляді навмисного вбивства. Тобто, основна ідея – релігійна, оскільки, крім того, представники ІДІЛ вважають за необхідне панування саме ісламської релігії у світі, відродження арабської культури та протидія західному впливу. Сьогодні ІДІЛ – це широка мережа терористичних об'єднань, які діють у вигляді своєрідної франшизи по всьому світу – і в Азії, і в Європі, і в Африці, і в Америці, організовуючи терористичні акти з насамперед релігійним підтекстом. Крім того, основна їх діяльність зосереджена саме на Близькому Сході, зокрема – в Іраку [4, с. 122].

Талібан, у свою чергу, також є терористичною організацією, яка, на відміну від ІДІЛ, сформувалась у вигляді радикального руху у 1994 році в Афганістані, коли держава перебувала у нестабільному стані після тривалого збройного конфлікту між моджахедами та об'єднаними силами європейських і східних держав. Війну, яка тривала у 1979-1992 рр. представники моджахедів вважали священною, оскільки її підґрунтя, як і боротьба ІДІЛ, також мало релігійний характер. Разом з тим, Талібан характеризується тим, що у свій час ця організація отримала прихильність як від афганського народу, так і від афганської влади, представники якої вважали талібів звичайними афганцями, рівними представниками афганської нації і, що дуже важливо, оплотом і надією. Основна ідеологія талібів – релігійний націоналізм, оскільки вони прославляли Аллаха та діяли в його ім'я. Основа талібів – пуштуни, традиційні мусульмани. Крім того, важливою рисою Талібану є те, що вони контролюють сьогодні більшу частину Афганістану, тому, хоч і є терористами, виконують своєрідні державні функції. Сьогодні Талібан тримає у своїх руках владу в Афганістані, що розпочалося після того, як американські війська було виведено з країни у 2021 році. З того часу Талібан фактично контролює усю країну, і при цьому, поширюючи релігійний наратив, негативно впливає на суспільство, провокуючи ще більше погіршення якості життя населення, нерівність та порушення прав людини [2, с. 72].

З огляду на це, підкреслимо, що сьогодні і ІДІЛ, і Талібан є терористичними організаціями, які прагнуть до здійснення державницьких функцій та контролю арабських країн. Їхня діяльність є агресивною та деструктивною, однак, якщо ІДІЛ у більшості – це терористи, які організовують терористичні акти у різних країнах світу, аби поширити свої ідеї, то Талібан – це та організація, яка наразі здійснює майже повний контроль над Афганістаном, тим самим проявляючи акти тероризму по відношенню до власного народу, використовуючи при цьому у першу чергу релігійну ідеологію, як і ІДІЛ. Тому виникає необхідність в детальному аналізі основних пропагандистських наративів цих двох терористичних організацій, що надасть можливість як проаналізувати їх діяльність, так і порівняти їх погляди. Пропаганда – це основа діяльності будь-якої терористичної організації, тому її розуміння може стати запорукою для боротьби з такими організаціями та їх викорінення [3].

Згідно з попереднім аналізом особливостей діяльності та ідеології ІДІЛ і Талібану, зазначимо, що одним із основних пропагандистських наративів, що є характерним для обох організацій, є релігійний. До пропаганди шляхом використання релігійних наративів обидві організації почали звертатись ще на самому початку свого створення. Так, характерною рисою релігійного наративу ІДІЛ є, перш за все, пропагування ідей щодо релігійного обов'язку мусульман приєднатись до цієї організації, яка є «борцем» за права громадян ісламського світу. Основні релігійний наратив Талібану – джихад, іслам та шаріат [6].

Зазначимо, що для діяльності ІДІЛ характерним є поширення релігійних наративів шляхом використання можливостей соціальних мереж. У такому випадку створюються сторінки представників або прибічників організації, які поширюють заклики до участі в

організації, інформацію про військові перемоги ІДІЛ, обговорюють різні аспекти ісламського закону або порядку. Відповідно, релігійний наратив пов'язаний з військовою пропагандою ІДІЛ, яка, пропагуючи успіхи своєї діяльності, неодмінно звертається і до релігійних питань. Одним із прикладів такої пропаганди є вислів «Без джихаду немає життя», який було використано у якості назви до одного з відео-роликів, що поширювали представники ІДІЛ у відкритих соціальних мережах. ІДІЛ неправдиво інтерпретує джихад – як боротьба за віру, боротьба на захист і за поширення ісламу, що асоціюється насамперед зі збройною боротьбою мусульман з представниками інших релігійних конфесій, що має забезпечити панування ісламської релігії у світі. І саме цю ідею вони пропагують у соціальних мережах. Адже, соціальні мережі надають можливість масово поширити ідеї ІДІЛ і при цьому робити це анонімно. Тому кількість прихильників ІДІЛ завдяки цьому лише зростає, у тому числі і серед країн, що не сповідують іслам [9].

З огляду на це, зазначимо, що релігійний наратив у своїй пропаганді ІДІЛ використовує з метою вербування, культивування і зміцнення онлайн партійності і братерства для здійснення терору. Створюючи сторінки у соціальних мережах, використовуючи можливості мережі Інтернет та інші досягнення сучасної цифрової цивілізації, бойовики ІДІЛ мають можливість збільшити прихильність і серед бойовиків-мусульман, і серед іноземних бойовиків, кількість яких лише станом на 2014 рік сягнула 18 000. Інструментами поширення пропаганди є відкриті та закриті чати, форуми, сайти, у яких публікується різна інформація, яка має у тому числі і релігійний характер. Враховуючи це, науковці вважають, що Ісламська держава сьогодні розв'язала справжній кібер-джихад [7, с. 73].

Талібан, у свою чергу, характеризується тим, що основою ідеології цієї організації стала релігійна течія ісламу ашарізм, яка є частиною сунітської традиції. З огляду на це, важливим для Талібану є дотримання ісламських традицій, виконання усіх положень, зазначених у Корані, які при цьому трактуються радикально – відповідно до законів шаріату, ісламського права. Тому основа пропаганди Талібану в цілому – це питання релігії та дотримання релігійних традицій у житті громадян Афганістану. При цьому їх погляди не поширюються на інші країни, а лише на ті території Афганістану, які підконтрольні Талібану, а також частково Пакистану, оскільки на кордоні з Афганістаном там також діють прибічники Талібану та його релігійних поглядів [3].

Характерною рисою використання релігійних наративів у пропаганді є заміна громадянських прав «законом Божим» - правилами шаріату. При цьому їх релігійна пропаганда є особливо агресивною у контексті прав та можливостей громадян: створюється значна кількість обмежень, які обов'язково мають бути дотримані, у інакшому випадку – смерть. Особливо це стосується жінок, які, згідно з шаріатом, мають підпорядковуватись чоловіку, носити закритий одяг, народжувати дітей та забезпечувати добробут сім'ї, а її участь у житті суспільства є особливо обмеженою. Саме такі наративи і поширюються в Афганістані. Крім того, забороняється музика, мистецтво та усе, що суперечить релігійним поглядам талібів. Також важливою рисою пропаганди Талібану є джихад – що полягає у прославлянні ісламу та його законів, що також співпадає з обмеженнями прав жінки [6].

Також, як і ІДІЛ, Талібан поширює свої наративи за допомогою соціальних мереж – ще з 2010 року. Можна сказати, що соціальні мережі перетворились на своєрідну зброю Талібану. При цьому пропаганда у соціальних мережах має особливий характер: поширюючи релігійний наратив, таліби прагнуть отримати більшу прихильність від громадян Афганістану та інших країн, тим самим підтверджуючи те, що вони – законні правителі Афганістану. Цікавим є приклад того, як після засудження усім світом поширення прав жінок у Талібані, що здійснюється згідно з законами шаріату, очільник Талібану поширив відео, у якому запевнив, що права жінок будуть відновленні, і вони отримають доступ до освіти і усіх благ. Однак це – інструмент пропаганди, за допомогою якого Талібан, поширюючи зворотні наративи до своїх ідей, прагне отримати вигоду – прихильність, однак насправді в суспільстві і досі поширюється шаріат та інші обмеження ісламу [8].

Порівнюючи релігійний наратив у пропаганді ІДІЛ та Талібану, важливо відмітити наступне:

- І для ІДІЛ, і для Талібану, релігійне питання є основою пропаганди, оскільки іслам та дотримання традицій є важливою ідеєю, яку пропагують обидві організації;
- Разом з тим, релігійні наративи ІДІЛ мають більш агресивний характер, зокрема, шляхом звернення до маніпулятивної трактовки джихаду та вбивств на основі релігії: вони вважають насильство священною боротьбою за власну релігію, натомість Талібан переважно поширює релігійні традиції в суспільстві без відвертого насильства;
- Релігійні наративи ІДІЛ спрямовані на зовнішню аудиторію: використовуються для залякування та збільшення прихильників, натомість релігійний наратив Талібану – на внутрішню, зокрема – закони шаріату, яким має слідувати суспільство.

З нашої точки зору, варто розглянути особливості культурного і національного наративу у пропаганді ІДІЛ та Ірану. Національне і культурне питання також є основою пропаганди обох терористичних організацій, оскільки і ІДІЛ, і Талібан мають націоналістичний характер, тому для досягнення успіху у своїй діяльності вони звертаються до національних та культурних особливостей [5].

Так, частиною бойової стратегії ІДІЛ та її пропаганди є використання іміджу потужної організації, яка змогла перемогти Захід на своїй території та досягає значних успіхів. Відповідно, саме поширення успіху та створення переможця є важливою рисою пропаганди ІДІЛ. Прикладом цього також слугує те, як ІДІЛ створює образ переможця за допомогою використання фото і відео з відображенням відкритого насильства. Наприклад, відрізані голови ворогів, катування, страта, розстріл тощо. Зокрема, у 2015 році поширювалось відео, у якому хлопчик на фоні прапору з символікою ІДІЛ вчиться відрізати голови на іграшках. У такий спосіб ІДІЛ прямо натякає своїм ворогам, що вони мають значну перевагу і у випадку чого будуть вдаватись саме до таких актів насильства. ІДІЛ славляться своїми жорсткими стратами, відео і фото з якими і є частинами їх пропаганди у контексті національного і культурного наративів [10, с. 61].

Крім того, ІДІЛ у своїй пропаганді вдається до розпалення міжконфесійної ворожнечі. Ідеологія організації заснована на ваххабізмі – релігійно-політичному русі в ісламі, що закликає до повернення «первинного ісламу». Тому ІДІЛ заперечує існування інших конфесій ісламу, вважає шиїтів відступниками, які повинні бути покарані. Відповідні наративи ІДІЛ публікує у своїх повідомленнях, тим самим намагаючись залякати «ворогів». Цей наратив також прослідковується у їх діяльності, оскільки відомо про численні терористичні акти у шиїтських мечетях, провину за які взяла на себе саме ІДІЛ.

Особливості культурного наративу Талібану також мають своєрідний характер. Основними його рисами є гордість, честь, незалежність. Джерелом цих рис є насамперед фундаментальні засади, на основі яких і будується ідеологія Талібану. Насамперед, це афганський націоналізм, характерною рисою якого є «суверенізм», тобто прагнення до незалежності афганської держави, яка, при цьому, не претендує на завоювання світу, а лише на міжнародне визнання. Гордість і честь також є важливими рисами пропаганди, і при цьому якщо гордість, джерелом якої є цінності пуштунвалай, має більш патріотичний характер, то честь є більш радикальною. Зокрема, це честь жінки (цнотливість і ціломудреність), яка співпадає з законами шаріату. Жінки зобов'язані бути вірними чоловіку як до одруження, так і після, тому саме цей аспект активно поширюється у талібській пропаганді, яка має місце всередині Афганістану [5].

Порівнюючи особливості культурного і національного наративів ІДІЛ та Талібану, можна визначити як спільні, так і відмінні риси:

- ІДІЛ прагне створити образ переможця, поширюючи відео і фото з катуваннями, стратами, відрізаними головами, тим самим залякуючи ворогів;

- Культурний наратив Талібану має більш національне підґрунтя, засновується на національних афганських традиціях, тому Талібан використовує його з метою створення більш позитивного образу – як всередині країни, так і на міжнародній арені;
- ІДІЛ вдається до міжконфесійної ворожнечі, зокрема – організовує терористичні акти проти шиїтів, натомість Талібан використовує релігію, як основу національних традицій, зокрема – звертаючись до шаріату.

Наостанок, невід'ємною рисою пропаганди ІДІЛ та Талібану є політичний наратив, оскільки це терористичні організації, які прагнуть мати власну державність, тому слугують і своєрідними політичними акторами, у тому числі і на міжнародному рівні. Насамперед, це державницькі ідеї. Зокрема, ІДІЛ має радикальні погляди щодо власної державності: у пропагандистських роликах, створених організацією, можна побачити карти кордонів Ісламської держави, до якої входять майже всі землі, на яких колись був поширений іслам. Метою подібних інформаційних кампаній є як залякування супротивників, так і привернення уваги до організації, оскільки подібні повідомлення можуть викликати резонанс, тим самим збільшуючи обізнаність світу про ІДІЛ та, ймовірно, збільшуючи кількість прихильників. Окрім цього, у своїй пропаганді ІДІЛ активно дискредитує конкурентів, зокрема – інші джихадистські групи, поширюючи повіломлення щодо власної переваги над ними, залякуючи їх. Для створення таких інформаційних кампаній ІДІЛ використовує насамперед можливості мережі Інтернет, де може відкрито поширювати свій наратив [9].

На відміну від ІДІЛ, Талібан не прагне протистояти конкурентам та створювати умовну перевагу. Натомість основою політичного нарративу Талібану є націоналізм. Націоналізм у такому випадку має у тому числі і релігійний характер. Основні повідомлення будуються на тому, що Талібан майже повністю контролює Афганістан, поширюючи там свою владу і ідеологію. Тому важливе значення має внутрішня пропаганда, завдяки якій таліби, використовуючи афганський націоналізм, прагнуть збільшити прихильність. Як зазначалось попередньо, афганський націоналізм спрямований на затвердження талібської держави – Ісламського емірату Афганістан. Тому важливою є також і зовнішня пропаганда: Талібан поширює свої успіхи у державотворенні, публікує інформацію про те, як покращується життя громадян після його приходу до влади тощо. Однак, це лише частина пропаганди, а не реальна картина справ у країні [5].

На основі цього можна зазначити, що політичний наратив ІДІЛ та Талібану має низку відмінностей. Насамперед, для ІДІЛ націоналістичне питання має радикальний характер та не відповідає дійсним поглядам організації: використовуючи повідомлення з елементами поглядів на те, як в майбутньому має виглядати Ісламська держава, вони лише привертають до себе увагу та залякують інші країни. Талібан, у свою чергу, використовуючи націоналізм як складову пропаганди прагне затвердити владу в державі та отримати більшу прихильність і визнання від країн Заходу та інших країн арабського Сходу. Крім того, Талібан опікується суто внутрішніми питаннями, на відміну від ІДІЛ, які звертаються до дискредитації і залякування «ворогів».

Висновки. Отже, у процесі дослідження було проведено детальний аналіз відмінностей ІДІЛ та Талібану, засновуючись на основних наративах, які використовуються у їх пропаганді. Згідно з цим, можна сказати, що помітні відмінні акценти у контексті поширення релігійного, культурного (національного) та політичного наративів. Здійснивши порівняння наративів кожної організації у контексті їх пропаганди, можна сказати наступне. Основу ідеології обох організацій складає релігійне питання, однак релігія у руках ІДІЛ є інструментом залякування (наприклад, фото і відео зі стратами), натомість Талібан використовує релігію у власній пропаганді з метою поширення своєї ідеології в Афганістані та забезпечення керування суспільством (наприклад, закони шаріату), тим самим все більше концентруючи владу у своїх руках. Культурний (національний) наратив у пропаганді також є основою ідеології обох організацій, однак ІДІЛ використовує його у контексті створення образу переможця та розпалювання міжконфесійної ворожнечі, намагаючись таким чином створити імідж непереможної організації та залякуючи ворогів. Політичний наратив, у свою

чергу, пов'язаний з питанням державності, оскільки і ІДІЛ, і Талібан сповідують державницькі інтереси, однак, якщо ІДІЛ прагне «захопити» майже весь світ, то увага Талібану концентрується на створенні Ісламського халіфату Афганістан, у контексті чого проявляється афганський націоналізм. Крім того, ІДІЛ дискредитує ворогів, натомість Талібан зосереджується на внутрішніх питаннях та покращенні своєї репутації на глобальному рівні. Враховуючи це, ідеології ІДІЛ та Талібану є відмінними, що впливає на їх діяльність та її наслідки, а також слугує основою для їх протистояння.

Джерела та література

1. Кореньков О. О. Політична стратегія й структура організації «Ісламська держава Іраку та Леванту. *Науковий журнал «Політикус»*. Випуск І. 2017. С. 186-190.
2. Лимар В. В. Відродження Ісламського Емірату Афганістан в контексті повернення. «Талібану» до влади. Науковий журнал «Політичне життя». Випуск І. 2022. С. 69-76.
3. Масний В. 2021. Нова влада Афганістану. Що відомо про рух «Талібан» та його лідерів. *Суспільне новини: веб-сайт.* URL: https://suspilne.media/156018-nova-vlada-afganistanu-so-vidomo-pro-ruh-taliban-ta-jogo-lideriv/ (дата звернення: 02.03.2024).
4. Сирінська О. А. ІДІЛ як гібридна мережна організація: історія, ідеологія й інформаційна стратегія. *Сходознавство*. 2015. № 70. С. 114 – 133.
5. Юрченко Е. Талібан: світоглядний фундамент та ідеологічна еволюція. *Політична теологія: веб-сайт*. URL: https://politteo.online/materialy/taliban-svitoglyadnyj-fundament-ta-ideologichna-evolyucziya/ (дата звернення: 03.03.2024).
6. George S. Inside the Taliban campaign to forge a religious emirate. 2024. URL: https://www.washingtonpost.com/world/interactive/2023/afghanistan-taliban-islamic-law-rights/
7. Ghamari M. Pro-Daesh jihadist propaganda. A study of social media and video games. *Security and Defence Quarterly*. 2017. Vol. 14, № 9. P. 69-90. DOI: https://doi.org/10.5604/01.3001.0010.8472
8. Hassan A. How the Taliban turned social media into a weapon. 2021. URL: https://www.newarab.com/analysis/how-taliban-turned-social-media-weapon
9. Tulga A. ISIS Religious and Extremist Propaganda on Social Media: Dictionary-Based Study of Twitter. 2020. URL: https://smallwarsjournal.com/jrnl/art/isis-religious-and-extremist-propaganda-social-media-dictionary-based-study-twitter
10. Yarchi M. ISIS's media strategy as image warfare: Strategic messaging over time and across platforms. *Communication and the Public*. 2019. Vol. 4, № 1. P. 53-67. DOI: https://doi.org/10.1177/2057047319829587

References

1. Korenkov O. O. Politychna stratehiia y struktura orhanizatsii «Islamska derzhava Iraku ta Levantu. *Naukovyi zhurnal «Politykus»*. Vypusk I. 2017. S. 186-190.
2. Lymar V. V. Vidrodzhennia Islamskoho Emiratu Afhanistan v konteksti povernennia. «Talibanu» do vlady. *Naukovyi zhurnal «Politychne zhyttia»*. Vypusk I. 2022. S. 69-76.
3. Masnyi V. 2021. Nova vlada Afhanistanu. Shcho vidomo pro rukh «Taliban» ta yoho lideriv. *Suspilne novyny: veb-sait*. URL: https://suspilne.media/156018-nova-vlada-afganistanu-so-vidomo-pro-ruh-taliban-ta-jogo-lideriv/ (data zvernennia: 02.03.2024).
4. Syrinska O. A. IDIL yak hibrydna merezhna orhanizatsiia: istoriia, ideolohiia y informatsiina stratehiia. *Skhodoznavstvo*. 2015. № 70. S. 114 – 133.
5. Yurchenko E. Taliban: svitohliadnyi fundament ta ideolohichna evoliutsiia. *Politychna teolohiia: veb-sait*. URL: https://politteo.online/materialy/taliban-svitoglyadnyj-fundament-ta-ideologichna-evolyucziya/ (data zvernennia: 03.03.2024).
6. George S. Inside the Taliban campaign to forge a religious emirate. 2024. URL: https://www.washingtonpost.com/world/interactive/2023/afghanistan-taliban-islamic-law-rights/

7. Ghamari M. Pro-Daesh jihadist propaganda. A study of social media and video games. *Security and Defence Quarterly*. 2017. Vol. 14, № 9. P. 69-90. DOI: https://doi.org/10.5604/01.3001.0010.8472

8. Hassan A. How the Taliban turned social media into a weapon. 2021. URL: https://www.newarab.com/analysis/how-taliban-turned-social-media-weapon

9. Tulga A. ISIS Religious and Extremist Propaganda on Social Media: Dictionary-Based Study of Twitter. 2020. URL: https://smallwarsjournal.com/jrnl/art/isis-religious-and-extremist-propaganda-social-media-dictionary-based-study-twitter

10. Yarchi M. ISIS's media strategy as image warfare: Strategic messaging over time and across platforms. *Communication and the Public*. 2019. Vol. 4, № 1. P. 53-67. DOI: https://doi.org/10.1177/2057047319829587

РОЗДІЛ ІІІ
ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО, ІСТОРІОГРАФІЯ ТА КУЛЬТОРОЛОГІЯ

УДК 94 (477) (092):94 (5)

ІВАН ФРАНКО ПРО ОДИНАДЦЯТИЙ КОНГРЕС СХОДОЗНАВЦІВ 1897 РОКУ

Андрій Слесаренко
Рівненський державний гуманітарний університет
Україна, 33028, м. Рівне, вул. Ст. Бандери, 12
e-mail: avslesarenko@ukr.net
ORCID: https:orcid.org/0000-0001-7648-4003

У статті проаналізовано публікацію видатного українського вченого Івана Франка «Конгрес орієнталістів», що була оприлюднена у львівському «Літературно-науковому віснику» 1898 р. Ця публікація ознайомила українського читача з перебігом і результатами досліджень одинадцятого міжнародного конгресу орієнталістів, що відбувся 6–12 вересня 1897 р. у Парижі (Франція).

Ключові слова: *Іван Франко, сходознавство, конгрес сходознавців, «Літературно-науковий вісник».*

The article analyzes the publication of the outstanding Ukrainian scientist Ivan Franko «Congress of Orientalists», which was published in the Lviv «Literary and Scientific Bulletin» in 1898. This publication familiarized the Ukrainian reader with the course and results of the eleventh international congress of Orientalists, which took place on September 6–12, 1897 in Paris (France).

Key words: *Ivan Franko, oriental studies, congress of orientalists, «Literary and scientific bulletin».*

Видатний український громадсько-політичний діяч, вчений, письменник Іван Якович Франко перманентно стежив за розвитком актуальних наукових досліджень та популяризував їх у своїх публікаціях. Слідкував учений і за розвоєм сходознавчих досліджень.

Друга половина XIX – початок XX ст. характеризувалися посиленням інтернаціоналізації, прискоренням та поглибленням міжнародної наукової співпраці. Посилення сходознавчих досліджень у другій половині XIX ст., потреба в обміні інформацією й досвідом спонукали вчених європейських країн до налагодження більш тісних і сталих наукових контактів. Справжньою віхою в розвитку європейського сходознавства стало проведення І Міжнародного конгресу орієнталістів у Парижі (1873 р.), скликаного за ініціативою французьких учених. Загалом, до початку Першої світової війни відбулося шістнадцять міжнародних форумів орієнталістів, які проводилися переважно в Європі кожні 2-3 роки *[1, с.22-23; 5]*.

Іван Франко описав одинадцятий міжнародний конгрес орієнталістів, що відбувся 6–12 вересня 1897 р., у публікації «Конгрес орієнталістів». Текст вперше надруковано в львівському журналі: «Літературно-науковий вісник» 1898 р. (Т. 1. Кн. 1. С. 14–16) (ІІ пагінація, рубрика «З інтернаціональних наукових конгресів минулого літа»), за підпписом: І. Ф. Сучасне видання публікації – *додаткові томи до зібрання творів Івана Франка у 50-ти т. (К.: Наукова думка, 2010. т. 54, підготували Олена Луцишин та Григорій Чопик) [3]*.

У вступній частині учений відзначив: «*Відбувся (конгрес –* А.С.*) в Парижі д[ня] 6 вересня в селі Ліцея Людвіка Великого. На конгрес прибули, крім значного числа спеціалістів, також офіціальні делегати з Австро-Угорщини, Італії, Швеції, Швейцарії, Індії, Китаю, Японії і багато інших держав; тільки Німеччина не прислала нікого. Всіх учасників було*

зверх 500» (сучасні автори відзначають, що кількість учасників конгресу була 800 осіб – А.С.*, див. [2]).*

Далі у публікації зазначається: «Перше врочисте засідання розпочав президент (конгресу – А.С.*) Шарль Шефер згадкою про перший конгрес, що відбувся в Парижі 1873 р. під проводом Леона де Роні (Rosny). Міністр просвіти Рамбо підніс важність політичних інтересів, які має Франція на Сході, і заслуги французьких орієнталістів, таких як Анкетіль-Дюперрон, Бюрнуф, Сильвестр де Сасі, Станіслав Жульєн, Шамполіон, Ренан, і привітав членів конгресу іменем правительства. Голова міста Парижа привітав їх іменем міста і запросив на бенкет, який має устроїти для них репрезентація міста. Потім конгрес залагодив усякі формальності і поділився на секції, що ще сього самого дня розпочали свої праці» [4].*

*Франко перелічив наукові секції конгресу та їх керівників: «*1. Мови і археологія арійських країв – ся секція поділилася на три відділи, що засідали кожний окремо: а) Індія (проводили по черзі лорд Рій, проф. Білер з Відня, Пішель і Керн); б) Іран (проводили Гібшман і Єзов); в) лінгвістика (про[водили] Губернатіс, Кречмер і Улянов).

2.Мови і археологія східної Азії – і ся секція мала два відділи, один для Китаю і Японії (провод[или] китайський амбасадор Чінґ-Чанґ, Томич, Шлеґель і Дуґлас) і для Індо-Китаю та Малайського архіпелагу (пров[одили] Керн і Браун).

3.Мови і археологія ісламу (пров[одили] де Ґеє, Карабачек із Відня і Радлов).

4.Загальна семітська секція – вона також розділилася на два відділи, для гебрейщини (пров[одили] Ґвіді і Кауцш) і для асирології (пров[одили] Тіле, Пінчес, Гоммель і Гаупт).

5.Єгипет і африканські мови (пров[одили] Навіль, Лібляйн і Ерман).

6.Греція і її відносини до Сходу (пров[одили] Бікелас, Крумбахер і Стшиговський).

7. Етнографія і фольклор (пров[одили] Вамбері, Ґубернатіс, Радлов, Клапаред і В. Шмідт)».

З доповідей конгресу Франко виділив виступи Вінтерніца із Оксфорда, що розповідав про рукописи індійського епосу «Махабхарати» (бібліотека англійського Азійського королівського товариства, Леона Фера про буддійські джатаки (оповідання про переродження Будди), проф. Крумбахера, що подав огляд розвою студій над візантійською культурою і літературою. Зацікавила ученого й доповідь берлінського проф. Ермана (єгиптологічна секція), що запланував монументальне видання «Thesaurus verborum aegyptiacorum» берлінської і мюнхенської академій.

Аналізуючи роботу семітській секції вчений відзначив доповідь паризького проф. Галеві про стан біблійної критики, виступи Гвіді, Гаупта і Міллера – про потребу критичного видання Талмуду. Франко поінформував, що «Тюро-Данжен говорив про найдавніші вавилонські написи, а Шейль показав конгресові в оригіналі нововіднайдений фрагмент оповідання про потопу світу з часу коло 2000 літ перед Хр[истом]» [4].

Наприкінці публікації Франко підкреслив, що «орієнталісти мали в Парижі дуже пишну гостину, а їх прийняття в музеї Ґіме (спеціальний музей для релігій усіх народів) наробило шуму, особливо в клерикальній пресі. В тім музеї відправлено в присутності членів конгресу, отже, головно християн, буддійське богослужения, що, зрештою, не дивно в Парижі, де від кількох літ існує невеличка громада віруючих буддистів, головно з європейців» [4].

Серед учених-орієнталістів (як відомих, так і малознаних), яких згадує у публікації Франко, відзначимо наступних:

Шарль Шефер (1820 – 1898) – французький орієнталіст, філолог, історик. Професор перської мови. Керівник Французького Інституту східних мов і культур.

Роні Леон де (1837 – 1914) – французький орієнталіст, етнолог, засновник міжнародних конгресів орієнталістів.

Дюперрон (дю Перрон) Анкетіль-Абрам-Ясент (Гіацинт) (1731 – 1805) – французький орієнталіст, основоположник досліджень Авести та зороастрійської писемності.

Бюрнуф Ежен (1801 – 1852) – французький орієнталіст. Професор College de France (Колеж де Франс). Займався проблемами буддизму, дослідженнями авестійської мови й літератури.

Сасі Сильвестр де (1758 – 1838) – французький орієнталіст, поліглот; завідував кафедрами арабської мови в Школі східних мов (Ecole des langues orientales) у Парижі та перської в Колеж де Франс.

Жульєн Станіслав (1799 – 1873) – французький орієнталіст, завідувач кафедри китайської мови в Колеж де Франс, перекладач, дослідник буддизму.

Шамполіон (Шампольйон) Жан-Франсуа (1790 – 1832) – французький учений, засновник єгиптології, автор монументальних праць з історії, культури та мови Єгипту.

Ренан Жозеф-Ернест (1823 – 1892) – французький філолог та історик, автор всесвітньо відомого дослідження «Життя Ісуса», «Історії семітських мов» (1855), дослідник єврейської мови, історії Фінікії, Палестини тощо.

Керн Генріх (1833 – ?) – нідерландський санскритолог. Досліджував також історію буддизму в Індії, на Яві тощо.

Губернатіс Анжело де (1840 – 1913) – італійський літературознавець, письменник, видавець, культурно-громадський діяч.

Дуглас (Дуглас) Роберт-Кенневей (1838 – ?) – англійський синолог, автор оригінальних досліджень з китайської мови, конфуціанства й даоїзму.

Браун Едуард Ґренвілл (1862 – 1926) – англійський орієнталіст, викладач перської та арабської мови у Кембриджському університеті. Автор монументальної «Історії перської літератури» у чотирьох томах.

Карабачек (Карабацек) Йозеф (1845–1918) – німецький орієнталіст-єгиптолог, професор історії Сходу у Віденському університеті.

Гоммель Фріц (1854–1936) – німецький орієнталіст, професор Мюнхенського університету. Дослідник історії та мов давнього Шумеру, Єгипту, Вавилону.

Гаунт Гуго-Герман-Пауль (1858 – ?) – німецький асиролог; разом з Гарпером видавав часопис «Hebraica», разом з Делічем – «Assyrologische Bibliothek».

Лібляйн Жан-Даніель-Каролюс (1827 – ?) – норвезький єгиптолог, дослідник хронології давніх єгипетських родів та династій.

Ерман Адольф (1854 – 1937) – німецький єгиптолог. Професор Берлінського університету, директор Єгипетського музею в Берліні.

Крумбахер Карл (1856 – 1909) – німецький професор візантійської та новогрецької філології у Мюнхенському університеті. Засновник журналу «Byzantinische Zeitschrift» (з 1892 р.).

Стшиговський Йозеф (1862 – 1941) – австрійський історик мистецтва, професор університетів у Граці (1892) та Відні (1909).

Вамбері Герман (Арміній) (1832–1913) – угорський орієнталіст, публіцист, член-кореспондент Угорської академії наук, професор східних мов.

Шмідт Вільгельм (1868 – 1954) – австрійський етнограф і мовознавець. Професор Віденського (1921 –1938) та Фрайбурського (з 1939 р.) університетів.

Галеві Жозеф (1827–1917) – французький семітолог, займайся асирологією. Дешифрувальник численних текстів з історії Асирії та Вавилону.

Тюро-Данжен Франсуа (1872 – 1944) – французький орієнталіст засновник шумерології. Член Академії написів (з 1917 р.). Дослідник клинописної культури.

Отже, публікація Івана Франка «Конгрес орієнталістів» опублікована у львівському «Літературно-науковому віснику» 1898 р. ознайомила українського читача з перебігом і результатами досліджень одинадцятого міжнародного конгресу орієнталістів, що відбувся 6–12 вересня 1897 р. у Парижі. Здійснений аналіз конгресу Франком засвідчив високий фаховий рівень вченого.

Джерела та література

1. Баженова Г. Ю. (2007). Міжнародні конгреси орієнталістів у контексті європейської інтеграції науки (остання чверть XIX – початок XX ст.). *Сходознавство*. № 37. С. 22–32.
2. Баженова Г. Ю. (2007). Роль міжнародних конгресів орієнталістів у дослідженні історії народів Сходу (друга половина XIX – початок XX ст.). *Каразінські читання. Серія Історія. матеріали міжнар. наук. конф*. Харків. С. 21–22.
3. *Франко І.Я. Додаткові томи до зібрання творів у 50-ти т. К.: Наукова думка, 2010. т. 54.* С. 69–71.
4. Франко І. Конгрес орієнталістів. [Про одинадцятий міжнародний конгрес орієнталістів]. URL: http: // https://www.i-franko.name/uk/Misc/1898/ KongresOrijentalistiv.html.
5. Orientalists. International Congress of. URL: http: // https://www.encyclopedia. com/ orientalists- international- congress.

References

1. Bazhenova H. Yu. Mizhnarodni konhresy oriientalistiv u konteksti yevropeiskoi intehratsii nauky (ostannia chvert XIX – pochatok XX st.). *Skhodoznavstvo*. № 37. S. 22–32.
2. Bazhenova H. Yu. (2007). Rol mizhnarodnykh konhresiv oriientalistiv u doslidzhenni istorii narodiv Skhodu (druha polovyna XIX – pochatok XX st.). Karazinski chytannia. Seriia Istoriia. materialy mizhnar. nauk. konf. Kharkiv. S. 21–22.
3. Franko I.Ia. Dodatkovi tomy do zibrannia tvoriv u 50-ty t. K.: Naukova dumka, 2010. t. 54. S. 69–71.
4. Franko I. Konhres oriientalistiv. [Pro odynadtsiatyi mizhnarodnyi konhres oriientalistiv]. URL: http: // https://www.i-franko.name/uk/Misc/1898/ KongresOrijentalistiv.html.
5. Orientalists. International Congress of. URL: http: // https://www.encyclopedia. com/ orientalists- international- congress.

УДК 94(477):930.85(=411.16)(477.81)

ДОКУМЕНТИ З ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ ЄВРЕЇВ МІЗОЧА: ФОРМИ ДОКУМЕНТАЦІЇ ТА ЗБЕРІГАННЯ НА ПРИКЛАДІ МІЗОЦЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ

Роман Михальчук
Рівненський державний гуманітарний університет
Україна, 33028, м. Рівне, вул. Чорновола, 76,а
e-mail: r.mykhalchuk@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9313-4830
Оксана Пальчевська
Бібліотека-філія селища Мізоч КЗ «Мізоцький центр культури, дозвілля і туризму» Мізоцької селищної ради
Україна, 35740, с. Кунин, вул. Казьонщина, 26
e-mail: oksana_svit@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8743-9840

Мета статті – висвітлити форми документації матеріалів з історії євреїв періоду Другої світової війни і Голокосту в Мізочі в Мізоцькій бібліотеці на Рівненщині. У статті висвітлено діяльність україно-німецького проєкту “Мережа пам’яті” та результати даного проєкту для мізоцької громади (оцифрування документів, публікація видання про Голокост в Мізочі, встановлення інформаційних таблиць поблизу місця масового розстрілу єврейської громади в 1942 р.).

Ключові слова: Мізоцька бібліотека, Голокост, євреї, “Мережа пам’яті”.

DOCUMENTS FROM THE HISTORY AND CULTURE OF THE JEWS OF MIZOCH: FORMS OF DOCUMENTATION AND STORAGE AS AN EXAMPLE OF THE MIZOCH LIBRARY

The purpose of the article is to highlight the forms of documentation of materials on the history of Jews during the Second World War and the Holocaust in Mizochi in the Mizochi library in the Rivne region. The article highlights the activities of the Ukrainian-German project "Network of Remembrance" and the results of this project for the Mizochi community (digitization of documents, publication of an edition about the Holocaust in Mizochi, installation of information tables near the site of the mass shooting of the Jewish community in 1942).

Keywords: library in the Mizoch, Holocaust, Jews, “Network of Memory”.

Зважаючи на те, що історія Мізоча багатогранна - вона постійно перебуває у колі зацікавлення професійних інтересів науковців, дослідників, краєзнавців, - особливо, коли це стосується періоду Другої світової війни, адже під час Голокосту за різними даними тут було вбито близько 1,5 тис. євреїв [7, с. 60].

За період з 2011 р. і до сьогодні в фонді мізоцької бібліотеки зібрано великий об’єм інформації краєзнавчого характеру даного періоду. Це: фотографії, документи, статті в книгах, ЗМІ, на сторінках Інтернет видань, фільми, презентації, спогади очевидців історичних подій. Ініціативна група, яка збирала інформацію складалася з професійних істориків, краєзнавців, а також представників Мізоцької територіальної громади. Місцями пошуку інформації були: Краєзнавчий відділ Рівненської обласної наукової бібліотеки, особисті архіви жителів Мізоча, публікації дослідників на сторінках фахових та краєзнавчих видань, в засобах масової інформації, на сторінках мережі Інтернет тощо.

Особливо цінними для збереження історичної пам’яті стали спогади євреїв, опубліковані у 1960 р. івритом в Меморіальній книзі Мізоча. В 2022 р. цю книгу було перекладено з івриту на англійську мову і з англійської мови на українську (перекладач - Дмитро Аладько, і яка є доступною на електронних ресурсах [4]. Також в бібліотеці зберігаються книги, які висвітлюють історію євреїв та Голокост авторства Романа Михальчука: «Мізоч: трагічні сторінки історії 1939-1955» [5], «Смерть і виживання під час Голокосту: терени сучасної Рівненщини» [6], а також книга Лоуренса Брауна «Відлуння з Мізоча. Зниклий Штетл» [1], каталог виставки «Масові розстріли. Голокост між Балтійським і Чорним морями 1941-1944» [3], яка відбулася в 2016 р. в Берліні в музеї “Топографія терору” і окремо розповідала про Голокост в Мізочі.

Краєзнавчі ресурси в Бібліотеці-філії селища мізоч зберігаються:

- на паперових носіях – у краєзнавчому відділі бібліотеки;
- на електронних носіях – в локальній базі робочого комп’ютера в тематичних папках.

Вся зібрана інформація акумульована в фонді бібліотеки, що є цінним для тих, хто хоче вивчати історію краю, а це:

- студенти – для написання наукових статей та дипломних робіт;
- учні МАН (Малої академії наук);
- педагоги – для проведення відкритих уроків;
- професійні історики – для наукових досліджень;
- краєзнавці-любителі.

Важливе значення для реалізації планів збереження єврейської культурної спадщини має співпраця з україно-німецькомим проєктом “Мережа пам’яті” з 2020 р., яка стала можливою за підтримки Міністерства закордонних справ Німеччини. Метою проєкту є захист місць пам’яті жертв масових злочинів нацизму, вивчення історії Голокосту на території України, фіксація спогадів очевидців подій, вивчення, збереження та вшанування пам’яті жертв нацизму. Партнерами проєкту стали: Фундація «Меморіал убитим євреям Європи» (Берлін), ГО «Український центр вивчення історії Голокосту» (Київ), ГО «Інша освіта» (Київ).

Учасниками проєкту стали представники територіальних громад України - історики, представники влади, працівники музеїв, бібліотек. Від Мізоча ініціативу представляли Роман Михальчук - професор кафедри всесвітньої історії Рівненського державого гуманітраного університету, Оксана Пальчевська - завідуюча бібліотекою-філією селища Мізоч, Вікторія Прокопчук - начальник відділу культури і туризму, молоді та спорту Мізоцької селищної ради.

Протягом 2020-2023 рр. представники ініціативи мізоцької громади брали участь в онлайн зустрічах із іншими ініціативами - учасниками проєкту, де обговорювалися питання вивчення історії Голокосту, проведення дослідницької роботи, активніше залучення громади у комеморативні практики та проведення інших заходів. Обговорювалися питання захисту місць поховання розстріляних євреїв нацистами в роки Другої світової війни, потребу опублікування видання про Голокост в Мізочі, додаткового означення інформаційними таблицями місця вбитих євреїв.

В 2023 році «Мережа пам'яті» оголосила конкурс проєктів для громадських організацій, для бібліотек, архівів, музеїв для підтримки збереження інформації під час війни. Бібліотека-філія селища Мізоч взяла участь у цьому конкурсі із проєктом: «Про збереження та фіксацію історичних документів, фотографій, спогадів очевидців подій періоду Другої світової війни про Голокост у Мізочі» і отримала підтримку в номінації «Значний внесок у збереження культурної спадщини у воєнній ситуації». На реалізацію проєкту до бібліотеки надійшло 30 575 грн. Ці кошти дали змогу придбати необхідну техніку в бібліотеку:

- принтер із сканером для кольорового друку та для створення цифрових копій документів і фотографій;
- проєктор та проєкційний екран для демонстрації слайдів, відео презентацій, віртуальних виставок документів, фотографій, відео спогадів очевидців подій;
- зовнішній жорсткий диск для резервного збереження цінної інформації краєзнавчого характеру;
- фотопапір та офісний папір для створення паперових копій документів, фотографій, які будуть використовуватися у формуванні виставкових експозицій під час проведення заходів.

Важливим результатом співпраці у проєкті стала публікація видання Романа Михальчука "Мізоч: життя та загибель єврейської громади" (2023 р.) [7], над яким автор працював два роки. У ньому досліджено історію Голокосту в селищі Мізоч Рівненського району Рівненської області, центрі Мізоцької територіальної громади. Видання розраховано на істориків, краєзнавців, учителів, учнів та усіх, хто цікавиться історією України, рідного краю, Другої світової війни й етнічних меншин України. Крім того, підготовлено інформаційну таблицю про життя та загибель єврейської громади Мізоча, яку буде встановлено поблизу місця розстрілу євреїв в південній околиці Мізоча біля пам'ятника Голокосту, встановленого ще 1989 р. [2].

Окрім цього, в рамках проєкту «Мережа пам'яті» в 2023 р. бібліотека-філія селища Мізоч отримала 17 книг від Українського центру вивчення історії Голокосту (УЦВІГ). Це книги спогадів і свідчень очевидців про страшні злочини, які чинили нацисти в роки Другої світової війни на окупованих територіях.

На сьогодні в бібліотеці-філії селища Мізоч створений «Цифровий архів цінних історичних документів Мізоча», які висвітлюють всі періоди історії населеного пункту. В ньому окремо виділений розділ: «Доля єврейського населення Мізоча», де розміщена 441 цифрова копія документів та публікацій. Також створений і «Цифровий архів історичних фотографій Мізоча», де розміщено 326 цифрових копій фотографій із особистих архівів жителів Мізоча.

Для відвідувачів бібліотеки та осіб, які цікавляться подіями Голокосту в Мізочі, для зручного та швидкого пошуку створено тематичну папку «Доля єврейського населення Мізоча», де розміщено паперові копії цифрових документів, фотографій даної тематики, – з

локальної бази та мережі Інтернет (239 сторінок тексту). Роздруковано 39 фотографій Мізоча першої половини XX ст., які раніше зберігалися тільки в електронному вигляді. Зроблена каталогізація роздрукованих матеріалів (їх розміщення в тематичній папці «Доля єврейського населення Мізоча» із зазначенням року, авторства, та назвою зображеного об'єкту).

Завдяки наявній техніці, жителям Мізоцької громади надана можливість оцифрувати документи та фотографії із власних архівів, за умови що вони нададуть право біблотеці користуватись цими цифровими копіями. Таким чином, бібліотека оцифровує і свою колекцію і поповнює її за рахунок копій документів і фотографій, наданих жителями Мізоча. Вся оцифрована інформація зберігається в локальній базі робочого комп'ютера, та дублюється на зовнішній жорсткий диск для кращого збереження історичної спадщини, що особливо актуально сьогодні, в умовах повномасштабної війни.

Збереження інформації - це дуже важливо, але це не самоціль. Метою цієї роботи є ще і надання вільного доступу до інформації про історичні події в Мізочі (в т. ч. і про події Другої світової війни і про Голокост в 1942 р.) всім, хто має потребу в краєзнавчій інформації.

На основі зібраних бібліотекою краєзнавчих документів матеріалів, фотографій, книг з щороку 27 січня, в Міжнародний день пам'яті жертв Голокосту, та 13-14 жовтня – в дні розстрілу мізоцьких євреїв в бібліотеці проводяться заходи по вшануванню пам'яті загиблих: вечори пам'яті, історичні години, книжково-документальні виставки. Проводяться пам'ятні заходи біля пам'ятного знаку «Жертвам Голокосту 1942 року» в південній околиці Мізочі. 13 жовтня 2023 р. в приміщенні Мізоцького будинку культури було проведено вечір пам'яті «Гірка пам'ять Голокосту», присвячений 81 річниці пам'яті жертв Голокосту в Мізочі. Цей захід став своєрідним підсумком роботи над проєктом «Про збереження та фіксацію історичних документів, фотографій, спогадів очевидців подій періоду Другої світової війни про Голокост у Мізочі». Завідуюча бібліотекою-філією селища Мізоч Оксана Пальчевська виступила із доповіддю про долю єврейського населення Мізоча в роки Другої світової війни, розповіла про результати реалізації проєкту «Мережі пам'яті». З презентацією "Штетл, що зник" (про події на наслідки Голокосту в Мізочі) виступив кандидат історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії РДГУ Роман Михальчук. Присутні змогли ознайомитися із книжково-документальною виставкою «Трагічні сторінки в історії Мізоча», де були розміщені книги про Голокост (зокрема, отримані бібліотекою від Українського Центру вивчення історії Голокосту), а також паперові копії документів, публікацій, фотографій, створених завдяки реалізації проєкту.

Таким чином, бібліотека-філія селища Мізоч КЗ «Мізоцький центр культури, дозвілля і туризму» Мізоцької селищної ради на сьогодні є надійним місцем зберігання матеріалів з історії та культури євреїв (зокрема, періоду Голокосту). Співпраця з україно-німецьким проєктом "Мережа пам'яті" дала можливість реалізувати заплановані заходи збереження та примноження матеріалів з історії та культури євреїв: оцифрування документів, публікація видання про Голокост в Мізочі, встановлення інформаційних таблиць поблизу місця масового розстрілу єврейської громади в 1942 р. тощо.

Джерела та література

1. Браун Л. Відлуння з Мізоча: зниклий штетл / пер. з англ. Д. Аладька. Рівне : ПП «Формат-А», 2020. 74 с.

2. Гордич В. Як за підтримки з Німеччини на Рівненщині розповідають про події Голокосту. *Суспільне Рівне.* 2023. URL.: https://suspilne.media/amp/ 639846-ak-za-pidtrimki-z-nimeccini-na-rivnensini-rozpovidaut-pro-podii-golokostu/?fbclid=IwAR2YNW_cdn3N9gv-zqoNwr_Gn43btj6Fwomualdgs KXBxG3gxERBUkfn8vM

3. Масові розстріли. Голокост від Балтійського до Чорного моря, 1941–1944. Київ : Фамільна друкарня «Huss», 2021. 340 с.

4. Меморіальна книга Мізоча. URL: https://www.jewishgen.org/ Yizkor/Mizoch/Mizochu.html#TOC

5. Михальчук Р. Мізоч: трагічні сторінки історії. 1939–1955. Вид. 2-ге, доповнене. Київ: Видавничий дім «Кондор», 2022. 344 с.

6. Михальчук Р. Смерть і виживання під час Голокосту: терени сучасної Рівненщини. Рівне: Волинські обереги, 2022. 272 с.

7. Мізоч: життя та загибель єврейської громади / Роман Михальчук. Київ : Український центр вивчення історії Голокосту, 2023. 108 с.

References

1.Braun L. Vidlunnia z Mizocha: znyklyi shtetl / per. z anhl. D. Aladka. Rivne : PP «Format-A», 2020. 74 s.

2.Hordych V. Yak za pidtrymky z Nimechchyny na Rivnenshchyni rozpovidaiut pro podii Holokostu. *Suspilne Rivne.* 2023. URL.: https://suspilne.media/amp/639846-ak-za-pidtrimki-z-nimeccini-na-rivnensini-rozpovidaut-pro-podii-golokostu/?fbclid=IwAR2YNW_cdn3N9gv-zqoNwr_Gn43btj6FwomualdgsKXBxG3gxERBUkfn8vM

3.Masovi rozstrily. Holokost vid Baltiiskoho do Chornoho moria, 1941–1944. Kyiv : Familna drukarnia «Huss», 2021. 340 s.

4.Memorialna knyha Mizocha. URL: https://www.jewishgen.org/ Yizkor/Mizoch/ Mizochu.html#TOC

5.Mykhalchuk R. Mizoch: trahichni storinky istorii. 1939–1955. Vyd. 2-he, dopovnene. Kyiv: Vydavnychyi dim «Kondor», 2022. 344 s.

6.Mykhalchuk R. Smert i vyzhyvannia pid chas Holokostu: tereny suchasnoi Rivnenshchyny. Rivne: Volynski oberehy, 2022. 272 s.

7.Mizoch: zhyttia ta zahybel yevreiskoi hromady / Roman Mykhalchuk. Kyiv : Ukrainskyi tsentr vyvchennia istorii Holokostu, 2023. 108 s.

УДК 94 (100):930

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ В СУЧАСНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Володимир Харчук
Рівненський державний гуманітарний університет
Україна, 33027, м. Рівне, вул. Ст. Бандери, 12
e-mail: volodymyrkhar1998@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9313-3780

Анотація. Автори статті Харчук Володимир Сергійович і Гуменюк Оксана Володимирівна. Стаття називається «Всесвітня історія в сучасних дослідженнях». В цій роботі була спроба дослідити, як скіфи в VII столітті до нашої ери впливали на історію світу. В цей період вони напали на землі Передньої Азії і грабували її приблизно 28 років. Про їхнє вторгнення є згадки не тільки в істориків Давньої Греції, наприклад Геродота, а ще й досить багато деталей про них можна дізнатися з клинописних табличок Ассирії та країн, які її оточували. Роботу виконували за допомогою таких методів: пошуковий (теоретичний аналіз історичних джерел, систематизація даних істориків античності та сучасності), історико – ретроспективний (співставлення історичних даних, подій та явищ), порівняльний (порівняння історичних фактів, подій та явищ), логічно – історичний (аналіз відомих історичних фактів щодо скіфів Північного Причорномор'я) та також абстрагування, тому що роботи античних авторів часто мають багато метафор і необхідно їх зрозуміти, щоб отримати інформацію.

Отже, у VII столітті до нашої ери, племена скіфів напали на Передню Азію, їх тактика ведення бою, кінні лучники, була однією з найкращих на той час. Своєю появою

вони часто міняли хід битви. Тому вони стали дуже відомими. Також це вторгнення стало однією з причин нападу Дарія І на Північне Причорномор'я. Перебування скіфів у Передній Азії мало великий вплив на всесвітню історію.

Ключові слова: Скіфи, Північне Причорномор'я, Давня Греція, Ассирія, Передня Азія.

Annotation. Authors of article Kharchuk Volodymyr Serhiyovych and Humenuk Oksana Volodymyrivna. The article is called «World History in modern research». In this scientific work was an attempt to investigate, how the Scythians in VII century BC influenced on world history. During this period they attacked lands of Western Asia and plundered it for about 28 years. Mentions about their invasion have not only in the historians of Ancient Greece, for example, Herodotus, and also quite a lot of details about them can be learned from the cuneiform tablets of Assyria and countries that surrounded it. The article was performed using the following methods: searching (theoretical analysis of historical sources, systematization of data from ancient and modern historians), historical – retrospective (comparison of historical data, events and phenomena), comparative (comparison of historical facts, events and phenomena), logical – historical (analysis of known historical facts regarding the Scythians of the Northern Black Sea region) and also abstraction, because the work of ancient authors often have many metaphors and must be understood in order to gain information.

So in the VII century BC, the Scythians tribes attacked Western Asia, their battle tactics, horse archers, was one of the best at that time. Their appearance often changed the course of battle. That`s why they became very famous. Also this invasion became one of the reasons for Darius I`s attack on the Northern Black Sea region. The presence of the Scythians in Western Asia had a great impact on World History.

Key words: The Scythians, North Black Sea region, Ancient Greece, Assyria, Western Asia.

У 4 частині видатної праці Геродота «Історія», досить повно висвітлюється походження скіфів. Там описуються три різні версії. За першою скіфською версією, вони є наймолодшим народом. Їх країна була великою пустелею і першою людиною, яка там з'явилася був так званий Таргітай. Його батьками (за словами скіфів, яким Геродот не вірить) були Зевс і наяда річки Борисфен. У самого Таргітая були троє синів: Ліппоксай, Арпоксай та найменший Колаксай. Коли вони стали царями, з неба на скіфську землю впали 4 золотих предмета. Це плуг, ярмо, сокира та чаша. Коли їх побачив та наблизився, щоб узяти старший брат всі золоті предмети почали горіти. Тоді спробував зробити те саме середній брат, але з золотом сталося те саме. Всі предмети зміг підняти наймолодший Колаксай і старші брати побачивши це диво, погодилися передати всі свої володіння молодшому.

І від трьох синів Таргітая походять скіфські племена. Від старшого Ліпоксая походить плем'я авхатів. Від середнього брата Арпоксая племена катіарів і траспіїв. А від молодшого брата Колаксая ті, яких називають парлатами. Усі разом вони називали себе сколотами, ця назва була ім'ям царя. Назву скіфи їм дали елліни.

Такою є скіфська теорія про своє походження. За їхніми словами, племена сколотів з'явилися за тисячу років до походу царя Дарія І проти них. Золоті предмети вони вважали даром богів, тому їх дуже шанували і сильно охороняли, кожен рік приносили цим предметам щедрі жертви. Якщо хтось з сторожів цього золота під час свята засне просто неба, то скіфи, тоді вважали, що цей охоронець помре до кінця року. Тому йому давали стільки землі, скільки він за день зможе проїхати верхи. Через те, що країна Колаксая дуже велика, то він як і його батько поділив її на три частини та дав своїм дітям, одна частина була більшою за іншим, мабуть, тому що там зберігалось золото.

В еллінах, які жили на берегах Понту (міста – держави Північного Причорномор'я) була своя теорія походження скіфів. За їх словами в пустелю, якою тоді була країна скіфів, прибув Геракл, який гнав корів Геріона. Сам володар стад кажуть мешкав десь на острові, який елліни називають Ерітея, який розташований за Геракловими стовпами на узбережжі Океану. Сергій Піддубний в своїй книзі «Українські святині і символи» стверджує, що острів

Ерітея – це острів Хортиця. Деякі польські та українські дослідники теж намагаються прив'язати Гераклові стовпи до Дніпровських порогів. Звідти повертався Геракл і оскільки, тоді була зима, він захотів знайти прихисток від непогоди. Тому син Зевса, витяг свою лев'ячу шкуру, загорнувся в неї і заснув міцним. А коні, яких він прив'язав до колісниці зникли.

Прокинувшись Геракл зрозумів, що його коней вкрали. Він розпочав пошуки, йдучи по сліду він дістався до країни, яку давні греки називали Гілея (територія біля річки Дніпро). В цій місцевості син Зевса побачив печеру, коли зайшов туди, то побачив вродливу жінку напівлюдину – напівзмію (до сідниць дюдина, а далі змія). Він побачив її, здивувався тому, як вона виглядає, та запитав у неї, чи не бачила вона його зниклих коней? Жінка – змія сказала йому, що це вона забрала коней, та поверне їх, якщо Геракл дасть їй трьох дітей. Він погодився на цю пропозицію. Допоки Геракл не дав жінці – змії трьох дітей, вона відмовлялася повернути йому його коней. Коли в неї було троє синів, тоді вона йому сказала: «Цих коней, що прийшли сюди, заради тебе я врятувала, а ти винагородив мене за мою послугу; від тебе я зачала трьох синів. Коли ці сини виростуть, що мені з ними робити, поясни мені, чи я залишу їх тут (бо цією країною володію лише я сама), чи я відішлю їх до тебе?». А він відповів їй: «Скоро ти побачиш, що сини вже стали дорослими, зроби те, що я тобі скажу, і це ти правильно зробиш: хто з них ти побачиш, зможе натягнути оцей лук ось так і зможе підперезатися оцим поясом, як я тобі показую, того ти залиш у цій країні. А хто не спроможеться зробити так, як я тобі кажу, того ти прожени геть із цієї країни. І коли ти так зробиш, ти і сама будеш задоволена і виконаєш мої вказівки». [1]

Після того, як Геракл це сказав, то він віддав їй лук і пояс з золотою чашею, та повів своїх коней до царя Ефрисфея. Коли сини народилися, жінка – змія назвала першого Агатірсом, другого Гелоном, а третього Скіфом. Коли її сини стали дорослими чоловіками, вона виконала те, що їй сказав Геракл. Як і в першій легенді вдалося все зробити тільки молодшому сину. Але, відмінністю є те, що після того, як двоє старших братів не змогли виконати доручення Геракла, їхня матір вигнала їх з країни, що з ними сталося потім невідомо. Молодший Скіф став царем і від нього походять всі скіфи та на згадку про свого славетного предка вони носять золоту чашу на поясі.

Є ще третя версія, якій Геродот довіряє найбільше. За нею до скіфів на цих землях мешкали кіммерійці. Сколоти мешкали в Азії і їм завдавали значної шкоди кочові племена масагетів. Через це скіфи перейшли річку Аракс і опинилися в Кіммерії. Кіммерійці побачивши велетенське скіфське військо не знали, що їм робити. Їх думки розділилися, царі хотіли битися до кінця, а більшість простих воїнів вважали, що необхідно втікати. Вони розділилися стали рівними за числом і почали битися між собою. Після цього вони поховали померлих в цій битві на річці Тірас (Дністер). Після поховання вони покинули країну, її незайманою знайшли скіфи та зайняли її. Залишивши жінок, дітей та рабів, скіфське військо почало переслідувати кіммерійців. Вони тікаючи від скіфів, зайняли півострів, де в час Геродота було еллінське місто Сіноп (Туреччина).

Сколоти переслідуючи їх збились з шляху та опинились в Мідії. Тому що кіммерійці весь час тікали вздовж моря, а скіфи, маючи праворуч від себе кавказькі гори, звернули не туди і вдерлися до мідійської землі. Після цього сколоти володарювали там протягом 28 років і були непереможними на полі битви, допоки їх не здолали хитрощами. Але, коли скіфи повернулися в Північне Причорномор'я їх спіткало нове лихо. Проти них виступило вороже військо, їх жінки взяли собі в чоловіки рабів і народжені діти не хотіли підкорятися скіфам. Після чисельних боїв, які не приносили бажаного результату, один з скіфів сказав так: «Що це ми робимо, скіфи? Ми б'ємося з нашими рабами і в битвах нас стає менше і їхнє число також зменшується. Ось що тепер, як мені здається, треба зробити: відкинути списи та луки і кожному взяти батіг і якнайшвидше піти проти них. Поки вони бачать нас із зброєю, вони вважають себе рівними з нами, а побачивши, що в нас замість зброї батоги, вони зрозуміють, що вони наші раби, і перестануть чинити нам опір». Зробивши так, вони

здивували своїх супротивників і перемогли їх. Після цього скіфи стали володарями в сучасному Північному Причорномор'ї. [1]

Сучасні історики не повністю погоджуються з Геродотом. В його «Історії» можна знайти моменти, які суперечать один одному. В статті співробітника «Львівського національного університету імені Івана Франка» Середи М. В. є своя думка на так званий кіммерійсько – скіфський конфлікт у Північному Причорномор'ї. За його словами цей конфлікт замість того, щоб бути міжетнічним, був між правлячими верхівками. Автор не звинувачує Геродота прямо в брехні, а лише говорить, що книга «Історія» заснована на переказах скіфів, а вони в свою чергу розповідали історії, які можна класифікувати, як легенди. В історії Давнього Світу вважається, що скіфи військовим шляхом витіснили кіммерійців з Північного Причорномор'я, а скіфів в цей край привело те, що їх витіснили масагети. Але, щоб краще розуміти, що відбувалося в минулому, треба робити різноманітні дослідження. Не тільки читати писемні документи того часу, проводити археологічні розкопки, а ще й дослідити мову, культуру тих часів, щоб бачити повну картину.

Кіммерійська доба є дуже важливою для вивчення історії цього регіону. В той момент закладалися основи культури та відбувалися події напрочуд важливі для тогочасного іранського світу. Ранньому залізному віку в регіоні Північного Причорномор'я присвячено чимало різноманітних досліджень. Серед них багато монографій: («Верхнє Потисся в давнину» В. Котигорошка, «Киммерийцы в Украинской Лесостепи» С. Скорого, «Предскифский период на днепровском Правобережье» О. Тереножкіна), колективні монографії (другий том «Археологии Украинской ССР» і перший том «України крізь віки»), окремі наукові статті («Проблеми етнічної географії Скіфії» Б. Мозолевського, «Проблема Білогрудівки та Чорнолісся – реабілітація «культури українського гальштату» і «Сучасне розуміння скіфського» М. Бандрівського, «К методике исследований по этнической истории» І. Дьяконова). Але досить значною проблемою є те, що в цих наукових працях основний акцент роблять на скіфську проблематику. Розповідають про іранське походження скіфів, про вищість їх культури над іншими тощо. А от кіммерійці залишаються в тіні і всі питання про них відходять на другий, а то й третій план. Мало що відоме про їх осіле землеробське населення, а також майже нічого про їх релігійну культуру. Історія так званого «конфлікту», дасть змогу краще зрозуміти те, звідки коріння іранської культури в Північному Причорномор'ї та детальніше висвітлити сам факт перебування іраномовних кочовиків – номадів у вказаному регіоні. [2]

В першу чергу потрібно зрозуміти етнічну спорідненість та соціальну складову між кіммерійцями та скіфами, в другу як скіфи «замінили» кіммерійців. Завдяки сучасним методам дослідження можна впевнено казати, що «геродотові кіммерійці» є нащадками носіїв зрубної культури. Ця культура також пов'язана з іншими попередніми культурами цього регіону, а тому вважається автохтонною культурою (культура, що виникає на території, яку займає). Про кіммерійців є рядки у Гомера: «Врешті дістались ми течій глибоких ріки Океану. Там розташовані місто й країна людей кімерійських». [3] Дуже важливим є те, що поема «Одіссея» була написана приблизно в VIII столітті до нашої ери і те, що залишки Трої були знайдені німецьким археологом Генріхом Шліманом. А це значить, що хоч і частково Одіссея була правдою, як і згадка про країну кіммерійців. Також важливим є те, що Ігор Дьяконов на основі лінгвістичного аналізу пояснив і обгрунтував тезу про те, що термін «кіммерійці» був поширений уже у XII столітті до нашої ери серед сусідніх із кіммерійцями племен, тобто фракійців і греків.

Кіммерійські племена ідентифікують з іраномовним масивом і враховуючи наскільки їх глоссарій малий це вже можна вважати твердженням, а не припущенням. Культурна близькість двох кочових народів настільки близька, що їх могли плутати між собою. Це можна побачити в творах ассирійців, греків, вавилонян. За версією Дьяконова етнонім «кіммерійці» перекладається з давньоіранської мови, як «рухомий кінський загін». Це дуже підходяще, бо і скіфи, і кіммерійці організовували загарбницькі військові походи на Близький Схід майже одночасно. Сучасним історикам та археологам дуже важко визначити

сліди перебування кіммерійців від слідів перебування скіфів на Близькому Сході та й в Північному Причорномор'ї. Загалом багато вчених вважає, що зв'язок між народами беззаперечний. В будь – якому разі, якщо враховувати майже однаковий спосіб життя протягом тривалого часу, скоріше за все, то відмінності між різними іраномовними кочовими племенами у Північному Причорномор'ї не були надто значними. [2]

В конфлікті між скіфами та кіммерійцями, який описав Геродот не все так просто, першою проблемою є кількість військ. В «Мельпомені» Геродота написано, шо кіммерійці злякалися, коли побачили велике скіфське військо. Але, чи воно було таким великим? Варто враховувати, що скіфи прибули в Північне Причономор'я через конфлікт з масагетами. Тобто, або скіфи втекли через значну військову перевагу масагетів, або скіфи бились і програли. В будь – якому випадку військова перевага над кіммерійцями не була надто значною.

Описуючи цю втечу Геродот розповідає про «самогубство» кіммерійської знаті. Цікавим є те, що можна простежити паралелі до Нартського епосу, де описувалася схожа сцена. Про це є дослідження французького етнографа Жака Дюмезіля, де він звертає увагу на ритуальне самогубство в Нартському епосі і пов'язує його з ритуальним самогубством кіммерійської знаті. І в Нартському епосі, і в «Історії» Геродота простежується один і той самий сюжет, де народ поставлено під загрозу винищення, де немає гідних варіантів порятунку, тільки ганебні – здатися в полон (чого ні нарти, ні кіммерійські вожді не приймають). [4] Автор статті вважає, що оскільки Геродот розповідав історії, які він дізнався від скіфів, то скоріше за все це літературно – міфологічний сюжет. Можливим підтвердженням цього є те, що давньогрецький письменник називає географічні місця так, як їх назвали прийшлі народи, скіфи та греки. Тобто це не відображає справжніх назв об'єктів. Ще одним аргументом проти того, що кіммерійці повбивали один одного таким чином є вторгнення в Малу Азію. Як відомо в ті часи племені необхідно, щоб хтось його вів. Завдяки літературним джерелам тогочасних країн Малої Азії, відомо, що кіммерійці під час втечі мали царя, який їх представляв і який залишив спадкоємця. Тобто або вони вибрали собі нового лідера після загибелі всіх знатних кіммерійців, що малоймовірно, або ж жодного «самогубства знаті» не було. [2]

Отже, можна зробити висновок, що коли скіфи з'явилися в Північному Причорномор'ї, то відбувся конфлікт усередині Орди, де на зміну одному правлячому племені прийшло інше. Михайло Грушевський у своїй праці «Історія України – Руси» зазначав: «... відбулась не зміна етносів, а відбулась зміна правлячої верхівки, а у зв'язку з цим і перейменування народу». Аргумент на тему того, що кіммерійські поховання відсутні у передскіфський час, є недоречним з огляду на те, що поховання більшості населення в той час були, скоріше за все, ґрунтовими. А такі поховання через стільки часу (майже 3 тисячі років) дуже важко виявити і правильно проаналізувати. Фактом на користь теорії автора статті є кіммерійська кераміка, яку знаходять в скіфських курганах до кінця V століття паралельно з скіфською, а інколи й переважає в кількості. Тобто з точки зору археології вигнання, або заміщення одного народу іншим не відбулося. Таким чином автор статті стверджує, що серйозних етнічних змін на території Північного Причорномор'я не відбулося. Домінуючим етносом залишились іраномовні номади. Кіммерійці та скіфи були близькими народами, мали мовно – культурну спільність, щодо скіфського «звіриного стилю», то швидше за все це, нова особливість у культурі кочовиків Північного Причорномор'я, яка виникла через тісні контакти з країнами Близького та Середнього Сходу. [2]

Статтю підготували Харчук Володимир Сергійович, студент 2 курсу магістратури РДГУ, спеціальність 032 «Історія та археологія» та керівник роботи доцент кафедри історії України РДГУ Гуменюк Оксана Володимирівна.

Джерела та література

1. Геродот IV книга / https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=2860

2. https://www.hist.vernadskyjournals.in.ua/journals/2019/3_2019/7.pdf
3. Гомер. Одіссея. Харків : Фоліо, 2001. 547 с.
4. Дюмезиль Ж. Скифы и нарты. Москва: Наука, 1990. 231 с.

References

1. Herodot IV knyha / https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=2860
2. https://www.hist.vernadskyjournals.in.ua/journals/2019/3_2019/7.pdf
3. Homer. Odisseia. Kharkiv : Folio, 2001. 547 s.
4. Diumezyl Zh. Skyfы y nartы. Moskva: Nauka, 1990. 231 s.

УДК 271.2 - 67

РОЛЬ ПОСТНЕОПАТРИСТИКИ В МІЖКОНФЕСІЙНИХ ВІДНОСИНАХ СЬОГОДЕННЯ

Володимир Грицишин
Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба
Україна, 33027, м. Рівне, вул. Пластова, 31
e-mail: teetet1@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3674-4848
Марія Грицишина
Рівненський державний гуманітарний університет
Україна, 33027, м. Рівне, вул. Пластова, 31
e-mail: teetet1@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9919-1561

Сучасні теологи дають нову інтерпретацію традиційного православного вчення про Бога, вважаючи, що «іпостась» (або «персона») є вищою за «індивідуальне буття». «Іпостась» (або «персона») тлумачиться як екзистенція, яка передує всякому індивідуальному і загальному існуванню («сутність», «природа»), яке вільно визначається екзистенцією. «Індивідуальне існування» виникає внаслідок певного онтологічного «гріхопадіння», коли екзистенція («іпостась», «персона») залежить від власної сутності (природи), а не визначає її.

Згідно із представниками постнеопатристики, особистість – принципово апофатична, оскільки її можна пізнати, відчути, пережити, але неможливо раціонально визначити чи описати. Головною рисою особистості є комунікативність. Особистість виникає і розвивається як суб'єкт для комунікації з іншим суб'єктом – Богом. Створення особистості відбувається через «творче слово» Бога, завдяки якому благословляється зачаття і надається зародку особиста душа, унікальна за всіма своїми властивостями. Повністю унікальність кожної особистості буде розкрита лише в есхатологічній реальності.

Головну властивість людської особистості сучасні православні богослови вбачають у її створеності. Людина не знає Бога у своєму особистому досвіді як присутнього, подібно іншим особистостям і предметам. Бог спершу виявляється вірними як відсутній у цьому світі. Причина цього явища – нескінченна різниця між Богом і створеним, «безмежна межа», «безодня-між» (цю безмежну межу позначають грецьким терміном «діастема»).

Мислителі постнеопатристики підкреслюють значення Церкви для формування релігійного досвіду особистості. Фактично Церква стає новим «життєсвітом», відмінним від звичайного життєсвіту, але не менш реальним. Писання, літургія, етос християн, послух духовнику – усе це належить Церкві як новому способу існування, новому життю. При цьому Церква не апофатична, а катафатична реальність. Церква, хоч і є таємницею і містерією, яка матеріалізована не лише у інституціях чи особах, але яка втілюється у діях та предметах. Найвеличніша містерія є присутністю Бога у хлібові та вині. При усій

непізнаванності цієї присутності Бога у матерії таїнств для ока чи смаку, ця присутність переживається вірними цілком позитивно, хоча із різним ступенем інтенсивності. Цією теорією представники постнеопатристики виправляють певний зсув православного богослов'я у містику та апофатику, який існував у XX ст. і був спричинений як пошуками синтезу догматики із містикою, так і зацікавленістю ісихазмом і паламізмом. Згідно із теологами постнеопатристики, Бог з'являється вірному перш за все не у тиші келії самітника, а у драмі літургії. І якщо ісихастська молитовна практика і паламізм нав'язують технології без-образного мислення, то літургія вільно та невільно викликає активність образного мислення, породжує асоціації та переживання. Головним методом образного мислення є уявлення Ісуса Христа як взірцевої людини, у порівнянні з якою можливе адекватне розуміння того, яким є внутрішній стан самого суб'єкта. Христос важливий для християн не лише як спаситель, боголюдина, початок нового людства, тобто церкви. Христос важливий як взірець ідеальних людських чеснот. Христос показав, якою може бути людина, якою вона має стати у майбутньому, якою вона може ставати зараз. Зіставлення суб'єктом себе самого та Христа як взірця наповнює новим змістом релігійність екзистенції. Людський суб'єкт не просто відкритий до Бога, але відкритий саме до Христа, який являє собою «Бога, що став відомим». У характері Христа явлений характер Бога. У характері Христа явлені загальні риси святих. У характері Христа явлені можливі риси людського суб'єкта, який реалізує релігійність власної екзистенції. Сучасне становище людства й світу, окремої особистості та спільнот оцінюється як стан потенції, стан скоріше можливостей, ніж актуальностей. Наскільки б великою не була реалізованість людини та спільнот – це завжди нескінченно мало порівняно із есхатологічною реалізацією. При такому способі міркувань релігійний досвід стає знанням всього у його майбутній есхатологічній актуалізованості і знанням Бога у його майбутній повноті присутності у світі та людстві. А отже, віра та релігійний досвід трактуються як переживання тут і зараз майбутнього Царства Божого. Порівнюючи себе із Христом, вірний отримує не лише усвідомлення власних недоліків, порівняно із ідеальним взірцем, але також і розуміє власну високу гідність. Якщо людина є такою, якою вона явлена у Христі, якщо Бог поєднався найтіснішим чином не з ангелами, але з людьми, то гідність всього людства та кожної окремої особистості є нескінченною. Гідність людини формується не користю її особистості чи цінностями її загальної людської природи, але тим, наскільки людина є цінною в очах Бога. Христос помер за всіх, а, отже, кожна людина є нескінченно цінною. Цю містичну й етичну цінність кожної особистості можна назвати оберненою релігійністю екзистенції. Мислителі постнеопатристики доводять, що людина та Бог мають відносини, які конституюють особистість вірного не лише внаслідок відкритості людини до Бога, але й унаслідок принципового нескінченного бажання Бога мати такі відносини.

Згідно із мислителями постнеопатристики, своєю свободою особистість може реалізовувати властиву екзистенції релігійність або ж замикатися на собі, заперечуючи зв'язок із Богом. Останній шлях веде до деградації особистості, є яскраво вираженою деструкцією. Зв'язок із Богом необхідний людині для повноти власної екзистенції, для збереження її цілісності, і навіть більше – просто для підтримання її ідентичності. Теологи постнеопатристики доводять, що ідентичність екзистенції та ідентичність спільноти не можна зберегти без наявності присутності Святого Духа. На думку постнеопатристів, «присутність Святого Духу» в людині – це не лише реальність антропологічна, але й реальність культурна. Дух Святий – це не лише певна Божественна реальність, не лише Дух, якого посилає Отець і Син Божий. Дух Святий – це Дух Церкви, Дух Традиції, Дух Писання. Дух Святий – це не лише повнота духовності, але й повнота духовного життя у всіх його формах, як воно виражене в історії християнської церкви.

Вплив Бога і Церкви на історію та людство мислителі постнеопатристики пояснюють через уявлення про два кола. Звичайно церква у християнській теології уявляється у якості невеликого кола, яке міститься у більшому колі – у світі. І мале коло церкви намагається впливати на світ як на оточуючу реальність, намагається дати відповіді на виклики сучасності, які приходять ззовні, із великого кола світу. Представники постнеопатристики

стверджують, що в дійсності відносини цих кіл є прямо протилежними. Церква – це історія, яка стає вічністю, це нове людство, яке в дійсності є більшим за світ. Якби церква і світ не ставилися до цього парадоксу, але у дійсності світ перебуває всередині церкви. Тому не існує «зовнішніх викликів» та «зовнішніх проблем» – усі виклики і проблеми є внутрішніми справами церкви, належать до простору її відповідальності. Відповідно, священна історія не є частиною світської загальної історії, але, навпаки, світська історія – це частина священної історії, суттю якою є драматичні відносини Бога і людини. Відповідно, присутність Духа у світській культурі є наслідком відсутності принципових розривів між світським та церковним, наслідком того, що світське може бути віддаленим від церковного, але все одно приречене на буття всередині церковного, всередині священної історії.

Особливим чином тотальність священної історії у відношенні до звичайної розкривається у драматичних ситуаціях, які можна назвати «прикордонними». Трагічні випробування історії, які можна порівняти із стражданнями біблійного Іова, стають зрозумілими лише завдяки наданню всім трагічним історіям загального контексту священної історії. Розуміння трагедій як покарань, як спокути, як випробувань – стає спасінням для особистості та спільнот, дозволяє витримати психологічно і не зламатися. Смертність вказує не на кінець екзистенції, а на її відкритість до вічності, до Бога. Смертність екзистенції стає останнім аргументом на користь релігійності екзистенції, її багатопланової відкритості до Бога, до відносин із Ним як вічним Життям, оскільки смерть тлумачиться як дарунок нового життя, який необхідно із вдячністю приймати. Подяка за дарованість буття та всіх його моментів, включно із смертю, і є реалізацією релігійності людської екзистенції.

Джерела та література

1. Академічне релігієзнавство : Підручник; [наук. ред. А. Колодного]. – К. : Світ знань, 2000. – 862 с.
2. Аржаковський А. Очікуючи на Всеправославний собор. Духовний та екуменічний шлях. Книга 1 / А.Аржаковський. – Л. : Вид–во УКУ, 2013. – 452 С.
3. Єленський В. Велике повернення: релігія в глобальній політиці та міжнародних відносинах кінця ХХ – початку ХХІ століття. / В.Єленський. – Львів :В-во УКУ, 2013. – 504с.
4. Стиліянопулос Т. Новий Завіт: Православный погляд: Писання, передання, герменевтика / Теодор Стиліянопулос; [пер. з англ. Ю. Гамалій, наук. ред. Р. Паранько]. – Львів : Видав. УКУ, 2005. – xvi+196 с.

References

1. Akademichne relihiieznavstvo : Pidruchnyk; [nauk. red. A. Kolodnoho]. – K. : Svit znan, 2000. – 862 s.
2. Arzhakovskyi A. Ochikuiuchy na Vsepravoslavnyi sobor. Dukhovnyi ta ekumenichnyi shliakh. Knyha 1 / A.Arzhakovskyi. – L. : Vyd–vo UKU, 2013. – 452 S.
3. Yelenskyi V. Velyke povernennia: relihiia v hlobalnii politytsi ta mizhnarodnykh vidnosynakh kintsia KhKh – pochatku KhKhI stolittia. / V. Yelenskyi. – Lviv : V-vo UKU, 2013. – 504 s.
4. Styliianopulos T. Novyi Zavit: Pravoslavnыi pohliad: Pysannia, peredannia, hermenevtyka / Teodor Styliianopulos; [per. z anhl. Yu. Hamalii, nauk. red. R. Paranko]. – Lviv : Vydav. UKU, 2005. – xvi+196 s.

УДК 261.7

ІСИХАЗМ ТА САКРАЛІЗАЦІЯ В ІСТОРІЇ КУЛЬТУРИ ТА ДЕРЖАВИ

Віталій Ігнатьєв
Рівненський державний гуманітарний університет
Україна, 33028, м. Рівне, вул. Пластова, 31
e-mail: va.ignatyev@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0635-6580

Анотація. Автор статті розглядає історію взаємовідносин ісихастської традиції християнської культури з державними структурами та політичними утвореннями Візантійської та Російської імперії. Використовуючи метод порівняння стверджується, що перенесення сакрального з церкви на державу, а у новітніх умовах на націю – є не тільки новітнім і неефективним продовженням язичницького культу сакралізації території, культури, але й прямо суперечить християнству. У якості висновка автор стверджує, що існує нагальна необхідність парадигмальних змін мислення у філософії, де ісихазм представляє ядро некласичної парадигми гуманітарного знання, яке здатне ефективно впливати на розв'язання сучасних проблем соціального та політичного утворення.

Ключові слова*:* ісихазм, сакралізація, обоження, старчество, кобзарство, імперія, етнофілетизм.

Abstract. The author of the article examines the history of the relationship between the hesychastic tradition of Christian culture and the state structures and political entities of the Byzantine and Russian empires. It is claimed that the transfer of the sacred from the church to the state, and in the latest conditions to the nation, is not only the latest continuation of the pagan cult of sacralization of the territory, culture, but also directly contradicts Christianity. The author draws attention to the special positive significance in the process of formation of Ukrainian culture of the phenomenon of kobzarstva, as a form of the hesychastic tradition that went beyond monastic boundaries. But using the examples of the neo-imperial ideology of the "Russian world", the author proves that the idea of sacralization compromises both the hesychast elders and all of Christianity, as a result of which religious life is replaced by ideological substitutes. The problem is that the Palamite theological rejection of essentialism has not yet led to the spread of energetic discourse to the level of social reality. That is why only changes in the historical forms of sacred empires, states, and territories have been observed for thousands of years. There is an urgent need for paradigmatic changes in philosophy. Hesychasm represents a non-classical paradigm of humanitarian knowledge that shapes modern culture and history. Hesychasm is not a historical form of medieval Orthodoxy, but a way of thinking that can determine its relationship to social and political formation.

Key words: hesychasm, sacralization, deification, eldership, kobzarstvo, empire, ethnophiletism.

Ісихазм – це такий духовний феномен, який має свою внутрішню, а також свою зовнішню історію, тобто історію взаємодії із соціальним світом. Зародившись в глибинах чернечого усамітненого життя раннього християнства, у XIV ст. традиція ісихазму стає предметом богословського осмислення догматичного та церковного життя як такого, що врешті решт призвело до впливу цього явища на різні форми соціальних та навіть політичних відносин у Візантійській імперії. В статті «Ісихазм та імперія» С. Хоружий зазначає: «Як нині визнано і в науковій, і в церковній свідомості, ісихазм – критично важливий складник феномена Візантії, ядро і стрижень візантійської духовності, глибинна основа духовного і морального складу візантійської людини» [12, с.303]. З іншого боку Візантійська імперія має й інші соціально-політичні складові. Як помічає Г. Острогорський: «Римська державність, грецька культура та християнська віра є головними джерелами візантійського розвитку. Без будь-якого з цих трьох елементів сутність Візантії немислима» [5, с. 64].

Метою нашого дослідження є історія взаємовідносин ісихастської традиції християнської культури з державними структурами та політичними утвореннями Візантійської та Російської імперії.

Так, «починаючи з Цезаря і особливо Августа, Імперія знаходить релігійну основу у вигляді особливого культу Імператора, куди входить божественне шанування персони Імператора, клятва його генієм, запалення фіміаму перед його статуєю, будівництво храмів на його честь, де йому приносяться жертви... Культ – головний громадянський обов'язок підданого Імперії. Це – ідейне та сакральне ядро римської державності, і воно міцно перейшло у візантійську імперську державність» [12, с. 306]. Хоча зрозуміло, що такий державницький культ – це у чистому вигляді язичницький культ.

Парадоксально, але християнська Візантія не тільки зберегла обожнення Імператора, але не без допомоги церкви створила концепцію «цезарепапізму», згідно якої кесар зробив себе «папою». «Імператор узурпував прерогативи глави Церкви» [12, с. 307] під досить благодійним терміном «теорія симфонії». Правда «жоден візантійський імператор не втратив розум настільки, щоб проголосити себе «імператором та ієреєм», проте жоден з них не переставав мислити себе таким» [3, с. 6].

Отже, чітко стверджувалось сакральне значення Імператора з тієї причини, що «імперія, конституція якої була заснована на суто релігійному переконанні, є образ Божого Царства на землі» [7, с. 142.] Таким чином «християнство освятило не так особистість імператора як таку, скільки його владу, місце, і лише у зв'язку з цим – самого імператора» [6, с. 160]. Таким чином через ідею сакралізації християнство заклало таку внутрішню суперечність у своїй сутності, яку ми спостерігаємо протягом двох тисячоліть.

Але ж християнська євангельська релігійність не має нічого спільного з обоженням Імператора та сакралізацією Імперії. Як зазначає І. Мейєндорф: «Як би сумлінно не читати Новий Заповіт, там не знайти вказівки на... «симфонію» між Царством Божим та «світом цим»; скоріше – на напруженість між частковими, неадекватними та неповними досягненнями людської історії та абсолютною надією на інший світ, де Бог буде «усілякий у всьому» [6, с. 160].

Перенесення сакрального з церкви на державу, а у новітніх умовах на націю – є не тільки новітньою формою продовження язичницького культу сакралізації території, культури, але й прямо суперечить християнству, основа ж якого в поклонінні «в Дусі та Істині» (Ів. 4,24).

Саме ця ідея отримала концептуальність і практичне застосування в традиції ісихазму. Концепція обоження в ісихазмі ніяк не може бути ототожнена з ідеєю сакралізації не тільки соціального, а й церковного життя, у якому сакралізація отримала форму обрядовір'я.

Як зазначає С. Хоружий, «ісихазм, як молитовна практика і політика, як організація влади – дві за змістом зовсім різні сфери людської діяльності. І для того, щоб вони поєднались необхідно, щоб одна з них змінила свою внутрішню природу» [13, с. 2]. Метод історичного порівняльного аналізу дозволяє стверджувати про негативні наслідки трансформації феномену ісихазму під впливом ідеї сакралізації, що не просто викривляє, а тотально дискредитує сутність всього християнства. При цьому ісихазм з ядра християнства перетворюється в типовий засіб маніпуляції або відкритого використання для безбожних ідей і навіть сатанинських концепцій.

Так в статті «Російський світ» як об'єкт схоластичного аналізу» К. Говорун помічає: «Від імперських часів сучасне російське православ`я успадкувало так зване «старчество». Воно було надзвичайно популярним на противагу до офіціозу церкви, що стала частиною імперської бюрократичної машини. У тій церкві, затиснутій в обіймах держави, не вистачало свіжого повітря. Старчество стало його ковтком» [2, с. 9].

Старчество – феномен саме ісихастської культури. С. Хоружий стверджує, що явище «старець у міру» з'являється у XIX столітті. «Головна та визначальна риса його – поєднання суворого подвижництва, перебування на вищих щаблях духовної лествиці, з активним виходом у світ» [12, с. 63]. Цей вихід у світ полягав у широкому спілкуванні з мирянами у

якості духовного помічника, наставника. Виникає своєрідний парадокс, який полягає у тому, що ісихазм – це священна безмовність, що досягається шляхом усамітнення. Найвищі ступені Умного Ділання вимагають повного занурення людини у цей процес. А тому виникає своєрідний парадокс де аскетичне мовчання пов'язується із масовим спілкуванням з мирськими людьми, з мирськими проблемами. Отже, виникає ідея «монастиря в міру». Хоча, на наш погляд, коректніше сказати, ісихазм як духовний феномен виходить за монастирські межі і стає широким соціальним явищем. Усвідомлюється ідея про те, що сутність християнського життя реалізуються не лише у подвигу чернецтва. Ця сутність носить загальнолюдський сенс.

С. Хоружий стверджує, що це явище напряму пов'язане з Оптіною пустелею, шо заснована у XVI ст., але яка духовно почала проявлятися у XVIII ст., як наслідок впливу Паїсія Величковського. Та як свідчать дослідження С. Шуміла «Під впливом афонських традицій чималою повагою серед багатьох козаків користувалися старці-безлюдники, які, виконуючи свої ісихастські подвиги, подвизалися на дніпровських островах і порогах, у берегових печерах, лісах та степах [394, 188, 172]» [9, с. 91]. У XVIII ст. стає нормою і поширюється традиція «козаків-аскетів», «козаків-відлюдників». Під впливом афонських та українських іноків-ісихастів аскетами-відлюдниками, які практикували аскетичний спосіб життя ставали не ченці, а звичайні козаки. «За свідченнями Ф. Макаревського та Д. Яворницького, серед таких запорозьких подвижників-ісихастів досить відомим був козацький осавул Дорош, який прожив більше 100 років [358, 85–86; 480, 165]. Також відомо, що під кінець життя у своєрідний «затвор» на пасіці відійшов кошовий отаман Іван Сірко [232, 199; 373, 119; 480, 35]» [10, с. 92]. Практика «внутрішнього ділання» була не тільки відома, а й достатньо поширена серед представників запорозького козацтва. Не випадково старих козаків називали «січовими старцями». Вони виконували роль духовних наставників. Проте вони відрізнялись від старчества монастирського. Формувався новий соціальний тип ісихаста і новий тип ісихазму, що вийшов за межі монастиря. А тому утверджувалися «ідеї побратимства та безшлюбності серед січовиків, «січового старчества», релігійне шанування Богородиці як «покровительки Січі», принесення особистих релігійних обітниць і створення власних монастирів і скитів» [10, с. 93]. А тому козаки часто приймали чернецтво, приймали священицький сан, звершували прощу на Афон.

Кобзарі – це особливе явище старців-ісихастів, які не жили в монастирях. Це мандрівні старці. Як зазначає С. Шуміло, «духовна наука цих мандрівницьких братств була зібрана у так звані «Устіянські книги» – усні перекази «недільної братії». Це був свого роду усний духовний статут. Молитовний репертуар у яких становив окрему «Книгу», якою учні мали проходити початкове навчання у своїх наставників. Називалася вона «Молитвач Іоанна Вишенського». Ймовірно, це був складений старцем Іоанном особливий молитвослов (збірник молитов), який згодом і ліг в основу однієї з перших частин «Устіанських книг» – «науки молитися». Мандрівні кобзарі особливого значення надавали саме Ісусовій молитві, вона була обов'язковим атрибутом їхнього служіння [15]. Навіть заходячи в чужий дім, вони насамперед вголос вимовляли Ісусову молитву [15]. Як говорили самі старці-кобзарі: «Хто цієї молитви в день і вечір читає, того Господь Святим Духом сповідає...» [8, с. 13]. Таким чином цлком зрозуміло, що у цієї практики були настанови старця щодо того як практикувати Ісусову молитву. І ця практика мала широке поширення серед народу, тому що кобзарі були частиною цього народу з самого народу. Таким чином ісихазм вийшов за межі чернецтва і монастирів, він перестав бути мистецтвом духовної еліти.

Та як зазначає К. Говорун «Філокалійний рух, який почався на території Османської імперії, в Російській імперії став однією з цеглинок, які використовували для будівництва імперської ідеології та культу війни, зокрема з Туреччиною і її західними союзниками. Культ старчества вже в післярадянські часи перетворився на частину неоімперської ідеології та культу війни – тепер вже з Україною та її західними союзниками» [2, с. 11].

Як відомо немає нічого більш ефективного ніж маніпуляція авторитетами. Особливо коли це стосується духовних авторитетів. Прикладом потужної маніпуляції є брутальна

містифікація щодо постаті старця Св. прп. Лаврентія Черніговського. «Як заявляє патріарх Кіріл, ядром російського світу сьогодні є Росія, Україна, Білорусь і святий преподобний Лаврентій Чернігівський висловив цю ідею відомою фразою: «Росія, Україна, Білорусь – це і є свята Русь». Саме це розуміння російського сваіту закладено у сучасній самоназві нашої Церкви» [11, с. 158]. Проте, насправді, як свідчить дослідження С. Шуміла, «за цими словами очільника РПЦ криється брутальний обман і фальсифікація. Адже прп. Лаврентій Чернігівський цих слів ніколи не казав. Це є афера і підробка, що з ідеологічною метою цілеспрямовано і штучно вкладалася в уста шанованого подвижника. При чому штучно вклали слова та ідеї, які ніколи йому не належали і яких він ніколи не поділяв. Причому, насправді, ідеї безграмотні й навіть єретичні з точки зору християнської теології» [11, с. 158]. Далі С. Шуміло детально вказує на підробку щодо Лаврентія Чернігівського з боку сумнівної постаті лжеархиєпископа Херувима Дегтяря. Та ця б історія не мала би такої ваги, якби патріарх РПЦ, прямо її використовуючи, не закладав основи для єресі. Так С. Шуміло зазначає, що «за цими словами ідеологів «русского міра» криється неправославна єретична теорія, згідно з якою земні державні утворення Росія, Україна і Білорусь прирівняні до єдиної та неподільної Святої Трійці – Бога Отця, Бога Сина і Бога Духа Святого. З точки зору православної теології це є нічим іншим, як богохульством і єрессю, які зазіхають на основний догмат православного віровчення – про єдність Божественної Трійці. Підмінюючи поняття та сенси, через ідею нероздільної «триєдності святої Русі» стверджується нова єретична теорія про уподібнення Святої Трійці до трьох земних державних утворень з метою штучної «сакралізації» та обґрунтування неподільності «русского міра» як «єдиного простору трьох братніх народів святої Русі». По суті, відбувається штучне обожнення міфічної «святої Русі» і наділення її якостями «божества», де три незалежні держави набувають якоїсь невідомої досі «єдиної духовної сутності», «троїчної в іпостасях, але нероздільної у єдиній сутності». При такому уподібненні, по суті, заперечується християнський догмат про єдність самої Божественної Трійці, оскільки якщо три республіки колишнього СРСР все ж таки розділилися між собою три десятиліття тому, то виходить, що так само може розділитися і Пресвята Трійця...» [11, с. 158].

Показовим є те, що Лаврентій Чернігівський не тільки не був прибічником триєдності трьох «братських народів», але навпаки, як свідчать документи, «святий насправді не визнавав влади Московського Синоду на чолі з митрополитом Сергієм Старгородським (майбутнім московським патріархом; 1867–1944) і був одним із лідерів опозиційного до Московського патріархату церковного руху «Істинно-Православна Церква» (ІПЦ) на Чернігівщині, за що отримував догани і заборони у священнослужінні. А деякі священники називали його «автокефалістом» [11, с. 162].

Така ж маніпулятивна історія, попри відсутність достатньої інформації стосується ще одного старця, який і по сьогодні має духовний авторитет – Амфілохій Почаївський. В статті «Амфілохій Почаївський р – святий УПЦ МП, який допомагав підпіллю УПА» автор О. Кульчинський бере інтерв'ю у Марії Антонюк, яка добре знала і спілкувалася з отцем Амфілохієм: «Це тепер вони в Лаврі роблять з Амфілохія «руського», а раніше його звідти заледве не витурили. Йому довелося жити отут, у каплиці на цвинтарі, де й лікував людей» [4]. Пані Марія розповіла, що отець Амфілохій свідомо та підпільно допомагав лікувати поранених воїнів УПА. «Аби довколишні мешканці нічого не запідозрили, Амфілохій ходив до поранених у мирському одязі та без довгого волосся, приховуючи, що він монах» [4], через що лаврські ченці робили йому зауваження, питаючи де його коси. «Щодо політичних поглядів святого, то можу сказати одне: те, що винесла з розмов із ним. Він глибоко не вникав у ці питання, проте стверджував так: «Є нація українська, і повинна бути держава українська. Але ми безсилі, ми не маємо зброї». Звісно, про такі речі він міг говорити не зі всіма, єдино з тими людьми з підпілля, які були з ним зв'язані та яким найдужче довіряв. Отець завжди молився за всіх нас та повторював: «Я весь час молюся. І моя молитва сильна. Скільки я буду жити, стільки буду молитися за тих наших дітей, що полягли, і котрі вціліли, і за тих, які страждають на засланні. Я за всіх них молюся» [4].

Отже, сакралізована ідеологія держави чи церкви або маніпулювала або відкрито оббріхувала, немов переконуючи самих себе, що старці їх підтримують, при цьому перетворюючи духовний феномен щось на кшталт давніх оракулів. До старців почали приходити не за духовним досвідом, а як до відунів, які повинні щось сказати про теперішнє і майбутнє, щодо їх долі або здоров'я. Саме таке відношення спостерігається на масовому рівні сучасності. Біда полягає у тому, що таке ставлення культивується і церковною елітою на вищих щаблях. Архімандрит К. Говорун наводить такий приклад. Путіна привели до відомого отця Іоанна Крестьянкіна, щоб той щось сказав і благословив на подальшу політику. «За якоюсь іронією… він отримав «пророцтво, подібне до того, що почув був лідійський цар Кройс від дельфійського оракула. Той попередив, що у війні з Персією Кройс зруйнує велике царство. Цар інтерпретував ці слова як пророцтво про свою перемогу над Персією, але врешті-решт програв війну і був спалений Кіром на вогнищі. Він сам зруйнував своє велике царство, коли вирішив піти війною на Персію, і в цьому сенсі передбачення оракула справдилося. Щось подібне можна побачити й у історії зустрічі Путіна з отцем Іоаном Крестьянкіним. Патріотичні ЗМІ Росії повідомляють, що той сказав про Путіна так: «Дай Бог нашому теляті та вовка з'їсти». У їхній інтерпретації Путін стане проти Заходу (вовків) і врешті-решт переможе. Але ми бачимо, що все йде до іншої розв'язки: Путін зазіхнув на те, на що зазіхати не можна. Саме так і варто оцінити його спробу завоювати Україну. У цьому пророцтві, якщо воно справді було, вовки – це українці, які деруть боки нахабному теляті» [2, с. 13].

Але у будь-якому разі ідея сакралізації компроментує не тільки старців-ісихастів, а все християнство, в результаті чого релігійне життя підмінюється ідеологічними замінниками. В наслідок останнього «русскій мір», може змінюватися іншим, наприклад «українським світом», або грецьким, американським або іншим неоімперським чи національно-політичним.

Висновком даного тексту може виглядати думка про несумісність ісихазму з зовнішнім соціальним, а значить і політичним світом. І це є поверховим, а головне не вірним висновком. Конфлікт має більш фундаментальний сенс. Це конфлікт між есенціалізмом класичної парадигми та класичної метафізики, яка намагалася ухопити трансцендентальну сутність і згідно неї конструювати іманентний зовнішній світ, подібно до платонівських ідей, які обумовлюють життя суспільства та держави.

Проблема полягає в тому, що паламітська богословська відмова від есенціалізму до цих пір не призвела до поширення енергійного дискурсу на рівень соціальної реальності. Тому навіть практика ісихазму стає призабутою. Ідея залишилась закритою в богословських догматах, які в реальності залишились не розкритими. Саме тому протягом вже тисячоліть ми продовжуємо спостерігати лише історичні форми зміни сакральних імперій, держав, територій тощо. Прикладом новітньої форми сакралізації є різні форми етнофілетизму, який сакралізує націю, культуру, мову, територію, що за суттю суперечить змісту ісихастській традиції. А тому це вимагає парадигмальної зміни мислення як філософії так і богослов'я. Ісихазм не є історичною формою середньовічного православ'я, а є образом мислення, який здатен визначити своє відношення до соціального та політичного утворення. Як зазначає сучасний грецький богослов Арістотель Папаніколау: «Політична спільнота – це не антитеза пустелі, а одна з багатьох пустель, у яких християни повинні вести бій із демонами, які намагаються завадити вчитися любити» [1, с. 25]. В такому разі ісихазм – це скоріше завдання, яке ще повинно бути розв'язане, а ніж інсталяція минулого, це інструмент, здатний вирішувати історичні проблеми сучасного християнства, культури і держави.

Джерела та література

1.Аристотель Папаниколау. Мистическое как политическое. Демократия и нерадикальная ортодоксия / Пер. с англ.: Александр Кырлежев. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2021. – 360 с.

2.Говорун К. «Російський світ» як об’єкт схоластичного аналізу». -Режим доступу: https://www.verbum.com.ua/09/2023/time-of-maturity/a-bit-of-scholastic-analysis/ – Заголовок з екрану.

3.Дагрон Ж. Император и священник. Этюд о византийском «цезарепапизме». СПб., 2010. – 480 с.

4.Кульчинський О. Амфілохій Почаївський - святий УПЦ МП, який допомагав підпіллю УПА. – Режим доступу: https://risu.ua/amfilohiy-pochajivskiy-svyatiy-upc-mp-yakiy-dopomagav-pidpillyu-upa_n42531 - Заголовок з екрану.

5.Острогорский Г. История Византийского государства / Георгий Острогорский ; пер. с нем. [М. В. Грацианский]. - Москва : Сибирская Благозвонница, 2011. – 895 с.

6.Протопресвитер Иоанн Мейендорф. История Церкви и восточно-христианская мистика. М., 2003. – 576 с.

7.Рансимен С. Восточная схизма - Византийская теократия. Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1998. — 239 с.

8.Шумило С. Влияние учения святителя Григория Паламы об Иисусовой молитве и «внешних» и «внутренних» знаниях на взгляды Иоанна Вишенского. [Электронный ресурс] / С. Шумило. – Режим доступа:<https://azbyka.ru/otechnik/Zhitija_svjatykh/starets-ioann-vishenskij-afonskij-podvizhnik-i-pravoslavnyj-pisatel-polemist-materialy-k-zhizneopisaniyu-blazhennoj-pamjati-velikogo-startsa-ioanna-vishenskogo-svjatogortsa/9>. – Заглавие с экрана.

9.Шуміло С.М., Шуміло В.В. Паїсій Величковський та Григорій Сковорода: два погляди на феномен аскетизму. /Афонское наследие: Научный альманах («The Athonite Heritage», a Scholar’s Anthology). Вып. 3–4. — Киев – Чернигов: Издание Международного института афонского наследия в Украине, 2016. С. 215 – 228.

10.Шуміло С. Розвиток українсько-афонських духовно-культурних зв’язків у XVII – першій третині XIX ст. Дисертація кандидата історичних наук, Київ: Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв Міністерства культури України, 2021. – 304 с.

11.Шуміло С.В. Шумило, С. Фальшиві «пророцтва» чернігівського «архиєпископа» Херувима Дегтяря як підґрунтя войовничих містифікацій московського патріарха Кіріла. Сіверянський літопис. 2022. № 5–6. С. 157–166.

12.Хоружий. С. Исследования по исихастской традиции: В 2 т. Т. 2. Многогранный мир исихазма.— СПб.: Издательство Русской христианской гуманитарной академии, 2012 – 448 с.

13.Хоружий С.С. Исихазм и «политический исихазм»: к уточнению понятий [Электронный ресурс] / С. Хоружий. – Режим доступа: http://synergia-isa.ru/ wp-content/uploads/2012/05/hor_polit_isikhasm.pdf – Заглавие с экрана.

References

1.Arystotel Papanykolau. Mystycheskoe kak polytycheskoe. Demokratyia y ne-radykalnaia ortodoksyia / Per. s anhl.: Aleksandr Kырlezhev. – K.: DUKh I LITERA, 2021. – 360 s.

2.Hovorun K. «Rosiiskyi svit» yak obiekt skholastychnoho analizu». -Rezhym dostupu: https://www.verbum.com.ua/09/2023/time-of-maturity/a-bit-of-scholastic-analysis/ – Zaholovok z ekranu.

3.Dahron Zh. Ymperator y sviashchennyk. Этiud o vyzantyiskom «tsezarepapyzme». SPb., 2010. – 480 s.

4.Kulchynskyi O. Amfilokhii Pochaivskyi - sviatyi UPTs MP, yakyi dopomahav pidpilliu UPA. – Rezhym dostupu: https://risu.ua/amfilohiy-pochajivskiy-svyatiy-upc-mp-yakiy-dopomagav-pidpillyu-upa_n42531 - Zaholovok z ekranu.

5.Ostrohorskyi H. Ystoryia Vyzantyiskoho hosudarstva / Heorhyi Ostrohorskyi ; per. s nem. [M. V. Hratsyanskyi]. - Moskva : Sybyrskaia Blahozvonnytsa, 2011. – 895 s.

6.Protopresvyter Yoann Meiendorf. Ystoryia Tserkvy y vostochno-khrystyanskaia mystyka. M., 2003. – 576 s.

7.Ransymen S. Vostochnaia skhyzma - Vyzantyiskaia teokratyia. Yzdatelskaia fyrma «Vostochnaia lyteratura» RAN, 1998. — 239 s.

8.Shumylo S. Vlyianye uchenyia sviatytelia Hryhoryia Palamы ob Yysusovoi molytve y «vneshnykh» y «vnutrennykh» znanyiakh na vzghliadы Yoanna Vyshenskoho. [Эlektronnыi resurs] / S. Shumylo. – Rezhym dostupa:<https://azbyka.ru/otechnik/Zhitija_svjatykh/starets-ioann-vishenskij-afonskij-podvizhnik-i-pravoslavnyj-pisatel-polemist-materialy-k-zhizneopisaniyu-blazhennoj-pamjati-velikogo-startsa-ioanna-vishenskogo-svjatogortsa/9>. – Zahlavye s эkrana.

9.Shumilo S.M., Shumilo V.V. Paisii Velychkovskyi ta Hryhorii Skovoroda: dva pohliady na fenomen asketyzmu. /Afonskoe nasledye: Nauchnыi almanakh («The Athonite Heritage», a Scholar's Anthology). Vыp. 3–4. — Kyev – Chernyhov: Yzdanye Mezhdunarodnoho ynstytuta afonskoho nasledyia v Ukrayne, 2016. S. 215 – 228.

10.Shumilo S. Rozvytok ukrainsko-afonskykh dukhovno-kulturnykh zviazkiv u XVII – pershii tretyni KhIKh st. Dysertatsiia kandydata istorychnykh nauk, Kyiv: Natsionalna akademiia kerivnykh kadriv kultury i mystetstv Ministerstva kultury Ukrainy, 2021. – 304 s.

11.Shumilo S.V. Shumylo, S. Falshyvi «prorotstva» chernihivskoho «arkhyiepyskopa» Kheruvyma Dehtiaria yak pidgruntia voiovnychykh mistyfikatsii moskovskoho patriarkha Kirila. Siverianskyi litopys. 2022. № 5–6. S. 157–166.

12.Khoruzhyi. S. Yssledovanyia po ysykhastskoi tradytsyy: V 2 t. T. 2. Mnohohrannыi myr ysykhazma.— SPb.: Yzdatelstvo Russkoi khrystyanskoi humanytarnoi akademyy, 2012 – 448 s.

13.Khoruzhyi S.S. Ysykhazm y «polytycheskyi ysykhazm»: k utochnenyiu poniatyi [Эlektronnыi resurs] / S. Khoruzhyi. – Rezhym dostupa: http://synergia-isa.ru/ wp-content/uploads/2012/05/hor_polit_isikhasm.pdf – Zahlavye s эkrana.

УДК 37.011.31.04.03

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ УЧНІВ

Юрій Ліннік
КЗВО "Рівненська медична академія"
Україна, 33028, м. Рівне, вул. Пластова, 31
e-mail: va.ignatyev@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0203-2714

Стаття Юрія Лінніка присвячена вивченню гендерних аспектів девіантної поведінки учнів. Девіантна поведінка стає серйозним викликом для освіти, тому що вона може негативно впливати на навчальний процес та соціальну адаптацію учнів. У рамках цього дослідження були досліджені різні аспекти девіантної поведінки, такі як агресія, насильство, ухилення від навчання, а також їх зв'язок з гендерними стереотипами та соціокультурним контекстом. Застосовуючи методи аналізу даних та психологічні теорії, дослідження спрямовано на з'ясування індивідуальних та соціальних факторів, які можуть призвести до девіантної поведінки учнів, з урахуванням ролі гендерних особливостей. Отримані результати можуть бути корисними для розробки ефективних стратегій педагогічної підтримки та профілактики девіантної поведінки в освітніх закладах.

Ключові слова: *гендерні аспекти, девіантна поведінка, учні, соціокультурний контекст, педагогічна підтримка.*

Research Yuriy Linnik's is dedicated to exploring the gender aspects of deviant behavior among students. Deviant behavior poses a serious challenge to educational systems as it can negatively impact the learning process and students' social adaptation. This study will investigate various aspects of deviant behavior, such as aggression, violence, truancy, and their links to gender stereotypes and sociocultural context. By employing data analysis methods and psychological theories, the research aims to identify individual and social factors that may lead to deviant behavior among students, taking into consideration the role of gender peculiarities. The findings obtained are

expected to be beneficial in developing effective strategies for pedagogical support and prevention of deviant behavior in educational institutions.

Key Words: *Gender aspects, Deviant behavior, Students, Sociocultural context, Pedagogical support.*

Сучасне суспільство стикається з низкою складних викликів, пов'язаних зі зростаючим рівнем девіантної поведінки серед молоді. Вона включає в себе широкий спектр небажаного та антисоціального поведінкового вияву, який може негативно впливати на особистий, соціальний та академічний розвиток учнів. Особливо важливо розуміти і досліджувати гендерні аспекти девіантної поведінки, оскільки вони можуть впливати на типи та частоту прояву такої поведінки у хлопчиків і дівчат.

Зростаюче зацікавлення до гендерної проблематики у педагогічному дослідженні створює необхідність більш детального та глибшого розуміння, як гендер впливає на прояв девіантної поведінки серед учнів. Статистика та дослідження свідчать про те, що хлопчики та дівчатка можуть виявляти девіантну поведінку у різних формах і на різних етапах життя. Розрозуміння цих різниць та спільних аспектів є ключовим для розробки ефективних стратегій педагогічної підтримки, запобігання та корекції девіантної поведінки серед учнівської популяції.

Мета цієї статті - проаналізувати та дослідити гендерні аспекти девіантної поведінки учнів з урахуванням різних факторів, що можуть впливати на її розвиток та прояв. У статті будуть розглянуті різні форми девіантної поведінки, такі як агресія, насильство, злочинність, а також стосунок до правил та авторитетів. Застосовуючи методи аналізу даних, вивчення літературних джерел та психологічних теорій, ми сподіваємося виявити ключові фактори, які впливають на різні форми девіантної поведінки учнів з урахуванням гендерних особливостей.

Результати цього дослідження можуть бути корисними для педагогічної практики та розробки програм та стратегій здійснення попередження девіантної поведінки, що будуть спрямовані на створення безпечного та підтримуючого середовища для всіх учнів. Розуміння гендерних аспектів девіантної поведінки є ключовим для створення прогресивних підходів у педагогіці, що підтримують різноманіття та ефективність навчання та соціальної адаптації учнів.

Матеріали та методи статті. Дослідження засновано на аналізі наукових статей, публікацій у наукових журналах, книг і дослідницьких звітів, що стосуються девіантної поведінки учнів та гендерних аспектів у педагогіці та соціальних науках. Використані дані з досліджень, проведених різними науковцями в галузі психології, соціології та педагогіки, що стосуються девіантної поведінки учнів та їх зв'язку з гендерними стереотипами.

Дослідницький підхід засновано на використанні кількісних та якісних методів аналізу. Кількісні дані зібрані шляхом анкетування учнів з різних навчальних закладів з метою вивчення розповсюдженості різних форм девіантної поведінки. Також використані статистичні методи для аналізу інформації та виявлений взаємозв'язків між гендером і девіантною поведінкою.

Застосування порівняльного аналізу дозволяє зробити висновки щодо різниці в прояві девіантної поведінки між учнями різних гендерів та встановити схожі тенденції. З метою розробки рекомендацій для педагогічної практики, спрямованих на попередження та корекцію девіації з урахуванню гендерних аспектів.

Виклад основного матеріалу. Девіантна поведінка та гендерні аспекти є ключовими поняттями, що використовуються в контексті педагогіки та соціальних науках для аналізу та розуміння поведінкових та соціокультурних явищ у суспільстві.

Девіантна поведінка в педагогічних та соціальних дослідженнях відноситься до поведінкових виявів, які виходять за межі соціально прийнятих норм та очікувань. Це можуть бути дії, які не відповідають загальноприйнятим стандартам у даному соціальному контексті та можуть спричиняти незручності, проблеми або негативний вплив на навколишнє

середовище. Девіантна поведінка проявляється у різних формах, таких як агресія, вандалізм, крадіжки, антисоціальна поведінка, шкільні прогули, порушення правил і моральних норм. Дослідження девіантної поведінки допомагає зрозуміти причини, наслідки та способи попередження таких проявів серед різних груп населення, зокрема серед учнівської [5, с.86].

З іншого боку, гендерні аспекти у педагогіці та соціальних науках відносяться до аналізу ролей, очікувань, стереотипів та поведінкових характеристик, які суспільство пов'язує з різними статевими ідентичностями - чоловічою та жіночою. Гендерні аспекти визначають соціокультурні ролі, які відводяться кожній статі, і впливають на очікувану поведінку, способи спілкування, інтереси та можливості у суспільстві. Гендерні стереотипи можуть впливати на формування та вибір професій, ставлення до навчання, розподіл ролей у сім'ї та соціальну адаптацію. Вивчення гендерних аспектів дозволяє краще розуміти роль статі у суспільстві, виявляти та розбиратися з гендерними нерівностями та створювати підґрунтя для розвитку рівноправних та рівноможливих умов для учасників суспільства, незалежно від статі [8, с.175].

Обидві ці концепції є важливими для розуміння і розвитку сучасного суспільства, та їхнє вивчення в контексті педагогіки та соціальних наук допомагає виявити зв'язки між поведінкою та соціокультурними чинниками, зокрема в контексті освіти та соціалізації.

Ми з’ясували, що гендерні аспекти відіграють важливу роль у формуванні соціальних ролей та очікувань, що можуть впливати на поведінку учнів. Проблема гендерних відмінностей спрямована на те, як саме статева приналежність впливає на ризик прояву девіації, чи існують відмінності у виявах різноманітних форм відхилень у поведінці між хлопчиками та дівчатками та типові прояви. Наприклад, хлопчики частіше проявляють фізичну агресію, тоді як дівчатка використовують техніку маніпулювання. Варто відзначити, що на поведінку дітей, в більшій або меншій мірі, впливають сім’я, соціальне оточення [3,с.29].

Щоб попередити та корегувати девіантну поведінку у дітей, необхідно впровадити комплексний підхід, що враховує різноманітні аспекти дитячого розвитку та соціального впливу. Ось деякі стратегії, які можуть допомогти в цьому процесі:

1.Гендерно-чутливий підхід: розвиток програм та методик, які враховують гендерні особливості, допоможе педагогам та батькам збільшити розуміння індивідуальних потреб та психологічних характеристик дітей. Застосування гендерно-чутливого підходу сприятиме створенню рівних можливостей та допоможе знизити стереотипні уявлення про роль статі в поведінці.

2.Сімейна підтримка. Важливо залучати батьків у попередження та корекцію девіантної поведінки дітей. Сімейні тренінги та консультування допоможуть батькам зрозуміти проблеми та потреби своєї дитини, а також навчити ефективним методам комунікації та розв'язання конфліктних ситуацій.

3.Соціальна адаптація. Створення сприятливого соціального середовища, де діти можуть навчатися взаємодіяти один з одним, розвивати емпатію та співпереживання, буде сприяти зниженню девіантної поведінки. Організація групових активностей та проектів може збільшити почуття приналежності та сприяти позитивним міжособистим взаєминам.

4.Підтримка вчителів. Педагоги відіграють важливу роль у вихованні дітей, тому їм необхідно отримувати підтримку та навчання у роботі з дітьми, які проявляють девіантну поведінку. Впровадження професійних тренінгів для вчителів допоможе виявляти та ефективно реагувати на сигнали девіантної поведінки та використовувати позитивні методи впливу на дитину.

5.Психологічна підтримка. Надання дітям можливості консультуватися з психологом або іншим спеціалістом може бути дуже корисним у розумінні та вирішенні їхніх проблем. Психологічна підтримка допоможе дітям впоратися з емоційними труднощами та знизить ризик прояву девіантної поведінки [9, с.100].

Загальна мета цих стратегій полягає в створенні сприятливих умов для розвитку дітей та підтримки їхнього позитивного соціального і психологічного зростання. Кожен з цих

аспектів може внести вагомий внесок у попередження та корекцію девіантної поведінки, сприяючи формуванню здорових та гармонійних особистостей здатних до позитивної взаємодії з навколишнім світом. сітом навколо.

Формування та посилення девіантної поведінки учнів є комплексним явищем, що може бути обумовлене різноманітними факторами. Здійснення аналізу цих факторів з урахуванням гендерних особливостей допомагає краще розуміти причини та механізми виникнення девіантної поведінки учнів різних статей. Ось детальне визначення факторів, які можуть впливати на формування та посилення девіантної поведінки з урахуванням гендерних особливостей:

- ❖ гендерні стереотипи і ролі, які широко присутні в суспільстві, впливають на формування очікуваної поведінки для хлопчиків і дівчат. Наприклад, очікування про "сильного" хлопчика та "слабку" дівчинку можуть сприяти появі агресивної поведінки у хлопчиків та соціальної агресії у дівчат;
- ❖ сім'я є основною соціалізаційною інституцією, де формуються цінності, норми та ставлення до правил. Виховання, спрямоване на насильство або неадекватний контроль, може сприяти виникненню девіантної поведінки учнів незалежно від статі;
- ❖ шкільна атмосфера, стиль взаємодії між учнями та педагогами, а також підходи до дисципліни впливають на прояв девіантної поведінки. Наприклад, негативне ставлення до гендерних відмінностей або дискримінація можуть посилити агресію чи інші прояви девіантної поведінки;
- ❖ статус учня в групі однолітків та соціальна приналежність впливають на його поведінку. Так, діти, які відчувають себе відстороненими або неприйнятими, можуть виявляти агресивну поведінку для здобуття уваги чи влади;
- ❖ тип взаємин між учнями та їхніми однолітками, вчителями та іншими дорослими впливає на прояв девіантної поведінки. Взаємини, побудовані на повазі та співчутті, сприяють позитивному соціальному розвитку, тоді як конфліктні та насильницькі стосунки можуть спричинити агресію та інші форми девіантної поведінки [1, с.49].

Врахування гендерних особливостей у дослідженні цих факторів допомагає зрозуміти, як саме статева приналежність може впливати на сприйняття, реакції та соціальну адаптацію учнів, а також створити більш ефективні підходи до попередження та корекції девіантної поведінки в освітньому середовищі.

Дослідження соціокультурного впливу на стереотипи та ролі статей є важливим кроком у розумінні процесів, які можуть сприяти розвитку девіантної поведінки учнів. Соціокультурне оточення відіграє значущу роль у формуванні переконань, норм і очікувань щодо гендерних ролей, а ці стереотипи можуть впливати на поведінку дітей та підлітків у школі.

Одним з факторів, що можуть сприяти розвитку девіантної поведінки, є традиційні гендерні стереотипи, які притаманні багатьом культурам. Ці стереотипи визначають "правильні" і "неправильні" ролі для хлопчиків та дівчат, накладають обмеження на їхні можливості та інтереси. Наприклад, уявлення про "сильного" хлопчика, якому необхідно демонструвати агресію, або про "слабку" дівчинку, яка повинна бути підлеглою та залежною, можуть підштовхувати дітей до девіантної поведінки, яка відповідає цим стереотипам.

Також, ролі, які призначають дітям у сім'ї та суспільстві, впливають на їхню поведінку. Наприклад, дівчатам може доручатися більше домашніх обов'язків, що впливає на їхню здатність вчитися і спілкуватися з однолітками, тоді як хлопчикам може бути дозволено більше свободи, що може призвести до ризикованої поведінки [6, с.77].

Мас-медіа, культурні норми і популярна культура можуть впливати на уявлення дітей про статеві ролі. Наприклад, агресивність і насильство, яке часто героїзується в кіно, телевізорі, відеоіграх, може вплинути на учнів, спонукати їх до наслідування негативних моделей поведінки.

Дослідження соціокультурного впливу на стереотипи та ролі статей дозволяє виявити глибинні зв'язки між гендерними очікуваннями та поведінкою учнів. Розуміння цих механізмів сприяє розробці підходів до освіти та соціалізації, які попереджатимуть виникнення девіантної поведінки та створенню сприятливих умов для розвитку дітей і підлітків у шкільному середовищі.

Застосування гендерно-чутливих підходів, про які ми вже згодували в нашому дослідженні, допомагає уникнути стереотипів та дискримінації, а також створити рівні умови для дівчат та хлопців у шкільному середовищі. Визначимо декілька педагогічних підходів та стратегій, які можна використати для попередження або корекції девіантної поведінки з урахування гендерних аспектів (особливостей):

а) педагоги повинні бути свідомі гендерних стереотипів та ролей і уникати їх підтримання в практиках виховання та навчання. Варто надавати дітям рівні можливості для розвитку їхніх інтересів, не залежно від статі, і створювати рівні умови для позитивного соціального розвитку;

б) вчителі та шкільні адміністратори можуть залучати гендерних експертів до розробки педагогічних стратегій та програм. Це допоможе забезпечити глибоке розуміння гендерних аспектів та їхній вплив на поведінку учнів;

в) вчителі можуть організовувати дискусії та ігри, спрямовані на розуміння та подолання гендерних стереотипів. Важливо, щоб учні розуміли, які очікування та ролі пов'язані зі статтю, і були готові відмовитися від таких стереотипів;

г) школи можуть надавати програми соціальної підтримки та психологічної допомоги для учнів, які проявляють девіантну поведінку. Важливо визнавати і реагувати на проблеми учнів, надавати їм можливість висловити свої думки та почуття, та шукати спільні рішення для їхньої соціальної адаптації;

д) педагоги та шкільна адміністрація можуть підтримувати позитивні моделі поведінки для учнів, які допоможуть уникнути девіантної поведінки. Це можуть бути успішні студенти, які демонструють позитивні цінності та взаємовідносини;

е) важливо включати батьків у педагогічний процес та співпрацювати з ними у вирішенні проблем поведінки учнів. Батьки можуть бути важливими союзниками у попередженні та корекції девіантної поведінки своїх дітей [4, с.119].

Важливо враховувати, що ефективні педагогічні підходи та стратегії мають бути індивідуально адаптовані до потреб та особливостей кожного учня, з урахуванням гендерних аспектів та контексту, в якому вони функціонують. Постійне навчання та розвиток педагогів у галузі гендерно-чутливої педагогіки також є ключовим чинником успішної попередження та корекції девіантної поведінки учнів.

Вивчення впливу сімейного середовища та шкільного клімату на формування девіантної поведінки учнів, а також роль гендерних стереотипів у цьому процесі є важливим дослідженням для розуміння соціальних факторів, що сприяють або запобігають виникненню девіантної поведінки. Подальший аналіз цих аспектів може сприяти розробці ефективних педагогічних підходів та стратегій для попередження та корекції девіантної поведінки в школах, з урахуванням гендерних аспектів.

Сімейне середовище відіграє важливу роль у формуванні основних цінностей, норм і ставлень у дітей. Спілкування та взаємини між батьками, стиль виховання, атмосфера вдома - все це може впливати на розвиток позитивних або негативних рис особистості дитини та сприяти девіантній поведінці. Наприклад, сім'ї зі стабільними та підтримуючими стосунками можуть сприяти формуванню позитивної самооцінки та адекватних міжособистих взаємин, що зменшує ризик девіантної поведінки. З іншого боку, дитинство в негативному сімейному середовищі, з домінуванням насильства, конфліктів або занедбання, можуть збільшити ймовірність розвитку агресивності, ворожості та інших форм девіантної поведінки [7, с. 52].

Шкільний клімат також впливає на поведінку учнів. Позитивне шкільне оточення, де панує доброзичлива атмосфера, повага та підтримка, може сприяти соціальній адаптації

учнів, знижувати ризик конфліктів та агресії, а також збільшувати взаємодію між учнями. Зворотній вплив має негативний шкільний клімат, де домінують насильство, дискримінація, шкільні запобіжники та відчуження. Такі умови можуть сприяти формуванню девіантної поведінки учнів, особливо тих, хто відчуває себе відстороненим або виключеним [10, с.99].

Гендерні стереотипи також грають важливу роль у цьому контексті. Очікування та соціальні ролі, призначені дітям відповідно до їх статі, можуть впливати на їхню поведінку та взаємини з однолітками. Наприклад, наявність гендерних стереотипів про те, що хлопчики повинні бути сильними та агресивними, а дівчатка слабкими та пасивними, може сприяти прояву агресії чи соціальної агресії. Також, діти, які не відповідають традиційним гендерним очікуванням, можуть відчувати себе виключеними або неприйнятими, що може призвести до розвитку девіантної поведінки.

Врахування гендерних аспектів у дослідженні впливу сімейного середовища та шкільного клімату на девіантну поведінку допомагає зрозуміти більш повністю механізми формування такої поведінки та розробити гендерно-чутливі педагогічні підходи для її попередження та корекції. Відкритість, розуміння і активна праця над переборенням гендерних стереотипів у сімейному та шкільному середовищі можуть створити більш сприятливі умови для розвитку усіх дітей та підлітків і зменшити ризик девіантної поведінки.

Розробка рекомендацій та програм з підтримки та виховання учнів у безпечному та підтримуючому навчальному середовищі з урахуванням гендерних аспектів є важливим кроком у побудові гендерно-чутливої педагогіки та створенні інклюзивного навчального оточення. Ці рекомендації та програми мають на меті підтримати всіх учнів, незалежно від їхньої статі, у їхньому особистісному та академічному розвитку, забезпечити безпеку та сприяти позитивним взаєминам між ними.

Основними етапами розробки таких рекомендацій та програм можуть бути:

1.Аналіз гендерної ситуації. Початковий етап передбачає збір даних щодо гендерної структури учнівського контингенту, гендерних стереотипів та ролей, що панують у школі, та існуючих проблем пов'язаних з девіантною поведінкою. Це допоможе зрозуміти, які гендерні аспекти можуть впливати на поведінку учнів і які сфери потребують особливої уваги.

2.Визначення основних принципів. Для побудови гендерно-чутливих програм необхідно визначити основні принципи, які стануть основою розробки. Зокрема, це можуть бути принципи рівноправності, інклюзивності, поваги до різних ідентичностей та забезпечення безпеки учнів.

3.Розробка конкретних стратегій. На основі аналізу і визначених принципів можна розробити конкретні стратегії та підходи до підтримки та виховання учнів. Ці стратегії можуть включати в себе створення гендерно-чутливих уроків та позакласних заходів, організацію тренінгів для учнів та педагогів щодо гендерної рівності та попередження девіантної поведінки.

4.Впровадження в практику. Після розробки програми, важливим етапом є впровадження її в практику школи. Це може включати навчання педагогів реалізовувати гендерно-чутливі підходи у своїй роботі, залучення батьків до підтримки цих підходів, та створення механізмів оцінки та контролю результатів.

5.Моніторинг та оцінка результатів: Після впровадження програми важливо здійснювати моніторинг та оцінку результатів її роботи. Це допоможе з'ясувати ефективність розроблених підходів, а також виявити можливі обмеження та потребу в коригуванні [2, с.137].

Загалом, розробка гендерно-чутливих рекомендацій та програм є важливим інструментом для попередження та корекції девіантної поведінки учнів та створення позитивного та безпечного навчального середовища, де кожен учень має рівні можливості для розвитку і успіху.

Висновки. У рамках даної статті було проведено дослідження з педагогічної перспективи щодо девіантної поведінки учнів з урахуванням гендерних аспектів. Аналіз

наукових досліджень та літературних джерел з цієї теми показав, що девіантна поведінка учнів може приймати різні форми, такі як агресія, насильство, дозвілля до злочинності та невідповідні стосунки до правил та авторитетів. Гендерні аспекти девіантної поведінки також були детально досліджені. Вивчення гендерних відмінностей у прояві девіантної поведінки між хлопчиками та дівчатами показало, що стереотипи про традиційні гендерні ролі можуть впливати на сприйняття та поведінку учнів. На основі аналізу було виявлено, що гендерна ідентичність і стереотипи можуть впливати на ставлення до правил, соціальні взаємини та прояви агресії. Окрім того, дослідження соціокультурного впливу на стереотипи та ролі статей показало, що культурні уявлення про гендер можуть сприяти розвитку девіантної поведінки, особливо там, де існують негативні стереотипи або дискримінація. На підставі проведеного дослідження було розроблено ряд рекомендацій та програм з підтримки та виховання учнів у безпечному та підтримуючому навчальному середовищі з урахуванням гендерних аспектів. Ці рекомендації включають створення гендерно-чутливих уроків та позакласних заходів, організацію тренінгів для учнів та педагогів щодо гендерної рівності та попередження девіантної поведінки.

Висновки цієї статті підкреслюють важливість створення гендерно-чутливих підходів у педагогічній практиці для забезпечення безпеки та підтримки учнів у навчальному процесі. Ці підходи сприятимуть формуванню позитивної соціальної клімату та підтримуючої атмосфери в школі, де кожен учень буде відчувати себе поважаним, прийнятим та заохоченим розвиватися відповідно до своїх індивідуальних здібностей та інтересів. Зазначені рекомендації можуть стати основою для подальшого розвитку педагогічних практик та програм з метою попередження та корекції девіантної поведінки учнів з урахуванням гендерних аспектів. Результати дослідження можуть бути корисними для педагогічних працівників, психологів, батьків та інших зацікавлених сторін у побудові безпечного, гармонійного та рівноправного навчального середовища, що сприятиме розвитку усіх учнів і забезпечить їхній успіх та самореалізацію.

Перспективи подальших досліджень. Наступною пошуковою проблемою буде вплив гендерної соціалізації на девіантну поведінку та визначимо різницю в проявах девіантної поведінки між різними віковими групами.

Джерела та література

1.Волкова Є. Гендерна роль учнів та її вплив на стосунки з однолітками та педагогами / Є. Волкова // Педагогічний вісник, 2012. – Львів. С. 40-55.

2.Грищенко А. Екранний час та девіантна поведінка: гендерний аспект / А. Грищенко // Психологія сучасності, 2019. – Одеса. – С. 130-145.

3.Іваненко Н. Гендерні ролі та девіантна поведінка учнів: зв'язок і взаємодія / Н. Іваненко // Педагогічні науки та соціальна психологія. – Київ, 2018. - С.20-35.

4.Ковальчук О. Дослідження впливу сімейного середовища на гендерні особливості девіантної поведінки учнів / О. Ковальчук // Сучасні педагогічні тенденції. - Харків, 2016. - С. 110-125.

5.Козакова М. Порівняльний аналіз гендерних аспектів девіантної поведінки учнівської молоді / М. Козакова // Педагогіка і соціальна психологія, 2011. – Одеса.- С. 75-90.

6.Кравчук М. Роль вчителя у формуванні гендерних стереотипів і їх вплив на девіантну поведінку учнів / М. Кравчук // Педагогічний альманах, 2015. – Київ. – С. 70-85.

7.Михайленко І. Гендерні аспекти агресивної поведінки учнів молодшого шкільного віку / І. Михайленко // Педагогічна психологія, 2017. -Львів. – С. 50-65.

8.Петренко О. Гендерна соціалізація та формування девіантної поведінки учнів старших класів / О. Петренко // Сучасні педагогічні дослідження, 2013. – Київ. – С. 180-195.

9.Черненко В. Використання гендерно-чутливих підходів у попередженні девіантної поведінки / В. Черненко // Актуальні проблеми педагогіки, 2010. – Київ. – С. 95-110.

10.Шевченко Д. Вплив гендерних ролей на стосунки учнів у школі та їхню девіантну поведінку / Д. Шевченко // Соціальна психологія, 2014. - Харків. – С. 90-105.

References

1. Volkova E. Genderna rol' uchniv ta yiyi vplyv na stosunky z odynalitykami ta pedagogamy / E. Volkova // Pedahohichnyy visnyk, 2012. – Lviv. C. 40-55.
2. Hryshenko A. Ekrannyy chas ta deviantna povedinka: gendernyy aspekt / A. Hryshenko // Psykhologiya suchasnosti, 2019. – Odesa. – S. 130-145.
3. Ivanenko N. Genderni roli ta deviantna povedinka uchniv: zviazok i vzaiemodiya / N. Ivanenko // Pedahohichni nauky ta sotsialna psykhologiya. – Kyiv, 2018. - S.20-35.
4. Kovalchuk O. Doslidzhennya vplyvu simeynoho seredovyshcha na genderni osoblyvosti deviantnoyi povedinky uchniv / O. Kovalchuk // Suchasni pedahohichni tendentsii. - Kharkiv, 2016. - S. 110-125.
5. Kozakova M. Porivnyalnyy analiz gendernykh aspektiv deviantnoyi povedinky uchnivskoi molodi / M. Kozakova // Pedahohika i sotsialna psykhologiya, 2011. – Odesa.- S. 75-90.
6. Kravchuk M. Rol' vykladacha u formuvanni gendernykh stereotypiv i yikh vplyv na deviantnu povedinku uchniv / M. Kravchuk // Pedahohichnyy almanakh, 2015. – Kyiv. – S. 70-85.
7. Mykhaylenko I. Genderni aspekty agresyvnoyi povedinky uchniv mladshoho shkilnoho vyku / I. Mykhaylenko // Pedahohichna psykhologiya, 2017. -Lviv. – S. 50-65.
8. Petrenko O. Genderna sotsializatsya ta formuvannya deviantnoyi povedinky uchniv starshikh klasiv / O. Petrenko // Suchasni pedahohichni doslidzhennya, 2013. – Kyiv. – S. 180-195.
9. Chernenko V. Vykorystannya genderno-chutlyvykh pidkhodiv u poperedzhenni deviantnoyi povedinky / V. Chernenko // Aktualni problemy pedahohiki, 2010. – Kyiv. – S. 95-110.
10. Shevchenko D. Vplyv gendernykh rol' na stosunky uchniv u shkoli ta yikhnyu deviantnu povedinku / D. Shevchenko // Sotsialna psykhologiya, 2014. - Kharkiv. – S. 90-105.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

1. **Aram Olga** - Ph.D., doctoral School of Humanities, USM (Republic Moldova)
2. **Вівчар Інна –** кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин
3. Рівненського державного гуманітарного університету
4. **Грицишин Володимир -** кандидат філософських наук, старший викладач кафедри льотної експлуатації та бойового застосування вертольотів льотного факультету Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба
5. **Грицишина Марія -** кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Рівненського державного гуманітарного університету
6. **Джумаєва Катерина -** здобувач в/о ступеня «Магістр» Рівненського державного гуманітарного університету
7. **Дмитрук Олександр -** здобувач в/о ступеня «Магістр» Рівненського державного гуманітарного університету
8. **Доброчинська Валентина** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Рівненського державного гуманітарного університету
9. **Іванчук Віктор** – здобувач в/о ступеня «Магістр» Рівненського державного гуманітарного університету
10. **Ігнатьєв Віталій** - кандидат філософських наук, доцент, докторант Рівненського державного гуманітарного університету
11. **Costețchi Galina** - Ph.D., doctoral School of Humanities, USM (Republic Moldova)
12. **Кладько Владислав -** здобувач в/о ступеня «Магістр» Рівненського державного гуманітарного університету
13. **Климовець Владислав -** здобувач в/о ступеня «Магістр» Рівненського державного гуманітарного університету
14. **Ковальчук Анастасія** - здобувач в/о ступеня «Магістр» Рівненського державного гуманітарного університету
15. **Колінько Іван -** здобувач в/о ступеня «Магістр» Рівненського державного гуманітарного університету
16. **Кундеус Оксана –** кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин Рівненського державного гуманітарного університету
17. **Ліннік Юрій –** кандидат філософських наук, доцент кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін КЗВО «Рівненська медична академія»
18. **Мартинчук Інна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Рівненського державного гуманітарного університету
19. **Микосянчик Марія -** здобувач в/о ступеня «Магістр» Рівненського державного гуманітарного університету
20. **Михальчук Роман** – кандидат історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії Рівненського державного гуманітарного університету
21. **Міщанюк А.О. -** здобувач в/о ступеня «Магістр» Національного університету «Острозька академія»
22. **Озимчук Олег –** кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Рівненського державного гуманітарного університету
23. **Остапчук Юлія -** здобувач в/о ступеня «Магістр» Рівненського державного гуманітарного університету
24. **Пальчевська Оксана – завідувачка** Бібліотеки-філії селища Мізоч КЗ «Мізоцький центр культури, дозвілля і туризму» Мізоцької селищної ради
25. **Пальчевський Руслан -** кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Рівненського державного гуманітарного університету
26. **Плюта Наталія –** кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Рівненського державного гуманітарного університету

27. **Постоловський Руслан –** кандидат історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії Рівненського державного гуманітарного університету
28. **Пущук Іван** - кандидат історичних наук, самостійний дослідник
29. **Романчук Микола** - здобувач в/о ступеня «Магістр» Рівненського державного гуманітарного університету
30. **Санжаревський Олег** - кандидат історичних наук, доцент кафедри національної безпеки та політології Національного університету «Острозька академія»
31. **Синяк Степан** – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Рівненського державного гуманітарного університету
32. **Сєвєрова Ольга** – доцент кафедри всесвітньої історії Рівненського державного гуманітарного університету
33. **Сіромський Руслан -** доктор історичних наук, професор Львівського національного університету імені Івана Франка
34. **Слесаренко Андрій** – доцент кафедри всесвітньої історії Рівненського державного гуманітарного університету
35. **Сорочинська Оля** - здобувач в/о ступеня «Магістр» Рівненського державного гуманітарного університету
36. **Сухий Володимир** – здобувач в/о ступеня «Магістр» Рівненського державного гуманітарного університету
37. **Таєр-Ульянова Катерина -** здобувач в/о ступеня «Магістр» Рівненського державного гуманітарного університету
38. **Фьольдварі Шандор –** df.phil., науковий співробітник, викладач балтійських дослідженьУніверситету м. Дебрецен (Угорщина)
39. **Харчук Володимир** - здобувач в/о ступеня «Магістр» Рівненського державного гуманітарного університету
40. **Шеретюк Валерій** - кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри історії України Рівненського державного гуманітарного університету

ЗМІСТ

РОЗДІЛ І
ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Шандор Фьольдварі
ГРОМАДЯНСЬКИЙ РОЗВІТОК ЯК КОРІНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СВОЄРІДНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ — ПРАВОСЛАВНІ БРАТСТВА У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ КОНФЕСІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ……..……3

Микола Романчук, Руслан Пальчевський
УЧАСТЬ ПЛАСТУНІВ У СКЛАДІ УКРАЇНСЬКОГО ЛЕГІОНУ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ (1914-1918 РОКІВ)……8

Іван Пущук
ТРАГЕДІЯ ЧЕСЬКОГО МАЛИНА ОЧИМА УКРАЇНСЬКИХ СУСІДІВ: УСНОІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ ……..…13

Віктор Іванчук, Валентина Доброчинська
УКРАЇНСЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ РІВНОГО У ВІДЗНАЧЕННІ ПАМ'ЯТНИХ ДАТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ (1941–1944 РОКІВ)……..22

Руслан Сіромський
«ОБЕРГТИ ВІД НЕБАЖАНИХ КОНТАКТІВ»: ПОВОЄННІ ПОЇЗДКИ ПЕТРА КРАВЧУКА В ЗАХІДНІ ОБЛАСТІ УРСР……..25

Олександр Дмитрук, Валерій Шеретюк
ДУХОВНО-МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДІ - НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОЇ ТА ІНФОРМАЦІЙНО-ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ» ……..……31

Оля Сорочинська
ЗОВНІШНІ ВІДНОСИНИ ТА МІЖНАРОДНА ПІДТРИМКА УКРАЇНИ В МОВАХ ВІЙНИ ……..…….....38

РОЗДІЛ ІІ
ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ ТА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Олег Озимчук
АНАЛІЗ ВПЛИВУ РИМСЬКИХ ВЕТЕРАНІВ НА СУСПІЛЬСТВО В ПЕРІОД ІМПЕРІЇ……...45

Олег Озимчук, Катерина Джумаєва
ПОВСТАННЯ ХЕРЕВАРДА УЕЙКА (1070-1071) В АНГЛІЙСЬКОМУ КОРОЛІВСТВІ……..…….52

Олег Озимчук, Юлія Остапчук
ОСОБИСТИЙ ВПЛИВ АЛІЕНОР АКВІТАНСЬКОЇ НА ЗАГОСТРЕННЯ АНГЛО-ФРАНЦУЗЬКИХ ПРОТИРІЧ В XII – НА ПОЧАТКУ XIII СТОЛІТЬ……..60

Ольга Арама
МОЛДАВСЬКО-ПОЛЬСЬКО-ЛИТОВСЬКІ ВІДНОСИНИ В ПЕРІОД КРИЗИ В ОСМАНСЬКІЙ ІМПЕРІЇ (1510-1512) ……..…68

Galina Costețchi
MOLDOVA'S RELATIONS WITH POLAND DURING THE CRISIS MILITARY-POLITICAL FROM 1648-1674……73

Анастасія Ковальчук, Руслан Постоловський
БАЛКАНСЬКІ КРАЇНИ У ВЕРСАЛЬСЬКИЙ СИСТЕМІ МИРНИХ ДОГОВОРІВ……..……..86

Володимир Сухий, Ольга Сєвєрова
ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ПРОМИСЛОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ В АНГЛІЇ……..……..……..94

Степан Синяк, Наталія Плюта
РОЗВИТОК ЖУРНАЛІСТИКИ ТА ПРЕСИ У США В XX СТ. ……...97

Марія Микосянчик
БОРОТЬБА «НЕГАТИВНИХ» ХРИСТИЯН З НАЦІОНАЛ-СОЦІАЛІСТАМИ В ПЕРІОД ТРЕТЬОГО РЕЙХУ ……..104

Владислав Кладько, Інна Мартинчук
ФАКТОРИ ПРОТИСТОЯННЯ МІЖ ІНДІЄЮ ТА ПАКИСТАНОМ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XX СТОЛІТТЯ…….…110

Катерина Таєр-Ульянова
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРОТИБОРСТВО МІЖ СРСР І США В ПЕРІОД «ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ» ……..……..116

Інна Вівчар
ВПЛИВ КУЛЬТУРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ НА ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ: АНАЛІЗ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ……....122

Владислав Климовець, Інна Мартинчук
ПОЗИЦІЯ США ЩОДО РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ В 2014-2022 РОКІВ…….……..128

Оксана Кундеус
СТРАТЕГІЧНІ КОМУНІКАЦІЇ УКРАЇНИ……136

Іван Колінько
ЗДІЙСНЕННЯ ПРОЦЕСУ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ДОГОВОРУ ПРО КОЛЕКТИВНУ БЕЗПЕКУ (ОДКБ) У ХРОНОЛОГІЧНОМУ ПОРЯДКУ ……....144

Олег Санжаревський
ПОРІВНЯННЯ ПРОПАГАНДИСТСЬКИХ НАРАТИВІВ ТЕРОРИСТИЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ІДІЛ ТА ТАЛІБАНУ: ІДЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ……..151

РОЗДІЛ ІІІ
ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО, ІСТОРІОГРАФІЯ ТА КУЛЬТОРОЛОГІЯ

Андрій Слесаренко
ІВАН ФРАНКО ПРО ОДИНАДЦЯТИЙ КОНГРЕС СХОДОЗНАВЦІВ 1897 РОКУ……..160

Роман Михальчук, Оксана Пальчевська
ДОКУМЕНТИ З ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ ЄВРЕЇВ МІЗОЧА: ФОРМИ ДОКУМЕНТАЦІЇ ТА ЗБЕРІГАННЯ НА ПРИКЛАДІ МІЗОЦЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ ……..……..…….…..163

Володимир Харчук
ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ В СУЧАСНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ……...167

Володимир Грицишин, Марія Грицишина
РОЛЬ ПОСТНЕОПАТРИСТИКИ В МІЖКОНФЕСІЙНИХ ВІДНОСИНАХ СЬОГОДЕННЯ ……..…….….172

Віталій Ігнатьєв
ІСИХАЗМ ТА САКРАЛІЗАЦІЯ В ІСТОРІЇ КУЛЬТУРИ ТА ДЕРЖАВИ.……...…175

Юрій Ліннік
ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ УЧНІВ ……....181

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ……..…188

ЗМІСТ……191

ISSN 2519-1942

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії

ВИПУСК 35

Відповідальність за достовірність і точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних імен та інших відомостей несуть автори опублікованих матеріалів та їх наукові керівники. Думки авторів статей з позицією редколегії можуть не співпадати.

Відповідальний за підготовку збірника до видання – **Валерій Шеретюк**

Комп'ютерна верстка – **Лариса Федорук**

Обкладинка – **Григорій Волохов**

Підписано до друку 30.11.2023 р. Папір офсетний.
Гарнітура «Times New Roman».
Наклад 300. Зам. № 254/1. Ум. друк. арк. 11,19.

ISSN 2519-1942

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Рівненський державний гуманітарний університет. Збірник наукових праць. Випуск 35. Рівне, 2023. 194 с.

УДК 94(477) + 94(100)
А 43
ББК 63.3 (4Укр)

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2023